BOGVENNEN

BOGVENNEN

ET·TIDSSKRIFT·
udgivet af
FORENING·FOR·
BOGHAANDVÆRK
BOGTRYK·
BOGBIND·
MDCCCXCVII

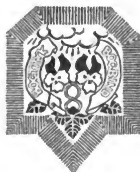
BOGVENNEN

TIDSSKRIFTET
BOGVENNEN

UDGIVET AF

FORENINGEN FOR BOGHAANDVÆRK

MDCCCXCVII

KJØBENHAVN

DET NORDISKE FORLAG

BOGFORLAGET: ERNST BOJESEN

Oplagets Størrelse: 700 Eksemplarer

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE
1899

E. H. BERLING OG DET AF HAM STIFTEDE BERLINGSKE BOGTRYKKERI

Af C. NYROP

Elisabet Christine Berling
f. Godiche (?).

Den 20 Oktober 1728 om Aftenen opkom der Ild hos en Marketender i Lille St. Klemensstræde tæt ved Vestervold. Det blæste en Storm den Aften, Ilden bredte sig ustandselig i næsten fire Dögn. Gade efter Gade fortæredes af Flammerne, Kirke efter Kirke, Raadhusarkivet og Universitets-Biblioteket. Kjøbenhavn var bleven ramt af en stor Ulykke. Og bl. a. vare Bogtrykkerierne haardt medtagne. Der brændte syv, Missionskollegiets paa Nytorv, Johan Laverentzens i Studiestræde, Jokum Wielandts paa Frue Kirkegaard, Johan Jörgen Höpffners i Skindergade, sal. Johan Philip Bockenhoffers paa Graabrødretorv, P. J. Phønixbergs paa Hjörnet af Graabrødretorv og Løvstræde og saa Johan Christopher Brandts. Kun to vare skaanede, Ove Lynovs paa Vandkunsten og Joakim Schmidtgens paa Nikolaj Kirkegaard.

Det Bockenhofferske Bogtrykkeri rejste sig ikke igen, og Brandt forlagde sin Virksomhed til Odense. Men i de andre Bogtrykkerier søgte man paa bedste Maade at komme i Gang paa ny. Selv den gamle Laverentzen, der var over 80 Aar, var ivrig, men han var ogsaa Direktør for det kongelige Bogtrykkeri, en rig Mand, der holdt Hest og Vogn og havde Tjener. Johan Jörgen Höpffner naaede dog hurtigst og bedst frem.

Født i Lüneborg havde han lært i Hamborg, 26 Aar gammel var han 1715 kommen i Tjeneste hos Jörgen Mathiesen Godiche i Kjøbenhavn, og faa Aar

efter var det gamle Godicheske Bogtrykkeri hans Ejendom. 1720 ægtede han sin Principals Enke, og det Höpffnerske Officin blev nu en væsenlig Faktor i den kjøbenhavnske Bogtrykkerverden. Det overflöjede det Bockenhofferske, og da Johan Laverentzen døde i 1729, blev Höpffner Direktør for det kongelige Bogtrykkeri ligesom ogsaa Universitets-Bogtrykker. Om de Folk, han behøvede i sin betydelige Virksomhed, skrev han til Tyskland; 1731 fik han saaledes en Bogtrykkersvend Berling hertil fra Hamborg.

Ernst Heinrich Berling var født 1708 i Meklenborg og var 1727 bleven Svend i Lauenborg. Nu stod han som 23-aarig Mand i Kjøbenhavn, hvor han gjorde endnu hurtigere Karriere, end Höpffner havde gjort. 1731 kom han til Kjøbenhavn, 1732 ægtede han sin Principals Stifdatter, den nittenaarige Cæcilie Christine Godiche, og 1733 havde han sit eget Bogtrykkeri, der hurtigt skød i Vejret og ikke mindst kom til at konkurrere med det Höpffnerske. I det hele skabte Höpffners Stifbörn Konkurrence om Stiffaderens Virksomhed. Stifsönnen Andreas Hartvig Godiche, der var et Aar yngre end sin nævnte Søster, købte 1735 det Joakim Schmidtgenske Bogtrykkeri, og han og hans fik noget ud af det. Efter hans Død 1769 blev det fortsat af Enken Anna Magdalene f. Höpffner (hun var fra Haderslev og vel en Slægtning af Mandens Stiffader); da hun døde i 1780, efterlod hun en Formue. Den Godicheske Slægt har sikkert haft Forbindelser, der kunde bane Vej, og disse Forbindelser have muligvis været en Faktor ogsaa i den Berlingske Udvikling.

MARIE CATHRINE MEYER
† $^{3}/_{7}$ 1741
∼ 1. Jörgen Mathiesen Godiche † 1717; 2. $^{18}/_{3}$ 1720 Johan Jörgen Höpffner f. 1689, † 1759.

CÆCILIE CHRISTINE GODICHE	ANDREAS HARTVIG GODICHE	NICOLAJ CHRISTIAN HÖPFFNER
f. 1713, † $^{2}/_{6}$ 1750	f. $^{11}/_{12}$ 1714, † $^{4}/_{8}$ 1769	f. $^{14}/_{2}$ 1721, † $^{29}/_{9}$ 1782
∼ 1732 Ernst Heinrich Berling, f. $^{22}/_{2}$ 1708, † $^{16}/_{10}$ 1750.	∼ $^{12}/_{12}$ 1736 Anna Magdalene Höpffner, f. $^{11}/_{1}$ 1721, † $^{22}/_{3}$ 1780.	∼ $^{19}/_{8}$ 1749 Metta Magdalene Otzen f. $^{16}/_{10}$ 1729, † $^{27}/_{6}$ 1784.
7 efterl. Börn (5 S., 2 D.).	5 efterl. Börn (3 S., 2 D.).	10 efterl. Börn (6 S., 4 D.).

De Berlinger, Godicher og Höpffnere dannede en talrig Slægt, men helt godt har Forholdet næppe været mellem Slægtens forskellige Grene. Da Stammoderen Marie Cathrine f. Meyer døde i 1741, kom det til stor Proces. Stifsönnen Godiche sammen med Svogeren Berling beskyldte Johan Jörgen Höpffner for Arvesvig. I det hele spillede Arveforhold en Rolle. 1744 søgte A. H. Godiche sammen med Halvbroderen N. Chr. Höpffner at hindre, at et af en Broder Jörgen Mathiesen Godiche oprettet Testamente blev kongelig konfirmeret, det var til Fordel for et af Berlings Börn. Men slige Forhold vare forbigaaende, blivende vare derimod Konkurrenceforholdene, og her stod Kampen navnlig mellem Höpffner og det Berlingske Bogtrykkeri.

E. H. Berling var en foretagsom og energisk Mand. Det var under Kristian VI, i Pietismens Tid, at han kom hertil, og at han forstod Tiden, viser sig i hans Forlag. Datidens Bogtrykkere vare tillige Forlæggere. 1735 udgiver han ved den senere Præst Niels Bugge det lille Skrift »En Uges Forberedelse, at man værde-

ligen kan annamme det höyærværdige Sakramente«, og 1737 skaffer han sig kongeligt Privilegium paa i tolv Aar at være Eneudgiver af denne »Kommunionbog« sammen med en anden »Guds Börns himmelske Fryde-Maaltid paa Jorden«. 1741 begynder han sammen med Børs-Boghandleren Frants Christian Mumme at udgive en dansk Oversættelse af den sachsiske Præst Christian Scrivers vældige »Siæle-Skat«; den første Del paa over 1200 Sider i Kvart dedicerede de til Kristian VI, den anden, der var lidt större endnu, til Dronning Sofie Magdalene, og 1743 udgav han ved den senere Pastor A. A. Roggenkamp »Magister Christopher Semlers hellige Skrifts Antiqviteter« og »Pauli Christophori Hoepffners Hierosolyma antiqua«. Roggenkamp hørte til en Slægt, der nød stor Gunst af Dronning Sofie Magdalene og dennes Fader Markgreven af Brandenborg. Men Berling havde mere end een Streng paa sin Bue. 1743 udsendte han Johan Hübners Geografi (»fordansket, rettet og formeret«) med en Dedikation, hvori han ligesom byder Kronprinsesse Louise Velkommen til Landet, og til hende dedicerer han ogsaa Aaret efter »Den navnkundige Engellænder Robinson Crusoes Levnet og meget selsomme Skiebne«. Det er mere folkelig Litteratur, han her er inde paa, og hertil maa da ogsaa regnes Sören Mathiesens »Compendium arithmeticum« samt Brevbog, som han udgiver 1747.

Hvad der skal lægges Mærke til, er, at Berling, der bor og virker i Store Kannikestræde, d. v. s. midt i Kjøbenhavns lærde Kvarter, som Udgiver af Hübners Geografi har Professor J. P. Anchersen og som Udgiver af Sören Mathiesens Compendium Professor Chr. Horrebow. Han er Ven med de lærde, staar i Forbindelse med selve Holberg. »Med Autors retmæssige Afstaaelse (eller Tilladelse) trykt og bekostet af Ernst Henrich Berling« staar der paa fjerde Edition af Holbergs »Introduktion til Naturens og Folkerettens Kundskab« (1741), paa anden Edition af hans Heltehistorier (1742), paa hans »Moralske Tanker« (1744), »Don Ranudo de Kolibrados« (1745), »Trende Epistler til ***« (1745), »Mindre poetiske Skrifter« (1746) o. s. v.

Det er Forlag, lutter Forlag, men kun en mindre Del af hans Forlag. I en Ansøgning til Konsistorium siger han 1745 med berettiget Selvfølelse, at Professorerne maa vide, »med hvor stor Möje og Bekostning jeg til Publici Tjeneste haver hazarderet og trykt mange og adskillige Bøger og Skrifter, store saa vel som smaa, saa at næppe nogen Bogtrykker her i Staden, i det Ringeste i vore Tider, haver paa egen Bekostning og Forlag — uden nogen min egen Ros — trykt saa mange og kostbare Bøger.« Og Manden havde Ret. — Men han ikke alene bekostede mange Bøger, han formaaede ogsaa at give dem et tiltalende Udseende. I saa Henseende har det sin Betydning, at den Udgave af Holbergs historiske Læsebog »Synopsis historiæ universalis«, som Berling forlagde 1744, af Chr. Bruun karakteriseres med de hædrende Ord »meget smuk Tryk«. Og sikkert er det, at det Berlingske Bogtrykkeri var godt forsynet med Skrifter; det kan ses af det til Frederik V som Kronprins dedicerede Registerbind, hvormed Christian Scrivers »Siæle-Skat« afsluttedes i 1745. Her er ikke alene en god og kraftig Fraktur i forskellige Grader, men en tilsvarende Antikva, ikke at tale om baade græsk og hebraisk Skrift. Hvad der imidlertid staar som de mest mo-

1*

numentale Værker fra det Berlingske Bogtrykkeri, er dog Laurids Thurahs »Den danske Vitruvius« (I, 1746; II, 1749, Fol.) og »Hafnia hodierna« (1748, 4°), som Rasmus Nyerup i 1800 med Rette kalder »to af de mest magnifique Værker, som den danske Litteratur ejer«. Her se vi dog Berling udelukkende som Bogtrykker, og det samme gör vi t. Eks. i P. F. Suhms »De Gamles Krigs-Skole« (1749). Han trykker, som det heraf fremgaar, for anselige Folk.

En saa fremragende Virksomhed maatte faa sin Belönning, og den kom i 1747. I Marts Maaned d. A. blev han udnævnt til kongelig Hof-Bogtrykker, og i Juni s. A. blev han eneberettiget Skriftstøber i Danmark. I 1746 havde han som Talsmand for Kjøbenhavns Bogtrykkere ført stærk Klage over den da eneberettigede Skriftstøber Didrik Christian Hesse, og Sagen endte med, at Regeringen viste Berling den Tillid at overdrage ham Privilegiet. Der er Fremgang over hele Linien, noget, den gamle Höpffner næppe har set med Glæde. Berlings Forhold til Holberg var saaledes en Indtrængen paa et Omraade, hvor Höpffner tidligere havde spillet en Rolle. Han havde t. Eks. trykket tredje Edition af »Introduktion til Naturens og Folkerettens Kundskab« (1734) ligesom første Edition af Heltehistorierne (1739) og i det hele haft en ikke ringe Forbindelse med Holberg. Berling gik ham oftere i Vejen, og Berlings störste Sejr over ham staar endnu tilbage. Den vandt han, da de begge stod som Liebhavere til de Aviser, som bleve udgivne af Jokum Wielandts Enke. Sidst i 1748 fik Berling hendes Privilegium, og i Januar 1749 begyndte han Udgivelsen af »Kjøbenhavnske danske Post-Tidender« og »Kjøbenhavnske nye Tidender om lærde og kuriøse Sager«. Det er i Aar 150 Aar siden.

Berlings Betydning fik her en ny og kraftig Underbygning. »Post-Tidenderne« er den senere »Statstidende«, der fra 1833 har baaret Navnet »Berlingske Tidende«; de lærde Tidender vedblev til Udgangen af 1810. »Fra 1749 begynder en ny Periode i de danske Avisers Historie«, skriver Rasmus Nyerup (1800). Berlings Virksomhed blev paaskönnet. Professor Anchersen kalder ham »en af vore flittigste, vindskibeligste og bedste Bogtrykkere«, og hvori hans Betydning bestod, ses maaske bedst ved at sammenligne den sidste Aargang af de Wielandtske »Lærde Tidender« (1748) med den første Aargang af de Berlingske (1749). Formatet er det samme (Oktav), men den Wielandtske store, lidt grove Skrift (Fraktur) er bleven afløst af en mindre, der nok saa godt passer til Siden og i ethvert Fald giver den större Indhold. Det hele gör et akkuratere og præcisere Indtryk, der fuldstændig bliver eneraadende, naar det ses, at Aargangen har et særligt Titelblad og et udførligt Register. Sligt kendte den gamle Tidende ikke.

Den energiske Mand førte sin Forretning paa en klog og forstandig Maade. Men længe fik han ikke Lov til at leve med sine betydelige Foretagender, han døde allerede den 16 Oktober 1750, ikke 43 Aar gammel. »Ved en anselig Ligkondukt« blev han den 21 s. M. »gelejdet til sit Hvilested i St. Petri Urtegaard.«

* * *

Johan Jörgen Höpffners Glans blev ligesom sat i Skygge af Berling, og hans Animositet mod det Berlingske Bogtrykkeri synes ikke at være ophørt ved dets Stifters Død. Det Berlingske Bo blev, da ingen af Börnene vare fuldmyndige, styret af Kommissarier, Professor J. C. Kall og Raadmand H. N. Nissen. De overdrog Bogtrykkeriets Ledelse til Faktor L. H. Lillie, og mod ham anlagde Höpffner Sag i 1753: Han skulde i de Berlingske Aviser ulovligt eftertrykke de af Höpffner udgivne kongelige Forordninger. Höpffner vandt ikke Sagen, og de Berlingske Aviser vedblev at være ham en Torn i Øjet. 1755 indgav han en Ansøgning om Portofrihed for de af ham udgivne Aviser (Postrytteren), men den Ansøgning blev afvist som ubillig, ugrundet og fornærmelig for Berlings Börn. Han er sikkert gaaet uforsonet i sin Grav (1759), og idet vi endnu kun skulle bemærke, at hans Bogtrykkeri og Direktørværdighed gik i Arv til hans Sön N. Chr. Höpffner (f. 1721, † 1782) og Sönnesön Peter Marquard Höpffner († 1800), der 1795 solgte Virksomheden til Bogtrykker J. F. Schultz, skulle vi forlade den Höpffnerske Gren af Familien og se, hvorledes Bogtrykkerne Berling og Godiche sammen med endnu to andre Bogtrykkerfamilier, Slægterne Møller og Glasing, levede i den bedste Forstaaelse.

ERNST HEINRICH BERLING
f 22/3 1708, † 16/10 1750
~ 1732 Cæcilie Christine Godiche
f. 1713, † 2/6 1750[1])

JOHAN CHRISTIAN,	CATHRINE VENDELIA,	GEORG CHRISTOPHER,	JÖRGEN MATHIAS,	CHRISTIANE HENRIETTE MARIE,
f. 12/10 1733, † 22/2 1771, ~ 23/9 1767 Anna Marie Frick, f. 1741, † 10/6 1807.	f. 26/1 1735, † 24/2 1794, ~ 20/2 1758 Nicolaus Møller, Hof-Bogtrykker, f. 2/2 1733, † 3/2 1806.	f. 9/10 1737, † 25/2 1778, ~ 1. 11/12 1766 Marie Cathrine Godiche[2]), f. 12/2 1741, † 2/2 1772, 2. 9/10 1772 Elisabet Christine Godiche[3]), f. 14/2 1744, † 9/12 1801.	døbt 21/5 1741, † 1791, Juveler, ~ 18/6 1773 Marie Elisabet Linde, f. 1744, † 1803.	f. 2/7 1742, † 24/1 1786, ~ 12/12 1767 Hof-Konditor Johan Mathias Møller, f. 7/2 1735, † 10/4 1788.

JOHAN CHRISTIAN,	ERNST ANDREAS HARTVIG,	CARL CHRISTIAN,
f. 15/4 1771, † 21/2 1826 (ugift).	f. 11/10 1774, † 27/10 1812 (ugift).	f. 20/5 1777, † 12/5 1824, ~ 10/2 1810 Sofie Hedevig Glasing, f. 27/4 1792, † 16/11 1859.

[1]) I Ægteskabet fødtes otte Börn, men tre af dem døde unge, og her er derfor kun nævnt fem Börn. De tre vare: Carl Friederich Berling, døbt 15 Juni 1739; Johan Ludvig B., døbt 8 Juni 1744, og Andreas Gotthardt; den første og den sidste levede endnu den 20 September 1758, Johan Ludvig døde før den 16 Oktober 1750.

[2]) Hun blev Moder til »4 Sönner og nu tilsidst 1 Datter, der alle hverken kiendte eller blev kiendt af deres Moder ved det deres Livs Lys udsluktes under Fødselen«.

[3]) Hendes første Barn Anna Magdalene Berling blev døbt 22 Juli 1773, men døde allerede 2 Januar 1775.

1755 oprettede L. H. Lillie et eget Bogtrykkeri, og fra denne Tid tör det vel antages, at Brødrene Johan Christian og Georg Christopher Berling have begyndt selv at styre det Berlingske Bogtrykkeri, den yngste af dem var da atten Aar. Under dem sker den ydre Forandring, at Bogtrykkeriet flyttede til Pilestræde; Gaarden dér, hvor det endnu den Dag i Dag er, blev købt 1764. Det var en gammel Bryggergaard, og Georg Christopher Berling kaldes derfor ved sit Bryllup i 1766 »Borger, Bogtrykker og Brygger i Kjøbenhavn«. For øvrigt gik Forretningen som tidligere, og at Boghandelen stadig var betydelig, kan ses af en bevaret »Fortegnelse paa de Bøger og Skrifter, som i Brødrene Berlings Bogtrykkeri i Pilestrædet dels paa eget Forlag ere oplagte og trykte, dels af Andre udi Kommission udgivne, hvilke alle sammesteds for hossatte Priser tilkjøbs kan bekommes (1766)«. Den omfatter 2 Værker i Folio, 34 i Kvart, 109 i Oktav og 69 i Duodes, eller i alt 214. I en aldeles lignende Fortegnelse fra 1774 er Værkernes Antal steget til 251.

Hvad der imidlertid her særlig skal göres opmærksom paa, er, at Georg Christopher Berling i 1766 ægtede sin Kusine Marie Cathrine Godiche og efter hendes Død hendes Søster Elisabet Christine. Forbindelsen mellem Berlingerne og Godicherne er fyldig og god, og samtidig ægtede de to Søstre Cathrine Vendelia og Christiane Henriette Marie Berling to Brødre Møller, af hvilke den ene var den bekendte Bogtrykker Nicolaus Møller; deres Fader Andreas Madsen Møller havde været »Bogtrykker i Nörrejylland« (d. v. s. i Viborg), og deres Stiffader var den kjøbenhavnske Bogtrykker Christoph Georg Glasing.

HEDEVIG FORTMANN
f. 1707, † $^{20}/_{1}$ 1758,
~ 1. Andreas Madsen Møller, † $^{16}/_{3}$ 1740;
2. $^{17}/_{1}$ 1742 Christoph Georg Glasing, f. $^{10}/_{8}$ 1706, † $^{22}/_{6}$ 1752.

NICOLAUS MØLLER, f. $^{3}/_{9}$ 1733, † $^{9}/_{2}$ 1806, Hof-Bogtrykker, ~ $^{20}/_{9}$ 1758 Cathrine Vendelia Berling, f. $^{20}/_{1}$ 1735, † $^{24}/_{3}$ 1794.	JOHAN MATHIAS MØLLER, f. $^{2}/_{5}$ 1735, † $^{10}/_{4}$ 1788, Hof-Konditor, ~ 1. $^{16}/_{12}$ 1767 Christiane Henriette Marie Berling, f. $^{3}/_{7}$ 1742, † $^{24}/_{1}$ 1786; 2. $^{12}/_{7}$ 1786 Christiane Frederikke Kingo f. Frisch.	JOHAN ERIK GLASING, Vinhandler, ~ $^{27}/_{8}$ 1772 Johanne Nathanaela Kirksten, † 1810.
ERNST ANDREAS HERMAN MØLLER, f. 1759, † 1831, ~ $^{17}/_{9}$ 1789 Anna Sofie Seyfart.	I første Ægteskab 4 S. og 5 D., i andet 1 S.	SOFIE HEDEVIG GLASING, f. $^{27}/_{4}$ 1792, † $^{16}/_{11}$ 1859, ~ $^{16}/_{8}$ 1810 Carl Christian Berling, f. $^{20}/_{6}$ 1777, † $^{16}/_{5}$ 1824.

Der var, som det heraf vil ses, en nær Forbindelse mellem Familierne Berling, Godiche, Møller og Glasing, og dette gav sig bl. a. Udslag i en Mængde Lykønsknings- og Sörgedigte, som udveksledes mellem Familiens Medlemmer, deres Venner og nærstaaende ved alle indtrædende Lejligheder. C. G. Glasings Sön Vinhandler Johan Erik Glasing har samlet dem i to tykke Bind, der nu findes paa det store kongelige Bibliotek. Det ene kaldes »Glædesvers«, det andet

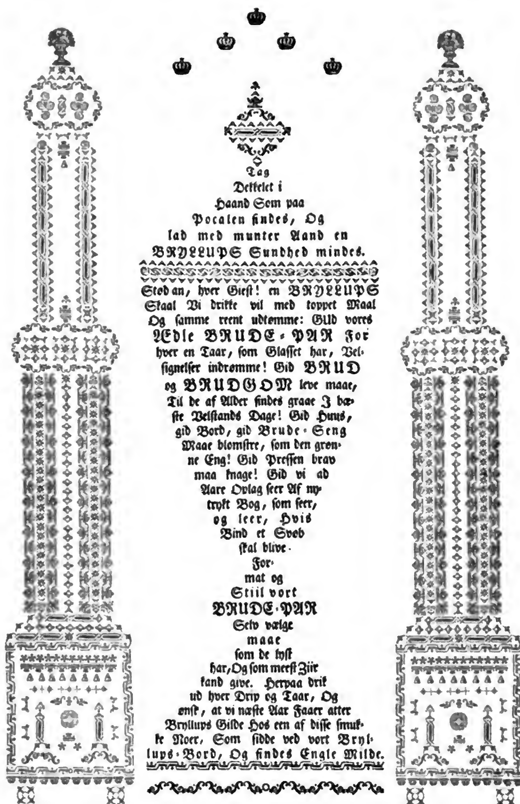

Hofbogtrykker Nicolaus Møller.

Ernst Andreas Herman Møller.

»Sörgevers«. De spænde over Tiden fra 1742 til 1787 og have ikke ringe personalhistorisk Betydning. Med Poesien i dem er det ikke stort bevendt. Men havde de duet i denne Retning, maatte Kjøbenhavn ogsaa have været en höjt begavet By. Da »Borger, Bogtrykker og Brygger« Georg Christopher Berling 1766 holdt Bryllup med sin Kusine Marie Cathrine Godiche og 1772 med hendes Søster Elisabet Christine Godiche, offereredes der Brudeparret første Gang mindst 18 Karmina og anden Gang mindst 22 under de mest forskellige Titler: »Ringe Æreblomst«, »Lykkens Vej«, »Ægtestandens Nødvendighed og Frugt«, »Morgenen, en Fortælling« o. s. v. Det er ikke Sange, flere af dem ere smaa Bøger med Masser af Vers, Selskabssange dukke først senere op. Det Festdigt, der 1766 offereredes »af det vel-ædle Brude-Pars ærbødige Tjenere H. J. Bestman, J. R. Thiele og F. H. Lillie« med Recitativer af Amor, Evfrosyne, Aglaia og Thalia, med Arier og Kor maa dog i alt Fald delvis have været beregnet paa at skulle synges. Men sikkert er det, at de, hvis Navne staa paa Digtene, kun sjældnere tör betragtes som Digtenes Forfattere. Disse langstrakte Værker vare Høflighedsbeviser, der bestiltes hos en af Tidens mange Poeter i Aabenraa[1]). Det er ikke sjældent Börns Navne, der staa paa dem. Ved sin Fødselsdag i 1778 fik Anna Magdalene Godiche et Lykønskningsdigt fra hendes »Dattersönner og Tjenere« Ernst Andreas Hartvig Berling og Carl Christian Berling; de vare henholdsvis 2¼ og ½ Aar gamle. Hvad der herved illustreres er atter og atter Familiesammenholdet, og mærkes kan det, at den 11 December i lang Tid var en Höjtidsdag, der samlede Slægterne. Det var Andreas Hartvig Godiches Fødselsdag den Dag, som det var hans og Hustrus Anna Magdalene Godiches Bryllupsdag Dagen efter, og derfor staar der paa et Digt fra 1768 »en dobbelt GlædeFest for det Godiche og Berlingske Hus, som aarligen helligholdes paa den ellevte December«. Deres Datter Marie Cathrine havde den 11 December 1766 Bryllup med Georg Christopher Berling.

I Digtenes Udstyrelse var ofte det yderste forsøgt. Enkelte vare trykte med Guld, mange med røde Linier mellem de sorte; der ødsles med træskaarne eller kobberstukne Vignetter, og Titelbladene ere ofte möjsommeligt byggede op med alskens Sirater. Det ene Bogtrykkeri maatte vise sig for det andet. Disse snart paa Dansk og snart paa Tysk affattede blomstrende Digte give i det hele en

[1]) Dette er Regelen. Men to af Digtene tillægges ingen ringere end Johannes Ewald s. hans »Samtlige Skrifter«, II, 1850, S. 122, 156 jfr. S. 192, 314. Det ene er et Sörgedigt over Marie Cathrine Berling f. Godiche († 2 Febr. 1772) og det andet et Bryllupsdigt til Sosteren Elisabet Christine, da hun den 9 Oktober s. A. blev sin Svogers anden Hustru. Paa ingen af dem staar Ewalds Navn. Paa Bryllupsdigtet staar i det hele intet Navn, medens der paa Sörgedigtet staar, at det er »tænkt af hendes efterladte Mands dybtsörgende Søstersön E. A. H. Møller«. — Det er ogsaa Ewald, der er Mester for det bekendte Impromptu: »Her ligger Madam Godiche, hun faldt, fordi hun stod ikke o. s. v.« (Saml. Skr. II, S. 88, 262).

Tag
Dekkelet i
Haand Som paa
Pocalen findes, Og
lad med munter Aand en
BRYLLUPS Sundhed mindes.

Stod an, hver Giest! en BRYLLUPS
Skaal Vi drikke vil med toppet Maal
Og samme trent udtømme: Gid vores
Ædle BRUDE-PAR For
hver en Taar, som Glasset har, Vel-
signelser indrømme! Gid BRUD
og BRUDGOM leve maae,
Til de af Alder findes graae I bæ-
ste Velstands Dage! Gid Huus,
gid Bord, gid Brude-Seng
Maae blomstre, som den grøn-
ne Eng! Gid Pressen brav
maa knage! Gid vi ad
Aare Oplag seer Af ny-
trykt Bog, som seer,
og leer, Hvis
Bind et Svøb
skal blive.
For-
mat og
Stiil vort
BRUDE-PAR
Selv vælge
maae
som de lyst
har, Og som meest Ziir
kand give. Herpaa drik
ud hver Drip og Taar, Og
ønsk, at vi næste Aar Faaer atter
Bryllups Gilde Hos een af disse smuk-
ke Moer, Som sidde ved vort Bryl-
lups-Bord, Og findes Engle Milde.

Sidste Side af en Sang ved Bogtrykker Nicolaus Møller og Jomfru Cathrine Vendelia Berlings Bryllup 1758.

Række Oplysninger om Livet i Datidens Bogtrykkerier, hvis Svende og Drenge levede med i Bogtrykkernes Familieliv; de boede som Regel i Principalernes Hus. De ovenfor nævnte H. J. Bestmann, J. R. Thiele og F. H. Lillie vare Svende i det Berlingske Bogtrykkeri. Og ved næsten alle de forekommende festlige Lejligheder foreligger der Lykønskningsdigte fra Svendene, i Forening eller enkeltvis. Paa Tysk kalde de sig Kunstglieder eller Kunstverwandte, paa Dansk Kunstlemmer eller Kunstforvante. Og ikke alene Svendene, men ogsaa Drengene lykønske. Til Georg Christopher Berlings Bryllup i 1766 sende de tre Lærlinge F. A. Tillge, C. I. Frenderup og H. W. Schiönning et Karmen, hvori det hedder:

Da vi som Lærlinger arbeyder paa vor Lykke
Udi Hr. Berlings Huus og hans Bogtrykkerie,
Vi og et Brude-Vers bör til hans Bryllup trykke.

Aaret efter ved Johan Christian Berlings Bryllup lykønske disse Lærlinge sammen med en fjerde (G. S. Schmidt). Lærlingeantallet er altsaa blevet forøget. Og i det hele kan der ved disse Digte skaffes nogen Oplysning om, hvor stor Arbejdsstyrke Datidens Bogtrykkerier raadede over.

Da Christoph Georg Glasing i 1742 holdt Bryllup, lykønskedes han af de i hans Officin »befindliche Kunst-Verwandte« Johan Julius Reussen, Daniel Pauli og Andreas Busch, altsaa tre; men i 1754, da Bogtrykkeriet ledentes af hans Enke og Stifsøn Nicolaus Møller, er Tallet steget til fem: Joh. Jul. Reussen, H. Erichsen, T. Borup, H. Zettergreen og G. Fünfstock. 1780 er Kunstforvanternes Antal i Nicolaus Møllers Bogtrykkeri syv: P. Berg, C. Smidt, H. Erichsen, C. v. Asperen, Nordkiøb, Giendrup, Stech og Ballum, medens der samtidig er tre Drenge, hvis Navne antydes ved følgende Bogstaver: P. J. N., A. J. G. og M. A. B. — I det Godicheske Bogtrykkeri træffe vi et lignende Antal Kunstforvante. Da det i 1771 flytter fra Skindergade til Gammel Torv, lykønskes Principalinden Anna Magdalene Godiche og hendes Sön Frederik Christian Godiche »dette Bogtrykkeris ærede og kunsterfarne Faktor« af J. C. Grehn, I. Kolbæk, G. L. Frantzen, C. H. Mangor og H. P. Heiden. Og 1778 er Navnenes Antal vokset fra fem til seks: I. Kolbæk, G. L. Frantzen, H. P. Heiden, N. C. Detlevs, J. C. F. Hennings og C. F. Klemens.

Vende vi os nu til det Berlingske Bogtrykkeri, da er der (udenfor den Glasingske Samling) bevaret et stort trykt Blad, dateret den 7 April 1765, der bringer gode Ønsker i Anledning af Bogtrykkeriets Indflytning i Pilestræde. Det hedder til sidst: »Mit diesen Wünschen und mit diesen Entschliessungen gingen aus der alten in diese neue Buchdruckerey über nachstehende Kunstglieder Hermann Jacob Bestmann, Johan Rudolph Thiele, Ole Quist, Ulrich Nicolai Kiär, Hans Christopher Schröder, Friederich Heinrich Lillie«. Det er seks »Kunstglieder«. Og just de samme seks træffe vi lykønskende ved Georg Christopher Berlings Bryllup i 1766. Bestmann, Thiele og Lillie offererede den ovenfor nævnte Kantate, Kiær og Quist overrakte et Digt »Lykkens Vej« og Schrøder hilste med »Weihrauch treuer Wünsche«. Seks Kunstforvante maa altsaa være, hvad Bogtrykkeriet behøvede. 1767 er Johan Rudolph Thiele's Broder Frederik Vilhelm

kommen til, men om nogen af de andre saa er traadt fra, kan ikke ses. Givet er det imidlertid ved det her oplyste, at det Berlingske Bogtrykkeri var et Sted, hvor man blev længe. Bestmann og Kiær er der endnu i 1772. Alt tyder paa, at der bestod et virkelig godt Forhold mellem de Berlingske Principaler og deres Svende. Det gör Indtryk, at »de *medglædte* Kunstlemmer i det Berlingske Bogtrykkeri« 1771 i et Digt kaldet »Glæde efter Sorg« lykønske deres Principalinde ved hendes Söns, Johan Christian Berlings Daab; Faderen, efter hvem Sönnen blev opkaldt, var død nogle Uger för Barnets Fødsel. Det vidner ogsaa godt, at der ved Faderens Begravelse fremkom et Sörgekarmen fra »den salige Afdødes oprigtige og forbundne Ven Johan Rudolph Thiele«, der i 1770 havde oprettet et eget Bogtrykkeri. Et Vers i det lyder saaledes:

Kort, da Afdøde! jeg som Kunstforvant dig tiente,
Jeg overtydet blev om din Fortieneste;
Jeg saae ak ja! langt meer, end man sig kunde vente
Af den, der var et blot naturligt Menneske.

Naar Kunstforvanternes Stilling her var, som den var, staar dette sikkert i Forbindelse med en vis ærgerrig Følelse hos dem. De vilde ikke betragtes som Haandværkssvende, de dyrkede en »Kunst« og havde et ikke helt stille Ønske om at blive sat i Klasse med de studerende. Den Ceremoni, hvormed de fra Lærlinge blev gjort til Svende, Postulationen, havde taget Studenternes Deposits til Forbillede, og i et af Lykønskningsdigtene ved Nicolaus Møllers Postulation den 27de September 1753 hedder det ligefrem:

Apollo giver Dig blandt sine Sönner Sæde,
Minerva tegner Dig iblant sit lærde Tal;
Hvor kan jeg andet da end lade se min Glæde
Og flætte Ære-Krans til den, som æres skal.

Nicolaus Møller kalder sig Aaret efter paa et Bryllupskarmen »Stud. Typogr.«, og da hans Sön A. E. H. Møller[1]) den 26 Januar 1780 postulerede, kaldes han paa Lykønskningsdigtene fra Kunstforvanterne og Lærlingene i hans Faders Bogtrykkeri »studiosus artium liberalium & typographiæ«. En saadan Titel synes ingen af Berlingerne at have ført, men ogsaa de postulerede, Johan Christian Berling den 1 Marts 1752; Georg Christopher Berling blev »efter vel overstanden Discipline antagen til Medlem iblandt Bogtrykker-Kunstens Elskere og

[1]) I »Læsendes Aarbog« 1800 kaldes han paa Stamtavlen ad S. 74 Ernst Andreas Herman Møller, men i Teksten S. 81 Ernst Andreas Hartvig M. At jeg har troet paa Teksten, kan ses i Skand. Bogtr.-Tid. 1875, S. 121 og Dansk biograf. Leks. (Nicolaus Møller). Men efter fem ved hans Postulation offererede Digte har hans Navn været Ernst Andreas Herman M. Mærkeligt nok er der ogsaa Usikkerhed med Hensyn til hans Farfaders Navn. Efter Læs. Aarb. (1800, S. 77) hed han Andreas Hansen Møller; men paa Sörgeverset ved Moderens Død kalder Nicolaus Møller sin Fader Andreas Madsen Møller (jfr. Stolpe, Dagspressen i Danmark, III, S. 202). Naar jeg i Dansk biogr. Leks. har tillagt det Møllerske Bogtrykkeri 19 Svende i 1776, er det urigtigt. De 19 ere ikke Svende, men Interessenter, indmeldte fra det nævnte Bogtrykkeri i Bogtrykkernes Ligkasse d. v. s. Svende m. fl. samt Hustruer (Skand. Bogtr.-Tid. 1874, S. 51). — E. A. H. Møller gik 1830 i Kompagni med Typograf M. Birck; Bogtrykkeriet hed da Møller & Birck, efter hans Død i 1831 Birck & Komp.

Dyrkere« den 12 Marts 1755; hans Brodersön Johan Christian Berling postulerede den 13 Juni 1793 og hans Sönner Ernst Andreas Hartvig Berling og Carl Christian Berling den 28 Juli 1796.

I de af Vinhandler Glasing samlede over 300 Glædes- og Sörgevers er der mange Oplysninger at finde. Der er her søgt at vise, i hvilke Retninger disse Oplysninger gaa. Men hans Samling er ikke fuldstændig. I begge vore store Biblioteker, og da navnlig i Universitetsbiblioteket, findes der løst en Række supplerende Stykker, saaledes det sidste Sted en karakteristisk Lykønskning til E. H. Berling, da han den 10 Marts 1747 blev Hof-Bogtrykker »i dybeste Ydmyghed og Hiertes Glæde offereret af samtlige kongelig Mayestæts Hof-Officins Forvantere«.

* * *

Efter Ernst Heinrich Berlings Død i 1750 styredes det Berlingske Bogtrykkeri af L. H. Lillie, men vistnok fra 1755 træde de unge Sönner Johan Christian (f. 1733) og Georg Christopher Berling (f. 1737) til. Under dem er der, som vi ovenfor have set, Fremgang i den til Bogtrykkeriet knyttede Boghandel, men om selve Bogtrykkeriet gik fremad, kan være tvivlsomt. 1746 beskæftigede deres Fader syv Svende og fem Drenge, men 1766 synes der kun at være seks Svende og tre Drenge i det. Og skulde det være rigtigt, at det 1755 talte tretten Kunstforvante, har der efter Lillies Fratræden fundet en mærkelig Tilbagegang Sted. Da Georg Christopher Berling 1755 postulerede, staar der tretten Navne under det Lykønskningsdigt, han faar »af samtlige Kunstforvandte udi ovennævnte Officin« (d. v. s. det Berlingske). Men skönt Digtet er trykt i »de Berlingske Arvingers Bogtrykkeri ved L. H. Lillie«, findes dennes Navn ikke mellem de tretten, hvorimod Johan Christian Berling, en af Bogtrykkeriets Ejere, den postulerendes ældre Broder nævnes først imellem dem. Man faar ligesom en Tvivl om, hvorvidt de tretten Nævnte virkelig ere synonyme med Bogtrykkeriets daværende öjeblikkelige Arbejdskraft. Mellem dem findes der tre, der snart efter have hvert sit Bogtrykkeri L. N. Svare, L. L. Heiden og P. H. Höecke.

Sofie Hedevig Berling f. Glasing.

Hvorledes det nu end forholder sig med de tretten Kunstforvandte i 1755, er det ikke uforklarligt, om Bogtrykkeriet lidt efter lidt indskrænkedes til væsenlig kun at trykke de Berlingske Aviser. Johan Christian og Georg Christopher Berling, der skabte Firmaet »Brødrene Berling«, døde tidligt. Deres Fader, Familiens Stamfader, blev kun $42^1/_2$ Aar gammel, men Sönnerne døde endnu yngre, Johan Christian Berling i 1771 $37^1/_2$ Aar gammel og Georg Christopher Berling

i 1778 40½ Aar gammel. Saa gik Firmaet over paa deres Enker, og de beholdt det, til Georg Christophers Enke Elisabet Christine f. Godiche døde i December 1801. Derefter bleve tre Fætre Indehavere af Firmaet »Brødrene Berling«: Johan Christian Berlings Sön Johan Christian (f. 1771) og Georg Christopher Berlings Sönner Ernst Andreas Hartvig (f. 1774) og Carl Christian (f. 1777). Den mellemste af dem varetog særlig Familiens Bryggeri, de to andre Bogtrykkeriet. Men allerede 1826 ere de alle tre afgaaede ved Døden, de to som ugifte, og nu kommer et nyt Enkestyre. 1826 fornyes Avisprivilegiet for Carl Christian Berlings Enke Sofie Hedevig f. Glasing.

»Brødrene Berling« stod ikke længer i Spidsen for nogen Boghandel og trykkede ikke mere Værker for andre. Hvorledes det gik, kan ses i et enkelt Eksempel. De seks første Dele af Suhms stort anlagte Danmarks Historie ere alle (fra 1782 til 1793) trykte »med Brødrene Berlings Skrifter«, men da den syvende Del udkom i Aaret 1800, læstes paa dens Titelblad: »Trykt og forlagt af Joh. Fr. Schultz«. 1778 stod Schultz's Postulat i det Berlingske Bogtrykkeri, 1783 etablerede han sig, og da hans Bogtrykkeri brændte i Kjøbenhavns Ildebrand 1795, købte han, som ovenfor nævnt, det Höpffnerske. Ved Siden af det Berlingske var der vokset saa fortrinlige Bogtrykkerier op som det Thieleske (1770) og det Schultziske (1783).

Kammerherre Johan Carl Ernst Berling.

Og dog skulde Navnet Berling endnu en Gang göre sig gældende i den danske Typografi. Den eneste mandlige Repræsentant, Slægten efter 1826 havde her i Landet, Carl Christian Berlings Sön Johan Carl Ernst Berling (f. 1812), overtog den 1 Januar 1836 Bogtrykkeriets Bestyrelse, og efter en længere Udenlandsrejse anlagde han saa i 1837 et Skriftstøberi, ligesom han i 1838 fik tre Eneretsbevillinger paa at udføre Kongrevetryk, Höjtryk og en vis Art Stereotypering. Hertil knyttede han endnu et litografisk Institut, og han gik i Gang med at skaffe Firmaet et Forlag. »Brødrene Berling« var en Udstiller, der blev lagt Mærke til paa Industriudstillingerne her i Byen 1840 og 1844. Firmaets Maal var at skabe et første Rangs Etablissement, og fra forskellig Side skönnede man herpaa. Det Holbergske Samfund lod den af F. L. Liebenberg besörgede monumentale Udgave af Holbergs Komedier, der begyndte at udkomme i 1847, trykke i det Berlingske Bogtrykkeri, og naar Xylograf A. Flinch vilde have et fint skaaret Portræt eller lign. særlig godt trykt, henvendte han sig i Pilestræde. Trykkeriets mange Haandpresser betjentes godt. Det skal ogsaa nævnes, at Professor N. L. Westergaards lærde Værk »Radices linguæ Sanscritæ«, der 1841 udkom i Bonn, blev trykt hos Berling. »Typis fratrum Berling« staar

der paa Titelbladet. Det er et Stykke af en Bedrift, at Bogens Sanskrittyper vare skaarne og støbte i hans Skriftstøberi. Det Berlingske Kongrevetryk er omtalt i en anden Artikel i nærværende Aarbog. Men af lang Varighed blev intet af disse Forsøg (s. Skand. Bogtr.-Tid. 1871, S. 145 flg.). Bogtrykker Berling kom med Frederik VII's Tronbestigelse ind i helt andre Forhold; han blev Kongens Rejsemarskalk, Generalintendant for Civillisten og Kammerherre, men desuagtet er der samlet en ikke ringe Sympati om hans Navn iblandt Kjøbenhavns Typografer.

Paa Grund af »Berlingske Tidendes« vældige Vækst, der i 1859 gjorde en Marinoni-Presse nødvendig og i 1881 en Viktoria-Presse, der trykker paa uendeligt Papir, sysselsætter Bladets Sætteri et stadigt voxende Personale, 1874 havde det 21 Sættere, 1881 26 og 1899 52[1]). Og det gode Forhold, som fra gammel Tid har bestaaet mellem Firmaet og dets Arbejdere, er vedblevet. Herom vidner bl. a. en lille Visebog »Souvenir«, der samler en Række Sange, skrevne til festlige Sammenkomster i det Berlingske Hus i Tiden fra 1862 til 1892, og herom vidner den Gavmildhed, som Kammerherre Berling og hans Hustru, Polly f. Haderup (f. 1824, † 1895), efter ham viste imod Kjøbenhavns Typografer i Almindelighed. Da Typografernes Sangforening i 1854 ønskede at kunne udvide sin Virksomhed, gik Berling i Spidsen for Bidragyderne med et godt Eksempel, og den 17 Aug. 1870 lagde han Grundstenen til Typografernes Stiftelse, til hvilken hans Enke efter hans Død i 1871 skænkede 20,000 Kr. I Rud. Jacobsens »Optegnelser om Typografernes Stiftelse« (1895) nævnes de begge med Tak, og Bogen giver deres Portrætter.

Endnu skal her göres opmærksom paa, at de to ovfr. S. 3 nævnte, af A. A. Roggenkamp oversatte Bøger fra 1743 paa deres Titelblade bære et Vaaben, der ogsaa ses paa de Berlingske Forlagskataloger fra 1766 og 1774 ligesom paa Visebogen fra 1893. Dette Vaaben omtales nærmere i Bogen »Historische Beweisführung, dass die Berlinge ein altadliches Geschlecht nordischer Abkunft sind. Dargestellt von Dr. Wilhelm Schäfer und Emil Jonas« (Berlin 1857). Trods Bogens Lærdom kan man dog have Lov til at have sine Tvivl.

* * *

Da Ernst Heinrich Berling for 150 Aar siden udsendte sine »Post-Tidender«, var det et lille Blad, der kom een Gang om Ugen med et halvt Ark i Oktav, nu udkommer »Berlingske Tidende« to Gange hver Sögnedag i et mægtigt seksspaltet Format, ofte med indtil fire Tillæg. Det er en uhyre Udvikling, der selvfølgelig staar i Forbindelse med en tilsvarende almindelig Samfundsudvikling. Skulde der nu kunne tænkes en kjøbenhavnsk Brand som i 1728, skulde der nu tilintetgöres henved 100 Bogtrykkerier for at balancere med de syv, der brændte 1728. Kjøbenhavn har efter Vejviseren 1899 126 Bogtrykkere.

[1]) Naar det nævnes, at det Berlingske Bogtrykkeri i 1806 havde 14 Arbejdere (s. Skand. Bogtr.-Tid. 1874, S. 53), da indbefattes heri »Typografer, Faktorer og Principaler«. Da der den Gang var tre Principaler og vel een Faktor, bliver Svendenes Antal 10.

ET MINDE OM EN GAMMEL FARVETRYKSTEKNIK

Af EMIL SØRENSEN

DET Afsnit af det typografiske Farvetryks Udviklingshistorie, hvortil der sigtes i ovenstaaende Overskrift, er Flerfarvetrykningen med sammensatte Plader (compound plates printing) eller Congrevetrykket, som det almindelig benævnes efter Opfinderen, den bekendte engelske Artillerigeneral Sir *William Congreve*. Som et Meteor paa den typografiske Himmel kom og svandt denne i Fagets Teknik enestaaende Fremtoning, ved hvis Hjælp Bogtrykkeren var i Stand til med en Nøjagtighed, der end ikke kan naas af Nutidens udmærkede Flerfarvemaskiner, at udføre visse Arter Relief- og Flerfarvetryk ved et eneste Tryk i den almindelige Haandpresse.

Den ydre Anledning til, at den engelske General kom til at beskæftige sig med en ham saa fjerntliggende Opgave, var de i Aarhundredets Begyndelse hyppige Forfalskninger af Englands Pengesedler. Congreve bragtes derved til at sysle med Tanken om Muligheden af at finde en særegen Fremgangsmaade ved Pengesedlernes Trykning, der vilde være i Stand til at lægge Forfalskerne de største Hindringer i Vejen for deres forbryderiske Virksomhed. Det lykkedes ikke for Generalen at naa det høje Maal, han tragtede efter; hans sindrig udtænkte Metode blev kun et interessant Forsøg i Seddeltrykningens Teknik. Derimod opnaaede han ved sin Opfindelse at bringe det typografiske Farvetryk, der paa den Tid var uden Betydning, et godt Stykke fremad, og for en Tid at skænke Bogtrykkerne et virksomt Vaaben mod Litografiens Konkurrence paa Accidenstrykningens Omraade.

Det fortælles, at Congreve fandt Ideen til sin Fremgangsmaade ved at studere de i Fust-Schöffers Psalterudgave af 1457 trykte tofarvede Initialer, hvis Udførelsesmaade endnu ikke med Sikkerhed kan paavises. Han kom, ved at grunde over, hvorledes de gamle Trykkere havde opnaaet den i dette Værk enestaaende Nøjagtighed i Registret, d. v. s. i de to Trykformes Forhold til hinanden, paa den Tanke, at Initialerne og den disse omgivende Ornamentbeklædning muligvis havde bestaaet af to Træ- eller Metalstokke, der vare saaledes tilskaarne efter Tegningens Kontur og indpassede i hinanden, at de, naar de hver for sig vare indfarvede, kunde stilles sammen til én Stok, for derefter med ét Tryk at give et dobbeltfarvet Billede. Paa dette Tankeeksperiment hviler Princippet for Congreves Opfindelse. Det første Forsøg paa at udføre Ideen i Praksis blev gjort med

en Træstok, hvorpaa der var indgraveret Ornamenter og Skrift i en lignende Stil som den, der brugtes til Pengesedlerne. Af denne Træstok blev der taget to Stereotypiafstøbninger; paa den ene af disse Plader borttoges de Enkeltheder af Ornamenter og Skrifttræk, som bestemtes til at udføres i en anden Farve end den øvrige Del af Pladens Tegning, medens de samme Enkeltheder helt bleve udstukne af den anden Plade uden at denne dog sønderdeltes. De løse Stykker tilpassedes nøjagtigt efter Hullerne i Grundpladen og loddedes sluttelig paa et Metalunderlag, saaledes at begge Plader kunde stilles sammen til én fuldstændig plan Trykform. Paa den saaledes sammenfældede Dobbelttryks-Form blev der endelig indgraveret en meget indviklet Tegning med Cirkler, Ovaler og Sving ovenpaa den oprindelige, og Pladen var nu færdig til at trykke med. Crongreves Forsøg kronedes med Held; det fremkomne Flerfarvetryk udmærkede sig ved en enestaaende Nøjagtighed i Farvefigurernes Forhold til Grundtrykket, og det kunde end ikke tilnærmelsesvis udføres paa nogen af de da kendte Trykkemaader. Men den yderst langsomme Trykproces — der kunde ikke fremstilles mere end et Par Hundrede Eksemplarer daglig i Haandpressen — gjorde det klart for Congreve, at hans Opfindelse først vilde faa praktisk Værd for Seddeltrykningen, naar det kunde lykkes for ham at konstruere en Presse, som var i Stand til avtomatisk at skille Pladerne fra hinanden, indfarve dem og atter stille dem sammen til én Form og som kunde udføre dette Arbejde med en saadan Sikkerhed og Hurtighed, at Mangfoldiggørelsen betydelig forøgedes. Congreve gav sig straks i Lag med den ny Opgave, og i Løbet af kort Tid lykkedes det ham ogsaa ved et Par dygtige Mekanikeres Hjælp at konstruere en saadan Presse. Alle typografiske Haandbøger, der beskæftige sig med Congrevetrykkets Teknik, meddele, at Congreves Presse var i Stand til at levere 2400 Eksemplarer i Timen. Selv uden nærmere Kendskab til denne Presses Konstruktion og Virkemaade, tør man dristig paastaa, at Ydeevnen maa være betydelig overdreven, thi med en saa produktiv Maskine vilde Congrevetrykket den Dag i Dag være overordentlig brugbart ved en Mængde enklere Farvetryks-Accidensarbejder. De fleste Trykkerier, der udførte Congrevetryk, trykkede ogsaa disse paa den almindelige Haandpresse.

Congreve havde dog ikke tænkt sig sin Teknik udelukkende anvendt til Fremstilling af Værdipapirer. Blandt de Prøver, han de tre Aar, i hvilke han selv udnyttede sin Opfindelse, sendte ud, fandtes baade Blade til Vægdekoration, kartografiske Arbejder, Plancher til industrielle og videnskabelige Værker og temmelig indviklede Farvetryksarbejder med flere Farver trykt oven paa hinanden (den saakaldte chiaro-scuro-Maner), og det blev denne flersidige Anvendelse, der gav Congrevetrykket Betydning i den korte Tid, det var Enehersker paa Flerfarvetrykningens Omraade.

De første af Congreves Farvetryk kom ud blandt Publikum i Eftersommeren 1824 og vakte almindelig Beundring i den typografiske Verden; et saa kompliceret Farvetryk og et saa nøjagtigt Register havde man ingen Sinde tænkt sig Muligheden af at kunne fremstille i Bogtryk. Det manglede ikke paa Forespørgsler om Congreve vilde sælge sin Hemmelighed; navnlig Tyskerne indsaa, hvil-

ket Opsving i Forretningerne Besiddelsen af denne kunde give, og gjorde ham mange Tilbud, men han afslog dem alle. I Troen paa, at der nu var fundet et sikkert Beskyttelsesmiddel mod Forfalskning af Pengesedlerne, holdt Congreve bestemt paa kun at indvie de engelske Myndigheder, hvem Seddelfabrikationen var underlagt, i den ny Teknik. Disse benyttede ogsaa i en Del Aar Congreves Metode til Udførelsen af mange Værdipapirer, dog ikke til egentlige Pengesedler. Hvad det var, der gjorde Congreves Opfindelse ubrugbar for Seddeltrykningen, savne vi Kendskab til. I Aaret 1827 opgav Congreve Hemmeligholdelsen. Grunden til denne Beslutning har sikkert været Frygt for, at Tyskernes ihærdige Forsøg paa at finde Metoden — en Bogtrykker *Hasper* i Karlsruhe havde Aaret i Forvejen ved Udførelsen af Kuponerne til de Badensiske Statsobligationer vist at være inde paa den rette Vej — omsider skulde krones med et heldigt Resultat. En Bogtrykker *Edv. Haenel* i Magdeburg købte Hemmeligheden med Ret til at udnytte den i flere europæiske Lande, og i den nærmest paafølgende Tid gik det i England og Tyskland rask fremad med Udbredelsen af det typografiske Farvetryk. Men samtidig med at Fremgangsmaaden blev mere Fælleseje, skiftede Virksomhedsomraadet ogsaa Karakter, idet Datidens forretningsmæssige Reklame i en noget modificeret Skikkelse tog den i sin Tjeneste. Congrevetrykket blev næsten benyttet til alle Accidensarbejder, selv til Tændstiks- og Tobakskarduser.

Allerede i Begyndelsen af Fyrrerne begyndte Congrevetrykket at tabe Terræn. Efterhaanden som Koenigs Hurtigpresser afløste Haandpressen mistede det sin Eksistensberettigelse, og Udførelsen af de farvetrykte Forretningspapirer overtoges af Litografien, der ved en mere nuanceret Overtrykning ogsaa formaaede at give Farvetrykkene stærkere Afveksling end Congreves Maner.

Uden for England og Tyskland fandt Congrevetrykket ingen synderlig Udbredelse. Sagen var nemlig den, at da Trykpladernes Fremstilling var Kernepunktet i Congreves Opfindelse, krævedes der som en nødvendig Forudsætning for Udøvelsen, at Bogtrykkeri og Skriftstøberi eller i alt Fald et fortrinligt Stereotyperingsværksted var forenet paa de samme Hænder. Dette var Grunden til, at Danmark først fik et Congrevetrykkeri efter at Kunsten i England og Tyskland havde overskredet Kulminationspunktet. I 1837 oprettede *Carl Berling*, den daværende Ejer af det Berlingske Bogtrykkeri i Kjøbenhavn, et efter Datidens Forhold udmærket forsynet Skriftstøberi og Værksted for Gipsstereotypi. Den 6te September 1838 overdrog Edv. Haenel to Patenter til Berling; det ene omfattede Hemmeligheden ved Relieftryk, det andet ved Congrevetrykket med det dertil hørende Stereotypi. Begge Patenter betaltes med i alt 70 Rigsdaler 5 Mark — et godt Bevis for, at Congrevetrykket paa den Tid allerede var en halv offentlig Hemmelighed. Den 24de December s. A. købte Berling endnu et Patent af Haenel for 34 Rigsdaler. Hvad det sidste Patent gik ud paa, giver de opbevarede Berlingske Forretningsbøger ingen Oplysning om, men det har antagelig været Fremgangsmaaden ved Fremstillingen af de graverede Plader til chiaro-scuro-Maneren.

Det Berlingske Etablissements Congrevetryk gik, ligesom det tyske, hoved-

AFTRYK AF GAMLE CONGREVEPLADER MED THORVALDSENS PORTRÆT MEDALJON
OPRINDELIG FREMSTILLEDE I DET BERLINGSKE TRYKKERI I SLUTNINGEN AF TREDIVERNE

BILAG TIL TIDSSKRIFTET BOGVENNEN MDCCCXCVI
TRYKT I FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRK

sagelig i Retning af merkantile Reklamearbejder, men sideordnet hermed dannede Forretningen sig en Specialitet ved Udgivelsen af en Række Blade i Relief- og Farvetryk til Minde om større Begivenheder indenfor det danske Samfund. Disse Mindeblade, af hvilke adskillige have prydet vore Bedsteforældres Vægge,

Mindeblad om Frederik VI. Relieftryk fra det Berlingske Trykkeri.

ere Sjældenheder nu. De kostbare Trykplader ere forlængst gaaede i Smeltediglen; kun to, der begge forestille Thorvaldsens Profil i Relief, ere tilbage som Minder om en Tid, da det Berlingske Trykkeri indtog en ledende Stilling i det danske Boghaandværk. Det her optrykte Blad er det første Farvetryk »en relief og i Congreve-Maner«, som kom frem for Offentligheden i Danmark; det blev udgivet i Marts 1839 i Kommission hos Reitzel og solgtes for 1 Rigsdaler Styk-

ket. Hele Indtægten ved Salget skænkede Berling de skadelidte ved en stor Vandflod, der i Begyndelsen af Januar havde hærget en Del af Landet. I Følge Reitzels Bekendtgørelse i »Berlingske Tidende« var Bladet trykt i to Udgaver, én paa kinesisk Papir og én paa Bristolkarton. Selv uden Kendskab til Tiden for dette Mindeblads Fremkomst vilde en Fagmand, der har set flere af disse Blade, ikke være i Tvivl om, at det stammer fra Forsøgsstadiet i den Berlingske Congrevetryks-Virksomhed; Kompositionen er, i Modsætning til de øvrige kendte Mindeblade, temmelig ubehændig, navnlig Hjørnefyldingerne virke for plumpt til den tomme Bundflade, og den alt for rigelige Afstand mellem Cirklerne omkring Portræt-Medaillonen hidrører sandsynligvis fra, at man har frygtet for Vanskelighederne ved Stereotypipladens Sønderdeling. I de senere Congrevetryk har man ganske anderledes formaaet at udnytte Effektmidlerne uden at behøve at tage slige Hensyn til tekniske Vanskeligheder. Den anden tilbageblevne Congreveplade er et langt mere karakteristisk Eksemplar af Arten, men vi kunne desværre ikke vise den i Aftryk her, dels paa Grund af at dens Størrelse ikke passer ind i »Bogvennens« Format, — Portræt-Medaillonen alene er 140^{mm} høj, 102^{mm} bred —, dels fordi dens høje Relief og kolossale Omramning fordrer et stærkere Tryk end Fagskolens Haandpresse formaar at yde, naar alle Billedets Enkeltheder skulle kunne komme til deres Ret. Da det ikke er lykkedes at faa opspurgt et Originalaftryk af det hermed følgende Billede, ere de tre Farver valgte efter vort Skøn og kræve altsaa ikke at være Kopi af den os ubekendte Original. Naar man betænker, at Brugen af brudte Farver den Gang var ukendt i Typografien — Karmin, Zinnober, Kromgult og Pariserblaat i deres Renhed vare de hyppigst forekomne — har Originalaftrykket næppe udmærket sig ved afstemte Farver.

Congrevetryk i chiaro-scuro-Maner udførtes med et dobbelt Sæt Plader; med den første Form blev f. Eks. hele Ornamentikken trykt i lysere Farver, og ovenpaa denne tryktes en anden Form med Detailtegning, Konturer og Afskygning af Ornamenterne, enten med mørkere Nuancer af de førsttrykte eller med andre dækkende Farver. I Modsætning til det almindelige Congrevetryk, der ved passende store Oplag nok har kunnet svare Regning, var chiaro-scuro-Maneren ligefrem Liebhaveri, der kun benyttedes af Bogtrykkerne som Reklame. Desværre lade disse Blade sig ikke gengive formindskede og uden Farver. Et saadant Blad, udgaaet fra Berlings Trykkeri, er udført i tolv Farver; det fremkom som en personlig Hyldest fra Carl Berling til Christian VIII og Caroline Amalie i Anledning af deres Sølvbryllup. En stor koloreret Plan over Kjøbenhavn, der er udført i Congrevetryk og med Gadernes Navne trykt ovenpaa med almindelig Skriftsats, er et ligefremt Mesterværk af Trykkunst[1].

Af de Berlingske Forretningsbøger kan det ikke ses, hvem der har udført Tegningerne og Modelleringen af Reliefferne, men fra anden Side har jeg faaet at vide, at disse Arbejder skyldes en tyskfødt Modellør og Gravør *Philip Batz*, medens Skriftstøber *Fr. Fries* fra 1838 var knyttet til Berlings Forretning, først

[1]) I de seneste Aar kan man se noget af Congreves Teknik gaa igen i enkelte Arbejder, komponerede og trykte af Kunstnere i Haandpresse.

som Gravør, senere som Leder af Skriftstøberiet. En indkaldt tysk Trykker, *Wilhelm Althans*, som var Specialist i Congrevetryk, har staaet for Trykningen af de fleste af de større Farvetryksarbejder[1].

Berling spandt ikke Silke ved sine ny Foretagender. Skriftstøberiet kunde ikke svare Regning, fordi de kjøbenhavnske Bogtrykkere vedblivende forsynede sig fra Tyskland, skønt det danske Støberis Produkter saavel med Hensyn til Righoldighed som i teknisk Udførelse stod paa Højde med Udlandets. Den almindelige Uvilje mod Berlings Foretagsomhed kom usminket til Orde ved en festlig Sammenkomst i dennes eget Hus; Bogtrykker Bianco Luno udtalte ved denne Lejlighed paa samtlige Kollegers Vegne, at saa længe Danmarks eneste Skriftstøberi var i Hænderne paa Kjøbenhavns største Bogtrykker, fik det ingen Støtte fra dem. Denne uforbeholdne Udtalelse har sikkert aabnet Berlings Øjne for Umuligheden af at føre Foretagendet frem, og været den væsenligste Aarsag til, at han kort Tid derefter uden Udbetaling overdrog Skriftstøberiet til *Fr. Fries*.

Med Congrevetrykket vedblev Berling vel endnu i nogle Aar at beskæftige sig ved Fries's Hjælp, men det var nu udelukkende Accidensarbejder, der ikke fordrede særlig Dygtighed. I Tiden omkring Krigsaarene gik Congrevetrykket for bestandig ud af Kurs herhjemme, og af den engang saa højt beundrede Kunst ere nu kun de to nævnte Trykforme tilbage som et synligt Monument over en sindrig Opfindelse, hvis triste Skæbne det var at komme for sent til Verden.

[1]) Skønt det ikke staar i umiddelbar Forbindelse med disse Meddelelsers Øjemed, tør det antages, at et Par Oplysninger om denne overordentlig dygtige Mands senere Virksomhed vil være af Interesse. Althans var den første herhjemme, der lagde sig efter at fabrikere Bogtrykfarve som Handelsvare; hans Forsøg i denne Retning faldt saa heldigt ud, at de større kjøbenhavnske Bogtrykkere lovede ham deres fulde Støtte i Fremtiden. Det kom dog ikke videre end til Forsøget, thi da det først købte Raamateriale var opbrugt, viste det sig, at Kilderne i Tyskland vare lukkede for ham. De tyske Farvefabrikanter ønskede ingen Konkurrence i Norden, og de brugte deres Indflydelse saa eftertrykkeligt hos Fabrikanterne af Raamaterialet, at Althans maatte opgive enhver Tanke om at gaa videre ad den Vej. Saa lagde han sig efter Støbning af Metaldele til Maskiner og Værktøjer og oprettede et lille Metalstøberi paa Christianshavn, som nogen Tid efter blev forenet med Smedemester Baumgartens Maskinfabrik, der havde Lokale samme Sted. Da Althans' og Baumgartens efter Datidens Forhold ret store Virksomhed paa Grund af manglende Driftskapital var stedt i Nød, lykkedes det Kompagnonerne at komme over Vanskelighederne derved, at Althans' gamle Principal Berling laante dem de fornødne Midler. Det fortjener at fremdrages som et smukt Træk hos Berling, at han ikke saa en Forretning i denne Hjælp; Laanet blev nemlig ydet i Obligationer, og Berling stillede kun den Betingelse at faa det tilbagebetalt i de samme Papirer. Da Ingeniør Burmeister senere traadte ind i Firmaet, fik Althans sin Kapital udbetalt, men han var dog derefter i mange Aar knyttet til Forretningen som Regnskabsfører.

BIDRAG TIL DEN ÆLDRE BOGBINDERKUNSTS HISTORIE

AF H. O. LANGE

I

EFTERFØLGENDE beskedne Noter, der i Aarenes Løb ere foranledigede ved stadig Syssel med det store kongelige Biblioteks Bogskatte, har jeg her forsøgt at knytte sammen som Tekst til nogle Billeder af interessante gamle Bind fra vor nationale Bogsamling, dels udenlandske og dels danske.

Bogbindenes kunstneriske Udsmykning har i Aarhundredernes Løb undergaaet store Forandringer. Det moderne Kunstbogbinderi arbejder med det dejlige Skindmateriale, Indlægning, Haandforgyldning o. s. v. Der har været Tider, hvor de rigt broderede Bind ansaas for de skønneste og kostbareste. Men forud for Grolier og Majoli og det 16. Aarhundredes fransk-italienske Renaissance i Bogbinderkunsten ligger der andre Moderetninger, der hævdede deres Plads selv ved Siden af den nye Smag. National Forkærlighed og nationalt Snille gjorde sig også her gældende. Det er værd at lægge Mærke til, i hvilken Grad Tyskland lades uberørt af den franske Bogbinderkunst lige fra det 16. Aarhundrede og næsten indtil vore Dage, og hvor daarligt de tyske Bogbindere i svundne Tider have evnet at efterligne de franske Forbilleder, naar der stilledes dem saadanne Opgaver. Haandforgyldningen synes at have haft en kort Blomstringstid ved det sachsiske Hof omkring 1560—70, men ellers er det Blindtrykket med Plader og Rouletter, der holder sig paa de tyske Bind gennem det 16. Aarhundrede. Denne Kunst er en direkte Udvikling af den middelalderlige Bogbinderkunst, saaledes som den praktiseredes i Europas Kulturlande allerede fra det 12. Aarhundrede.

I Stedet for Pap anvendtes da Træplader til Bogpermer, og disse forsynedes allerede i den tidligere Middelalder med kostbare Beslag af ædelt Metal i kunstnerisk Arbejde, undertiden indlagte med Ædelstene; men omtrent fra det 12. Aarhundrede begyndte man at beklæde Træpladerne med Læder, som da kunde forsynes med forskellige Prydelser ved Hjælp af Blindtryk. Det er et endnu uskrevet Kapitel af Bogbinderkunstens Historie, Tiden før Begyndelsen af det 16. Aarhundrede; men utvivlsomt ville omhyggelige og omfattende Undersøgelser i de større Biblioteker give interessante Resultater. En Englænder, Mr. W. H. J. Weale, har i Aarevis indsamlet Materiale: Beskrivelser, Gnidebilleder og Originaler til »National Art Library, South Kensington«, over hvilket Materiale han i 1894

udgav en meget værdifuld Katalog. [1]) Den endnu ikke udkomne første Del af dette Værk skal sandsynligvis (thi der er ingen Fortale eller anden Oplysning i Bogen) indeholde en historisk Indledning, der sikkert, om den ellers nogen Sinde udkommer, vil give netop, hvad der hidtil savnes, en Bogbinderkunstens Historie før det 15. Aarhundrede. I øvrigt ville alle store Biblioteker kunne yde væsentlige Bidrag til Haandværkets Historie paa enkelte Steder. Det kongelige Bibliotek har for Eksempel en stor Række Bøger og Haandskrifter fra det gamle Klosterbibliotek i Bordesholm i Holsten, af hvilke en hel Del kunne bevises at være indbundne i Lübeck i Slutningen af det 15. Aarhundrede; Beviset leveres af de kasserede Trykark fra Lübeckske Bogtrykkerpresser, der ere klæbede paa Indersiden af Permerne. Sandsynligvis have Bogtrykkerne dengang i Lübeck ogsaa været Bogbindere, hvilket bevisligt var Tilfældet med den hollandske Bogtrykker Veldener og andre af de ældste Bogtrykkere.

Medens man oprindelig nøjedes med at forsyne Bindene med Rosetter, religiøse Symboler, smaa Baand med Indskrifter som *Maria, Jhesus* o. lign., gik man i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede videre, idet man aftrykkede større sammenhængende Ornamenter og Billeder paa Bindet, i Reglen det samme paa Forsiden og Bagsiden, ved Hjælp af Pladetryk; betydelige Kunstnere traadte her i Bogbinderiets Tjeneste, og adskilligt af det, som Tidens Tand og Menneskenes Ligegyldighed har levnet os, fortjener at drages frem.

At Bogbinderne selv fremhævede saadanne Bind som smukt og godt Arbejde, ses deraf, at adskillige Bind ere signerede med Bogbindernes Navne, saaledes som to af de her afbildede. Paa den Maade er der bevaret en hel Række Navne paa Bogbindere fra Begyndelsen af det 16. Aarhundrede, hvis Frembringelser vi kunne prøve og glæde os over den Dag idag.

Disse Bogbindersignaturer stamme udelukkende fra Slutningen af det 15. og Begyndelsen af det 16. Aarhundrede. Jeg har samlet en Del saadanne sammen fra forskellige Kilder, hovedsagelig fra Weales fortræffelige Katalog, og af disse anfører jeg her en Del.

I Klostrene dreves ikke alene Bogtrykkerkunsten med Iver, men Klosterbrødrene indbandt ofte selv deres Bøger og satte deres Stempel paa; Vidnesbyrd herom haves fra St. Martins Klosteret i Wesel i Rhinpreussen og fra Brødrene af det fælles Liv i Ghent; en *Johannes Richenbach capellanus in Gysslingen* synes ogsaa at have været en Klosterbroder. Ellers er Rhinlandene, Belgien og Holland de Lande, hvor Bogbinderiet særligt florerede som Kunst. Familien *Gavere* talte mindst 3 Bogbindere, hvoraf den ene virkede i Ghent (en Prøve paa hans Kunst vil blive meddelt nedenfor). Bogtrykkeren Johannes Veldener trykte og indbandt i Löwen 1476. I Antwerpen virkede Johannes Woudix i Tiden efter 1505. Af tyske Bogbindere fra Slutningen af det 15. Aarhundrede kan nævnes Conradus de Argentina (Konrad fra Strassburg), Johannes Zulczpach (Sulzbach), Johannes Hagmayer i Ulm, Ambrosius Keller, vistnok i Augsburg. En lübecksk Bogbinder ved Navn Hintercoster har indbundet det kongelige Biblioteks Eksemplar af den

[1]) Bookbindings and Rubbings of Bindings in the National Art Library South Kensington. II. Catalogue. London, 1894. 8vo. (Denne Bog citerer jeg som Catalogue).

pragtfulde Bog *Liber horarum canonicarum Lubic.* fra 1478; han har i Blindtryk stemplet sit Værk med »hintercoster bant dit«; Bindet er sikkert fra samme Tid som Trykket og frembyder overordentlig Interesse ved de anvendte Stempler, der røbe Paavirkning fra Venedig og derigennem fra Levanten.

Franske Bogbindere fra denne Tid kende vi ogsaa fra samme Kilder. Hemon le Fevre's Materiel blev overtaget af André Boule, som saa maatte fjerne sin Forgængers Navn paa de Bind, der udførtes med dennes Plader, og trykke sit eget i Stedet. En Bogbinder ved Navn Toussains Denis har udført Bindet til det kongelige Biblioteks Eksemplar af *Hore intemerate virginis Marie. Paris, Thielman Kerver, 1499.*[1]) Det desværre ikke velbevarede Bind er fortræffeligt i Tegning, det har desuden ciseleret Guldsnit, der dog næppe er samtidigt med Bindet, samt broderede Spænder. Ogsaa engelske Bogbindere fra samme Tid kende vi.

Brugen af Initialer og Bomærker som »Firmabetegnelse« anbragte i Blindtryk paa det dekorerede Bind anvendtes ofte, og denne Brug holdt sig langt senere; desværre er disse Mærker som oftest uopløselige og derfor ogsaa intetsigende for os. I mange Tilfælde foreligger ogsaa den Mulighed, at Mærket refererer sig til Stempelskæreren, der har komponeret og skaaret Rullen eller Pladen, og ikke til Bogbinderen. Ved disse indledende Bemærkninger ville de efterfølgende Prøver paa den her omtalte Tids Bogbinderkunst antagelig vinde i Interesse og finde større Forstaaelse. Originalerne til dem findes alle i det store kongelige Bibliotek, og ingen af dem have, saavidt mig bekendt, været afbildede og beskrevne tidligere.

II.

Det første af de her afbildede Bind (Fig. 1) smykker den smukke lille Aldinerudgave i 8vo af en Del græske Digtere, som udkom i November 1517, indeholdende som Titelbladet angiver: *Musæi opusculum de Herone et Leandro. Orphei argonautica. Eiusdem hymni. Orpheus de lapidibus.* Bindet, der utvivlsomt er noget senere end Udgaven, maaler 165×98 Mm., og er udført i mørkebrunt Kalveskind med Plade- og Blindtryk.

For- og Bagsiden ere forskellige, men hver af dem er delt i 3 Felter, omgivne af Linier i Blindtryk. Midtfelterne ere ens; her se vi i Midten Jesus (? Maria) og en fantastisk Fugl med Skorpionhale, paa begge Sider heraf 2 Drager eller Basilisker.

Forsidens 1ste og 3die Felt ere identiske. Feltet deles i 2 ved en Stav, hvorom der slynger sig et Baand. De rudede Felter indeholde smaa Fremstillinger af fantastiske Dyreskikkelser grupperede i 2 vertikale Rækker ved en slynget Gren.

Uden om Feltet til højre læses: | *ob laudem* | *xpi librum hunc* | *recte ligani* | *irris de gauere.* | (»Til Kristi Ære har jeg Joris van Gavere indbundet denne Bog rettelig«). Uden om Feltet til venstre læses: | *deus det* | *nobis suā pacē et* | *post mortā (sic)* | *vitā eternā amē.* | (»Gud give os sin Fred og efter Døden det evige Liv. Amen«).

Bagsidens 1ste og 3die Felt ere ligeledes identiske. Det omgives af en Ramme

[1]) Brunet, Manuel, V, p. 1616.

af Planteornamenter, og det indre rudede Felt bestaar af lignende, men dog andre Dyreskikkelser, som vi finde paa Forsiden; her skelnes Lammet med Flaget og nogle af Dyrekredsens Figurer, de ere arrangerede ved slyngede Grene i 2 vertikale Rækker, som adskilles ved en Indskrift: *ora pro nobis sancta dei genitrix.* (»Bed for os, du hellige Guds Moder.«)

Bindet er fortrinlig bevaret. Billederne og Indskrifterne staa klart og skarpt i stærkt Relief. De grønne Baand, hvormed Bindet kunde holdes lukket, ere bortskaarne.

Fig. 1

Bogbinderen, der har udført dette Arbejde, var altsaa efter Bogens eget Vidnesbyrd *Joris van Gavere* (dette er den flamske Form for det latinske *de gauere*). Han hørte til den ovenfor omtalte Bogbinderfamilie, hvoraf to andre med Fornavnene Jacob og Anton ogsaa kendes. I det kongelige Bibliotek i Haag findes et Bind udført af samme Mester; det er *Angeli Politiani opera. Lugd. 1528. 8vo;* Indskriften lyder her: *Joris de gauere me ligauit In gandauo.*[1]) (»Joris van Gavere i Ghent har indbundet mig.«) Hans Hjemsted har altsaa været den blomstrende Handelsstad Ghent. At en saadan Bogbinder ligesom de gamle Bogtrykkere ikke altid blev paa samme Sted, have vi et Eksempel paa i hans Slægtning Jacob, som efter at have virket i Nederlandene indtil 1528, drog til England, hvor han slog sig ned i London; der træffes han endnu 1535.[2])

Af vor Joris van Gavere kender Weale endnu to andre Bind, og til hans Frembringelser maa endnu føjes et Bind, der hidtil har gaaet under en falsk Etikette. Det er et lille Bind, der er afbildet af *Lempertz*[3]) og hører til en Bog fra 1529. Det er delt i 3 Felter, hvoraf vi i det midterste genkende indtil de mindste Enkeltheder Midtfeltet paa det her afbildede Binds For- og Bagside, medens det tredje Felt er ganske identisk med Bagsidens første og tredje Felt. Kun det øverste Felt

[1]) Weale, Catalogue p. 181, Nr. 371.
[2]) Weale, Catalogue p. 181, Nr. 372.
[3]) Bilderhefte zur Gesch. d. Bücherhandels. Cöln, 1853—66. Die Buchbinderei. Pl. 9. D.

er nyt, men i Stilen svarer det ganske til de her afbildede Fremstillinger. Skønt Bogbinderens Navn ikke findes, tager jeg ikke i Betænkning at henføre det til Joris van Gaveres Værksted, hvorvel Lempertz maaske af lokalpatriotiske Grunde mener, at det er udført i Köln.

Et i den første Halvdel af det 16. Aarhundrede meget yndet Mønster paa pressede Læderbind viser vort næste Billede (Fig. 2). Det er et Bind af den Klasse, som man kunde kalde »Agern-Bind« efter det dominerende Motiv. Det afbildede Bind, hvoraf desværre kun Bagsiden er bevaret, hører til *Erasmi Roterodami de recta latini græcique sermonis pronuntiatione dialogus. Parisiis ex off. Sim. Colinæi 1528. 8vo*. Det maaler 165×108 Mm. Feltet i Midten maaler 95×63 Mm.

Fig. 2.

Det kongelige Bibliotek ejer 3 andre Bind, der give 3 forskellige Variationer af den samme Type.

I. Grammatica Rabbi Mosche Kimhi, iuxta Hebraismum per Sebastianum Munsterum uersa. (Basil.) Apud Andream Cratandrum. (15)31. 8vo.

II. Jo. Oecolampadii Enarratio in Evangelium Matthaei. Basil. 1536. 8vo.

I og II bære paa Bindets Forside foroven et lille skraadelt Vaabenskjold i Guldtryk med en Bi og Bogstaverne C og H (?) til højre, 2 Roser til venstre. Oven over Skjoldet paa I er skrevet med Blæk: Cæso Hilbrandus Groniqé. Ejeren har altsaa været fra Groningen i Holland.

III. Joannis Chrysostomi, quod multæ quidem dignitatis, sed difficile sit episcopum agere, dialogi sex. Basil. apud Jo. Frobenium 1525. 8vo.

En fjerde Variation af den samme Type viser et Bind, som afbildes af Lempertz Pl. 9. B. Det bærer Navnet *Hans van Collen*, om hvem vi vide, at han var Stempelskærer i Köln. Det er i øvrigt sandsynligt, at det afbildede Bind er af nederlandsk Oprindelse. Det er aabenbart, at dette yndede Mønster kopieredes paa mange Steder i den første Halvdel af det 16. Aarhundrede.

Det her afbildede Bind (Fig. 3) er mindre godt bevaret, men frembyder en ikke ringe Interesse, da det giver os Bogbinderens Navn. Det hører til Bogen:

Philonis Judaei Alexandrini omnes quæ apud Græcos & Latinos extant, libri . . . Basileae per Henricum Petrum. (1538.) 4to.

I Stilen svarer dette Bind ganske til det allerede omtalte af Joris van Gavere; For- og Bagsiden ere ganske ens, og øverste og nederste Felt ere identiske. Navnet

Fig. 3.

Johannes Gvilebert gentages altsaa 4 Gange. Bindet maaler 209×146 Mm. Denne Bogbinder nævnes allerede af Dibdin i hans »Bibliographical Decameron« II, p. 467, sammen med en anden nederlandsk Bogbinder fra Begyndelsen af det 16. Aarhundrede ved Navn *Ludovicus Bloc*. Et Bind, hvis Dekoration efter Beskrivelsen maa være ganske identisk med det her afbildede, nævnes af Weale;[1]) til et andet, omtalt sammesteds, er kun det større Felt anvendt, ikke Midtfeltet

[1]) Catalogue p. 164, Nr 309.

med Fuglemedaillonerne. Hvorfor Weale henfører Mester Johannes Gvilebert til Byen Brügge, fremgaar ikke af hans Tekst. At han er fra Belgien er dog utvivlsomt, og at han har arbejdet endnu i Aaret 1538, er den her omtalte Bog et Vidnesbyrd om; naar Weale som Tidsgrænser for hans Virksomhed sætter Aarene 1467 og 1489, saa er det absolut urigtigt.

Et Bind, ogsaa et brunt presset Læderbind, men af en helt anden Karakter, gengives i hosstaaende Afbildning (Fig. 4). Det omslutter *M. Annei Lucani de bello civili Libri X. Apud Seb. Gryphium Lugduni, 1534. 8vo*. Det maaler 171 × 109 Mm. Inden for en Ramme, dannet af tredobbelte Linier i Blindtryk, findes et ene ste stort Felt paa 110 × 70 Mm., der er fremstillet ved Pladetryk. Vi se der en Kvinde i fuld Figur med Armene foldede over Brystet fremstillet gaaende; Piedestalen, hvorpaa hun staar, bærer Indskriften *Fides* (»Troen«). Hun ser op til et Kors over Skyerne, ved hvilket staar *Meritum Christi* (»Kristi Fortjeneste«); bagved over hendes Skulder staar Ordet *Spes* (»Haabet«) og foran hende, forneden til venstre, Ordet *Charitas* (»Kærligheden«). Foran hende findes følgende Ord af Davids Salmer:

Fig. 4.

In te dñe spe | raui nõ con | fundar in | eternum, | in iustitia | tua libera | me & eri | pe me. Psal | 70 | (I vor Bibeloversættelse Salme 70, 1—2: »Herre! Jeg forlader mig paa dig, lad mig ikke beskæmmes evindelig. Red mig ved din Retfærdighed og udfri mig«). I det nederste Hjørne til højre se vi Bogbinderens Mærke med Initialerne J. P. En smal Bort bærer følgende rundtom løbende Indskrift, delt ved Hjørnerne ved Rosetter: *Qvoniam in | te speravit liberabo | eum proteg | am eum qvo-&c. Psal. 90* (Salme 91, 14: »Efterdi han haver Lyst til mig, saa vil jeg udfri ham, jeg vil ophøje ham, thi o. s. v.«).

Bagsiden er ganske identisk med Forsiden; der findes Spor af smalle Læderbaand, hvormed Bogen har kunnet bindes sammen.

Billedet røber en Kunstners Haand baade ved Komposition og Udførelse. Naar det er udført, kan ikke bestemmes med nogen Sikkerhed; det er dog utvivlsomt en Del yngre end de her omtalte Bind og maa snarest henføres til det 16. Aarhundredes Midte. En Bog fra 1547 nævnes af Weale[1]) som ifort et med dette ganske identisk Bind. Weale beskriver sammesteds (Nr. 432 & 433) et Par andre Bind af samme Mester J. P., som begge udvise et stort Felt med kvindelige Figurer og Indskrifter; de høre til samme Smagsretning som det her afbildede. Weale formoder, at Bindene ere udførte i Löwen, hvorom dog positive Vidnesbyrd savnes.

At et Bind som det her beskrevne faldt i Tidens Smag, ses bedst af, at det blev kopieret, ligesom det ovenfor blev paavist med Hensyn til »Agern«-Bindene. Det kongelige Bibliotek ejer en lille Bog: *Detectio nugarum Lutheri ... F. Joanne Bunderio Autore. Louanij Ex officina Bartholomei Grauij 1551. 8vo*, hvis meget slidte og medtagne Bind viser en slavisk Kopi af Mester J. P.'s Bind og det der anvendte Pladetryk; den eneste Forskel, naar man ser bort fra, at Kopien i Klarhed og Værdi staar tilbage for Originalen, er, at Ordet *Charitas* staar i det nederste Hjørne til højre, medens Bogbinderens Mærke med Initialerne J. B. staar i nederste Hjørne til venstre. Af dette Bind kender Weale 2 Gentagelser paa Bøger fra 1541 og 1548[2]); han tror, at de ere udførte i Antwerpen.

III

I det følgende skal der meddeles et Par Notitser til den ældste danske Bogbinderkunsts Historie. Den ældste danske Bogbinder, der kendes ved Navn, er *Vilhelm Bogbinder*, der 1496 nævnes som Medlem af Jomfru Mariæ Psalters Broderskab, og som maaske er identisk med den Bogbinder Vilhelm, der 1510 og 1511 indbandt 2 Bøger for Kristine, Kong Hans' Dronning[3]). Utvivlsomt har man i Klostrene herhjemme indbundet Bøger i det 15. Aarhundrede ligesom i andre Lande, og i det kongelige Bibliotek findes et Bind, der sandsynligvis er udført i et dansk Kloster.

Haandskriftet *Ny kgl. Saml. Nr. 13. 8vo* er et Pergamentshaandskrift, der indeholder et latinsk teologisk Skrift *Compendium theologicæ veritatis*. Bogens Kolofon udsiger, at den er skreven af Broder Johannes, medens den højærværdige Fader Hr. Peder var Abbed i Vitskøl Kloster. Bogen har utvivlsomt hørt til Klosterets Bibliotek. Den er indbunden i et brunt Læderbind, hvis pressede Ornamenter nu ere meget stærkt udviskede. Begge Messingspænderne ere velbevarede, og de bære Indskriften *Abbas Henricus | me restituit*.

Denne Sætning frembyder Vanskeligheder for Forstaaelsen, men den maa sandsynligvis oversættes: »Abbed Henrik har gjort mig istand«, hvorved nærmest

[1]) Catalogue p. 200, Nr. 434.
[2]) Catalogue p. 201, Nr. 435.
[3]) Se C. Nyrop, Bidr. til d. danske Boghandels Hist., I, p. 58—59 og p. 65.

maa tænkes paa Indbindingen. Bogen er vel sagtens skreven under den Abbed Peder Andersen, der omtales 1392, thi Skriftkarakteren forbyder at tænke paa den anden Abbed Peder i Vitskøl, Peder Gylboe, der levede før 1320. Den Abbed Henrik, der har ladet Bindet og Spænderne udføre, er utvivlsom Henrik Christensen, der blev Abbed 1493 [1]). Bindets Stil passer godt til den Tid. Det synes ikke at have været ualmindeligt at forsyne Bogers Messingspænder med Inskription; desværre ere de fleste Spænder paa Bøger fra Tiden omkring Aar 1500 gaaede tabt, oftest vel afrevne ved Vold og Magt. Det kongelige Bibliotek ejer en prægtig Foliant i presset Læderbind, hvori der findes *Albertus Magnus de animalibus. Venetiis per Johannem et Gregorium de Gregoriis, 1495*, og *Albertus Magnus de quatuor coequeuis et de homine. Venetiis, Simon de Luere, 1498*. Bindets 2 velbevarede Messingspænder bære Indskriften *Liber d. nigri | Egberti harlem* (»Hr. Magister Egbert fra Harlem's Bog«). Her angiver Spændeindskriften Bogens Ejer, medens den paa Haandskriftet fra Vitskøl nævner Navnet paa Bogens Velgører.

Et andet Vidnesbyrd om Bogbinderkunstens Udøvelse i et dansk Kloster før 1500 haves for Skovklosters (Herlufsholms) Vedkommende ved Næstved. Et Samlingsbind indeholdende trykte latinske grammatiske Haandbøger, og af hvilke nogle nu findes særskilt i det kgl. Bibliotek, havde bag i en haandskreven Notits, hvori der paa Latin fortælles, at denne Bog første Gang blev indbunden 1493 og anden Gang 1499, da af Broder Tidikinus, den samme, der 1508 blev Abbed i Klosteret. Allerede Bruun har aftrykt denne Notits i Aarsber. og Meddel. fra d. st. kgl. Bibl. I, 53—54 efter en Afskrift af Langebek. Originalen findes bag i *Matheus Herben, Dyasinthetica, s. l. & a.* 4to.

I øvrigt ligger det i Sagens Natur, at det kun er sparsomme Rester af den danske Bogbinderkunst fra disse Tider, der have modstaaet Tidens Tand. Bogproduktionen var lille og Bøger kostbare; Reformationstidens Literatur er slidt op allerede tidlig paa nær de faa, ofte defekte og daarligt bevarede Eksemplarer, som Bibliotekerne gemme som nationale Skatte. Det er kun yderst faa af disse, der endnu bære det originale samtidige Bind, og disse ere da dels saa ramponerede og dels saa tarvelige, at de ikke kunne komme i Betragtning i denne Sammenhæng. Her skal kun fremdrages et Par Bind, der omkring Aarene 1513—1517 ere udførte maaske for Domkapitlet i Roskilde. Dette Domkapitel var paa denne Tid virksomt for at skaffe Stiftet trykte liturgiske Bøger i Stedet for de gamle haandskrevne. I 1513 trykkede Poul Reff i Kjøbenhavn, som kort Tid i Forvejen havde erhvervet Matthæus Brandis' Bogtrykkermateriel, en Haandbog for Præster *Manuale Curatorum secundum usum ecclesie Rosckildensis* i Kvartformat. Det ene af de to i det kongelige Bibliotek bevarede Eksemplarer har endnu det originale samtidige Bind, hvorom hosstaaende Afbildning (Fig. 5) giver en Forestilling.

Det er et brunt presset Læderbind, der maaler 198×134 Mm. De indpressede Ornamenter staa svagt og udvisket, til Dels vel fordi Permerne bestaa af Egeplader. For- og Bagsiden ere ens. Hver Side viser et ved vertikale Linier tredelt Midtfelt, adskilt ved Linier fra en omløbende Bort; saavel denne som de tre Dele i Midt-

[1]) Daugaard, De danske Klostre p. 374. — Haandskriftet og Bindet omtales i Danske Magazin. I, p. 199—201.

feltet ere prydede med Vaabenskjolde og Rosetter, der gentage sig i samme Orden, og som sandsynligvis ere fremstillede ved Hjælp af en Roulette. De følge i denne Orden: Det danske Vaaben med de 3 Løver, det svenske Vaaben med de 3 Kroner, det norske Vaaben med Løven, det vendiske Vaaben med Griffen, en stiliseret Blomst og en Rose. Ornamenterne ere unøjagtigt og ubehjælpsomt paatrykkede. Spænderne ere tabte.

Men dette Bind faar forøget Interesse ved Bindet paa det ene af det kongelige

Fig. 5.

Biblioteks Eksemplarer af *Breviarium Roschildense*, som Biskop Lage Urne og Domkapitlet i Roskilde lod trykke i Paris af Jehan Philippi 1517 i Oktavformat. Dette Bind (170×112 Mm.) viser os et tredelt Midtfelt omgivet af en Bort, der svarer ganske til Borten paa det nys omtalte Bind. Nøjagtige Udmaalinger have vist, at Ornamenterne, der følge i den ovenfor angivne Orden, maa skyldes den samme Roulette, og Bindet maa uden Tvivl være udgaaet fra samme Værksted som den anden Roskilde-Bog. Det naturligste vil i dette Tilfælde være at antage, at Bindene skyldes en af Domkapitlet antagen Bogbinder, der indbandt Bøgerne, inden de sendtes ud i Verden; han har sikkert været bosat enten i Roskilde eller i Kjøben-

havn, ja, Tanken ligger ganske nær, at der er bleven kaldt en Bogbinder til Roskilde for dette Arbejde, ligesom Biskopper og Domkapitler indkaldte Bogtrykkere for at trykke liturgiske Bøger, og Frederik III. indkaldte franske Bogbindere for at indbinde Bøgerne i hans nyoprettede kongelige Bibliotek. Dog dette maa ikke tages for andet og mere end en for dens Ophavsmand tiltalende Formodning.

Fra det 16. Aarhundredes Midte kendes af Navn nogle Bogbindere: Tyskeren Paul Knoblauch og Franskmanden Antoine Maillet, der indkaldtes 1550 for at

Fig. 6.

indbinde Christian den III.'s danske Bibel. Kontrakten med Knoblauch, der var Boghandler og Bogbinder i Lübeck, er bevaret[1]). Han fik 2 Mark for hvert Bind til denne svære Foliant. En dansk Mand var Bogbinder Niels Povlsen, der 1559 blev Hofbogbinder (Nyrop, anf. St.). Her skal omtales et Par Bind fra en kjøbenhavnsk Mester, hvis Navn ikke kendes, og som vi foreløbig kun kunne betegne ved Initialerne M. P., der findes i hans Bomærke paa Bindene.

Det ene Bind (Fig. 6) pryder følgende Skrift af *Philip Melanthon: Das die Für-*

[1]) Trykt i Kirkehist. Saml. II, p. 403–4. Smlgn. Bruun, Aarsberetn. og Meddel. fra det store kgl. Bibl. II, p. 443–44; Nyrop, Bidr. til d. danske Boghandels Hist. I, p. 109.

sten aus Gottes beuelh und gebot schuldig sind, bey iren vnterthanen abgötterey, vnrechte Gottes dienst vnd falsche lehr abzuthun etc. verdeutschet durch Georgium Maiorem. Wittemberg 1540. 4to. Bag i findes et Par andre Smaaskrifter fra samme Tid indbundne. Bindet er ypperligt bevaret med Beslag og Spænder. Det maaler 19×21 Centimeter, og For- og Bagside ere ens. Det er udført i brunt Kalveskind.

Den yderste Bort er udført med en Rulle med det danske Vaaben, Kjøbenhavns Vaaben og en Medaillon med Erasmus fra Rotterdams Portræt; i den finde vi ogsaa Bogbinderens Bomærke med Initialerne M. P.; over Medaillonen med Kjøbenhavns Vaaben læses Aarstallet 1542. Midtfeltet dannes af en lille, ganske fint udført omløbende Bort, der imidlertid er paatrykt temmelig kejtet med en Rulette. Der fremstilles en Jagtscene, hvor et Par Ræve (?) forfølges af Bønder med Plejle og River samt Hunde, desuden ses 3 Vaabenskjolde, hvoraf det ene viser det danske Vaaben. Dette Felt er bedst udført paa Bagsiden. Hjørnebeslagene ere gennembrudte, og Hullerne synes at have været fyldte med en blaa Pasta, der har dekoreret stærkt.

Det andet Bind, der, som det vil fremgaa af Beskrivelsen, er udgaaet fra samme kjøbenhavnske Værksted, hører til Bogen: *A. Gellii luculentissimi scriptoris, Noctes Atticae. Coloniae, Opera et impensa Joannis Soteris Anno 1533. Mense Septembri 8vo.* Dette Bind (157×98 Mm.) er ligeledes udført i brunt Kalveskind; For- og Bagside ere ens. Yderst se vi den samme 23 Mm. brede Bort som paa det foregaaende Bind, udført med den samme Rulle. I Midtfeltet genfinde vi Bogbinderens Bomærke i mindre Størrelse. Bindet er vel bevaret.

Der er ikke Tvivl om, at omhyggelige Undersøgelser ville bringe andre lignende Oplysninger for Dagen om de gamle Bogbinderes Virksomhed. Maatte disse Noter henlede Bogelskeres og Bogsamleres Opmærksomhed paa de gamle ofte oversete Bind.

AFDØDE DANSKE BOGHAANDVÆRKERE

VIII

HANS PETER HANSEN

født i Kjøbenhavn den 20. December 1829, død sammesteds den 18. November 1899

Xylograf *Flinchs* egne Elever ere for længst begravede. Den sidste, *Hans Balszer Dahl*, døde samme Aar som *Henneberg*, den 30. December 1893. Hans mange gode og ærlige Arbejder som Træskærer burde egentlig have skaffet ham en selvstændig Plads blandt Bogvennens smaa Eftermæler.

Den Mand, hvis Navn og Portræt staar over disse Linier, var omtrent jævnaldrende med Folk, der oplærtes hos Flinch, men han blev først Xylograf efter at være udlært som Urmager. Han begyndte i Kittendorff & Aagaards Værksted, særlig under Hennebergs Vejledning. Oplagt og lærenem, som han var, blev han hurtig en flink Træskærer, saa han allerede i 1854 var færdig til at rejse udenlands. Paa Værkstedet i Helliggejststræde, hvor det — som tidligere berørt i Bogvennen — gik lystigt til, passede han ganske. Hans muntre Sind og lune Vittighed faldt udmærket i Traad med den herskende Tone. Tilmed havde han en Evne for let karikerende Tegning, der ogsaa har baaret Frugt i en Række ganske smaa raderede Portrætfigurer af kjøbenhavnske Originaler, som han ved den Tid udførte.

I Tyskland søgte han først til Dresden og skar der flere Tegninger af *Ludwig Richter* for Xylograf *Gaber*, men efter en lille Tid slog han sig ned i Leipzig, hvor han arbejdede for *Kretzschmar*, og derefter etablerede sig sammen med en Slægtning og Kollega *Kaune*. Senere fortsatte han Virksomheden alene, indtil han i Krigsaaret 1864 bestemte sig til at bryde op og bosætte sig i Kjøbenhavn.

I Leipzig udviklede han sin specielle Evne for Portrættet; først ved at skære efter Kobberstikkeren *Neumanns* den Gang eneherskende Portrættegninger paa Træ. Senere forsøgte han sig selv som Portrættegner i Neumanns faksimile Maner, og efter sin Hjemkomst blev han en meget søgt og højt vurderet Mand som Portrætxylograf. Hans bedste Portrætter hidrøre dog utvivlsomt fra Leipzigertiden og de første Aar herhjemme. Den Lethed, hvormed han anslog en Lighed tilligemed Opgavernes Mangfoldighed førte ham ind i en noget massiv Behandling, der ikke var af det gode. Fra Slutningen af Tresserne stamme en Række smukt og kærligt skaarne Smaabilleder til de Richardt-Rodeske Børnebøger. Ved samme Tid fik han Forbindelse med flere Forlag i Stockholm, for hvilke han i de efterfølgende Aar var stærkt beskæftiget. Svenskerne tegnede

mere ekstra moderne end vore Kunstnere og forlangte tonede og effektfulde Billeder, og Hansen tilfredsstillede i en Række af Aar Fordringerne. I Midten af Halvfjerdserne var han stærkt optaget i alle Retninger; Træsnit af ham og fra hans Værksted findes overalt i den Tids Bøger. Ogsaa til »Illustreret Tidende« og senere til »Ude og Hjemme« skar han adskilligt, især Portrætter. Fra 1874 stammer det store, smukke Træsnit, han udførte for Kunstforeningen efter *Otto Haslunds* Tegning: »Køer ved en Bondegaard«.

H. P. Hansen besad ualmindelige Evner som Træskærer. Hans Streg var ren og klar og hans Træsnit lette at trykke. Under Pres af Travlhed og Landets smaa Priser blev hans Teknik undertiden lidt grovkornet, men i sine bedste Arbejder — og de ere mange — var han en dygtig og energisk Fortolker af den Tegnings Karakter, han havde under Hænder. Hans lange Livs flittige Arbejde fylder stærkt og fyndigt i den beskedne Afdeling, som dansk Træskærerkunst kan gøre Krav paa at fylde i den hele frodige evropæiske Udvikling i Begyndelsen af dette Aarhundredes sidste Halvdel. *F. H.*

IX

HANS HEINRICH FERDINAND WICHMANN

født i Brede ved Lyngby den 24. Juni 1813, død i Kjøbenhavn den 23. Februar 1899

Adskillige af os ældre vil med en Blanding af Ærbødighed og Højagtelse tilsat med et muntert Smil erindre den Mand, hvis Navn staar over disse Linier. Jeg, der har tilbragt fem af mine Ungdomsaar paa hans Værksted i Klareboderne, hvor min Plads var lige ved Siden af hans Arbejdsplads, har sikkert saa godt som nogen Rede paa Mandens Virksomhed, hans Dygtighed, retskafne Tænkemaade og originale Væsen, og skal efter Opfordring søge at opfriske nogle af mine Erindringer om ham og hans Gerning. Som mange af Datidens Haandværkere havde WICHMANN, efter sin Læretid hos Falck i Kjøbenhavn (1828—33), set sig en Del om i Verden i sine Svendeaar, naturligvis uden Hjælp af Stipendier. Han havde arbejdet i Berlin, Wien og andre tyske Byer (1837—42) samt i Paris, London (1842—44) og sluttelig i Kristiania; fra sidstnævnte By hjembragte han sin trofaste Hustru. Hans Oplevelser og Iagttagelser fra disse fremmede Lande fortalte han gerne, naar Lejlighed gaves, til Nytte og Morskab for os yngre. Ved første Møde med Wichmann fik man Indtryk af en Mand, der havde gaaet en haard Skole igennem og endnu havde mange Bekymringer at kæmpe imod. »De har vist døjet meget i Deres Liv?« ytrede en Gang Professor Schiern til ham. »Aa ja, ligesom de fleste andre«, svarede Wichmann, og værre var det sikkert heller ikke. I alle Tilfælde mindes jeg ikke, at han har

omtalt andre Genvordigheder end saadanne, som den Gang hørte med til Livet i den Stand, han tilhørte. Men det var ikke alene Mandens Ydre, der ledede Tanken hen paa haarde Prøvelser, hans Væsen og Tale var til daglig ogsaa den bekymrede Mands, i øvrigt vare begge Dele ens enten han stod over for sine underordnede eller overfor en Kunde, og hans Udtryk virkede hyppigt i høj Grad overraskende ved Hensynsløshed og Foragt for Formerne. Ytringer som: »Saadanne Narrestreger har vi ikke Tid til« eller »Ja, nu maa De bestemme Dem, for jeg har andet at bestille«, kunde let falde for; men mærkværdigt nok bleve Folk sjældent rigtig vrede, men indskrænkede sig til at gaa med en Undskyldning for den Ulejlighed, de havde forvoldt. Wichmann hentede dem dog i Regelen tilbage ude fra Trappen, og man blev uden Vanskelighed forsonede, hvorefter Forhandlingerne fortsattes i normal Forretningstone. Wichmann leverede første Klasses Haandarbejde, og dette bar altid Præget af Soliditet, Smag, Elegance og dadelfri Udførelse saavel af selve Bogen som af den sparsomme Dekoration, kort sagt en Udførelse, som man ikke var vant til at se. Naar hertil kommer en høj Grad af Paalidelighed, Ordholdenhed og Hæderlighed i alle Forhold udadtil, forenet med Retfærdighedssans og Fordragelighed lige over for sine undergivne og sine nærmeste samt Gemytlighed i Omgangen med sine Kolleger, saa vil det forstaas, at man efterhaanden lærte at overhøre en affejende Bemærkning. Jeg mindes, at Chefen for den Gyldendalske Boghandel, hvor jeg som Lærling ofte havde Ærinde, en Gang trak mig hen til Skabet, hvor de indbundne Bøger havde Plads, og viste mig et Eksemplar af Mynsters Prædikener indbundet af W. i fransk Kalveskind med blinde »Kvadrater«, paa Ryggen ophøjede Bind med kraftige Guldlinier, og anbefalede mig at efterskole en saadan Dygtighed.

Den Gang beskæftigede Kunsten sig kun med Bogbinderiet, naar det drejede sig om komponerede Shirtingsbind, og Bogbinderen selv havde ingen Lejlighed til at nyde kunstnerisk Uddannelse, thi den elementære Tegneundervisning paa Kunstakademiets Aftenskole kunde jo ikke bibringe Eleverne nogen selvstændig Tænkning eller Kunstforstand. Som Følge heraf vare Fordringerne til den ydre Bogdekoration ikke ret store, skønt altid en hel Del større end til den indre Udstyrelse. Man havde dog lært at forlange en dadelfri Udførelse af Haandarbejdet, og denne Fordring var det Wichmanns Ære og Lyst at tilfredsstille. Man kan derfor let forestille sig hans Ærgrelse, da det ved Bedømmelsen af hans Arbejder paa Industriudstillingen 1872 hed sig, at den tilkaldte Fagmand erklærede hans omhyggelig og akkurat udførte haandforgyldte Rygtitler for at være trykte i Forgylderpressen.

Det vakte oprigtig Sorg og Deltagelse, da man erfarede, at hans Syn efterhaanden svækkedes og til sidst helt udslukkedes, saa han med Udgangen af 1877 maatte fratræde Ledelsen af den Forretning, han havde grundlagt 1852. Denne Tilskikkelse har sikkert været tung at bære for den arbejdsomme Mand, der maatte henleve en lang Aarrække i Uvirksomhed, i hvilken han dog havde den Lykke at blive plejet trofast og omhyggeligt af sine nærmeste.

Imm. Petersen.

SÆTTEMASKINSPØRGSMAALETS LØSNING

Af EMIL SØRENSEN

BLANDT alle de Virksomheder, af hvis Samarbejde en trykt Bogs Fremstilling afhænger, har Satsteknikken ydet den sejgeste Modstand mod de mekaniske Hjælpemidlers Indtrængen. Der er i de sidste to Menneskealdere fremkommet flere Hundrede Forslag til Sættemaskiner, med hvilke det tilsigtedes at skaffe en Trykform af bevægelige Typer hurtigere og billigere end ved Haandsats. Mekanismer fra de forskelligste Omraader, fra Jacquards Vævestol til Morses Telegrafapparat, ere forsøgt overførte paa Satsteknikken, Typernes Vandring er bleven forceret ved Hjælp af Elektriciteten eller helt undgaaet ved, at de ere blevne støbte i samme Øjeblik, Satsen skulde fremstilles. Men ingen af alle disse Opfindelser har formaaet at efterligne endsige besejre den tilsyneladende saa ligefremme Satsteknik. De fleste ere ikke naaede videre end til at blive patenterede og fremviste i Model, andre ere blevne prøvede en kort Tid, for derefter som ubrugbare at blive satte til Side; kun nogle faa Konstruktioner have vist sig at være i Besiddelse af Levedygtighed og faaet en til Tiden og Nytten svarende Udbredelse, dog uden at tilføje den gamle Haandteknik nævneværdig Skade. Til disse faa heldige høre *Hattersleys*, *Kastenbeins* og *Henry Burrs* (»Empire«) Sættemaskiner, der alle ere byggede over det samme Grundprincip, og *Thornes* Sætte- og Aflæggemaskine, hvis Konstruktion i det væsenlige falder sammen med Chr. Sørensens »Tacheotyp« fra Fyrrerne. Skønt Opstablingen af Typer under heldige Omstændigheder og ved Hjælp af en øvet Betjening *kan* forceres til det fire- eller femdobbelte af, hvad en dygtig og flittig Haandsætter er i Stand til at udføre i det samme Tidsrum, har Sættemaskinernes Betydning i økonomisk Henseende hidtil været forholdsvis ringe. Ikke alene andrager Anskaffelse, Vedligeholdelse og Betjening store Summer, men Maskinernes Arbejdsevne er saa usikker, at Maskinsatsen i mange Tilfælde kan blive langsommere og dyrere end Haandsatsen. Den fintfølende Mekanisme kommer saare let i Uorden; den mindste Forandring i Typelegemernes Overflade, hvad enten denne skyldes Temperaturens Omskiftelighed eller et Støvgran, er nok til at bringe Standsning. Navnlig i det afgørende Øjeblik, da Typernes »Udslagning« finder Sted, det vil sige, naar de fra Typebeholderne skulle glide gennem Ledningsrenderne til det fælles Samlingssted i Vinkelhagen, nægter Aabningsmekanismen hyppig at gøre Tjeneste. Følgerne heraf ere dels Tidsspilde i flere Minutter ad Gangen, dels brækkede Typer, naar Standsningernes Aarsag skal fjer-

5*

nes. Thornes Maskine udmærker sig særlig i denne Henseende. Ved mine Besøg i den forløbne Sommer paa engelske Trykkerier, hvor disse Maskiner benyttedes, saa jeg baade foran og bagved Maskinerne hele Haandfulde brækkede Typer, der vare Biproduktet af henholdsvis Sætterens og Skriftpaafylderens Arbejde for den Dag.

Til Sættemaskinernes Mangler hører ogsaa, at de endnu ikke ere i Stand til at frembringe en færdig Trykform; indtil for kort Tid siden vare Opfinderne endog saa overtydede om Umuligheden af en praktisk Løsning af denne Side af Opgaven, at der ikke blev gjort Forsøg derpaa. Kun den letteste Del af Satsteknikken, Typernes Sammenstilling til Ord, kunne Maskinerne paatage sig; til Inddelingen i nøjagtigt lige brede Linier — i det tekniske Sprog kaldet Udslutningen — er der først i de sidste Dage blevet gjort Forsøg paa at konstruere selvvirkende Apparater. En ny amerikansk Sættemaskine, »The Cox Selfspacing Typesetting Machine«, der fremkom i 1896[1], er den første, der, som Navnet siger, har automatisk virkende Mellemrumstyper. Disse dannes ved, at et spatietykt Blybaand bøjes i Bølgeform mellem to smaa Tandhjul og afskæres i passende Længde i det Øjeblik, Mellemrumstyperne skulle bruges. Vinkelhagen justeres én eller flere Cicero bredere end det virkelige Format, og naar Siden eller Spalten er sat, presses hele Satsen sammen til den nøjagtige Satsbredde. Fra et typografisk Standpunkt kan der gøres adskillige Indvendinger mod den praktiske Benyttelse af en saadan elastisk Sats. Henry Burrs »Empire« er i Sommer bleven ombygget og forsynet med et Apparat, der ved Hjælp af kileformige Mellemrumstyper skal kunne slutte automatisk ud, men man var endnu ikke saa vidt med Forsøgene, da jeg besøgte Selskabets Udstillingslokale, at jeg kunde faa det at se. Endelig har en Del nye Varianter af Amerikaneren *Westcotts* Sættemaskine fra 1876, til hvilken Maskinen selv støber Typerne i det Øjeblik, Satsen skal fremstilles, ogsaa faaet Udslutteapparater. Af denne særlige Retning har jeg kun set én, »The Lanston Monotype«. Manuskriptet overføres her først paa en Slags Skrivemaskine, der ved Perforering gengiver de enkelte Skrifttegn paa et Papirbaand. Naar Sætteren er nær ved den antagne Formatbredde, lyder en Cycleklokke, og en sindrig Regnemekanisme paa Maskinen viser, hvor stort et Mellemrum der behøves mellem hvert Ord, for at Linierne kunne være nøjagtig udsluttede. Et Tryk paa den til Enheden svarende Tangent sikrer Satsens ensartede Udslutning. Efter at hele Manuskriptet er overført paa det perforerede Baand, flyttes dette over paa Støbemaskinen, der saa automatisk udfører Linierne i enkelte Typer. Maskinen funktionerede ikke godt, da jeg

[1] Cox Sættemaskine er bygget over det samme Grundprincip som Sørensens og Thornes Sætte- og Aflæggemaskiner, men modsat disses Løsning af Aflægningsopgaven samtidig med Sætningen, er Aflæggeapparatet hos Cox fuldstændig skilt fra Sættecylinderen, og skal saaledes med én Mand til Betjening kunne forsyne 3 Sættemaskiner med Skrift. Da Sætte- og Udslutteapparatet kun kræver én Mands Hjælp, menes den at blive fordelagtigere end Thornes, der i det hele forlanger tre Mands Arbejde. Der blev dannet et Selskab til Opfindelsens Frugtbargørelse, men da dette ikke kunde virke uden at krænke Thornes Patentret, blev der dannet et nyt, stort Selskab »The Unitype Company«, som købte Cox' Opfindelse og Thorne-Selskabets Patentret og Fabrikker. Det var Meningen at bygge en hel ny Maskine, »The Unitype«, i hvilken begge Systemers Fortrin skulde forenes. Siden 1898 er der ikke hørt mere om dette Projekt.

saa den i Virksomhed, men den var ogsaa lige pakket ud, og det blev i Forvejen sagt, at den endnu ikke egnede sig til Fremvisning.

Skønt Antallet af Opfindelser til Fremstilling af Sats ad mekanisk Vej, som ovenfor bemærket, er overordentlig stort, maa det praktiske Resultat siges at være ringe. Allerede Sammenligning mellem Chr. Sørensens geniale Opfindelse og Thornes ny og meget beundrede Maskine godtgør, at de sidste halvhundrede Aar kun har bragt Ideens praktiske Gennemførelse et meget lille Skridt nærmere til

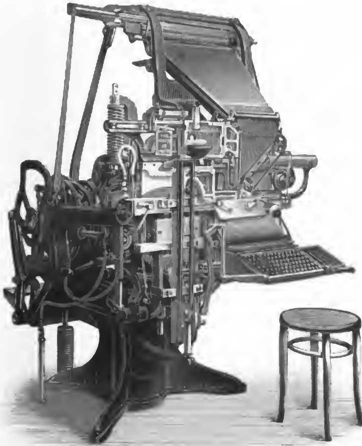

Fig. 1. Mergenthalers Satsstøbningsmaskine »The Linotype«.

Maalet. Og Fagfolk nære vedblivende Tvivl om, at det nogen Sinde vil lykkes at konstruere et sikkert arbejdende Apparat, der med bevægelige Typer kan fremstille færdige Trykforme, og dermed paa visse Omraader overflødiggøre Haandsætteren.

I Begyndelsen af Firserne begyndte en tyskfødt Uhrmager i Baltimore, *Ottmar Mergenthaler*[1], at sysle med Konstrueringen af en Sættemaskine efter et helt nyt Princip, nemlig det, at støbe Satsen i fulde Linier, og Erfaringen har vist, at der ad den Vej kan naas til et praktisk Resultat. Opfindelsen af Satsstøbningsmaskinen skyldes hverken et Tilfælde eller en lykkelig Indskydelse; den er Resultatet af en genial Mands ihærdige Forsøg i forskellig Retning, men alle hvilende paa den

[1] Mergenthaler døde i Baltimore en af de sidste Dage i Oktober 1899, 45 Aar gammel.

Forudsætning, at Satsen skulde støbes i Linier. Der gik adskillige Aar, inden det lykkedes Mergenthaler at finde den endelige Form. De første Forsøg vare endda vel langt til Siden; han prøvede nemlig paa at danne en Støbeform ved at præge Staalstempler enkeltvis i en blød Masse, hvis Hovedbestanddel var Papir, og naar en hel Side var præget, da at støbe fra den dannede Matrice ved en Stereotypiproces. Helt bortset fra Umuligheden af en Trykform, i hvilken der ikke kunde ændres, svarede Resultatet ikke til, hvad man i vore Dage fordrer af en Sats; Typerne holdt daarlig Retning, Trykfladen blev ikke aldeles jævn og Linierne kunde ikke blive lige brede, da han ikke formaaede at slutte ud. Aftrykkene saa nærmest ud, som om de vare udførte paa Skrivemaskine. Saa prøvede han paa at stille hele Linier sammen af Stempler og paa én Gang presse disse i Papirmassen; dette forebyggede ganske vist nogle af Uregelmæssighederne i den foregaaende Metode, men forlangte, foruden en meget indviklet Mekanisme, et saa stort Antal Stempler af hvert enkelt Skriftbillede, i det hele ca. 1800 Stykker, som der kunde blive Brug for til Dannelsen af én Linie. Ved disse Forsøg blev Matricen skaaret igennem efter Prægningen og hver Linie støbt for sig. Efter yderligere Forsøg i samme Retning fandt han endelig i Benyttelsen af Messingmatricer den rette Form for »Linotype«, som Maskinen kaldes. I Satsformens Fremstilling af hele, støbte Linier ved Hjælp af sammenstillede og udsluttede Messingmatricer og i det genialt udtænkte Udslutteprincip ligger det originale i Mergenthalers Opfindelse; de andre Funktioner findes i ældre Sættemaskiner, Aflæggeprincipet hos *Sørensen* og *Thorne*, og Maaden, hvorpaa Typerne (hos Mergenthaler altsaa Matricerne) samles i Vinkelhagen, i mange tidligere Forslag.

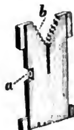

Fig. 2. Matrice.

Det er ingen let Sag at give en forstaaelig Beskrivelse af en Sættemaskines Mekanisme og Funktioner, men Vanskelighederne ere næsten uovervindelige, naar Talen er om »Linotype«, hvor de forskellige Bevægelser foregaa samtidig og uafhængige af hverandre. Saaledes besørges den automatiske Aflægning af Matricerne til én Linie og Støbningen af en anden Linie paa samme Tid som Sætteren paa Maskinens Klaviatur frembringer Sammenstillingen af en tredje Linie.

Fig. 3. Udslutnekile.

Matricerne for de enkelte Typer bestaa af flade Messingstykker, ca. 1¼ Tomme lange og ¼ Tomme brede, Tykkelsen er forskellig og retter sig efter hvert enkelt Skrifttegns Bredde. Matricelegemets Størrelse har til Hensigt dels at forøge Faldhastigheden og dels at forebygge Standsninger i Vandringen, foraarsagede ved Gnidningsmodstanden eller Snavs i Ledningsrenderne. Paa Matricelegemets ene Smalside er en Fordybning, i hvilken Bogstavbilledet er indslaaet med Staalstempler og i det hele justeret paa samme Vis som Skriftstøberen gør det. Naar Matricerne staa i Maskinens Vinkelhage, vende Skriftbillederne ind mod Støbeformen og kunne derfor ikke ses af Sætteren. Paa den modsatte Smalside findes imidlertid Matricens Bogstav indgraveret i samme

Omvending, som han er vant til at læse Typerne i Haandsætnings-Vinkelhagen; han kan da paa denne Side følge Liniens Sætning og eventuelt ændre i Linien, hvis han har trykket en fejl Tangent ned. I Antikva kan Matricelegemet ogsaa indrettes til samtidig at udføre Kursiv-Blandinger i Satsen; det har da to Fordybninger paa den ene Smalside, i den nederste af disse er det samme Bogstav i Kursiv indgraveret, og paa den anden Smalside er en lignende Fordybning, der sammen med en særlig Indretning paa Vinkelhagen tjener til at løfte Matricelegemet saa meget i Vejret, at Kursivmatricen kommer i Højde med Antikvaskriftbillederne i samme Linie. Matricemagasinet er en skraatliggende, temmelig flad Kasse, der for at undgaa for meget Smuds indvendig er lukket med et fastsluttende Laag. Bunden er forsynet med smalle Render, 90 i alt, i hvilke Matricerne ligge i Række i et Antal af omtrent 20 af hvert enkelt Skrifttegn.

Maskinsætterens Operationsfelt er et meget lille Klaviatur, 14 Tommer i Bredden og 9 Tommer i Højden. I dette Rum ere 90 Tangenter anbragte, fordelte i 6 skraatliggende Rækker med 15 Tangenter i hver paa Bredsiden. Hver enkelt Tangent er selvfølgelig betegnet med det Skrifttegn, der sættes i Bevægelse, naar den trykkes ned; desuden er Klaviaturet inddelt i 3 Afdelinger, der hver have sine særlige Kendetegn, de smaa Bogstavers Tangenter have sorte Hoveder, Tegn og Tal blaa og de store Bogstaver hvide Hoveder. Da en Skriftkasse almindelig rummer 130 Skrifttegn og Udslutningstyper, svarer de 90 Tangenter kun til de hyppigst forekommende. I en lille Kasse ved Siden af Klaviaturet ligge de sjældnere benyttede Skrifttegn; herfra kan Sætteren uden Tidstab stille dem i Vinkelhagen. Tangenten, der løsner Mellemrumstyperne eller Sluttekilerne, er anbragt uden for Klaviaturet. Mellemrumstyperne dannes af to Kiler, en stor og en lille; den største har en Skinnevej paa Midten af Bredsiden, i hvilken den mindre kan glide op og ned indtil Spidsen af den store, og da Kilerne gaa imod hinanden, ere Ydersiderne bestandig parallele. Til Indrykninger, Udgangslinier og til spatierede Ord bruges særlige Matricer, der alle findes i Magasinet og løsnes paa samme Maade som de øvrige.

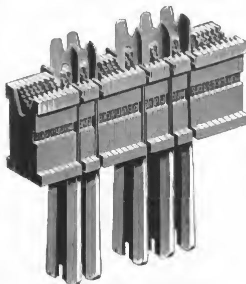

Fig. 4. En udsluttet Linie Matricer.

Naar Sætteren skal betjene Maskinen, sidder han saaledes foran Klaviaturet, at han med begge Hænder kan spænde over de fleste Tangenter paa én Gang. Manuskriptet er fastgjort paa en lille Plade oven over Klaviaturet. For hver Gang en Tangent trykkes ned, slaas en Pal eller Stophage fra en Excentrik bag ved Klaviaturets Underside, og to indbyrdes forbundne Staalstænger trække en Udvekslingsmekanisme fra Matricemagasinets nederste Kant (se Fig. 5 B og C). Gennem den herved fremkomne Aabning glider den paagældende Matrice ud af sit

Leje i Magasinet, styrter ned gennem Kanalen E, føres et kortere eller længere Stykke af den hastigt omdrejende Rem F, og hentes derfra til Vinkelhagen. For paa samme Tid at forhindre, at Matricerne styrte ud over Kanal og Rem, og for at Sætteren stedse kan holde Øje med Matricens Vandring, ere Kanalerne og den øverste Del af Remmen dækkede af et tykt Stykke Glas. Kanalerne ere, som det

Fig. 5. Matricernes Vandring. A Matricemagasin. B Udvekslingsmekanisme. C Stænger, der forbinde Udvekslingsmekanisme og Tangenter. D Tangenter. E Kanaler. F Rem, der fører Matricerne fra Kanalerne til Vinkelhagen. G Vinkelhage. H Magasin for Udsluttekiler. I Udsluttekiler. J Tangent for Udsluttekilerne. K Støbehjul. M Smeltegryde. R Enden af Løftestangen, der fører de afbenyttede Matricer til Aflæggestangen T. U Endeløs Skrue, der fører Matricerne frem ad Aflæggestangen.

ses af Ridset, af forskellig Længde og have Form som Rørene i en Pansfløjte, og Remmens Stilling er i Overensstemmelse hermed. Alle Matricer have af denne Grund den samme Vejlængde at tilbagelægge, og det Tilfælde kan ikke indtræffe, at en senere frigjort Matrice naar Vinkelhagen hurtigere end Matricen fra en tidligere anslaaet Tangent. Mellem hvert Ord trykkes der paa Tangenten uden for Klaviaturet, hvorved en Udsluttekile falder ned i Vinkelhagen, og naar Linien mangler et Par Cicero i at være fuld, ringer en Klokke; Sætteren afslutter det

sidste Ord eller tilføjer et nyt, hvis der er saa megen Plads til Rest, og sætter derefter Maskinens øvrige Mekanisme i Bevægelse ved at trykke paa et Haandtag paa Siden af Klaviaturet. Hermed er Sætterens Arbejde forbi; den videre Behandling, indtil Matricerne igen ligge paa Plads i Magasinet, sker automatisk.

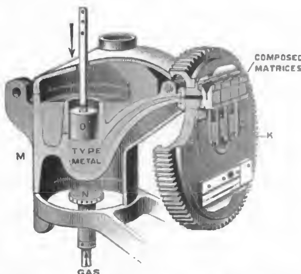

Fig. 6. Støbeprocessen. K Støbehjulet. M Smeltegryden. N Gasblus til Metallets Smeltning. O Trykpumpe. Composed matrices = den sammenstillede Linie Matricer foran Støbeinstrumentet.

I samme Øjeblik, Sætteren trykker Haandtaget ned, føres de sammenstillede Matricer ad den Vej, Pilene i Fig. 5 vise, hen til Støbeinstrumentet paa Forsiden af det lodrette Støbehjul K. Støbeinstrumentet er justeret paa den nøjagtige Liniebredde, og Tykkelsen svarer ligeledes nøjagtigt til Skrifthøjden; gennem Støbeinstrumentet gaar en Støbekanal, og en lignende findes helt gennem Støbehjulet (se Fig. 6). Naar Matricerækken er paa sin Plads lige foran Støbeinstrumentets Kanal, driver en Lineal de store Sluttekiler op, til Linien er nøjagtig og fast sluttet ud, og umiddelbart derefter presser den mekanisk arbejdende Pumpestang det flydende Skriftmetal gennem Støbehjulets og Støbeinstrumentets Kanaler ind i Matricerne, hvor det straks stivner og saaledes danner en støbt Linie. Efter tilendebragt Støbning gør Støbehjulet en Omdrejning paa tre Fjerdedele af dets Omkreds, saaledes at Støbekanalens Munding kommer til at staa lodret i Steden for, som før nævnt, vandret (se Fig. 8). Et Stempel P i Baggrunden støder Linotypelinien ud af Støbekanalen og ind i Skibet Q, hvor en bevægelig Arm R efterhaanden skyder Satslinierne sammen; et Par Knive i Støbeinstrumentets Kanal høvle de uundgaaelige »Grader« paa Typelegemet bort, saaledes at dette baade paa Kegle og Skrifthøjde nøjagtigt er i Overensstemmelse med Sats af bevægelige Typer. Efter at Matricerne saaledes have opfyldt deres Bestemmelse foran Støbehjulet, skulle de atter bringes tilbage til deres forskellige Render i Magasinet. Dette sker paa den Maade, at en bevægelig Løftestang (det er den let bøjede Stang til venstre paa Fig. 1) fra Maski-

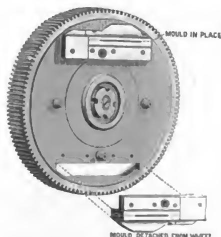

Fig. 7. Mould in place = Støbeinstrumentet paa Plads. Mould detached from Wheel = Støbeinstrumentet skilt fra Hjulet.

nens Top bøjer sig ned mod Matricelinien, der nu er løftet op i Højde med Udsluttekilernes Oplagskammer; samtidig gør Matricelinien en Bevægelse til Siden, til den kommer under Løftestangen, hvor en Mekanisme paa Stangens Ende griber ind i Matricelegemernes Skaar og fastholder hele Linien (Fig. 5 R). Herved falder Udsluttekilerne ud af Linien og føres sidelængs hen til deres Plads i Magasinet, medens Stangen med Matricerne gaar til Vejrs (se de punkterede Linier og Pilene i Fig. 5 fra R og opefter) til sin Hvilestilling ud for Aflæggestangen. Her skydes Matricerne ind. Aflæggestangen er forsynet med ophøjede Rande (Fig. 10), som paa visse Steder afbrydes; disse Rande og Indskæringer svare til de enkelte Matricers forskelligt formede Tænder i Matricelegemets øverste Kant (Fig. 5 b). Matricerne føres fremefter paa Aflæggestangen ved en endeløs Skrue, og naar en Matrice er lige over den Kanal i Magasinet, hvor den hører hjemme, har Stangen det samme Antal Huller, som Matricen har Tænder, følgelig falder denne ned fra Stangen. De andre Matricer føres videre, til ogsaa de naa deres Bestemmelsessted og paa samme Maade nødes til at forlade Aflæggestangen.

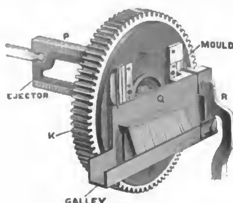

Fig. 8. Mould = det lodret staaende Støbeinstrument. Ejector = Udstøder, et Stempel, der skyder den støbte Linotype Linie ud i Skibet Q (Galley). R Bevægelig Arm, som støder Satsen sammen.

Fig. 9. Linotype-Linie.

Matricer til fremmede, paa Klaviaturet ikke angivne Skrifttegn, føres ud over Stangens Ende; her falde de gennem et Rør ned i en Skaal oven over Klaviaturet. Efter at Matricernes Kredsløb i Maskinen er fuldbragt, staar hele denne Del af Mekanismen stille, indtil den atter sættes i Bevægelse ved et nyt Tryk paa Haandtaget, naar Sætteren har en følgende Linie Matricer færdig til Støbning.

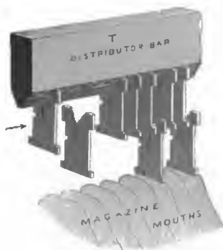

Fig. 10. Aflæggeprocessen.

Foranstaaende korte Beskrivelse af Satsstøbningsmaskinens forskellige Funktioner kan selvfølgelig kun give Læseren et svagt Begreb om den snildt udtænkte Mekanisme, og Maskinens mangesidige Brugbarhed og sikre Arbejdsevne vil man først faa Forstaaelsen af ved mindst et Par Gange at se den i Virksomhed. Selv naar de ret betydelige Overdrivelser om dens Arbejdsevne, som den ihærdige reklamemæssige Agitation for-

lener den med, drages fra, maa man indrømme, at det vanskelige Problem, at fremstille Satsforme ved mekaniske Hjælpemidler, er tilfredsstillende løst, og der hører ingen Spaadomsgave til for at sige, at Satsstøbningsmaskinen i en ikke fjern Fremtid paa et meget væsenligt Omraade vil hidføre en Omformning af Vilkaarene for Satsens Fremstilling. En »Linotype«, til hvilken der haves flere Matricemagasiner med forskellige Skriftstørrelser og omstillelige Støbeinstrumenter, paatager sig al Slags Bogsats lige fra den mest skære til lette tabellariske Opstillinger og udfører Arbejdet med en Nøjagtighed og Hurtighed, der intet lader tilbage at ønske. Den kan med de foran nævnte særlige Indretninger udføre Sats paa alle Keglestørrelser indtil Korpus, med forskellig Skydning mellem Linierne og paa alle Formatbredder inden for 30 Cicero, og Omforandringen tager ikke mere Tid, end Haandsætteren bruger til at skifte Kasse og justere sin Vinkelhage paa et andet Format. En øvet Maskinsætter kan præstere et tre Gange større Kvantum fejlfri Sats end en dygtig Haandsætter formaar i det samme Tidsrum. Men der forlanges tydeligt og korrekt skrevet Manuskript; alle de Forfattere, der nu ved Gengivelsen af deres sjuskede og utydelige Manuskripter, med deres ofte mangelfulde Interpunktion og mærkelige Retskrivningsmaader gøre alt for sikker Regning paa Sætterens Velvilje, maa fremtidig lade deres litterære Arbejder gennemgaa en kritisk Revision, inden de aflevere dem til Bogtrykkeren. Thi smaa Korrekturændringer som Indbrydningen af et Komma eller Forandringen af et enkelt Bogstav i en Linie vil i Maskinsats koste lige saa meget som Omskrivning af hele Linien.

MODERNE HÆFTNING

I et Dagblad klagede en Indsender forleden over Omslagsbøgers mangelfulde Hæftning. Det maa indrømmes, at det er kedeligt og utilbørligt, at en ny Bog falder fra hinanden i flere Dele, mens man læser den; men der er en anden og værre Ulempe, som hænger sammen med denne, nemlig Arkenes daarlige Falsning. Man vil i de sidste Par Aar have bemærket, at Arkene i ikke saa faa Bøger og Hæfteskrifter ere mere unøjagtigt falsede nu end tidligere. Kolumnerne staa skævt mod hinanden, og hele Bogen faar derved et daarligt Udseende. Ganske vist kan Bogbinderen før den endelige Indbinding rette noget paa Falsningen, men derved fremkommer Læg og Huller, som misklæde den færdige Bog. Før vare selv ordinære danske Bøger altid hæderligt behandlede, hvad Falsningen angaar, i Modsætning til tilsvarende udenlandske Bøger. Grunden til Tilbagegangen viser sig at stamme fra Indførelsen af kombinerede False- og Hæftemaskiner i de større Bogbinderier og Mangel paa Samarbejde mellem Bogtrykkerierne og disse Maskiner. Skønt næsten alle Bogtrykkerpresser til Bogarbejde have automatisk virkende Knive, der ved Trykningen kunne skære Dobbeltarkene over, bruges disse hyppigst ikke. Bogbinderen faar Arbejdet udleveret som Dobbeltark, og da disse ikke kunne stødes lige og overskæres paa Beskæremaskine, maa han bukke Oplaget i tykke Læg og skære over med Haandkniv. Det er en Selvfølge, at

Arkene ved en saadan Behandling ikke faa den nødvendige rene Kant til Anlæg, og Snittet kan heller ikke altid træffe gennem Punkturhullerne, hvilke to Ting ere de første Betingelser for, at Falsemaskinerne kunne false nøjagtigt. Fejlen vil vel nok i Tidens Løb blive afhjulpen, men der er Grund til at gøre opmærksom paa, at den er til Stede. False- og Hæftemaskinen besørger omtrent 16,000 Oktavark om Dagen, naar Arkene lægges til efter Kant, og det halve, naar der lægges til efter Punktur. Hvert Ark hæftes for sig og forbindes kun med de øvrige ved Klister paa Ryggen og ved Omslagspapiret. Maskinen har bragt en hel Forandring i Omslagshæftningen ved at præstere hurtigere Arbejde til billigere Priser, men den kan ikke paatage sig det gode Arbejde, trykt paa haandgjort eller andet svært Papir. Dette maa som hidtil overlades til de mere intelligente Maskiner, der have øvede Hænder og sikre Øjne.

A. K.

WILLIAM J. LINTON

der døde 30te Decb. 1897 i New Haven, Nordamerika, 76 Aar gammel, var den betydeligste og dygtigste af den store Flok Træskærere, der uddannedes i London omkring 1830 af *Bewicks* Elever og disses Efterfølgere. Selv var han alle Dage en begejstret Beundrer af Bewicks bedste Arbejder, og han svor til det sidste til *den hvide Linie*, der indførtes af Bewick i Træsnittets Teknik, som det ene rette, det absolut eneste Middel, hvormed Træskæreren var i Stand til at hævde sig som Kunstner. Han skar i sine unge Dage, til Dels i Samarbejde med *Orrin Smith*, der var en af Tidens eleganteste Virtuoser i Træskæreri, mange fortrinlige og yderst gennemførte Træsnit, især Landskaber. Da *Illustrated London News* i 1842 begyndte, skar Linton i en Række af Aar for dette Blad, og hans Evner udvikledes overordentlig, saavel ved de større Opgaver, han fik, som ved den knappere Tid, der levnedes ham til Arbejdet. Hans Træsnit af Landskaber, Sobilleder og Malerigengivelser fra den Tid ere beundringsværdige ved Friskhed i Behandlingen og Finhed i Farven. Han var selv et Stykke af en Akvarelmaler og et stort Stykke af en Poet. Fra Revolutionsaaret 1848 stammer en Del Digte af ham, der ret tydeligt viste, at hans Sympatier vare hos de revolutionære. I de to Digtsamlinger, han senere har udgivet i 65 og 89, lod han dog kun enkelte Prøver fra hine Aar blive staaende. I Slutningen af Tredserne forlod han London og bosatte sig i New York. Som Træskærer fandt han sig aldrig ganske til Rette i Amerika. Allerede dengang var den nu saa vel kendte amerikanske Behandling af Træsnittet i sin Vorden, og af dette urimelige og forkastelige, fine og urene Snit var Linton en heftig og lidenskabelig Modstander. I flere Pjecer og et enkelt større Arbejde har han stærkt taget til Orde imod det, men Moden var stærkere end han. Som gammel Mand

trak han sig tilbage til New Haven i Connecticut og indrettede sig der et lille Trykkeri, hvor han med egne Hænder satte og trykte adskillige Smaabøger, til Dels skrevne af ham selv; de høre til de allerrareste Ting for Samlere af sligt. Her forberedte han sit store Værk: *The Masters of Wood-Engraving,* der udkom i London 1889. En af hans Biografer paastaar, at han selv har sat og trykt det i nogle ganske faa Eksemplarer (230 Sider Folio) i sit eget Trykkeri, og at et af disse sendtes som Manuskript til London. Trods mange sære og næppe ganske holdbare Domme er denne Bog det vægtigste Bidrag til Træskærerkunstens Historie — naturligvis særlig det engelske Træsnits Historie —, der endnu foreligger. — En Slægtning og Kollega af ham, *Henry Linton,* er død i 1899. Ogsaa fra hans Haand foreligge mange smukke Arbejder. Han arbejdede i mange Aar i Paris og hørte til den Kreds af Xylografer, der indførte den moderne engelske Teknik i Frankrig. Han var en meget dygtig Træskærer, men kan ikke staa Maal med sin store Navne, der med Rette nød Anseelse som en Heros inden for den engelske Træskærerkunsts Omraade.

BERNARD QUARITCH

den berømte tyskfødte Antikvar-Boghandler i Londons Piccadilly, er død 18. December 1899, noget over 80 Aar gammel. Enhver, der blot har vekslet et Par Forretningsbreve med ham, vil have faaet et kraftigt Indtryk af Mandens koleriske Temperament. Han udtrykte sig i korte, præcise Sætninger og understregede kraftigt, naar han mente, at han gjorde En et godt Tilbud. Besøgte man hans udvendig temmelig uanseelige Lokaler i Piccadilly og traf den undersætsige og iltre Herre hjemme, saa man snart, at Manden svarede ganske til Brevformen. Meddeleren har en Morgenstund overværet hans Ankomst til Forretningen og hørt, hvor hæftigt og støjende han uddelte Irettesættelser og Ordrer til sit af ældre Folk bestaaende Personale, for derefter at indlede en flygtig og ikke alt for høflig Samtale med den enlige Kunde. Denne førte dog — trods beskedne Indkøb — til en Invitation oven paa for at se nogle af Firmaets sjældneste Skatte under Vejledning af en ældre Medhjælper. Og hvilke Herligheder husedes ikke hos Quaritch; hvilke kostbare Sjældenheder af Bøger og Bind ere ikke gaaede gennem hans Hænder.

Han kaldtes med Rette Antikvarernes Konge, og *The Athenæum* siger ved hans Død, at fra den Dag han flyttede sin ganske smaat begyndte Forretning til Piccadilly, var det hans Livs Ærgerrighed at blive den første Antikvar-Boghandler i Verden. Han naaede Maalet og var i mange Aar den største Køber af kostbare Bogsamlinger, ofte til svimlende Priser. Han var mægtig nok til at kunne bestemme Priserne paa næsten alle Bogskatte. *Athenæum* betvivler, at hans Lærdom som Boghandler var synderlig stor, og tror ikke, han selv havde personlig Glæde af skønt og ædelt Bogarbejde, men hans Katalogers Fortræffelighed ydes den største Anerkendelse, ligesom han roses for den rimelige Fortjeneste, han — trods sit Ry for Dyrhed — i Regelen nøjedes med. *F. H.*

FORENING · FOR · BOGHAANDVÆRK ·

VIRKSOMHED I 1897 OG 1898

Den 10. Januar 1897 bestod Udstillingen af en Række fremragende franske Bogbinderarbejder samt et Udvalg af nordiske Bøger, udgivne i 1896, og fremmede illustrerede Julehæfter.

Den 7. Marts 1897 udstilledes en Række Elevarbejder fra Fagskolen for Boghaandværk. Assistent ved det store kgl. Bibliotek, Hr. H. O. Lange, holdt Foredrag om Boghaandværk i det gamle Ægypten.

Den 7. November 1897 var paa Galleriet i Industriforeningens store Sal udstillet en stor Del af den kollektive danske Bogudstilling fra Stockholmerudstillingen.

Den 5. December 1897. Udstilling af moderne amerikanske og engelske Bogarbejder samt Svendeprøver aflagte af Fagskolens Elever.

Den 9. Januar 1898 var udstillet en stor Samling nordisk Litteratur fra 1898 og fremmede illustrerede Julehæfter.

Den 6. Marts 1898 udstilledes Elevarbejder fra Fagskolen for Boghaandværk samt en betydelig Samling moderne illustrerede Bøger.

Den 8. Maj 1898 omfattede Udstillingen en Samling Arbejder fra William Morris' Trykkeri: Kelmscott Press; endvidere udstilledes nogle kunstnerisk udførte Adresser fra den sidste Tid samt Svendeprøver.

Den 6. November 1898. Udstilling af moderne Trykarbejder, særlig engelske og amerikanske, samt nyere danske Bogbinderarbejder.

Den 11. December 1898. Foredrag af Hr. Bogtrykker Numa Frænkel om Exlibris og Ex-libris-Samlinger. Udstillingen omfattede et rigt Udvalg af Foredragsholderens store Samling Ex-libris fra mange Lande.

GENERALFORSAMLING

afholdtes den 8. Maj 1898. Til Dirigent valgtes Hr. Fuldmægtig Chr. König.

Formanden gav en Oversigt over Virksomheden, idet han pegede hen paa, at de forskellige Udstillinger rundt om nu optog en væsentlig Del af Foreningens

Arbejde udadtil. Det skortede ikke paa Paaskønnelse, i Stockholm havde vor kollektive Bogudstilling vakt megen Opmærksomhed og vor Forening høstet baade Hæder og Ære. Senere havde flere Fagfolk fra Sverig søgt hertil for at gøre sig bekendt med Fagskolens Virkemaade. I Februar Maaned havde vi efter Indbydelse deltaget i »*Libre esthétique*«s Udstilling i Brüssel med en Samling Bogbind, der senere — ligeledes efter Opfordring — gik videre til Budapest og Wien.

En Oversigt over Foreningens Status viste et Underskud af 58 Kr. 20 Ø. — D'hrr. Aug. Bang og O. C. Olsen, Foreningens Revisorer, udtalte Ønsket om, at Foreningens Ejendele optages paa en Status, og Formanden haabede at faa denne Sag bragt i Orden til næste Aars Generalforsamling.

En særlig Glæde var det at kunne meddele, at Firmaet J. G. A. Eickhoff's Maskinfabrik havde skænket Fagskolen et Legat paa 500 Kr. til en Friplads. Anledningen var Firmaets halvtredsaarige Jubilæum. Det var det første Legat, der fra faglig Side stiftedes som Anerkendelse af Skolens Virksomhed. Man maatte haabe, at der kom mange Efterfølgere.

Med Tak for stadig Velvilje ved Laan og Gaver nævnede Formanden endvidere: Det store kgl. Bibliotek, Industriforeningen, Kunstindustrimuseet og Hr. Boghandler Chr. Høst.

Det reviderede Regnskab fremlagdes og viste følgende Status:

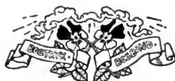
INDTÆGT	Kr. Øre	UDGIFT	Kr. Øre
Kassebeholdning fra forr. Aar	1385.42	Udstillingsudgifter	68.41
Aarsbidrag fra Principaler og ligestillede	716.00	Bogvennen 1896........ ...	1211.49
do. fra Fagarbejdere..	476.50	Indkøb af Bøger etc.	1108.93
Statsbidrag	500.00	Indbinding	1308.75
Solgte Bogbind............	308.75	Udstilling i Udlandet	531.40
do. Skrifter etc..........	193.06	Opkrævning og Ombæring..	81.15
Fagskolens tilbagebet. Laan..	700.00	Diverse Udgifter...........	95.66
Renter i Sparekassen	67.86		
Underskud	58.20		
	Kr. 4405.79		Kr. 4405.79

Regnskabet godkendtes og Bestyrelsen genvalgtes.

INDHOLD

REDAKTIONSUDVALG

E. GIGAS F. HENDRIKSEN G. PHILIPSEN

FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRK

I KJØBENHAVN

BERETNING OM FEMTE SKOLEAAR

(1897)

SKØNT vor Beretning i Fjor meddelte, at vi med den daværende Tilgang af Elever vare naaede til den Grænse, som vore knappe Lokaler tillode os at gaa til, har Aaret 1897 saa betydeligt forøget Elevernes Antal (86 mod 70 i 1896), at det har været nødvendigt at dele Eleverne i flere Hold og paa anden Maade udnytte Lokalerne til det yderste.

Trods alt, hvad vi i saa Henseende have opnaaet, blev det ved det ny Skoleaars Begyndelse fornødent yderligere at dele Sætterklassen, saaledes at den nu omfatter 3 Hold, og dog er Skolen i den beklagelige Stilling at maatte nægte Optagelse af adskillige Elever, udelukkende af Pladsmangel. Den 1. Januar 1898 stode opførte paa vore Ventelister 8 Sættere, 3 Trykkere og 5 Bogbindere.

Skolen har nu virket i fem Aar og har formentlig overstaaet sine Børnesygdomme; men skal den videre udvikle sig og imødekomme de Krav, der stilles til den, maa den have mere Plads, og, særlig hvad Trykkerklassen angaar, større Materiel. Vi rette derfor den indtrængende Opfordring til alle, der hidtil have støttet Skolen, om at vedblive dermed samt virke for, at andre slutte sig til vore Bidragydere.

Vi trøste os til at tro, at Resultaterne af Skolens Virksomhed tilfulde godtgøre dens Nytte og Nødvendighed, og vi indbyde alle, der interessere sig for Skolen, til at aflægge et Besøg i vore Lokaler eller tage de ved Forening for Boghaandværks Møde første Søndag i Marts fremlagte Elevarbejder i Øjesyn.

Ved Skolen blev i Foraaret aflagt Svendeprøver af Sætterne: N. P. HANSEN (Valentin & Lund), AXEL JOHANSEN (O. C. Olsen), HARRY ANDREASEN (Aller), CARL CHRISTENSEN (Hoffensberg) og OLAF HELSTED (Ludvig Jørgensen). Af disse tilkendtes den første Sølvmedaille, den anden Broncemedaille og de øvrige Ros; samt af Trykkeren ADOLF GRØNTVED (Kihl & Langkjær), der tilkendtes Broncemedaille. For Bogbinderlauget aflagde følgende af Fagskolens Elever Svendeprøve: GEORG HOLST (Holst) og FRITS M. BORUM (Raff) der begge tilkendtes Broncemedaille. For Lærlinge- og Plejeforeningen aflagde Bogbinder GUSTAV EGGERTSEN (Petersen & Petersen) Svendeprøve.

I Efteraaret aflagdes Prøver af Sætterne: GEORG ANDERSEN (Aller), PETER CHRISTENSEN (Kr. Eriksen) og JOHAN MAGNUSSEN (Knudtzon), der alle indstilledes til Broncemedaille; samt af Trykkerne: VALD. JØRGENSEN (Bording) Sølvmedaille, S. BACKHAUSEN (Nielsen & Lydiche) og OLAF THOMSEN (J. Jørgensen & Co.), der begge bestode med Ros.

Endelig aflagdes Prøver af Sætter THORKILD KNUDSEN og Trykker EDVARD HANSEN hos Martius Truelsen. Begge indstilledes til Sølvmedaille.

For Bogbinderlauget have af vore Elever følgende aflagt Svendeprøver: Martin Beck (Imm. Petersen), Sølvmedaille, Carl Christiansen (Silfvander), Broncemedaille og Carl Thorsager (E. Sørensen).

Skolen deltog i den kollektive danske Bogafdeling paa Stockholmerudstillingen og vandt megen Opmærksomhed og stor Ros for sine Arbejder. Der tilkendtes vor Udstilling Guldmedaille, og flere svenske Fagfolk have senere søgt nærmere Oplysninger om Skolens Oprettelse og Arbejdsform, da man i Stockholm tænker paa at anlægge en lignende Skole, dog kun for de typografiske Fag.

Vi hidsætte som sædvanlig en Liste over vore Bidragydere og vedlægge denne Beretning en Blanket til Anmeldelse af Bidrag. Den bedes sendt til Inspektøren, Arkitekt Vilh. Bruun, Købmagergade 26, eller til Formand i Bestyrelsen, Xylograf F. Hendriksen, Kunstindustrimuseet, V. Skolens Lokale er Nørrevoldgade 80, 3. Sal o. G.

Af Statskassen blev der paa Finansloven bevilget et Tilskud af 3000 Kr. og fra Det Rejersenske Fond er modtaget 300 Kr. til Skolens Drift.

Fra Genzsch & Heyses Skriftstøberi i Hamburg har Sætterklassen faaet en meget værdifuld Forøgelse af sit Materiel i en stor Gave af Firmaets nye franske Antikvaskrift.

Undervisningsaaret har været det sædvanlige, og vor Fremgangsmaade har været den samme, vi i tidligere Aar have gjort Rede for. Skolens Lærere ere: Hr. Emil Sørensen i Sætterklassen, Hr. C. Nielsen i Trykkerklassen, og d'Herrer: Anker Kyster, D. L. Clement og V. J. Hansen som Lærere henholdsvis i Haandforgyldning, Presseforgyldning og Marmorering i Bogbinderklassen. Hr. Arkitekt V. Bruun leder fremdeles Tegneundervisningen, og Hr. H. Clemmensen underviser i Dansk, Tysk og Engelsk.

Blandt Eleverne har der været to kvindelige Bogbindersvende og to Islændere. Hele eller halve Fripladser have været tilstaaede 5 Elever. Skolen har i 1897 været besøgt af 86 Elever (70 i 1896). De fordele sig paa de tre Fag som følger:

Sættere	4	Svende	og	24	Lærlinge
Trykkere	3	do.	-	20	do.
Bogbindere	8	do.	-	27	do.

Virksomheden ledes i Henhold til de ved Skolens Oprettelse vedtagne Statuter af Forening for Boghaandværk. De faglige Organisationer, der deltoge i Forhandlingerne og som besluttede dens Oprettelse, ere: Bogbinderlauget i Kjøbenhavn, Foreningen af danske Bogtrykkere, Dansk typografisk Forening, Ny typografisk Forening, Den typografiske Trykkerforening og Bogbindersvendeforeningen i Kjøbenhavn. Disse Organisationer sende Delegerede til et aarligt Repræsentantmøde. Dette afholdtes den 20. December 1897 i Skolens Lokale. F. Hendriksen gav Oversigt over Skolens Virksomhed og økonomiske Stilling. Han fremhævede stærkt Nødvendigheden af at søge Indtægterne forøgede, hvis ikke Virksomhedens Fremgang skulde hæmmes. Af de mødte Repræsentanter for de faglige Organisationers Side udtaltes der Tilfredshed med Virksomheden og tilsagdes Støtte til Bestyrelsens Bestræbelser for at skaffe Skolen yderligere Tilskud.

Haandforgyldning: Martin Beck.

Haandforgyldning: Victor Hansen.

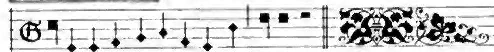

Presseforgyldning: Marius Olsen.

Haandforgyldning: Oscar Jacobsen.

Peter Nielsen Jan. 1898.

ADGANGSKORT, CONCERTPROGRAM OG MENU VED
FORENINGEN FREMTIDENS
STIFTELSESFEST MANDAG DEN X. MARTS MDCCCXCI

PROGRAM

FR. CHOPIN: Valse. . . Hr. *Imm. Wad*
A. ENNA: Vaarsange . - *Bielefeldt*
WIENIAWSKI: Legende - *F. Hilmer*

SER JER I SPEJL
LYSTSPIL I EN AKT AF J. L. HEIBERG

Herren . Hr. *Abrahams* | Onkelen Hr. *O. Poulsen*
Fruen . . Fru *Mantzius* | Pigen. . Fru *Rosenbaum*

BELMAN: Fredmans Ep. } Hr. *Sven*
Gl. franske Folkeviser. . } *Scholander*

MENU

Bordeaux	Skildpaddesuppe
Rudesheimer *Niersteiner*	Kogt Pigvar, holl. Sauce
Beycheville	Salt Oksetunge Gemyser
Champagne	Agerhøns, Compot Smør, Ost og Selleri
Old Madeira	Isbombe Frugt og Kager

Under Maaltidet musiceres der af Georg Lumbyes Orkester.

Koncerten begynder Kl. 8 præcis og varer formentlig halvanden Time. Umiddelbart derefter Fællesspisning og sluttelig Assemblé, der slutter Kl. 2. Fællesspisningen betales med 2 Kr. 50 Øre pro persona.

M. C. Christlesen. *Januar 1898.*

Valdemar Suhr. *November 1897.*

GOTFRED OETTINGER
KUNST- OG ANTIKVITETSHANDEL

KØB OG SALG AF VEL-
HOLDTE TEGNINGER
ANTIKKE MALERIER
AKVAREL OG PASTEL
RADERINGER BØGER
MØNTER MEDAILLER

GOTHERSGADE 11. KØBENHAVN K
KOMMISSIONER OM KØB PAA KUNSTAUKTIONER MODTAGES

Sats Vald. Hansen. *Januar 18[illegible]*

CARL MÜLLER & CO.
GL. AMAGERTORV 26. KJØBENHAVN K.
TELEFON: CENTRALEN 1000
TELEGRAM-ADR.: AUX FLEURS COPENHAGUE

Import af tørret Straa til Makart-Dekorationer
Afskaarne Blomster og Buketter
Gran-Guirlander
Stueplanter

AUX FLEURS NATURELLES

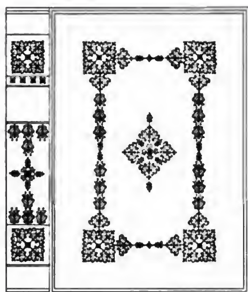
Import af levende franske og italienske Blomster og Grønt
Sørgekranse
Kotillons-Nyheder
Ægte Laurbærkranse
Smukke Palmegrene

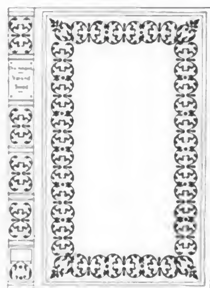
Roser, Orchidéer og sjældne Bregne-Arter
Palmevifter

Nye Fest-Arrangements
Dekorativt Kurvenips og Japanske Krukker etc.

BLOMSTERFORRETNING
EN GROS & EN DETAIL

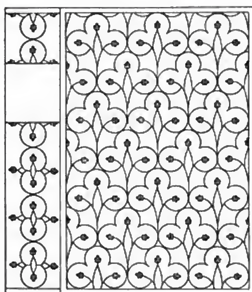
Sats N. P. Hansen. *Januar 1897*

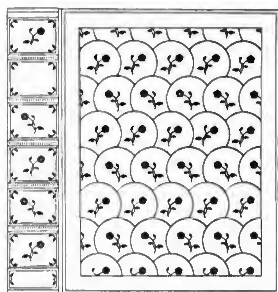

Bind efter Tegning af Hans Tegner. Dekorationen i Haandforgyldning udført paa Skolen.

Arbejdstegninger udførte af Elever i Skolens Bogbinderafdeling.

FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRKS REGNSKAB FOR 1897

INDTÆGT:

INDTÆGT	Kroner	Øre
Kassebeholdning fra 1896	26	51
Statstilskud	3000	00
Bidrag fra faglige Organisationer og fra Mestre i Fagene	1588	00
Tilskud fra Det Reiersenske Fond	300	00
Sparekasserenter	36	56
Skolepenge	1025	00
Fripladser betalte af Hendriksens Legat	37	50
Brugsgjenstande solgte til Eleverne	31	50
	6045	07

UDGIFT:

UDGIFT	Kroner	Øre
A. Inventar (Afdrag paa Inventar, Told, Fragt m. m.	916	19
B. Driftsudgifter:		
a. Husleje	900	00
b. Lønninger: til Inspektøren 600 Kr.		
— til 6 Lærere 2029 -	2629	00
c. Vedligeholdelse, Reparation o. l.	26	65
d. Brændsel, Belysning og Rengøring	600	13
e. Undervisningsmateriel	152	09
f. Kontorrekvisiter, Porto m. m.	88	93
g. Tryksager og andre Udgifter	164	26
	5477	25
Kassebeholdning	567	82
	6045	07

Revideret og befundet rigtigt.

O. C. OLSEN

Kjøbenhavn, den 31. December 1897.

C. J. F. RASCH

BALANCE

ACTIVA

ACTIVA		Kroner	Øre
Inventarium:			
a. Kontorinventar samt Inventar fælles for de 3 Klasser	Kr. 970,36		
b. Inventar til Sætterklassen	- 4438,65		
c. do. - Trykkerklassen	- 2536,07		
d. do. - Bogbinderklassen	- 2010,45		
	Kr. 9955,53		
÷ 10 %	- 995,55		
		8959	98
Kassebeholdning		567	82
		9527	80

PASSIVA

PASSIVA	Kroner	Øre
Skylder til forskellige Leverandører	2021	87
Saldo	7505	93
	9527	80

BIDRAGYDERE TIL SKOLEN

AARLIGE BIDRAG

Aalborg Amtstidende	3	Kr.
Aalborg Stiftstidende	25	-
Angelo, Red., Viborg Stiftstidende	5	-
Andersen, A., Vejle Amts Folkeblad	5	-
Arnstrup, C., Bogbinder, Nakskov	2	-
Backhausen, A., Bogtrykker, Horsens	2	-
Bang, A., Boghandler, København	10	-
Bang, O., Næstved Avis, Næstved	10	-
Bergmann, E., Boghandler, København	10	-
Bernsteen, S., Bogtrykker, København	10	-
Bojesen, E., Boghandler, København	25	-
Bornholms Avis og Amtstidende, Rønne	5	-
Carlsen, V., Bogtrykker, København	5	-
Christensen, J., Fredericia Avis	5	-
Cohen, Nic., Bogtrykker, København	20	-
Dreyer, F., Kancellr., kgl. Hofbogtr., Kbhvn.	50	-
Dreyer, J. C., Etatsraad, Odense	50	-
Ehlert, Otto, Bogbinder, København	5	-
Eickhoff, J. G. A., Maskinfabriktr., Kbhvn.	25	-
Elmenhoff, S., Randers Amts Avis	10	-
Erichsen, P. L., Middelfart Dagblad	5	-
Ernst, Chr., Bogbinder, København	5	-
Flyge, J. L., Bogbinder, København	5	-
Fogh, H., Horsens Avis	10	-
Forening, Dansk typografisk	100	-
Forening, Ny typografisk	100	-
Gad, G. E. C., Boghandler, København	25	-
Græbe, Bogtrykker, København	20	-
Grøn, G. C., Boghandler, København	25	-
Haastrup, C. F., Bogbinder, København	5	-
Hagen & Sievertsen, Odense	10	-
Hagerup, H., Boghandler, København	10	-
Halling, H. J., Boghandler København	10	-
Hamann, Th., cand. polyt., Ingeniør, Kbhvn.	5	-
Hansen, C., Frederiksb. Amtst., Hillerød	10	-
Hansen, E., Bogbinder, Horsens	3	-
Hansen, H. J., Holbæk-Posten	5	-
Hansen, P., Bogtrykker, Aalborg	3	-
Hegel, J., Boghandler, København	25	-
Hendriksen, F., Xylograf, København	25	-
Henningsen, A. W., Bogtrykker, København	4	-
Hertz, W., Vejle Amts Avis	5	-
Holst, C. P., Bogbinder, København	5	-
Høeg, Langelandstidende, Rudkøbing	2	-
Høst, Chr., Hofboghandler, København	25	-
Jensen, A., Korsør Avis	2	-
Jensen, F., Roskilde Dagblad	5	-
Jensen, Thora, Frk., Heliograv., Kbhvn.	4	-
Jørgensen, A., Horsens Folkeblad	5	-
Jørgensen, O. H., Red., Skanderb. Amts Avis	4	-
Jørgensen, Konrad, Redaktør, Kolding	10	-
Knudtzon, F. G., Dr. phil., Bogtr., Kbhvn.	25	-
Køhn, Carl, Bogbinder, København	4	-
Lehmann & Stage, Boghandlere, Kbhvn.	10	-
Lindgreen, G., Bogbinder, København	5	-
Lolland-Falsters Stiftstid., Nykøbing p. F.	10	-
Louw, T. J., Bogtrykker, Slagelse	5	-
Madsen, C., Kaptajn, Middelfart	5	Kr.
Madsen, L., Bogtrykker, København	5	-
Marten, Ringsted Folketidende	5	-
Mayland, C., Bogtrykker, København	25	-
Møller, S. L., Bogtrykker, København	20	-
Mørup, C., Bogbinder, Nykøbing p. F.	3	-
Nielsen, A., Morsø Avis, Nykøbing p. M.	2	-
Nielsen, C., Jyllandsposten, Aarhus	10	-
Nielsen, C., Bogtrykker, Randers	3	-
Nielsen, Th., Bogtrykker, København	4	-
Nielsen & Lydiche, Bogtrykkere, Kbhvn.	25	-
Nyrop, C., Professor, København	20	-
Olsen, C., Bogbinder, Nakskov	4	-
Olsen, J., Bogbinder, København	5	-
Olsen, O. C., & Co., Bogtrykkere, Kbhvn.	30	-
Olsen, P. O., Bogbinder, København	5	-
Optler, F., Køge Avis	5	-
Pallesen, V. Lund, Boghdlmdhj., Aalborg	2	-
Petersen, E. H., Bogtrykker, København	10	-
Petersen, Imm., Bogbinder, København	25	-
Petersen, N. T., Redaktør, Nakskov	15	-
Petersen, Victor, Bogtrykker, København	25	-
Philipsen, G., Borgerrepræsentant, Kbhvn.	50	-
Pio, V., Boghandel, København	10	-
Politiken, Udgiverne af, København	25	-
Qvist, J. D. & Co., Bogtrykker, København	10	-
Rasch, C. J. F., Bogbinder, København	25	-
Rasmussen, J., Boghandler, Køge	2	-
Reitzel, C. A., Boghandler, København	20	-
Rosenberg, A., Bogtrykker, København	4	-
Rye, C. J., Randers Dagblad	5	-
Schou, Andr., Boghandler, København	10	-
Schubothes Forlag, København	25	-
Schultz, Bogtrykker, København	100	-
Schultz, Boghandler, Aalborg	4	-
Sikora, Bogbinder, Slagelse	2	-
Simonsen, Ludv., Overretssagfører, Kbhvn.	10	-
Sjødt & Weiss, Kolding	5	-
Slagelseposten, Slagelse	5	-
Sorø Amtstidende, Slagelse	10	-
Stillhoff, Fr., Bogbinder, Svendborg	2	-
Svarre, V., Østsjæll. Folkeblad, Køge	5	-
Sørensen, H., Redaktør, Silkeborg Avis	5	-
Sørensen, Th., Nordsjælland	5	-
Thiele, Bogtrykker, København	100	-
Thisted Amts Trykkeri	5	-
Thomsen, Funch, F., Bogtrykker, Aarhus	10	-
Thrue, Th., Bogtrykker, Aarhus	5	-
Tortzen, C. G., Kallundborg Avis	5	-
Triers Bogtr., G. L. Lind & Numa Frænkel, København	25	-
Truelsen, M., Bogtrykker, København	10	-
Willerup, Vordingborg Avis	2	-
Willerslev, A., Boghandler, Køge	2	-
Wissing, Bogbinder, København	4	-
Wroblewski, Otto, Boghandler, København	10	-

Kjøbenhavn. — Trykt i Fagskolen for Boghaandværk.

FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRK

I KJØBENHAVN

BERETNING OM SJETTE SKOLEAAR

(1898)

Elevantallet er atter øget betydeligt, idet Skolen i 1898 har været besøgt af 95 Elever mod 86 i 1898, men Lokaleforholdene ere vedblivende alt for knappe, og Trykkerklassens Udvidelse med mere Materiel hører ligeledes endnu til vore uopfyldte Ønsker. Bestyrelsen har Haab om at faa de faste Tilskud, der ydes Skolen, forøget i det kommende Aar, og vil da tage under alvorlig Overvejelse, om man tør skride til de betydelig forøgede Udgifter, som Lokaleudvidelsen og Anskaffelsen af en større Presse vil kræve.

I 1898 har vi haft den Glæde at modtage et Legat fra J. G. A. Eickhoffs Maskinfabrik i Anledning af Firmaets Halvtreds-Aars Jubilæum; Legatet, der bestaar af 500 Kr. i 4 pCt. Obligationer, er bestemt til en Friplads for en flittig Elev.

Fra Bryggeriet »Gamle Carlsberg« har Skolen modtaget en kærkommen Gave i de til Bryggeriets Festskrift anvendte dekorative Friser og Vignetter, og fra Hr. Bernh. Middelboe nogle Ætsninger.

Direktøren for Leipzigs Kunst- og Haandværksskoler, Hr. Prof. Dr. Nieper har med to af Leipzigerskolens Lærere aflagt Besøg paa vor Skole for at gøre sig bekendt med vor Arbejdsplan.

I Januar 1899 stod 12 Sættere, 4 Trykkere og 16 Bogbindere opførte paa Skolens Venteliste. Blandt Eleverne i 1898 fandtes to kvindelige Bogbinderlærlinge og en islandsk Bogbindersvend. Hele eller halve Fripladser have været tilstaaede 9 Elever. Eleverne fordele sig saaledes paa de tre Fag:

Sættere	10 Svende	29 Lærlinge.
Trykkere	3 —	21 —
Bogbindere	5 —	27 —

Ved Skolen blev i Foraaret aflagt Svendeprøve af 4 Sættere: Valdemar Hansen (Fischmann), Gustav Jensen (Axel Holm), Peter Nielsen (Nic. Cohen), Valdemar Suhr (V. Carlsen), der alle indstilledes til Sølvmedaille; 2 Trykkere: Otto Nielsen (Kihl), Sølvmedaille og Otto Jensen (Fischmann), Broncemedaille. Endelig aflagde Oscar Jacobsen (Ehlerth) Svendeprøve for Bogbinderlauget.

I Efteraaret aflagdes Prøven af 4 Sættere: MICHAEL RASMUSSEN (Calberg), Broncemedaille, MARTIN CHRILLESEN (Knudtzon), Broncemedaille, LOUIS JOHANSEN (A. W. Henningsen), Bestaaet og LAURITZ MYHRE (Rud. Svendsen), Ros; 4 Trykkere: HANS OLSEN (Knudtzon), Broncemedaille, CHR. JENSEN (Ludv. Jørgensen), Sølvmedaille, AXEL NIELSEN (Bernsteen), Broncemedaille og AXEL CHRISTIANSEN (E. O. Jordan), Bestaaet, samt 4 Bogbindere: AXEL JAHNS (Wissing), Broncemedaille, CARL GEORG BORUP (Sørensen), GEORG KNUDSEN (Skiby), Broncemedaille og EVEN MØLLER (S. Møller), Præmie, Lærlingeforeningen.

Den 17. December 1898 afholdtes *Repræsentantmøde* i Fagskolen. Formanden, F. HENDRIKSEN, gav en Oversigt over Skolens Virksomhed og dens Regnskab. Den økonomiske Stilling var lidt gunstigere end tidligere; Gælden var noget forringet i det forløbne Aar og Kassebeholdningen var dog lidt større end i Fjor. Man havde Grund til at haabe paa Tilskud fra en ny Side, og blev dette til Virkelighed, maatte der, om muligt, gøres Alvor af den længe paatænkte Udvidelse af Skolens Lokaler samt Anskaffelse af en ny Hurtigpresse; det gik ikke an vedblivende at nøjes med det nuværende alt for knappe Materiel i Trykkerafdelingen. Udgifterne ved Anskaffelse af en Hurtigpresse med elektrisk Motor som Drivkraft vilde beløbe sig til 7000 Kroner, og selv om gode Afbetalings- og Forrentningsvilkaar indrømmes, er dette dog en betydelig Belastning af Skolens Budget. — Formanden meddelte endvidere, at Elevantallet er i stadig Stigning, samt at Maskinfabrikant EICKHOFF i Anledning af Forretningsjubilæum havde skænket 500 Kr. til en Friplads. — Slutteligudtalte Formanden, at en Forhøjelse af Lærernes Lønning snart maatte foretages, de nuværende Lønninger vare alt for lave. — Efter forskellige spredte Bemærkninger hævdedes det fra flere Sider, at da den nye Tarif paalagde Bogtrykkerne at give deres Lærlinge den fornødne Tid til at besøge Fagskolen, maatte Undervisningen kunne begynde Kl. 6 i Stedet for som nu Kl. 7 om Aftenen. Styrelsen opfordredes til at søge denne Reform gennemført.

FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRKS REGNSKAB FOR 1898

INDTÆGT:	Kroner	Øre
Kassebeholdning fra 1897	567	82
Statstilskud	3000	00
Bidrag fra faglige Organisationer og fra Mestre i Fagene	1442	00
Tilskud fra Det Reiersenske Fond	300	00
Skolepenge	1274	50
Fripladser betalte af Hendriksens Legat	101	50
do. do. » J. G. A. Eickhoffs Legat	20	00
Sparekasserenter	42	95
Brugsgjenstande solgte til Eleverne	18	58
	6767	35

UDGIFT:	Kroner	Øre
A. Inventar (Afdrag paa Inventar, Told, Fragt m. m.)	690	42
B. Driftsudgifter:		
a. Husleje	900	00
b. Lønninger	2950	00
c. Vedligeholdelse, Reparation	28	50
d. Brændsel, Belysning og Rengøring	480	79
e. Undervisningsmateriel	160	48
f. Kontorrekvisiter, Porto m. m.	150	57
g. Tryksager og andre Udgifter	281	45
	5642	21
Kassebeholdning	1125	14
	6767	35

Revideret og befundet rigtigt.

C. J. F. RASCH

København, den 23. Januar 1899.

O. C. OLSEN

BALANCE

ACTIVA		Kroner	Øre
Inventarium:			
a. Kontorinventar samt Inventar fælles for de 3 Klasser	Kr. 977,56		
b. Inventar til Sætterklassen	- 4784,77		
c. do. - Trykkerklassen	- 2536,07		
d. do. - Bogbinderklassen	- 2037,95		
	Kr. 10336,35		
÷ 10 %	- 1033,63		
		9302	72
Kassebeholdning		1125	14
		10427	86

PASSIVA	Kroner	Øre
Skylder til forskellige Leverandører	1599	20
Saldo	8828	66
	10427	86

BIDRAGYDERE TIL SKOLEN

BIDRAG EN GANG FOR ALLE

Simonsen, D., Overrabbiner . . . . 10 Kr.

AARLIGE BIDRAG

Andersen, N., Morsø Dagblad, Nykj. M.	5 Kr.
Angelo, Red., Viborg Stiftstidende	5 -
Backhausen, A., Bogtrykker, Horsens. . . .	2 -
Backhausen, Bdr., Bogtrykkere, Aarhus . .	5 -
Bang, A., Boghandler, København	10 -
Bang, O., Næstved Avis, Næstved	10 -
Bergmann, E., Boghandler, København . .	10 -
Bernsteen, S., Bogtrykker, København. . .	10 -
Bogbinderlauget, København.	25 -
Bojesen, E., Boghandler, København. . . .	25 -
Bro, J. P. C., Langelands Avis, Rudkj. . .	5 -
Bruun, S. V., Direktør, Kolding	10 -
Brünnich, J., Bogbinder, København	5 -
Carlsen, V., Bogtrykker, København	5 -
Cohen, Nic., Bogtrykker, København . . .	20 -
Corneliussen, C., Boghandlermedhjælper, Nykjøbing F.	4 -
Dessauer, I. F. & Co., Protokolfabrik, Kbhvn.	5 -
Digmann, M., Boghandler, Silkeborg. . . .	2 -
Dreyer, F., Kancellr., kgl. Hofbogtr., Kbhvn.	50 -
Ehlert, Otto, Bogbinder, København	5 -
Eickhoff, J. G. A., Maskinfabrikt., Kbhvn.	25 -
Elmenhoff, I. M. & Søn, Randers Amts Avis.	10 -
Ernst, Chr., Bogbinder, København	5 -
Flyge, J. L., Bogbinder, København	5 -
Forening, Bogbindersvende af 1873	25 -
Forening, Dansk Provins Bogtrkr. Aarhus.	20 -
Forening, Dansk typografisk	100 -
Forening, Ny typografisk	50 -
Friis, C., Skanderb. Amtsavis, Skanderborg	3 -
Gad, G. E. C., Universitetsbogh., Kbhvn.	25 -
Graversen, Th. S., Bogbinder, Nykj. M. .	2 -
Græbe, Bogtrykker, København.	20 -
Grøn, G. C., Boghandler, København. . .	25 -
Haastrup, C. F., Bogbinder, København. .	5 -
Hagerup, H., Boghandler, København . . .	10 -
Halling, H. J., Boghandler, København . .	10 -
Hamann, Th., cand. polyt., Ingeniør, Kbhvn.	5 -
Hansen, E., Bogbinder, Horsens	3 -
Haugaard, Bogbinder, Viborg	2 -
Hegel, J., Boghandler, København	25 -
Hendriksen, F., Xylograf, København . . .	25 -
Henningsen, A. W., Bogtrykker, København	4 -
Hohlenberg, Carl, Redaktør, Kbhvn	5 -
Holst, C. P., Bogbinder, København. . . .	5 -
Horsens Avis, Horsens	3 -
Høeg, Langelandstidende, Rudkøbing . . .	2 -
Høst, Chr., Hofboghandler, København . .	25 -
Jensen, P. K., Bogbinder, Viborg.	2 -
Jensen, Thora, Frk., Heliograv., Kbhvn . .	4 -
Johansen, Kr., Bogtrykker, Silkeborg. . . .	4 -
Juul, Peter, Bogbinder, Viborg.	3 Kr.
Jørgensen, A., Horsens Folkeblad.	5 -
Jørgensen, Konrad, Redaktør, Kolding. . .	10 -
Klein, B., Bogbinder, Viborg	2 -
Knudtzon, F. G., Dr. phil., Bogtr., Kbhvn.	25 -
Kristensen, Niels, Bogbinder, Frederikshavn	3 -
Lehmann & Stage, Boghandlere, Kbhvn. .	10 -
Lindgreen, G., Bogbinder, København. . .	5 -
Madsen, L., Bogtrykker, København.	5 -
Marten, Ringsted Folketidende	5 -
Møller, S. L., Bogtrykker, København. . .	10 -
Nielsen, A., Morsø Avis, Nykøbing p. M.	2 -
Nielsen, C., Bogtrykker, Randers.	3 -
Nielsen, Th., Bogtrykker, København . . .	4 -
Nielsen & Lydiche, Bogtrykkere, Kbhvn.	50 -
Nyrop, C., Professor, København.	20 -
Olsen, Alb. S., Bogtrykker, Faxe	2 -
Olsen, J., Bogbinder, København	5 -
Olsen, O. C., & Co., Bogtrykkere, Kbhvn . .	30 -
Olsen, P. O., Bogbinder, København . . .	5 -
Opffer, F., Køge Avis	5 -
Pedersen, P., Bogbinder, København. . . .	4 -
Petersen, C. V. Simm., Næstv. Tid., Næstv.	10 -
Petersen, E. H., Bogtrykker, København .	10 -
Petersen, Imm., Bogbinder, København . .	25 -
Petersen, Victor, Bogtrykker, København .	25 -
Philipsen, G., Folketingsmand, Kbhvn. . .	50 -
Pio, V., Boghandel, København	10 -
Politiken, Udgiverne af, København. . . .	25 -
Qvist, J. D. & Co., Bogtrykker, København	10 -
Rasch, C. J. F., Bogbinder, København . .	25 -
Rentzel, C. A., Boghandler, København . .	20 -
Rosenberg, A., Bogtrykker, København . .	4 -
Rye, C. J., Randers Dagblad	5 -
Salmonsen, J., Boghandler, København . .	10 -
Schmitz, Fr. A., Bogbinder, København. .	5 -
Schou, Andr., Boghandler, København . .	10 -
Schubothes Forlag, København.	25 -
Schultz, Hostrup, Fru Marie, København .	100 -
Simonsen, Ludv., Overretssagfører, Kbhvn.	10 -
Sjødt & Weiss, Kolding	5 -
Svarre, V., Østsjæll. Folkeblad, Køge . . .	5 -
Sørensen, H., Redaktør, Silkeborg Avis. .	10 -
Thiele, Bogtrykker, København.	100 -
Thomsen, Carl, Bogbinder, Kjøbenhavn. .	4 -
Triers Bogtr., G. L. Lind & Numa Frænkel, København	25 -
Truelsen, M., Bogtrykker, København . . .	10 -
Wedege-Petersen, C. A., Bogtr., Esbjerg. .	5 -
Willerslev, A., Boghandler, Køge	2 -
Wissing, Bogbinder, København	2 -

Kjøbenhavn. — Trykt i Fagskolen for Boghaandværk.

BOGVENNEN

ET·TIDSSKRIFT·
udgivet af
FORENING·FOR·
BOGHAANDVÆRK
BOGTRYK·
BOGBIND·
MDCCCXC VIII-IC

BOGVENNEN

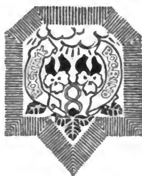
TIDSSKRIFTET

BOGVENNEN

UDGIVET AF

FORENINGEN FOR BOGHAANDVÆRK

MDCCCXCVIII-IC

KJØBENHAVN

DET NORDISKE FORLAG

BOGFORLAGET: ERNST BOJESEN

Oplagets Størrelse: 700 Eksemplarer

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE
OKTOBER 1900.

LORENS FRØLICH

25. OKT. 1820—25. OKT. 1900

FORTEGNELSE OVER KUNSTNERENS ILLUSTRATIONER, RADERINGER M. M.

AF PIETRO KROHN

Ungdomsportræt af Lorens Frølich.
Tegnet af Joh. Th. Lundbye. 1839?

SYTTEN Aar gammel raderede Frølich sin første Tegning og begyndte derved den kunstneriske Virksomhed, som han har fortsat til sit firsindstyvende Aar. Fra at radere Enkeltblade gik han hurtigt over til at udføre samlede Rækker af Illustrationer, snart frit valgte i særskilte Hæfter, snart til forelagt Tekst i Bøger. Hans Virksomhed blev i Udlandet saa stor, at hans Navn i Frankrig endog er gaaet over til at blive en Fællesbetegnelse, *un Froelich* er en illustreret Børnebog, hvori Billederne ere Hovedsagen.

Han fremstod paa en Tid, da det umiddelbare Forhold til Naturen prædikedes af alle hans kunstneriske Omgivelser i Hjemmet. Deri laa ikke hans Styrke, men han søgte at følge Strømmen, saa godt han kunde, og vendte sig derfor til Dyrene, dem forstod og kendte han bedst. De tidligste Blade, vi have fra Frølichs Haand, ere Dyrebilleder, fint følte og fulde af Bevægelsens Liv. Det er den første kunstneriske Evne, han viser, *Sansen for Bevægelse.* Han har i alle sine talrige Blade ikke tegnet én falsk Bevægelse. Han og Marstrand ere de eneste af den ældre Kunstnerslægt, som fik denne i dansk Kunst sjældne Gave i rundeligt Maal. I det lille Blad, Svaneridderen, viser han tidligst den anden af sine kunstneriske Hovedevner i *Sansen for Linien,* for Konturens skønne og fint afvejede Rytmik; man maa søge hen til Thorvaldsen for at finde hans Lige heri. Og saa har han som den tredje Na-

turgave en uudtømmelig frugtbar *Fantasi,* der griber enhver Situation lige i Kernen. Ved Fantasien ser han Billedet, han udtrykker dets Indhold og Handling ved Figurernes snart kraftigstærke, snart saare stille, næppe mærkelige Bevægelse og Gestus. Ved Liniernes skønne Spil gyder han Stemning derover.

Saaledes udrustet drager Frølich ved Efteraarstide 1840 ud i Verden og tilbringer tre og tredive Aar i Tyskland, Italien og Frankrig. Han besøger sjældent og paa kortere Tid sit Hjem gennem disse mange Aar. I Dresden tegner han Billederne til den sachsiske Jugend-Kalender, ofte fulde af Ynde og mildt Lune, undertiden stærkt paavirkede af sine kunstnerisk talt blod- og karakterløse Omgivelser. I Italien er det den antike Kunst og Renæssancen, der forædler og udvikler hans medfødte Liniesans. Han modtager Indtryk dér, blivende og bestemmende for hele Livet. Blomsten af, hvad han den Gang formaaede, det første Udbytte fra sit italienske Ophold, giver han sit Fædreland i de Tegninger til *Fabricius's Danmarkshistorie,* som han paabegynder i Paris kort efter sin Ankomst dertil.

I Frankrig ser han Rococotidens og Louis-Seizestilens Ornamenter paa Vægge, paa Møbler, i Bøger. Disse Frembringelsers smagfulde Anvendelse af levende og bevægelige Blomsterslyngninger frigør og udvikler — Kunstneren maaske ubevidst — den dekorative Stil i hans *Amor og Psyche.* Denne Bog betegner det Højdepunkt, Kunstneren naar, i Fremstillingen af det yndefulde. Han leger med Radernaalen, som var det en Pen, slynger sine Blomsterstængler ud og ind om Figurerne, saaledes at disse snart omfattes af dem som af en Ramme, snart blive baarne og støttede derved. Samtidig sender han *Lille Lise* ud i Verden, den første af den store Række franske Børnebilledbøger, som han i Løbet af to og tyve Aar i et Antal af henved halvfemsindstyve tegnede for sin Ven, Forlæggeren *J. Hetzel.* Den af Kunstneren sidst tegnede Bog er *Les deux frères de Mademoiselle Lili.* Den er udført 1884, men udkom først 1892. Forlæggeren var saa begærlig efter at udnytte hans Talent, at han købte hans Tegninger for at have dem paa Lager, saaledes at hans Søn endnu i Fjor kunde udsende en ny Billedbog, tegnet før 1884, skønt der siden den Tid aarlig er udkommen 1 à 2 paa hans Forlag i Paris. At denne stærke Produktion maatte sløve og trætte Kunstneren er en Selvfølge; der er ogsaa flere Bøger, som vidne derom. Hertil kommer, at Gengivelsen ofte er ret mangelfuld. Forlæggeren lod Frølichs Tegninger blive omtegnede eller raderede af andre. Naar Kopien sammenholdes med Originalen, ser man ret, hvor meget der er tabt i Finhed og Form.

Det eventyrlige spiller en uventet lille Rolle i disse Bøger. I *Le royaume des gourmands,* hvor Kongen af Slaraffenland lader Mor Michel bygge en Kage saa stor som Pantheons-Kirken, hvor alle de smaa Drenge og Piger maa hjælpe hende, samle Æg og piske dem, kærne Smør og hente Mel og forme Mursten af Dejgen, dér tumler Kunstneren sig af Hjertenslyst i Eventyrets Barneverden. I *Histoire de la famille Chester* viser han os Billeder fra den fortræffelige Rottefamilies Liv og i *La mère Bontemps* den gamle Kones underfulde Hændelser med hendes Dyr og Tommelise. Men Hovedsagen i de franske Bøger er dog Skildringen af Barnelivet. Det er Barnet fra to til seks Aar, oftest smaa Piger, hvis Leven og Færden han fortæller os om. Frølich maa en Gang i sin Sjæl saa fast have indsuget Billedet af en lille Pige, der har ligget hans Hjerte nær, at han gennem

mange Aar, hver Gang han skulde tegne en Børnebog, kun behøvede at søge i de gamle, kære Minder, og hans Fantasi havde hende saaledes paa rede Haand, at han mægtede at fremstille Barnet i enhver tænkelig Situation lige levende, lige naturlig og yndefuld. Hun kryber med sin Fætter Julien gennem Havehækken for at komme ud i den store Verden, tager det udstoppede Lam med, sørger, naar det falder i Vandet, og har hun selv og hendes Fætter stillet deres Tørst ved Bækken, skal Lammet ogsaa drikke (*Voyages de découvertes de Mademoiselle Lili*). Med alvorlig Geskæftighed løber hun ud og fortæller sin Fader den store Nyhed, at hun har faaet en lille Broder. Naar Moderen giver ham Die, sætter hun sig stille ved hendes Side og holder sit Dukkebarn til Brystet. Da Broderen vokser til, faar hun Lov til at vadske ham, hvad han ikke holder af, og til at give ham Mad, hvad han synes langt bedre om (*Petites sœurs et petites mamans*). Hun stopper hans første Bukser bag paa og lærer ham det første Bogstav (*Mr. Jujules et sa sœur Marie*). Hun rejser med sine Forældre i Schweiz (*Mademoiselle Lili en Suisse*), hun følger sin syge Fader til Badet (*Mademoiselle Lili aux eaux*), hun spadserer rundt i Paris paa alle kendte Steder (*Mademoiselle Lili à Paris, aux Champs-Elysées, au Jardin des Plantes* o. s. v.). Hun bliver for os som for de franske Børn til et eksisterende Væsen, som aldrig ældes, men fra Generation til Generation holder sig lige ung og kær.

Lorens Frølich.
Efter Fotografi fra Slutningen af Treserne.

Under alle disse Aar var Kunstnerens Forhold til Hjemmet efterhaanden blevet ret køligt. Af og til gjordes der vel en Bestilling hos ham. Kunstforeningen lod 1863 Visen om *Dronning Dagmar* illustrere, og udsendte i 1872 *Gøgleriet i Utgard* efter Øhlenschlægers Digt. Illustreret Tidende og Nytaarskalenderne søgte til ham ved enkelte Lejligheder. At Illustrationerne til *H. C. Andersens Eventyr*, som Brødrene Reitzel bestilte hos ham, for en stor Del mislykkedes, gjorde ikke Sagen bedre. Det var især de ledende Kunstnerkredse med flere af hans Ungdomsvenner i Spidsen, som stillede sig afvisende over for hans Kunst. Var det egentlig til at undres over? For den Eckersbergske Slægt var Opfattelsen og Gengivelsen af Karakteren med den dertil hørende omhyggelige Udarbejdelse af alle Enkeltheder det centrale i Kunsten, hvad enten det gjaldt et Landskab eller en Figur. Men det forstod Frølich sig slet ikke paa. Hvad han kunde give i Stedet, havde de ingen Sans for. Han kan ikke langsomt bygge en Figur op af lutter iagttagne Enkeltheder, han har ingen Hukommelse for et Hoveds eller en Haands portrætlige Form, han ser ikke en Frakkes Folder eller en Kjoles Rynker. For ham er Figurens Bevægelse dens Karakter. Saa kom den Ting til, at den pompejanske Dekoration af den dalevende Kunstnerslægt betragtedes som den ene saliggørende; lidt italiensk Renæssance kunde tolereres, men alt andet var af det onde. Derfor mødtes Frølichs dekorative Bestræbelser med afgørende Mistro.

Det var derfor en vovelig Beslutning, da han i 1873 bestemte sig til at vende tilbage til Danmark. Frølich bragte de første Hæfter af *Nordens Guder* med sig. Han vilde vise sit Land, at han ikke havde glemt dets Sagn og Sange i Udlandet. I Løbet af de følgende ti Aar arbejdede han ufortrøden paa dette store Værk. Tredive Raderinger faar han færdig. I 1883 afslutter han Værket til Dels af Mangel paa Deltagelse fra Publikums Side. Der er saare smukke Blade herimellem, den pløjende Gefion, Frejr og Gerda, Freja, Ydun, Thors Færden, Valkyriernes Ridt, Menneskets Skabelse, Hymer o. fl.

Lorens Frølich.
Efter Jul. Paulsens Maleri. 1890.

Der var i en Række af Aar stille om ham og hans Kunst, men da han fyldte de Halvfjerds, saa han sig pludselig omringet og fejret af en ny Slægt med aabne Øjne for og levende Forstaaelse af hans Kunsts Betydning. Det er ligesom om dette Efteraarets sene Solskin i Hjemmet har givet hans Aand ny Ungdom. Thi de Værker, som han har udført efter den Tid, høre til hans Livs betydeligste og bedste: Folkevisen *Aage og Else*, illustreret i hans to og halvfjerdsindstyvende Aar, *Fem af Ovids Forvandlinger* med det storladne Blad: den af Sorgen forstenede Niobe, og fremfor alt *Den ældre Eddas Gudesange*. Heri har han paa den skønneste og bedste Maade forenet sine Ungdomsindtryk fra antik og italiensk Kunst med sin Manddoms Tanker om Nordens Myter. Ved sit ægte Frølichske dekorative Udstyr og sine Billeders højtidelige Enfold og Skønhed er den bleven den mærkeligste Bog, der er udkommen i Danmark. Frølich var dengang fem og halvfjerdsindstyve Aar gammel. I Aar, i sit firsindstyvende Aar, vil han udsende to Raderinger. Den ene, et fornøjeligt Blad, *Sagnet om de tre blinde Kvinder med det ene Øje*, og Perseus, som tager det fra dem; den anden, *Tre løbende Hunde*, lige saa livligt opfattet som hint første Blad fra hans syttende Aar. Dette er i korte Træk Frølichs Kunstnerliv som Illustrator.

Naar vi nu i vore Tanker lade alle de Tusinde af Billeder, som han har tegnet, glide forbi, saa samler der sig ud deraf visse Skikkelser, der ere ham egne, visse

Linier og Former, som han har skabt. Det simple, det usammensatte opfatter han bedst med sin varme, milde Sjæl. Derfor bevarer han sin Kærlighed til Dyret op i sin høje Alder, derfor forstaar han det lille Barn langt bedre end nogen anden dansk Kunstner. Den halvvoksne Dreng og opløbne, unge Tøs kender han ikke. Forsøger han at vise os dem, mislykkes det. Den blandede Karakter af det voksne og det barnlige skal træffes paa Kornet, og det kan han ikke. Men Ynglingen og den voksne Jomfru, deres Kærlighed, som de fleste forløfte sig paa og gøre enten flov eller sentimental, dem forstaar han og skildrer med betagende Sympati: Frejr i *Billederne fra den nordiske Højtid* 1845, *Capripigen* fra 1853, *Amor og Psyche, Hero og Leandros* og utallige andre Steder. Det er Ungdommen, han viser os, i al Almindelighed, men i hele dens Kraft og rytmiske Skønhed. Ogsaa lykkes prægtigt for ham den modne, kraftigtformede Mand, Thorsskikkelsen, de brede Skuldre, den smalle Lænd, Mandsfiguren i al sin Herlighed. Det er betegnende nok, at Loke faar han ikke rigtig fat i, det er en for sammensat Karakter; allerede i sin Ungdom gik han af Vejen for ham og lod Skovgaard tegne Lokebilledet ved den nordiske Højtid.

Han har givet os Kompositioner af en rig og mægtig Linievirkning: *Thyra Danebod ved Danevirke.* Hvorledes vilde denne Tegning ikke tage sig ud i et vævet Tæppe paa Frederiksborg, stort optegnet med simple, harmoniske Farver! Eller fra Danmarkshistorien: *Erik Menved* paa Altanen, der dømmer sin Faders Morder fredløs. Jo simplere Midler, han benytter, desto større bliver Virkningen. Hvor *Asker Ryg* sprænger af Sted paa Hesten og ser de to Taarne paa Fjenneslevlille, beror Bladets store Skønhed paa den lette Tone, som dækker Hvedemarken, Hundene, Rytteren og hans Hest. I Billederne fra *Hjortens Flugt* er den til Hjorten bundne Ridder og Dyret samlede med én Farve. De stryge af Sted mod den bagved lysende Luft og danne en mægtig Silhouette, som bider sig fast i Erindringen. Hver Gang Frølich har ladet sig forlede til at ville udføre et Blad alt for naturtro med mange maleriske Toner, er det mislykkedes for ham. Derfor naar han i den ældre Eddas bedste Blade saa højt, fordi han her giver Afkald paa enhver malerisk Virkning og kun lader Konturerne tale deres eget tydelige Sprog. Han skaber og udvikler en egen Stil i de dekorative Slyngninger, som paa mange Blade med rig Anvendelse af Løgvækstmotiver omhvælve og indfatte de enkelte Billeder. I tidligere Dage kan han af og til være lidt for botanisk, men hans Ornamenter fra de sidste ti Aar blive mere og mere selvstændige og storslagne.

Staten uddeler jo i rundeligt Maal Hædersgaver til fortjente Mænd. Hvad om den bestemte en Sum, for at et Udvalg af Frølichs talrige uudgivne og ukendte Tegninger kunde mangfoldiggøres saa kunstnerisk godt som muligt og gives rundt til alle Folkebiblioteker i Landet. Det vilde være en velfortjent Hæder for den gamle Kunstner og en god Gave til det danske Folk.

1837

1. TO LEGENDE HUNDE. Radering. Sign. »L Fr. 1837 Martz«.

2. ET MØDE. Radering. I Forgrunden rider en Bondedreng t. h. og trækker to gamle Øg efter sig. I Baggrunden kører et elegant Køretøj t. v. Sign. »L Fr. 1837, Martz«.

3. EN FRAGTVOGN. Radering. Vognen, der er forspændt med 6 Heste, kører t. h. og drejer mod Baggrunden. Sign. »L Fr. 1837, April«.

4. EN TYREKALV OG EN GØENDE HUND. Radering. Sign. »L. Fr. 1837, April. Kjøbenh.«.

5. TRE HUNDE FORAN EN STALDDØR. Radering. Sign. »Fr. 1837, Juni«.

1838

6. F. FRØLICH, KOMMANDØR (f. 1812 † 1880). Radering. Halvfigur en face t. v. Højre Haand inden for Vesten, i venstre en Kikkert. U. Sign.

7. EN HUNDS LIV. Radering. 9 Billeder paa et Blad. Billede 7 sign. omvendt »L. Frøl. 38«.

1839

8. TRE TIGGERBØRN. Radering. Foran en Husdør ligger en knurrende Hund. Ved Siden af den staa en Dreng og to Piger. Sign. »L. Fr. 1839, Jan.«.

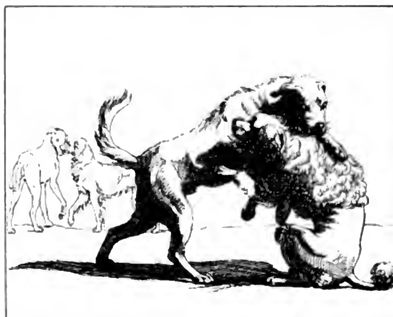
9. TIL UNDERHOLDNING FOR MENIGMAND. Udgivet af J. C. Drewsen. 2det Bind.

— Svaneridderen, Pg. 281. Træsnit, skaaret af Flinch.

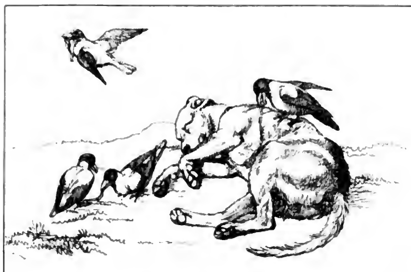
10. — En Jagtscene i Indiens store vestlige Skove, Pg. 313. Træsnit. Sign. »L. Fr. 39«. Skaaret af Flinch.

1840

11. JULIUS THEODOR HEDERMANN. Radering. Brystbillede i Profil t. v. U. Sign. (Strunck 1052 a.)

Af en Hunds Liv. 1838. Efter Radering. Nr. 7.

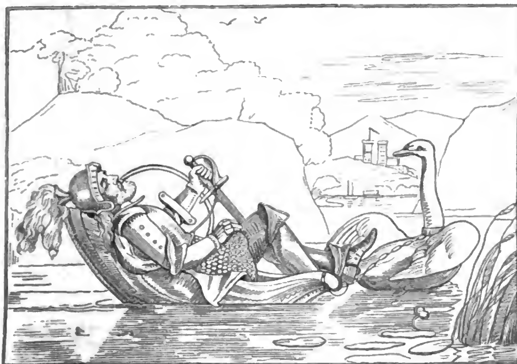

Af en Hunds Liv. 1883. Efter Radering. Nr. 7.

12. TIL UNDERHOLDNING FOR MENIGMAND. Udgivet af J. C. Drewsen. 3die Bind.

— Henry d'Eyville, en Duellant, Pg. 111. Træsnit, skaaret af Flinch. U. Sign.

13. HALVTREDSINDSTYVE GAMLE KÆMPEVISE-MELODIER harmonisk bearbejdede og Hans Majestæt Kong Christian den Ottende allerunderdanigst tilegnede af C. E. F. Weyse. I. Hæfte. Kjøbenhavn. Forlagt af C. C. Lose og Olsen.

Svaneridderen. 1839. Efter Træsnit af Flinch. Nr. 9.

Smaabillederne paa Titelbladet raderede i Sten efter Tegninger af Frølich. Indfatningen af Winstrup.

14. TRÆSNIT. En Konge taber Sceptret af Forfærdelse over at se en Kurv fuld af Blomster, som holdes af en ældre knælende Kvinde og afsløres af en bagved staaende Mand. U. Sign.

Dette Træsnit kendes kun af et eneste Eksemplar, som er foræret Forf. af Xylograf Flinch, der erklærede det at være et Forarbejde til Uglspil-Billederne.

I Efteraaret 1840 rejste Frølich til Udlandet, først til München og i Efteraaret 1842 til Dresden, hvor han bl. a. raderede »De to Kirketaarne«, Nr. 20.

Hvorledes Uglspil beviser, at Bonde og Adel ligne hinanden. 1840.
Efter L. Frølichs Originaltegning, Nr. 19.

1841

15. BOGHANDLERPLAKAT TIL TILL UGLSPILS HISTORIE. I fem af Ornamenter omslyngede Felter Billeder af Uglspils Historie. 1, Uglspil fortæller, at han kan flyve. 2, Uglspils Billede, Halvfigur. 3, Uglspil ser gennem Plankeværket. 4, Uglspil kaster Ærmet til Kjolen. 5, Uglspil lærer Æslet at læse. Disse 5 Billeder ere Træsnit u. Sign., trykte inden i en Ramme, som er skaaret i Træ efter Tegning af Winstrup.

Indbydelse til Subskription paa Till Uglspils Historie udsendtes i Juni. Deri siges: »Hovedkompositionerne ere af Hr. L. Frølich og for største Delen af ham selv tegnede paa Træet .... Trykningen paabegyndes i Slutningen af Juni« (se Karl Madsen: Johan Thomas Lundbye, Pg. 113). I Modstrid hermed ytrede Xylograf Flinch, da han i sin Tid forærede Forf. en Del af Frølichs Uglspilstegninger, at efter disse Tegninger bleve Billederne af Træskæreren kopierede paa Klodsen. Frølich begyndte vist med selv at tegne Billederne paa Træ, men da hans Afrejse blev bestemt, overlod han de Tegninger, som han havde færdige, til Flinch. Et enkelt blev sendt fra Udlandet.

De fire af de oven for nævnte Tegninger maa derfor anses for at være tegnede paa Træ af Frølich selv, næppe Uglspils Portræt. Ved Tegning paa Klodsen har man undertiden forsømt at vende Billedet; Aftrykket er derfor i nogle Tilfælde en omvendt Gengivelse af Originaltegningen. Billedet 2 findes aftrykt i Billedbog for Børn Nr. 3, udgivet af Fred. Frølund. 1844.

16. DANSK FOLKEBLAD. Udgivet af Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug, redigeret af F. C. Olsen. 7. Aarg. Nr. 16. Fredag d. 25. Juni.

— 6, Uglspil ved Galgen. Træsnit. U. Sign. Prøvebillede af Till Uglspils Historie, paa hvilket Værk der omsendtes løse Subskriptionsplaner.

Aftrykt i Atlas til Formskærerkunsten og Kobberstikkunsten af G. F. Ursin. 1844. Fjerde Blad.

Hvorledes Uglspil beviser, at Bonde og Adel ligne hinanden. 1840.
Efter Træsnit af Flinch. Nr. 19.

1842

***17.** KARNEVALS BILLET til et Kunstner-Karneval i München. Radering. En stor staaende Mand med et Ølkrus og en Kugle. Ved hans Fødder fem Kunstnere og en Hund. Sign. »L. F«.

1843

18. ALMANAK ELLER HUSKALENDER o. s. v. 1843. Udgivet af Fred. Frølund og Flinch. 3die Fortsættelse Pg. 122.

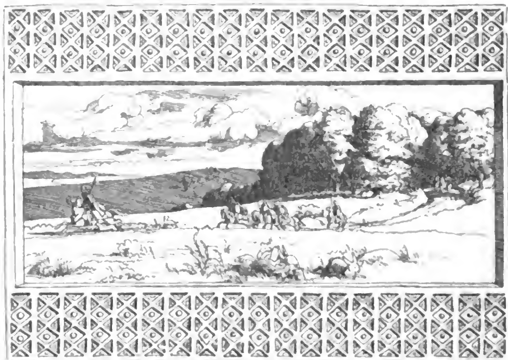
— 7, Uglspil taler til Skrædderne i Rostock, Træsnit uden Sign.

19. TILL UGLSPILS HISTORIE. Paa ny bearbejdet i 34 rimede Capitler. Udgivet og forlagt af Flinch. 1.—4. Levering. 1843—44. Heri Titelvignet og otte Billeder af Frølich.

— 2, (se Nr. 15) Titelvignet. - 8, Hvorledes Uglspil blev trende Gange døbt, Pg. 4. - 9, Uglspil som Linedanser, Pg. 11. - 10, Den nemme Transport, Pg. 20. -

11, Hvorledes Uglspil blev Køkkendreng hos en Præst, Pg. 24. - 3 (se Nr. 15). - 12, Faderens Formaninger, Pg. 35. - 13, Uglspil som Tjener, Pg. 45. - 14, Hvorledes Uglspil beviser, at Bonde og Adel ligne hinanden, Pg. 60.

Der udkom ikke flere Hæfter. Den versificerede Tekst afbrødes i Begyndelsen af 9de Kapitel. Af de nye Billeder er et, nemlig 9, tegnet paa Træ af Frølich selv i München. Billedet 10 er vistnok tegnet paa Træ af Lundbye efter Frølichs Tegning i Lighed med Billederne 22 og 25 (se Roms Udgave under 1885). Billedet 12 findes aftrykt i Flinchs Almanak for 1845.

Asker Ryg paa Hjemvejen. 1844. Efter Raderingen i De to Kirketaarne. Nr. 20.

1844

20. DE TO KIRKETAARNE, Digt af Øhlenschlæger. Kunstforeningen i Kjøbenhavn til dens Medlemmer i Aaret 1844. Ni Blade Raderinger samt paa Omslaget to Prospekter af Fjennesløvlille Kirke, tegnet med Pen paa Sten.

Randtegningerne paa Omslaget ere tegnede af Const. Hansen. Det sjette Blad, Asker Ryg rider om Morgenen hjem, er kopieret ved fotografisk Ætsning i Kunst, 1. Aargang, 8. og 9. Hefte. 1890.

I 1844–45 gjorde Frølich et Besøg i Hjemmet. I 1845 vendte han tilbage til Dresden og tog i 1846 til Rom, hvor han blev i 5 Aar.

1845

21. GÆA, udgivet af P. L. Møller, Kjøbenhavn.

— Hyldemoer af H. C. Andersen. Radering. Sign. »L. Fr. Kbh. 1844«. Pg. 204.

22. PRØVEBLAD. Overtryk af Pennetegning paa Sten. 10 Hoveder, en Hund og en Hest. U. Sign.

23. PRØVEBLAD. Overtryk af Pennetegning paa Sten. En siddende kvindelig og en staaende mandlig Figur. U. Sign.

24. BRYSTBILLEDE. Overtryk af Pennetegning. En ældre skægget Mand næsten i Profil t. h. U. Sign.

25. BRYSTBILLEDE. Overtryk af Pennetegning. Ung Mand i Profil t. h. U. Sign.

Hyldemoer. 1845. Efter Raderingen i Gæa. Nr. 21.

26. PRØVEBLAD. Overtryk af Pennetegning. Syv forskellige Hoveder i Profil t. v. U. Sign.

27. MAANEDSKRIFT FOR BØRN ved H. V. Kaalund og J. C. Gerson. Kbh. 1845. I alt fem Overtryk paa Sten af Pennetegninger.

— Den gamle Pudel. Landskabet er af Lundbye. Sign. »L. F. & J. T. L. 45«. Pg. 10.

28. — Bjørnen som Rytter, tegnet i Forening med Lundbye. Sign. »L. F. & J. T. L.«. Pg. 14.

29. — Paaske. Overtryk af Pennetegning. Sign. »L. F. 1845«. Pg. 51.

30. — Ole Lukøje. Sign. »L. F. 1845«. Pg. 121.

31. — Nøddeknækkeren. Sign. »L. F. 1845«. Pg. 244.

32. EN SØMAND. Overtryk af Pennetegning. Sign. omvendt »L. F. 1845«.

33. EN LIGGENDE HUND. Overtryk af Pennetegning. Sign. »L. Fr. 1845«.

34. EN LILLE DRENG I ET SOFAHJØRNE. Overtryk af Pennetegning. Sign. »L. Frølich 1845«. Autografi af Bing og Ferslews lit. Etabl.

35. J. T. LUNDBYE (1818—1848). Halvfigur en face. Overtryk af Pennetegning. Sign. »L. F. 1845«.

36. SELVPORTRÆT. Staaende Figur en face. Overtryk af Pennetegning. U. Sign.

37. MINDEBLADE OM DEN NORDISKE HØJTID. Den 13. Januar 1845. Kjøbenhavn. Autografi af Frølich, Lundbye og Skovgaard. Trykt hos Bing og Ferslew. Heri 11 Blade, Overtryk af Pennetegninger efter Figurerne paa de store Kartoner, som Frølich komponerede til Festen. Originalen til Loke var dog tegnet af Skovgaard. Randtegningerne ere udførte af Lundbye.

Selvportræt 1845.
Efter Overtryk af Pennetegning paa Sten. Nr. 36.

1847

38. DEUTSCHER JUGENDKALENDER für 1847. Mit Geschichten und Liedern von Berthold Auerbach, Hermann Kurtz, R. Reinick und Anderen und mit Holzschnitten nach Zeichnungen von L. Frølich. Herausgegeben von Hugo Bürkner. Leipzig. Georg Wiegands Verlag. — Heri Titelblad og 111 Træsnit.

Titelbladet er benyttet i Jugendkalender indtil 1853 inkl.

I Fortællinger og Vers for Børn ved Gotfred Rode, Gyldendalske Boghandling, Kjøbenhavn (1855) ere følgende Billeder af denne Bog benyttede: Fiskerdrengen og den lille Havfrue, 3 Billeder pg. 3—6, Lege Soldat, 2 Billeder pg. 7, Hanen og Vagtelhunden, 5 Billeder pg. 18—22, Drengen og Pudlen, 1 Billede pg. 27, To Harer, 2 Billeder pg. 35, Drengen paa Rejse, 7 Billeder pg. 56—57, Skyttens Søn, 8 Billeder pg. 58—76, Vuggevise, 1 Billede pg. 78, Ko og Kalv, 1 Billede pg. 80, Høne og Hane, 1 Billede pg. 90. — Disse Billeder ere desuden spredte i forskellige Børnebøger.

I Fortællinger og Vers for Børn, udgivne af Ingeborg, Gyldendalske Boghandling (1861), ere benyttede: Om Lammet, der stødte sig, 10 Billeder pg. 65. Ude, Rævefaer, 1 Billede pg. 103, Smaasnak, 5 Billeder pg. 109.

1848

39. DEUTSCHER JUGENDKALENDER für 1848 mit vielen Holzschnitten nach Originalzeichnungen von Dresdner Künstlern. Herausgegeben von Hugo Bürkner. Leipzig. Georg Wiegands Verlag. — Heri 19 Træsnit. De fleste u. Sign. — Tolv Titelbilleder til Maanederne. Pg. 3—14.

40. — Komme her Du Gaul. Sign. »L. F.« Pg. 42.
Benyttet i Ingeborgs Fortællinger og Vers, Hestehandleren, Pg. 63.

41. — Kukuk, Nachtigall und Esel. Pg. 43.

42. — Knäbleins Tod. Pg. 46. To Billeder.

43. — Reiterhänschen. Pg. 46.
Benyttet i Ingeborgs Fortællinger og Vers, Rytterhans, Pg. 23.

44. — Die Ernte. Pg. 47.

45. — Das ist der Daumen. Pg. 48.

46. FOLKET. Et Dagblad, udgivet under Medvirkning af flere demokratisk sindede Rigsdagsmænd. Udg. af Flinch. 1848—49.

— Heri er aftrykt som Føljeton Uglspils Historie i samme versificerede Bearbejdelse og med samme Træsnit som i Nr. 19. Billede 2, d. 22. Decbr. 1848 i Bladets Nr. 41. - 8, d. 23. Dec. i Nr. 42. - 9, d. 29. Dec. i Nr. 45. - 10, d. 3. Jan. 1849 i Nr. 48. - 11, d. 6. Jan. i Nr. 51. - 3, d. 13. Jan. i Nr. 57. - 12, d. 20. Jan. i Nr. 63. - 13, d. 29. Jan. i Nr. 70. - 14, d. 7. Febr. i Nr. 78. Derefter fortsættes Tekst med Billeder indtil 15. Kap. inkl. - 15, Uglspil som Taarnvægter d. 12. Febr. - 4, (se Nr. 15) d. 20. Febr. i Nr. 89. - 16, Uglspil som Smed, d. 27. Febr. i Nr. 96. - 17, Uglspils sidste Prøve som Professionist, d. 5. Marts i Nr. 101. - 18, Uglspils Tanker, d. 8. Marts i Nr. 104. - 1, (se Nr. 15) d. 20. Marts i Nr. 114. - 19, Hvorledes Uglspil fikserede den fromme Bisp i H., d. 12. April i Nr. 132.

Odin. Efter Overtryk af Pennetegning paa Sten i Mindebladet om den nordiske Højtid. 1845. Nr. 37.

Slutningen af denne Bearbejdelse, som vistnok skyldes Cl. Rosenhoff, udkom aldrig. De resterende Billeder bleve først udgivne 36 Aar senere (se N. C. Roms Udgave under 1885).

Januarfrisen fra Jugendkalender 1847. Efter Træsnit. Nr. 48.

1849

47. DEUTSCHER JUGENDKALENDER für 1849. Geschichten und Reime von R. Reinick. Mit Holzschnitten nach Zeichnungen von Dresdner Künstlern. Herausgegeben von R. Reinick und H. Bürkner. Leipzig. Georg Wiegands Verlag. — Heri 21 Træsnit. U. Sign.

— Elleve Titelbilleder til Maanederne (December er ikke af Frølich). Pg. 3—13

Disse Billeder ere omtegnede af Bürkner efter Frølichs Skitser.

48. — Die Waldmühle. Pg. 23.

49. — Bilder und Reime. Pg. 44—45. 7 Billeder.

Det ottende Billede: de to Harer har været benyttet i Jugendkalender 1847.

50. — Der Weihnachtsaufzug. To Billeder. Pg. 46 og 47.

1850

51. DEUTSCHER JUGENDKALENDER für 1850. Geschichten und Reime von R. Reinick. Mit Holzschnitten nach Zeichnungen von Dresdner Künstlern. Herausgegeben von R. Reinick und Hugo Bürkner. Leipzig. Georg Wiegands Verlag. — Heri 3 Træsnit. U. Sign.

— Der römische Fuhrmann. Pg. 31.

52. — Prinz Goldfisch und das Fischermädchen. Pg. 38.

53. — Wettlauf. Pg. 46.

Dette Billede er benyttet i Fortællinger og Vers for Børn ved Gotfred Rode 1855: Væddeløbet, Pg. 22.

Wiegen Lieder fra Jugendkalender 1847.
Efter Træsnit. Nr. 38.

1851

54. DEUTSCHER JUGENDKALENDER für 1851. Geschichten und Reime von R. Reinick. Mit

»Komme her Du Gaul« fra Jugendkalender 1848. Efter Træsnit. Nr. 40.

Holzschnitten nach Zeichnungen von Dresdner Künstlern. Herausg. von R. Reinick und Hugo Bürkner. Leipzig. Georg Wiegands Verlag. — Heri 2 Træsnit. U. Sign.

— Das Mädchen und das Kätzchen. Pg. 47.

55. — Der Schmetterling. Pg. 47.

Et Eksemplar af alle Jugendkalenderens Aargange, som tilhører Gehejmeraad Seidlitz i Dresden, har staaet til Forf.s Disposition. Heri har Hugo Bürkner egenhændigt skrevet Kunstnerens Navn paa hvert Billede. Disse Angivelser ere her fulgte. Det maa dog bemærkes, at Frølich for over 30 Aar siden til Forf. har fortalt, at han har gjort Udkast til de to Billeder i »Der Schilfinsel«, Pg. 18 og 20, Jugendkalender 1852. Billederne til denne Fortælling angives af Bürkner at være udførte af G. Metz.

Die Ernte fra Jugendkalender 1848. Efter Træsnit. Nr. 44.

I 1851 rejste Frølich til Paris, i 1853 kom han i Besøg til Danmark. Efter et nyt Ophold i Paris tog han Bolig i Flensborg for at male de to store historiske Billeder, der endnu findes i Flensborg og Slesvig. Han besøgte Kjøbenhavn 1858, men tog samme Aar tilbage til Paris, hvor han havde fast Bopæl til 1873.

1853

56. SIRENERNES Ø, en romantisk Skildring af Waldemar Thisted. Titelbillede. Kemitypi. Kbhvn. Sign. »L. F.«.

Sirenernes Ø. 1853. Efter Kemitypi. Nr. 56.

C. A. T. Piil (f. 1804 † 1882) opfandt Kemitypi 1842. En glat afsleben Zinkplade bliver jævnt dækket med en Ætsegrund af Kolofonium, Asfalt og Voks. Herpaa raderes Tegningen paa sædvanlig Vis, og det raderede ætses ned i Pladen med fortyndet Salpetersyre. Den ætsede Tegning udfyldes med et letflydende Metal, sammensat af 13 Dele Tin og 7 Dele Wismut. Naar dette er sket ligeligt og fuldstændigt, bliver Pladen jævnt afslebet og paany ætset, indtil Tegningen har faaet et Relief. Ætsevandet angriber nemlig Zinken, der er blottet imellem de raderede Linier, men ikke det indsmeltede Metal. Manglerne ved denne Fremgangsmaade ligger i, at de fine Linier let briste, naar Ætsevandet undergraver det indsmeltede Metal; for at undgaa dette kan man overhovedet kun ætse svagt, og Stregens Relief er derfor ringe, hvilket giver Vanskeligheder under Trykningen. Metallegeringens Streg giver ikke Tryksværten fra sig saa blødt og fedt som Træet, men det er en Mangel, som Kemitypien deler med alle Metaltryk. Firmaet Kittendorff og Aagaard lagde sig særligt efter Kemitypi, og Frølich er af alle danske Kunstnere den, som har forstaaet bedst at benytte sig heraf.

Hjalmar og Angantyr. Fabricius' Danmarkshistorie. 1854. Her gengivet efter den oprindelige Pennetegning. Nr. 57.

1854

57. ILLUSTRERET DANMARKSHISTORIE FOR FOLKET. Af A. Fabricius. Kjøbenhavn, Kittendorff og Aagaard. 1ste Del. Heri 14 Træsnit og 16 Ke-

mitypier. Paa ny benyttede i Danmarks, Norges og Sverigs Historie, populært fremstillet efter de bedste trykte Kilder. Første Del. Kjøbenhavn. Kittendorff og Aagaards Forlag 1867; samt i dette Værks 2den Udgave: Nordens Historie. Populært fremstillet af Niels Bache. Første Del. Forlagsbureauet i Kjøbenhavn. 1886.

De 14 Træsnit ere tegnede i Paris 1852. De 16 Kemitypier raderede i Kjøbenhavn 1853.

I Halvtredsindstyve Billeder af Danmarks Historie, Kittendorff og Aagaard, Kjøbenhavn (1866), ere 8 af ovennævnte Træsnit samt 3 Kemitypier aftrykte. Disse Billeder findes spredte enkeltvis i forskellige Bøger.

58. DANMARKS ILLUSTREREDE ALMANAK for 1854, redigeret af Claudius Rosenhoff. Kittendorff, Aagaard og C. W. Stinck.

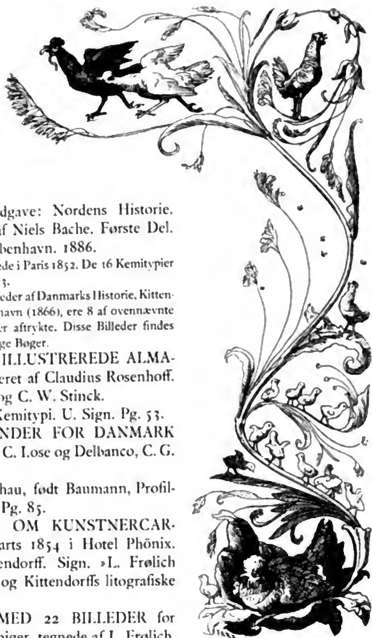
— Over Dovre, Kemitypi. U. Sign. Pg. 53.

59. FOLKEKALENDER FOR DANMARK 1854. Kjøbenhvan. C. C. Lose og Delbanco, C. G. Iversen.

— Elisabeth Jerichau, født Baumann, Profilportræt t. v. U. Sign. Pg. 85.

60. MINDEBLAD OM KUNSTNERCARNEVALET d. 3. Marts 1854 i Hotel Phönix. Litografi af A. Kittendorff. Sign. »L. Frølich del. — I. W. Tegner og Kittendorffs litografiske Inst.«.

61. LÆSEBOG MED 22 BILLEDER for Smaadrenge og Smaapiger, tegnede af L. Frølich, udførte hos Kittendorff og Aagaard i Kjøbenhavn. Titelblad og den 3 Gange gentagne Bladramme. Træsnit samt 22 Kemitypier. Flere Blade sign. »L. F. 1854«, »L. F. 54«, »F. 54«, »F.«.

Randtegning til Hanekyllingen. Læsebog. 1854. Efter Kemitypi. Nr. 61.

62. DEUTSCHER JUGENDKALENDER, neue Folge, herausgegeben von L. Bechstein und H. Bürkner. Leipzig. Georg Wiegands Verlag. — 14 Træsnit. De fleste u. Sign.

— 1, Das Brüderchen, Sign. »L. F.«. 2, Spielen mit dem Brüderchen. 3, Füttern. 4, Spazierfahrt. 5, Wie das Brüderchen laufen lernt. 6, Kinderscherz. 7, Das Bilderbuch. 8, Zu Bette. 9. Zum Bade. 10, Winterfreude. 11, Zur Schule. 12, Kampf.

Fem af disse Billeder ere benyttede i Fortællinger og Vers for Børn af Gotfred Rode, 1885: 1, Den nye Broder pg. 16. 4, Køreturen pg. 17. 8, I Seng pg. 28. 6, Lege Faer og Moer pg. 29. 12, Gadedrengen pg. 36. Et er aftrykt i Ingeborgs Fortællinger og Vers: 10, Selvtilfredshed, pg. 24.

63. — Kindergeheimniss. Pg. 49.

64. — Rascher Ritt. Pg. 52.

65. — Auf Stelzen. Pg. 72.

Dette Billede er benyttet i Ingeborgs Fortællinger og Vers, 1861: Stylterne, pg. 93.

Tror du, Hektor, Sebastopol kan holde sig? — F 1855

Efter Pennetegning paa Sten. 1855. Nr. 66.

1855

66. BØRN, SOM KØRE I SLÆDE, nedenunder to Hunde med Underskrift: »Tror Du, Hektor, at Sebastopol kan holde sig?« Overtryk paa Sten af to Pennetegninger paa samme Blad. Sign. »L. F. 1854«.

67. PRØVEBLAD, Justitia, forneden et Hoved i Profil t. h. Ufuldendt Radering i Sten. U. Sign.

68. PRØVEBLAD. Paaklædt kvindelig Halvfigur en face mod v. samt et skægget mandligt Hoved i Profil t. h. Derunder et skaldet Mandshoved med Skæg, i Profil t. v. — En siddende Kat. — En Hund med Hvalpe. — En Grævlingehund,

en siddende Hund, en springende Hund og en gammel Hest. Pennetegninger paa Sten. U. Sign.

Disse Tegninger har Forfatteren set separerede paa 4 Blade, men de have vist oprindelig hørt til samme Prøveblad og maa henføres til dette Aar.

69. PRØVEBLAD. Thyra Danebod, Brystbillede t. h. Pennetegning paa Sten. U. Sign. Forarbejde til det følgende Blad.

Af Danmarks ill. Almanak. Ringen paa Hastrup. 1856. Træsnit af C. Henneberg. Nr. 76.

70. DANEVIRKE. »Ledet, sagde Dronning Thyre, hænge vi, Gud Vangen hyre«. Pennetegning paa Sten med Farvetone. Sign. »Trykket hos Th. Petersen i Flensborg. Udgivet af Kunstforeningen i Flensborg 1855. Tegning af L. Frølich«.

71. DANMARKS ILLUSTREREDE ALMANAK for 1855. Anden Aargang. Redigeret af Claudius Rosenhoff. Kjøbenhavn. Forlagt af Kittendorff og Aagaard samt C. W. Stinck.

— Scheiken og hans Datter af Waldemar Thisted. 4 Træsnit, hvoraf det ene er signeret »L. F.«, Pg. 17, 24, 27, 31.

72. BERETNING OM DEN FEMTE DANSKE LANDMANDSFORSAMLING, afholdt i Flensborg fra d. 29. Maj til d. 2. Juni 1854, ved C. F. Linde. Kjø-

benhavn. Pl. I. Lysebrun Hingst (11 Aar), Pl. II. Blankbrun Hoppe, Pl. III. Broget Marsk Tyr, Pl. IV. Rød Marsk Ko, Pl. V. Rød Angler Tyr (2 Aar), Pl. VI. Angler Race (5 Aar), Pl. VII. Slesvigsk Kvie, Pl. VIII. Rød Tyr (Angler Race) 4 Aar, Pl. IX. Merinosfaar, Pl. X. Dishleyvædder, Pl. XI. Merinosvædder, Pl. XII. Griseso (1½ Aar). Pl. I og III sign. »L. Frølich del. I. W. Tegner og Kittendorffs lit. Inst.«. De andre Pl. u. Sign. Litografier af A. Kittendorff.

1856

73. DANMARKS ILLUSTREREDE ALMANAK for 1856. 3die Aargang, udgivet af Claudius Rosenhoff. Heri 11 Træsnit.

Dannevirke. 1855. Efter Pennetegning paa Sten. 1/4 af Originalens Størrelse. Nr. 70.

— Ringen paa Hastrup af T. A. Becker. 8 Billeder, skaarne af Henneberg. Flere af Billederne sign. »L. F.« og et enkelt »Frølich«. Pg. 64, 66, 67, 68, 69, 71, 75, 76.

74. — Kalø Ruiner af A. Fabricius. 3 Træsnit. Sign. »L. F. 55«. Pg. 17, 19 og 20.

75. SEX BLADE TIL HJORTENS FLUGT, episk Digt af Chr. Winther, tegnede og lithograferede af Lor. Frølich. Tontryk. Sign. »Lor. Frølich tegnet og lith.«

Det første Blad er, formindsket i fotografisk Ætsning, gengivet i Tidsskrift for Kunstindustri 1896, 5te Hæfte, Pg. 154.

1857

76. FOLKEKALENDER FOR DANMARK 1857. Løse og Delbanco.

— Aaret Ellevehundredsyvoghalvtreds af Fr. Barfod. To Træsnit, det ene sign. »L. Frølich«.

77. MINDEBLAD ved Grundstenens Nedlæggelse til den nye Bygning for Latin- og Realskolen i Flensborg. Radering i Sten, udført i C. H. Tegners lith. Inst. Kjbhvn. efter Tegning af Frølich. Sign. »L. F.«.

78. NORD OG SYD. Et Ugeskrift udgivet af M. Goldschmidt. 1ste Bind. Ny Række. Kjøbenhavn 1857. Ialt 3 Blade.

— Ønskerne. Af Carl Bagger. Pg. 181—82. To Træsnit, skaarne hos Henneberg & Rosenstand. U. Sign.

79. — Milepæle, Randtegning. Pg. 247. Sign. »L. F. 1857«. Skaaret i Træ af Henneberg.

1858

80. DEUTSCHER JUGENDKALENDER von Otto Roquette und Hugo Bürkner. Leipzig. Georg Wiegand.

— Das Jahr und das Leben. In 12 Bildern nach Zeichnungen von L. Frølich. Træsnit.

Fra German Ballads and Poems. 1861. Efter Træsnit. Nr. 82.

1860

81. ILLUSTRERET TIDENDE. Udgivet af Forlagsbureauet. Kjøbenhavn. 2det Bind. »Julen«. Træsnit. Pg. 93.

1861

82. GERMAN BALLADS AND POEMS. With an English Translation. By A. Boyd. Houlston and Wright. London. — Titelbillede og 11 Billeder. Træsnit.

83. ONCE A WEEK, engelsk Ugeskrift.

— Evander, Pg. 713. U. Sign. Træsnit.

84. — The angel and the infant. Sign. »L. F.«. Træsnit.

85. DANMARKS ILLUSTREREDE ALMANAK. 8. Aargang, udgivet af Claudius Rosenhoff.

— Fjendskab efter Døden af B. S. Ingemann. 5 Kemitypier, Pg. 46, 51, 52, 53, 55.

1862

86. ILLUSTRERET TIDENDE. 3. Bind.

— En Rudel Dyr. Træsnit. Sign. »L. Frølich 1861«. Pg. 213.

87. — Arbejdskærre i Paris, to Billeder. Træsnit. Sign. »L. Frølich« og »L. F.«. Pg. 332.

Fjendskab efter Døden. Fra Danmarks ill. Almanak. 1861. Efter Kemitypi. Nr. 85.

88. — Bjørne i Jardin des Plantes, to Billeder, sign. »L. Fr.«. Ved Bjørnegraven, u. Sign. Sekretæren i Jardin des Plantes, sign. »L. Fr.«. Træsnit, Pg. 373.

89. L'AMOUR ET PSYCHÉ d'après le roman d'Apulée. Suite de vingt planches dessinées et gravées a l'eau forte par Lorenz Frølich. — De fleste Blade ere signerede »L. Frølich«, med eller uden Aarstal. Enkelte have Sign. »Lor. Frølich«, »Lorenz Frølich«. Blad 5 u. Sign.

Dette Hovedværk har Kunstneren raderet i Paris og selv udgivet; senere kom det i Kommission hos J. Hetzel. Paa Omslaget findes en rund Vignet, Psyche med Lampen ved Amors Leje, forneden staar »chez L. Frølich l'auteur. 122 Bould de l'Etoile. Monceaux«. Uden om Vignetten en Randtegning med Indskrift foroven: »20 planches à l'eau-forte«, derunder »L'amour et Psyché«. Forneden: »chez J. Hetzel, Editeur. 18 Rue Jacob«. Radering. Saaledes foreligger Pladen nu her i Kjøbenhavn, hvor der paa ny er trykt deraf. Der findes Eksemplarer med ændret Indskrift. I Stedet for Underskriften »chez Hetzel« o. s. v. staar »Prix — 30 fr «. Overskriften »20 planches« o. s. v. er erstattet med »J. Hetzel, Editeur, 18 Rue Jacob«. Samtidig er det øverste Bladværk lidt ændret. Under Billedet ere Ordene »chez« og »l'auteur« udeladte. Hvorfor og paa hvilket Tidspunkt disse Forandringer ere skete, kan ikke oplyses. Hos Kunstneren eksisterer et Prøvetryk med Indskriften »Amour et Psyché« samt Blyantsudkast til en tredie Ordning af Teksten. En formindsket Udgave af Værket, udført i Lystryk af H. Crone og udgivet af A. Svendsen 1880, foreligger. Senere er vistnok ogsaa paa Fransk udgivet en Gentagelse af Værket ved Ch. Emile Matthis. Han har i ethvert Tilfælde erhvervet Frølichs Tilladelse til en saadan

Psyche med Søstrene. Efter Originaltegningen til Raderingen i L'Amour et Psyché. 1862. Nr. 89.

Efter oprindelig Skitse i Tusch og Sepia.

Efter Blyantstegningen til Bogen.

Efter Blyantstegningen til Bogen.

Efter Træsnittet i Bogen.

Efter Træsnittet i Bogen.

Skitser, Originaltegninger og Billeder fra La Journée de Mlle Lili. Nr. 91.

90. MAGASIN PITTORESQUE, publié par E. Charton, 30ième année.

— Le foyer italien. Pg. 130.

91. LA JOURNÉE DE MADEMOISELLE LILI, vignettes par Frœlich, texte par P. J. Stahl. J. Hetzel, Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 20 Billeder. Træsnit.

Denne Bog var den første af Kunstnerens franske Billedbøger. Den udkom den 21 Oktober. Frølich siger i et Brev: »De første Tegninger til Mlle Lili gjorde jeg i Julegave til min Moder; min Kusine i Schweiz fik dem efter hendes Død. Nu ejer min Hustru dem. Derefter gjorde jeg Tegningerne til Hetzel, han lod dem kopiere og skære i Træ«. — P. J. Stahl er Pseudonym for Forlæggeren J. Hetzel. Allerede 1865 udkom syvende Udgave i Paris. Den oversattes straks paa flere Sprog. Den danske Oversættelse udkom 1863 under Titel: Hvorledes Dagen gaar for Lille Lise, fortalt af en Fader. Billederne af L. Frølich. Teksten efter P. J. Stahl. Kjøbenhavn, Georg Chr. Ursins Forlag. Heri er paa Titelbladet Moderens Hoved omtegnet, vistnok af Frølich selv, og samtidigt er der indsat dansk Tekst. Det maa bemærkes, at de senere Udgaver af Frølichs franske Børnebøger paa Hetzels Forlag ikke altid ere identiske med den første Udgave. Enkelte Billeder kunne være omtegnede, og der kan være tilføjet flere nye Billeder, ofte fra andre Børnebøger. Dette er saaledes Tilfældet med de sidste Udgaver fra Halvfemserne af denne Bog. Nogle Billeder ere formindskede, andre udeladte. Der er tilføjet nitten nye, for største Delen fra Nr. 107. De ere gengivne ved forskellige Reproduktionsmaader, hvad der ganske har ødelagt Bogens harmoniske Udseende.

92. LE TOUR DU MONDE. Nouveau journal des voyages publié sous la direction de M. Édouard Charton et illustré par nos plus célèbres artistes 1862. Premier semestre. Librairie de L. Hachette et Cie.

— Voyage en Danemark, par M. Dargaud. Heri 6 Billeder, Træsnit: Repas de paysans danois, Pg. 88, Bouvier et laitières de Fionie, Pg. 88, Une ferme en Fionie, Pg. 89, Les moissonneurs danois. Pg. 93, La fenaison en Fionie, Pg. 96, Les pêcheurs danois. Pg. 113.

1863

93. ILLUSTRERET TIDENDE. 4. Bind.

— Ved Enghien. Bønderkoner vende hjem fra Paris. Træsnit. Pg. 130.

94. VISEN OM DRONNING DAGMAR'S ANKOMST TIL DANMARK med Randtegninger af Lorenz Frølich. Kunstforeningen til dens Medlemmer i Aaret 1863. Kjøbenhavn. 6 Blade Raderinger. Blad I sign. »L. F. Paris 1863«, II u. S., III »L. F. 1863«, IV og V »L. F.«, VI »L. F. 1863«.

Det sidste Blad er kopieret i For alle Hjem 1894 i en fotografisk Ætsning.

95. THE LORD'S PRAYER illustrated by a series of Etchings; and dedicated to H. R. H. Alexandra, Princess of Wales etc. May 1863. Titelblad og 11 Blade Raderinger. Sign. »L. Frølich inv. et sc«.

96. L'ORAISON DOMINICALE, fransk Udgave af ovenstaaende Værk. Det er senere Aftryk af Raderingerne med følgende Ændringer. Under Adam og Eva er paa Blad 2 udslebet »Genes: 2 v. 8—9«. Paa Bladene 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10 og 11 er den engelske Indskrift ombyttet med en tilsvarende fransk. Paa Blad 12 er den engelske Indskrift omkring »Amen« udslebet.

Blad 4 er nyt, det har en mere udført Indfatning end det tilsvarende i den engelske Udgave, 14 Figurer forneden i Stedet for 10, Skymotivet og Englene foroven ere ændrede.

En daarlig Kopi af de elleve Hovedblade med en flyvende Engel fra Titelbladet som Vignet findes i Juleneg, 4. Aargang 1899. A. Christiansens Kunstforlag, Kjøbenhavn—Kristiania.

97. BÉBÉ AUX BAINS DE MER, 20 gravures sur bois. Chez l'auteur. Titel-

Efter oprindelig Skitse i Tusch og Sepia.

Efter Træsnittene i Bogen. Nr. 91.

billede og 20 Billeder, Træsnit. Det første Billede sign. »1863«. Heraf en engelsk Udgave: The little Darling at the Sea-Side.

98. ORFEUS OG EURYDIKE. 22 Randtegninger. Raderet paa Zink af Kunstneren til den Comte'ske Reproduktionsmaade.

Saa vidt vides, eksistere kun to Sæt Aftryk. De vare bestemte til et fransk Værk, som aldrig udkom. — Den Fremgangsmaade, som Ætseren Comte benyttede, var følgende: Kunstneren raderer

sin Tegning paa en Zinkplade, der er bedækket med en hvid Masse. Med Naale af Ben bortskraber han den hvide Grund. Pladen dækkes derpaa med en Ætsegrund, som sætter sig paa de tegnede Steder, hvor Metallet er blottet, men bortvaskes sammen med den hvide Grund uden for Stregerne. Derefter ætses Zinkpladen. De af Ætsegrunden dækkede, tegnede Partier angribes ikke af Syren, men derimod bortætses Overfladen paa den øvrige Del af Pladen. Tegningen kommer altsaa til at staa ophøjet og bliver derved anvendelig til Trykning i Bogtrykkerpresse Kunstneren faar paa denne Maade sin egen Streg gengivet, men den bliver ofte uren, og han maa give Afkald paa fin, malerisk Virkning, da der let kommer noget haardt og plettet over Aftrykkene. Denne Metode ligner jo Kemitypien, men har den Fordel, at Kunstneren har en hvid Grund at arbejde paa, og desuden er det muligt at ætse saa dybt, saa Trykkerens Arbejde bliver lettere. Den Comte'ske Reproduktionsmaade blev indført herhjemme af Xylograf *J. C. Nielsen*. Han gik senere med den til London, dog uden at have Held med sig.

1864

99. ILLUSTRERET TIDENDE. 5. Bind.

— 5 Træsnit. Pg. 114. Gadeskopudsere i London. Sign. »L. F.«. Morgenrenselse af Gadetrappen i London. Londonske Bryggerkarle. U. Sign. En fattig Kone med sin Lirekasse. Sign. »L. F. 63. Paris«. En beskænket Kvinde, som drilles af Gadedrenge. U. S.

100. — 3 Træsnit. Pg. 316. Murerfolk beskæftigede paa Ydersiden af et Hus i Paris. U. S. Italienske Sækkepibere paa Londons Gader. Sign. omvendt »L. Frølich 64«. En blind Klarinetspiller med sin Hund, i Paris. Sign. »L. Frølich«.

101. — 6 Træsnit. Pg. 364. Lorens Frølichs Scener af Børnelivet. U. S. Skizzer til Billeder i Bébé à la maison.

102. — 3 Billeder. Pg. 401. Udførte ved den Comte'ske Reproduktionsmaade. Fuglevennen i Tuilerihaven. En Afdeling afrikanske Spahis i Paris. Den lille Trommeslager paa sin Vandring i Paris. Alle sign. »L. Frølich«.

103. ONCE A WEEK, engelsk Tidsskrift. Dec. 3.

— Eriphanis. To Træsnit. Pg. 659 og 661. Det sidste sign. »L. F.«.

104. BÉBÉ A LA MAISON. Dessins par Lorenz Frølich. Texte par une maman (ɔ: Fru Frølich). Paris. Chez L. Frølich. Titelbillede og Titelvignet samt 22 Billeder. Udførte ved den Comte'ske Reproduktionsmaade.

Heraf en engelsk Udgave: The little Darling at home. 24 drawings by L. Frølich. Translated by Mrs. George Hooper. London. Dulau et Co.

1865

105. FOLKEKALENDER FOR DANMARK. 14. Aargang.

— Alfekvinden, et islandsk Folkesagn ved Carl Andersen. To Træsnit. Pg. 107 og 108. Det første sign. »L. F.«.

Disse Billeder ere aftrykte i Flinchs Almanak for 1878. Det ene er endvidere aftrykt i Nordisk illustreret Børneblad, redigeret af Chr. Bredsdorff. 13. Aargang. Nr. 7. 1886. S. 80.

106. FABLES PAR ANATOLE DE SÉGUR. Vignettes par Frølich. J. Hetzel. Paris. Titelbillede og 15 Helsidesbilleder, Træsnit. Titelvignet og 61 Vignetter udførte ved den Comte'ske Reproduktionsmaade.

107. MADEMOISELLE LILI A LA CAMPAGNE. 24 grands dessins à la plume, par L. Frølich. Gravures par M. Bürkner, de Dresde. Texte par un papa. J. Hetzel. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 24 Billeder. Træsnit.

Herfra ere flere Billeder tagne til den sidste franske Udgave af Nr. 90. — Der er Grund til at antage, at Frølich selv har medarbejdet ved Teksten til sine franske Billedbøger. Muligvis ved denne.

Efter oprindelig Skitse i Tusch og Sepia.

Efter Træsnittet i Bogen. Nr. 91.

108. ALPHABET DE MADEMOISELLE LILI. Par L. Frølich et par un Papa. J. Hetzel. Paris. Titelvignet og 29 Tegninger udførte ved den Comte'ske Reproduktionsmaade.

109. HISTOIRE D'UNE BOUCHÉE DE PAIN, par Jean Macé. J. Hetzel. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 11 Billeder, udførte af Matthis.

Denne Mands Navn vil herefter findes paa næsten alle de Frølich'ske Billedbøger, som udkom paa Hetzels Forlag. Ch. Emile Matthis raderede eller omtegnede med Pen paa Sten Kunstnerens Tegninger, som derefter overførtes paa Zink og ætsedes til Bogtryk. Det blev ikke til deres Fordel. Han tog det karakteristiske i Stregen bort og gav den noget maskinagtigt ensartet i Stedet. — Forfatteren J. Macé, der ogsaa har skrevet Tekst til en anden Frølichsk Bog, var Pædagog og Bestyrer af en Pigeskole.

1866

110. ILLUSTRERET TIDENDE. 7. Bind. Pg. 232.

— Fra alfar Vej i Sverrig. 5 Træsnit. Kørende Bonde i Bohuslän. Bønder med Kærrer. I Skoven. Bønderne komme til Byen. Alle u. Sign.

111. — En Kærre i Havnen ved Stockholm. U. Sign. Pg. 324.

112. — 8. Bind. Ridderen ved Kulsvierhytten. Træsnit. Nielsen sc. Sign. »L. F.«. Pg. 5.

Samme Træsnit findes aftrykt i Nordstjernen, Aargang 1886—87, samt i Illustreret Tidende, 41. Bind. Bilag til Nr. 5.

113. FABLES DE LA FONTAINE, encadrées par L. Frølich. Gillot sc. Chez L. Frølich. 8 Blade Randtegninger med et Titelblad og et Slutningsbillede. Det første Blad sign. »L. Frølich 1866«. De andre »L. Frølich«.

114. L'ARITHMÉTIQUE DE MADEMOISELLE LILI à l'usage de M. Toto. Pour servir de préparation à l'arithmétique de Grand-papa par Jean Macé. Vignettes par Froelich. Texte par Gramont. J. Hetzel. Paris. 37 Tegninger og Titelvignet, udførte ved den Comte'ske Reproduktionsmaade. Et af Bladene sign. »L. Frølich 66«.

Frølich har selv raderet Billederne til Nr. 104, Vignetterne i 106, Billederne i 108, 113, 114 til Ætsning for Bogtryk.

115. LE ROYAUME DES GOURMANDS. Vignettes par Lorentz Froelich. Texte par P. J. Stahl. Gravures par Ch. Emile Matthis. Impression en camaïeu par Silbermann. J. Hetzel. Paris. To Titelbilleder og 1 Titelvignet samt 46 Billeder.

116. VOYAGE DE DÉCOUVERTES DE MADEMOISELLE LILI et de son cousin Lucien. Vignettes par Froelich. Texte par P. J. Stahl. J. Hetzel. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 47 Billeder udførte af Matthis.

1867

117. ILLUSTRERET TIDENDE. 9. Bind.

— Askepot, et islandsk Eventyr ved Carl Andersen. 5 Billeder Pg. 102, udførte ved den Comte'ske Reproduktionsmaade. 4 Billeder Pg. 114, do.

118. FEMTEN EVENTYR OG HISTORIER af H. C. Andersen. Ny Udgave med Illustrationer af Lorenz Frølich. C. A. Reitzel. Kjøbenhavn. 52 Billeder udførte ved den Comte'ske Reproduktionsmaade.

119. BILLEDER TIL BIBLEN af L. Frølich. Kjøbenhavn. Karl Schønbergs Forlag. 4 Blade udførte ved den Comte'ske Reproduktionsmaade. 1, Denne er Menneskenes Slægtebog. 2, Gud har kundgjort Jacob sit Ord, Israel sine Skikke og Bud. Han har ikke gjort saaledes med noget andet Folk. 3, Saa elskede Gud Verden, at han gav sin eenbaarne Søn, for at hver den, som troer paa ham, ikke skal fortabes, men have det evige Liv. 4, Han med de syv Stjerner i sin Haand, den døde, som levede op, han med det tveæggede Sværd, han med de funklende Øjne, han med de syv Guds Aander, den Sanddru med Davidsnøglen, han som er Amen.

Originaltegningerne til disse Blade ere indsatte i J. C. Lindbergs Bibeloversættelse fra 1856, der i et pragtfuldt Bind foræredes Enkedronning Caroline Amalie den 15. Juli 1865 (Dagen paa hvilken hun lagde Grundstenen til Asylbygningen i Rigensgade) fra Vartous fri Menighed. Afdøde Handskemager N. F. Larsen foranledigede gennem Maleren Th. Læssøe Frølich til i Paris at radere disse Blade til Højætsning. De bleve trykte i et lille Oplag og fordeltes mellem Venner til Indsættelse i Bibeludgaven.

120. FABIOLA OU L'ÉGLISE DES CATACOMBES par son Éminence le Cardinal Wiseman Archevêque de Westminster. Nouvelle édition illustrée de 21 grandes Eaux-fortes. P. Lethielleux. Paris. 20 Raderinger. (Titelbillede ikke af Frølich.)

121. VOYAGE DE MADEMOISELLE LILI AUTOUR DU MONDE. Texte par P. J. Stahl. Dessins par Lorenz Froelich. Gravures par Matthis. J. Hetzel. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 47 Tegninger.

En af Originaltegningerne er sign. »L. Frølich 1866«.

122. ZOË LA VANITEUSE, par Lorentz Froelich. Texte par un papa. J. Hetzel. Paris. Titelvignet samt 12 Billeder, udførte af Matthis.

123. HECTOR LE FANFARON, par Lorentz Froelich. Texte par un papa. J. Hetzel, Paris. Titelvignet samt 8 Billeder.

Heraf en engelsk Udgave: Master Hectors Transformation. Hetzel & Co. Paris. 1870.

124. JEAN LE HARGNEUX, par Lorentz Froelich. Texte par P. J. Stahl. 16 gravures imprimées en couleurs. Cromotypographie de G. Silberman. J. Hetzel. Paris. Titelvignet samt 16 Billeder udførte af Matthis.

Denne Bog findes først averteret under Titlen: Le mauvais Jean. Heraf en engelsk Udgave: Master Tom's Transformation. Hetzel, Paris. 1870.

De sidste 4 Bøger udkom den 17 December.

125. AUNT JUDY'S CHRISTMAS VOLUME. For young people. Edited 1867 by Mrs. Alfred Gatty. Bell and Daldy, London.

— »By your leave«. Pg. 331. Et Træsnit, skaaret af H. Harrat. Sign. »L. Frølich«.

1868

126. MORALE FAMILIÈRE, par P. J. Stahl. Contes, récits, leçons pratiques de la vie, tirés du Magazin d'Éducation. Dessins par Th. Schuler, Froelich, E. Bayard etc. J. Hetzel. Paris.

— Un anniversaire à Londres, Pg. 26.

127. — La lecture en famille, Pg. 354.

128. LE PETIT DIABLE. Vignettes par Lorenz Froelich. Gravures par Matthis. Texte par P. J. Stahl. J. Hetzel. Paris. 31 Billeder samt Titelbillede og Titelvignet.

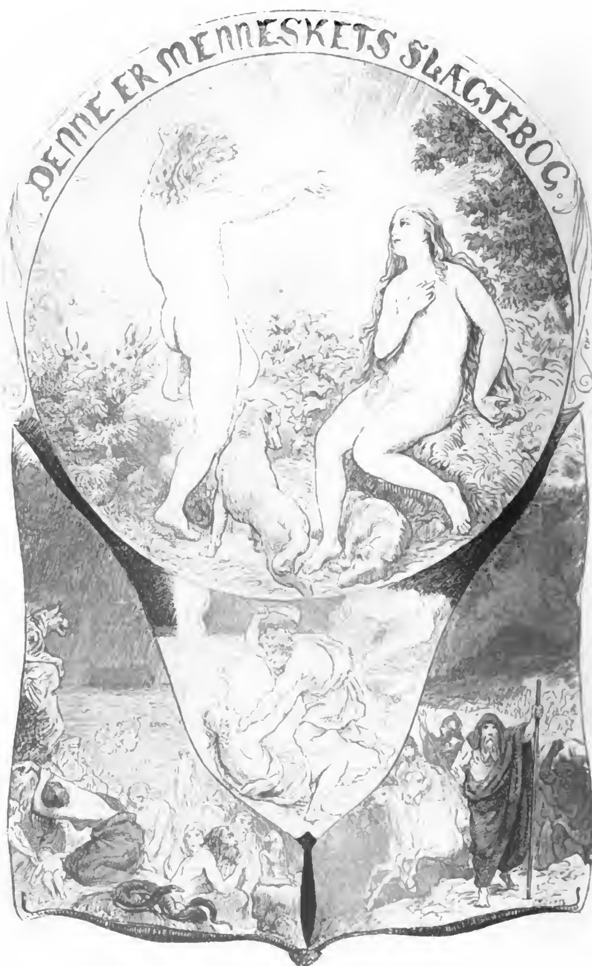
129. LES PREMIÈRES ARMES de mademoiselle Lili et de son cousin Lucien. Dessins par Lorentz Froelich. Gravures par Matthis. Texte par P. J. Stahl. J. Hetzel. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 23 Billeder.

130. MADEMOISELLE PIMBÊCHE. Vignettes par Lorenz Froelich. Texte par P. J. Stahl. Gravures par Matthis. J. Hetzel. Paris. Titelvignet samt 16 Billeder.

131. *LE ROI DES MARMOTTES. Vignettes par Lorentz Froelich. Texte par P. J. Stahl. J. Hetzel. Paris. 17 Billeder.

De fire sidste Bøger udkom 25. November.

132. LA PETITE BOHÉMIENNE par Élie Sauvage. Dessins par Lorenz Frölich. J. Hetzel. Paris. Titelvignet samt 58 Billeder og 28 forskellige smaa Vignetter, udførte ved den Comte'ske Reproduktionsmaade. Billedet Pg. 113 er sign. »L. Frølich 1864«.

Tegning 1 af Billeder til Bibelen. Nr. 110.

Tegning 2 af Billeder til Bibelen. Nr 119

Heraf en engelsk Udgave: The little Gipsy, translated by Anna Blackwell. London. Griffith and Farran 1869.

1869

133. MONSIEUR CÉSAR, par Lorentz Froelich. Texte par P. J. Stahl. 12 gravures imprimées en couleurs. Cromotypographie de G. Silbermann. J. Hetzel. Paris. 12 Billeder udførte af Matthis.

Heraf en engelsk Udgave: Master Cæsar. Hetzel. Paris. 1870.

134. MONSIEUR TOC-TOC. Vignettes par Lorentz Froelich. Texte par P. J. Stahl. Gravures par Matthis. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 24 Billeder.

135. *LE MOULIN A PAROLES, dessins par Lorentz Froelich, texte par P. J. Stahl. 8 Gravures imprimées en couleurs. Cromolithographie de G. Silbermann. J. Hetzel et Cie. Paris

1870

136. H. C. ANDERSENS NYE EVENTYR OG HISTORIER. Med Illustrationer efter Originaltegninger af Lorenz Frølich. Første Bind. Med 113 Illustrationer. C. A. Reitzel. Kjøbenhavn. Billederne ere udførte ved den Comte'ske Reproduktionsmaade. Blandt disse findes alle Billederne i Nr. 118 paa følgende nær: Hvad Fatter gør er altid det Rigtige 2 Billeder, Psychen 5 Bill., Snemanden 2 Bill. Skarnbassen 6 Bill.

137. MAGASIN PITTORESQUE, publ. par E. Charton. 38 année. Le seau enlevé (La secchia rapita) Poème heroï-comique de Tassoni.

— 1 Billede Pg. 273, udført ved den Comte'ske Reproduktionsmaade.

1871

138. BILLEDBOG FOR STORE OG SMAA ved Christian Winther. Fr. Wøldikes Forlag. Kjøbenhavn.

— Løveungerne, Vers af Hostrup, Træsnit skaaret af Neergaard, Pg. 7. Sign. »L. Fr.«.

139. ILLUSTRERET TIDENDE. 12. Bind.

— Lille Marie og Poppedrengen, 4 Billeder, Træsnit, det ene sign. »L. Fr.«. Pg. 402.

2 af disse Billeder ere trykte i Nord. ill. Børnebl. 7. Aarg. Nr. 4. 1879. Pg. 40—41.

140. — 13. Bind. Juleklokken, Træsnit, sign. »L. Fr.«. Pg. 129.

141. H. C. ANDERSENS NYE EVENTYR OG HISTORIER. Med Illustrationer efter Originaltegninger af Lorenz Frølich. Andet Bind med 99 Illustrationer. Billederne ere udførte ved den Comte'ske Reproduktionsmaade. C. A. Reitzel. Kjøbenhavn. Blandt disse Billeder findes de 15 fra Nr. 118, som ere nævnte under Nr. 136.

142. *BONSOIR PETIT PÈRE. 24 Dessins par Froelich. Texte par P. J. Stahl. J. Hetzel. Paris.

143. *MADEMOISELLE MOUVETTE. Dessins par Froelich. Texte par P. J. Stahl. J. Hetzel. Paris. 44 Tegninger.

144. IL ÉTAIT UNE BERGÈRE par Lorentz Froelich. Texte par P. J. Stahl. Gravures imprimées en couleurs. Cromotypographie de G. Silbermann. J. Hetzel. Paris. Titelvignet. 8 Billeder udførte af Matthis.

De tre sidstnævnte Bøger udkom den 21. December.

Fra Fabiola ou l'Église des Catacombes. Efter Radering med maskintrukne Toner. Nr. 120.

145. THE LOST CHILD. By Henry Kingsley, Illustrated by L. Frølich. Macmillan and Co. London og New York. Titelbillede og Titelvignet samt 6 Billeder. Træsnit.

146. THE PLEASANT TALE OF PUSS AND ROBIN; and their friends, Kitty and Bob. Told in pictures by L. Frølich and in Rhymes by Tom Hood. Maxmillan and Co. London and New York. Titelbillede og Slutningsvignet, samt 11 Billeder. Træsnit.

147. LITTLE LUCY'S WONDERFUL GLOBE. Pictured by L. Frølich, and narrated by Charlotte M. Yonge. Macmillan and Co. London and New York. Titelbillede og Titelvignet samt 22 Billeder. Træsnit.

148. WHEN I WAS A LITTLE GIRL. Stories for children by the author of »St. Olaves«. Illustrated by L. Frølich. Macmillan and Co. London. Titelbillede og Titelvignet samt 6 Billeder. Træsnit.

149. NINE YEARS OLD. By the author of »St. Olaves«. Illustrated by L. Frølich. Macmillan and Co. London og New York. Titelbillede og Titelvignet samt 6 Billeder. Træsnit.

150. LITTLE SUNSHINE'S HOLIDAY. A Picture from Life by the author of »John Halifax, Gentleman«. Sampson Low, Son and Marston. London. To Billeder, Pg. 16 og Pg. 180. Træsnit, sign. »L. Fr.«.

Titelvignet til Fem Digte af Theokritos. 1872. Nr. 154.

1872

151. DRILLEPEER. Radering. Uden for Husets Dør lege 3 Bønderbørn, den største Dreng holder drillende de to mindre Børns Dukke i Vejret. Sign. »L. Frølich. 72«. Langs Bladets venstre Rand staar: »taquin, fâchée et petit allié«.

152. EN MODERS BARNDOMSERINDRINGER. Fortællinger for Børn af Betty. Tredie Samling med 6 Billeder af L. Frølich. Fr. Wøldike. Kjøbenhavn. Træsnit, skaarne af F. Hendriksen.

Af disse Billeder ere de fem benyttede i En Moders Fortællinger for Børn af Betty Saugmann. Med Billeder af L. Frølich og Erik Henningsen. Første Samling. V. Thaning & Appel. 1892. 2 Billeder ere paa ny skaarne i Træ af H. P. Hansen, de 3 andre ere gengivne i fotografiske Ætsninger.

153. JULEKONGEN. Legende og Fortællinger af J. H. og J. L. Rosenkrantz med 24 Illustrationer. Fr. Wøldike. Kjøbenhavn. 1 Titelvignet til Indledningsdigtet i Træsnit, og 23 Billeder udførte i Fotolitografi.

Baronesse Rosenkrantz har udført Titelbladet og givet Kunstneren Udkastet til de andre Billeder. Billederne ere alle uden Signatur og sikkert tegnede som en Venskabstjeneste mod Forfatterinden.

154. FEM DIGTE AF THEOKRITOS. Illustrerede af Lorenz Frølich. Oversatte af Sigurd Müller. C. A. Reitzel. Kjøbenhavn. 6 Billeder udførte efter den Comte'ske Reproduktionsmaade. Titelbillede: »Liden er Fragten, som føres idag« o. s. v. Kvæghyrden. Pg. 9. Mejerne. Pg. 12. De to Hyrder. Pg. 17. Sangkampen. Pg. 22. Honningtyven. Pg. 32.

155. ILLUSTRERET TIDENDE. 14. Bind.
– Fablen om Løvens Jagt. 4 Billeder. Træsnit. Pg. 49 og 50.

156. ILLUSTRERET BØRNEBLAD. August Bangs Forlag. 2den Aargang, Nr. 4. Drengen og Hundehvalpen af H. C. Andersen, Træsnit skaaret af F. Hendriksen, sign. »L. F.«, Pg. 29. Med det Onde og med det Gode, af H. C. Andersen, Træsnit skaaret af F. Hendriksen, Pg. 37.

157. GJØGLERIET I UTGARD, af Øhlenschlægers Nordens Guder med Randtegninger af Lorenz Frølich. Kunstforeningen til dens Medlemmer. Kjøbenhavn. 5 Blade Raderinger. Sign. »Frølich«.

Efter Originaltegningen.

Efter Bogens Illustration.

Fra Histoire de la Famille Chester. 1873. Nr. 168.
Prøver paa Matthis' Gengivelse i heldig Form.

158. L'OURS DE SIBÉRIE et Mademoiselle de Quatre-Épingles. Texte par J. Stahl et Marco Wovzoc. Vignettes par L. Froelich. Gravures par Matthis. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 22 Billeder.

159. CADET ROUSSEL, Chansons et rondes de l'enfants, adaptées par F. de Gramont, d'après les anciens textes à l'usage de la jeunesse. Dessins par L. Froelich. J. Hetzel. Paris. 8 Billeder i Farvetryk, udførte af Matthis.

160. LA REVOLTE PUNIE, Journal d'une petite pensionnaire repentante. Texte par P. J. Stahl. Vignettes par L. Froelich. Gravures par Matthis. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 47 Billeder.

De tre sidste Bøger udkom den 24. November.

161. A BOOK OF GOLDEN DEEDS of all times and all lands. Gathered and narrated by the author of »The Heir of Redclyffe«. Illustrated by L. Frølich. Macmillan and Co. London. Titelbillede og Titelvignet samt 18 Billeder. Træsnit.

1873

162. FOLKEKALENDER FOR DANMARK. To og tyvende Aargang.

— Loppen og Professoren, Eventyr af H. C. Andersen. Pag. 44. Udført ved den Comte'ske Reproduktionsmaade.

Senere benyttet i H. C. Andersens nye Eventyr og Historier. Tredie Bind. Pg. 224.

163. GEFION OG GYLFES SØNNER. Radering. Sign. »L. Frølich«. Foroven: Gefion kører Ploven, forspændt med Gylfes Sønner. Derunder en lang

Efter Originaltegningen til La Crème au Chocolat. 1879. Nr. 237.

fransk Indskrift: »Quand les Ases (les dieux du Nord) arrivèrent dans ces pays, Géfion o. s. v...... Géfion fut l'épouse de Skjold, fils d'Odin. D'après le mythe ils sont les ancêtres de tous les rois Danois, les Skjoldingiens, Skjoldunger, fils de Skjold«. Til venstre Side i et ovalt Felt: Gefion som Gæst hos Gylfe. De to Jættesønner bede hende om at blive i Landet.

Dette Blad viser, at Frølich oprindelig tænkte paa en fransk Udgave af Nordens Guder. Den nederste Halvdel af Pladen blev senere udsleben, og herpaa raderedes en anden Komposition af

samme Scene, Besøget hos Gylfe, omgivet af Randtegninger. Det øverste Billede blev uforandret. Saaledes er Pladen benyttet til første Hæftes andet Blad af Nordens Guder (Nr. 175).

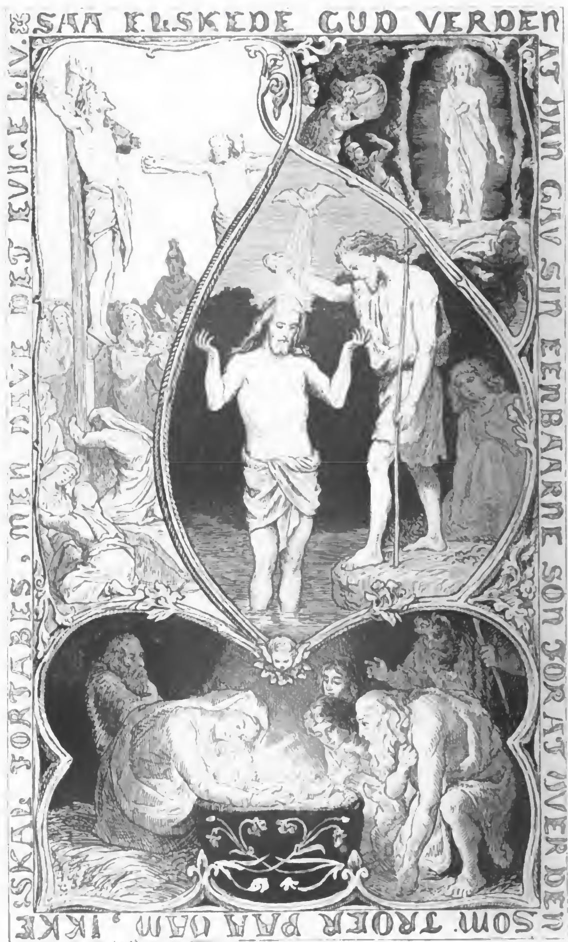
164. THOR OG HYMER. Radering. Sign. »L. Frølich. Beillet Imp. 37. 2. Tournelle«. Helsidesbillede. Thor staar i Baaden med Hammeren løftet i højre Haand, han er set fra Ryggen, Hovedet i Profil t. v. Hymer sidder i Baaden t. h.,

Efter Matthis' Gengivelse i La Crème au Chocolat. 1879. Nr. 237.
Prøve paa Matthis' Gengivelse i uheldig Form.

strækker sin Arm foran Thor og skærer Medesnoren over. Midgaardsormens Hoved viser sig over Vandet i Forgrunden t. v. Øverst t. v. staar følgende Indskrift: »Thor a pêché le serpent [le fléau des dieux et des hommes] le géant le sauve en coupant la corde«.

Denne Komposition blev omraderet og ændret til Nordens Guder, første Hæfte Blad 2. For øvrigt se Anmærkningen til forrige Nr.

Tegning 3 af Billeder til Bibelen. Nr. 119.

HAN MED DE SYV STJERNER I SIN HAAND

DEN DØDE SOM LEVEDE OP

HAN MED DET TVEEGGEDE SVÆRD

HAN MED DE FUNKLENDE ØINE

HAN MED DE SYV GUDS AANDER

DEN SANDRU MED DAVIDS NØGLEN

HAN SOM ER AMEN

Tegning 4 af Billeder til Bibelen. Nr. 119.

165. THOR—RUNGNER. Radering. Sign. »L. Frølich 1873, Paris«. Jætten Rungner prøver sin Hest mod Odins Slejpner og følger Odin til Valhal (øverste Billede). Da Rungner har smagt saa meget paa Valhals Øl, at han snakker op om at ville slaa alle Aser ihjel og tage Freja og Sif med sig, lader Odin Thor kalde. Thor vil straks slaa Rungner ihjel, men Jætten siger, at Thor har liden Ære af at dræbe vaabenløs Mand og byder Guden til Tvekamp (nederste Billede). Jætterne danne Mokkalf af Ler til Kampfælle for Rungner. Thor kommer fra Skyen og de kæmpendes Kastevaaben mødes i Luften. Mjølner dræber Jætten, men en Stenskærv af Jættens Vaaben sætter sig fast i Thors Pande. Mokkalf faar sin Bane af Tjalf (midterste Billede).

Samme Myte er udførligere behandlet paa to Blade i Nordens Guder: 2. Hæftes 2. Bl. (Nr. 186) og 5. Hæftes 1. Bl. (Nr. 249).

166. REVOLUTIONEN. Radering. I den mørke Luft flyver en Genius med Slangelokker. I venstre Haand holder hun en Brandfakkel, i højre en Dolk. Forneden mellem Røg og Ildskyer til venstre Paris, til højre Rom. Sign. »L. Frølich 73, Paris«.

Frølich, som havde været bosat i Paris siden 1858, vendte i 1873 tilbage til Danmark og tog fast Ophold i Kjøbenhavn.

167. LITTLE MOTHER by the author of »Little Rosy's travels« etc. With Twenty-three Illustrations by L. Frølich. Seeley, Jackson and Halliday. London. 1 Titelbillede og 22 Billeder. Træsnit.

168. HISTOIRE DE LA FAMILLE CHESTER et de deux petits orphelins, par P. J. Stahl et William Hugues. Dessins par L. Frolich. Vues par E. Yon. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 51 Billeder, udførte af Matthis.

Denne Bog udkom den 6. November.

169. AU CLAIR DE LA LUNE, Vignettes par Lorentz Froelich. Texte ancien arrangé pour les enfants. Gravures imprimées en couleurs. Cromotypographie de G. Fischbach, Succr. de G. Silbermann. J. Hetzel et Cie. Paris. 8 Billeder, udførte af Matthis.

170. LES COMMANDEMENTS DU GRAND-PAPA et ses défenses. Par P. J. Stahl. Dessins par Lorentz Froelich. Gravures par Matthis. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 30 Billeder.

Heraf en engelsk Udgave: Good little children. Seeley, Jackson and Halliday. London. 1874.
De 10 sidste Bøger udkom d. 25. November.

1874

171. H. C. ANDERSENS NYE EVENTYR OG HISTORIER. Med Illustrationer efter Originaltegninger af Lorenz Frølich. Tredie Bind. Med 110 Illustrationer. Billederne udførte ved den Comte'ske Reproduktionsmaade. C. A. Reitzel. Kjøbenhavn.

172. FLINCHS ALMANAK eller Huskalender for det Aar efter Christi Fødsel 1874 o. s. v. Flinch. Kjøbenhavn.

— Til det gamle Aar. Til det unge Aar. To Billeder. Træsnit, skaarne af Neergaard, sign. »L. Fr.«.

173. FOLKEKALENDER FOR DANMARK. 23. Aargang.

— V. Bergsøe, Runevældsmarken. To Billeder. Træsnit, sign. »L. Fr.«. Pg. 50 og 64.

174. ILLUSTRERET TIDENDE. 16. Bind.

— Hvem skal ha' dette? Julebillede. Træsnit, sign. »L. Fr. 74«. Pg. 146.

175. NORDENS GUDER i Billeder af Lorenz Frølich. 1. Hefte. Hovedkommissionær C. A. Reitzel. Kjøbenhavn. 5 Blade Raderinger: 1, Tor og Jætten Hymer, sign. »L. Fr.«. 2, Tor og Hymer, sign. »L. Frølich«. 3, Gefion og Gylfe, sign. »L. Frølich«. 4, Iduns Ran, sign. »L. Frølich«. 5, Frejs Elskov, sign. »L. Frølich, Paris 1873«.

Dette Hovedværks første Hæfte udkom i September. Paa Prøvetryk af 4. Blad findes en fransk Indskrift forneden t. h.: »Thor saisit Loke, en lui imputant sa trahison« (se Anmærkningen til Nr. 163). Denne Indskrift blev ændret til: »Ydunna — Tiasse«.

176. MIN FØRSTE BOG af Silvia Bennet. Den Gyldendalske Boghandel. Kjøbenhavn. Omslagsbillede. Træsnit, skaaret af F. Hendriksen. Sign. »L. Fr.«.

177. LITTLE LADDIE. By the author of »Little mother«, »Little Rosy's Travels« etc. With Twenty-four Illustrations by L. Frølich. Leeley, Jackson and Halliday. London. Et Titelbillede og 23 Billeder. Træsnit. Flere af disse Kompositioner ere benyttede i Monsieur Jujules et sa sœur Marie Nr. 226.

178. MAGGIE'S MISTAKE, a schoolgirl's story. By the author of »Aunt Annie's stories« etc. With Twenty-Four Illustrations by L. Frølich. Seeley, Jackson and Halliday. London. Et Titelbillede og 23 Billeder, udførte af Matthis.

Efter Originaltegningen til Les Caprices de Manette. 1874. Nr. 182.

Tegningen er valgt for at vise Frølichs Evne til at udtrykke de stilfærdige Bevægelser, ligesom Billedet til Nr. 57 anskueliggør den Kraft og det Liv, han kan lægge i Bevægelsen.

179. LA BOULANGÈRE A DES ÉCUS. Vignettes par Lorentz Froelich. Texte par P. J. Stahl. Gravures imprimées en couleurs. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 7 Billeder udførte af Matthis.

180. LE CIRQUE A LA MAISON. Vignettes par Lorenz Froelich. Texte par P. J. Stahl. Gravures imprimées en couleurs. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelvignet og 8 Billeder, udførte af Matthis.

181. LE PREMIER CHEVAL ET LA PREMIÈRE VOITURE. Texte par P. J. Stahl. Vignettes par Lorenz Froelich. Gravures par Matthis. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 30 Billeder.

182. LES CAPRICES DE MANETTE par Ph. de Chennevières. Dessins par

Lorenz Froelich. Gravures par Matthis. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet. 23 Billeder.

De 4 sidstnævnte Bøger udkom den 16. November.

183. LE DOCTEUR OX. Maitre Zacharias. Un hivernage dans les glaces. Un drame dans les airs. Par Jules Verne. J. Hetzel et Cie. Paris.

— Le docteur Ox, 15 Illustrations par Froelich. Træsnit.

1875

184. FRA FJELD OG DAL. Nye Fortællinger og Digte. Udgivne af H. J. Greensteen. Gyldendalske Boghandling.

— En Skitse fra Italien af Bjørnstjerne Bjørnson. To Billeder, sign. »L. Fr. 75«. Træsnit af F. Hendriksen. Pg. 184 og Pg. 201.

185. ILLUSTRERET TIDENDE. 16. Bind.

Ved H. C. Andersens Død, Randtegninger omkring Digterens Portræt. Træsnit, sign. »L. Frølich«. Følgeblad til Nr. 829.

186. NORDENS GUDER i Billeder af Lorenz Frølich. 2. Hefte. 5 Blade Raderinger: 6, Urjætten Ymer, sign. »L. Frølich«. 7, Rungner, sign. »L. Frølich«. 8, Freja og Od, sign. »L. Frølich«. 9, Idun i Valhal, u. Sign. 10, Nornerne, sign. »L. Frølich«.

Udkom i August Maaned.

187. DE LYSE NÆTTER. En Fortælling af Thomas Lange. Gyldendalske Boghandling. Kjøbenhavn. Titelbillede, Træsnit skaaret af F. Hendriksen, sign. »L. Fr.«.

188. DIGTE AF NICOLAI BØGH. Gyldendalske Boghandling. Kjøbenhavn. Titelbillede, skaaret af F. Hendriksen.

189. LES SERVITEURS DE L'ESTOMAC pour faire suite à l'histoire d'une bouchée de pain par Jean Macé. Dessins par L. Froelich. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 22 Billeder, udførte af Matthis.

190. L'A PERDU DE MADEMOISELLE BABET. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og 2 Titelvignetter samt 22 Billeder, udførte af Matthis.

191. LA GRAMMAIRE DE MADEMOISELLE LILI. Texte par Jean Macé. Vignettes par Lorentz Froelich. Gravures par Matthis. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 22 Billeder.

192. LA TOUR PRENDS GARDE. Dessins par Frølich. Textes par Stahl. J. Hetzel. Paris. Titelvignet og 8 Billeder. Farvetryk.

193. MALBROUGH S'EN VA-T-EN GUERRE. Dessins par Frølich. Textes par Stahl. J. Hetzel. Paris. Titelvignet og 8 Billeder. Farvetryk.

Disse Tegninger, saavel som den foregaaende Bog, synes ikke at være udførte af Matthis. De have ikke hans Mærke og ere lidt bedre gjorte, end han sædvanligvis formaar. De ere mærkede: »Gillot sc«, men da dette Mærke ogsaa findes paa flere af Matthis's Arbejder, vil det næppe sige andet end: ætsede af Gillot.

194. LA BRIDE SUR LE COU. J. Hetzel. Paris. 8 Billeder. Farvetryk, udførte af Matthis.

De seks sidstnævnte Bøger ere udkomne d. 18. November.

1876

195. ILLUSTRERET TIDENDE. 18. Bind.

— Nissernes Julegrød. Træsnit. Pg. 129. — Aftrykt i Nordstjernen. 1885.

SÖNNE=TABET

Egil finder Sönnens Lig

EGILs VENTER DÖDEN

Brudstykke af »Sønnetabet«.
Efter Træsnit i Ude og Hjemme. 1880. Nr. 240.

196. AF LIVET OG NATUREN. Skildringer, ældre og nye, af Thomas Lange. Gyldendalske Boghandel. Kjøbenhavn. Titelbillede. Træsnit, skaaret af F. Hendriksen.

197. TRÆSNIT EFTER DANSKE KUNSTNERE, udgivet af Foreningen Fremtiden. 2. Hefte. Jeg gik mig ud en Sommerdag i Lunden. Sign. »L. Fr.«. Skaaret af R. Neergaard.

198. VOLU-SPA. Radering, sign. »L. Fr. 1876«. En orneret Indfatning, hvori staar »Odin—Heid«, omslutter et stort Billede. Odin staar t. v. med sine Ravne paa Skuldrene foran Heid, som sidder t. h. ved Seidkedlen. Tre Hunde ligge og staa om hende.

Dette Blad har været bestemt til Nordens Guder, men er ikke blevet benyttet.

199. CERF-AGILE. Histoire d'un petit Sauvage. Par P. J. Stahl. Dessins par Froelich. Gravures par Matthis. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 21 Billeder.

200. LE ROI DAGOBERT, chansons et rondes de l'enfance, adaptées par F. de Gramont d'après les anciens Textes à l'usage de la jeunesse. Dessins par L. Frølich. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelvignet og 8 Billeder, Farvetryk, udførte af Matthis.

201. GIROFLÉ, GIROFLA. Ronde de jeunes filles. J. Hetzel et Cie. Paris. 8 Billeder, Farvetryk, udførte af Matthis (?).

202. LE POMMIER DE ROBERT. Dessins par Frølich. Textes par Stahl. J. Hetzel et Cie. Paris. 8 Billeder, Farvetryk, udførte af Matthis.

203. LES HISTOIRES DE MON PARRAIN, par P. J. Stahl. Dessins de Froelich. Gravure par Matthis. Titelbillede og Titelvignet samt 69 Billeder.

Historien: »Une affaire difficile à arranger« findes med Frølichs Tegninger i Magasin d'éducation et de récréation. 1876.

De fem sidstnævnte Bøger udkom d. 7. December.

204. *MAGASIN ILLUSTRÉ D'ÉDUCATION ET DE RÉCRÉATION. 1876. J. Hetzel et Cie. Paris.

— Entre cousins, par P. J. Stahl. Illustré par Froelich.

I dette Tidsskrift, som ikke har staaet til Forf.s Raadighed, findes vistnok i de forskellige Aargange mange Illustrationer af Frølich, hvoraf vel en Del ere udkomne særskilt og anførte i denne Fortegnelse.

205. *— Aventures de deux enfants dans un parc, par Lucien Biart. Dessins de Froelich:

Denne Fortælling er udgivet særskilt under Titel »Voyages et aventures de deux enfants o. s. v.« J. Hetzel et Cie. Paris. 1883. I denne Udgave findes Titelbillede og Titelvignet samt 22 Billeder, udførte af Matthis.

1877

206. UDVALGTE DIGTE AF HENRIK WERGELAND med Indledning og Anmærkninger ved H. Schwanenflügel. G. E. C. Gad. Kjøbenhavn. Titelblad. Træsnit. U. Sign.

207. ILLUSTRERET TIDENDE. 18. Bind.

— Det nye Aar. Træsnit, sign. »L. Fr.«. Pg. 157.

208. UDE OG HJEMME. Nordisk illustreret Ugeblad. Udgivet af F. Hendriksen. Kjøbenhavn. 1. Aargang.

— Ved Flodtid af L. Budde. Træsnit, skaaret af F. Hendriksen, sign. »L. Fr.«. Pg. 1.

209. NORDENS GUDER i Billeder af Lorenz Frølich. 3die Hefte. 5 Blade Raderinger. 11, Tor og Hymer, sign. »L. Frølich«. 12, Iduns Ankomst til Asgaard, sign. »L. Frølich«. 13, Tor og Trym, 1ste Blad, sign. »L. Frølich«. 14, Tor og Trym, 2det Blad, sign. »L. Fr.«. 15, Tor og Trym, 3die Blad, sign. »L. Fr. 76«.

Tredie Hæfte udkom i Maj Maaned.

210. ET SYMPOSION. Fortælling af Thomas Lange. Gyldendalske Boghandling. Kjøbenhavn. Titelbillede. Træsnit, skaaret af F. Hendriksen.

Den i Lænestolen t. v. siddende Mand er et ret lignende Portræt af Digteren Thomas Lange.

211. KVAD OG RIM til nordiske Oldsagn for Børn. Samlede og udgivne af L. L. Den Milo'ske Boghandel. Odense. Titelvignet, Hroar og Helge paa Vifils Ø. Træsnit, skaaret af F. Hendriksen.

212. PETITES SŒURS ET PETITES MAMANS. Texte par P. J. Stahl. Dessins par Lorentz Froelich. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 47 Billeder. Træsnit.

En stor Del af disse Billeder have været benyttede i Nr. 167, Little Mother; enkelte i Nr. 177, Little Laddie.

213. MADEMOISELLE LILI AUX EAUX. Texte par P. J. Stahl. Dessins par Lorentz Froelich. Gravures par Matthis. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 22 Billeder.

214. MONSIEUR DE LA PALISSE. Chansons et rondes de l'enfance, adaptées par F. de Gramont d'après les anciens Textes à l'usage de la jeunesse. Dessins par L. Frølich. J. Hetzel et Cie. Paris. 8 Billeder, Farvetryk, udførte af Matthis.

215. NOUS N'IRONS PLUS AU BOIS. Chansons et rondes de l'enfance, adaptées par F. de Gramont d'après les anciens Textes à l'usage de la jeunesse. Dessins par L. Frølich. J. Hetzel et Cie. Paris. 8 Billeder, Farvetryk, udførte af Matthis.

216. *MAGASIN ILLUSTRÉ D'ÉDUCATION ET DE RÉCRÉATION. 1877. M. Gustelé et sa soeur. Texte par P. J. Stahl. Dessins par Froelich.

1878

217. MAANEDERNE. I Digt og Billeder ved Carl Andersen og F. Hendriksen. Udgivet af Foreningen »Fremtiden«. Kjøbenhavn.

— Spadsereturen af Henrik Hertz. Træsnit af F. Hendriksen. Sign. »L. Fr. 76«. Pg. 41.

218. MASSUDITH af Carl Andersen. Med et Titelbillede af Lorenz Frølich. G. E. C. Gad. Kjøbenhavn. Træsnit, sign. »L. Fr.«.

219. ILLUSTRERET TIDENDE. 20. Bind.

— Ved Juletid, Træsnit, sign. »L. Fr.«. Pg. 148.

220. UDE OG HJEMME. 1. Aargang.

— Den hellige Biskop Jon og Sæmund Frode. To Træsnit, skaarne af F. Hendriksen. Pg. 319 og 320. Det sidste sign. »L. Fr. 1878«.

221. — 1. Aargang. Skandinavernes Hjælpekasse i Rom. Efter en Akvarel i den skandinaviske Forenings Album i Rom. Pg. 484. Træsnit, skaaret af F. Hendriksen.

Samme Blad findes aftrykt i Italiensk Billedbog, udgivet af Vilhelm Bergsoe. Lehmann og Stage. Kjøbenhavn 1881. Pg. 43.

222. — 2. Aargang. Tre smaa røde Grise, dansk Folkeeventyr ved Svend Grundtvig. 4 Billeder. Træsnit af F. Hendriksen. Pg. 131, 132, 133.

223. KONGEDATTERENS BRUDEFART. Et Digt i tolv Romancer af A. Munch. Med Illustrationer af Lorenz Frølich. Tredie Udgave. G. E. C. Gad. Kjøbenhavn. Titelblad og 14 større Billeder samt 11 smaa Vignetter. Træsnit, skaarne af F. Hendriksen og G. Pauli.

Af disse Billeder er Brudgomsvalget. Pg. 87, aftrykt i Illustreret Tidendes 20. Bind, Pg. 77.

Heraf findes en tysk Udgave: Der Königstochters Brautfahrt. Im Versmass des Originals und mit Genehmigung des Verfassers übersetzt von Emil Jonas. Mit Illustrationen von Lorenz Frölich. Breslau. 1881.

224. NORDISK ILLUSTRERET BØRNEBLAD. Redigeret af Chr. Bredsdorff. 6. Aargang. Nr. 1, 15. Oktober. Gutenberg. Træsnit, sign. »L. Fr. 1876«.

225. FOLKETS ALMANAK for 1878. Udgivet af N. C. Rom og C. A. Thyregod. Kulleko. Islandsk Folkeæventyr ved Carl Andersen. Træsnit, skaaret af F. Hendriksen.

226. MONSIEUR JUJULES ET SA SŒUR MARIE. Texte par P. J. Stahl. Dessins par Lorentz Froelich. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet. 47 Billeder. Træsnit.

Hertil er benyttet de fleste af Billederne i Little Laddie Nr. 177.

227. LA SALADE DE LA GRANDE JEANNE, Texte par P. J. Stahl. Vignettes par Lorenz Froelich. Gravures par F. Méaulle. Titelbillede og Titelvignet samt 22 Billeder. Træsnit.

Fra La Mère Bontemps. 1893. (Nr. 312.)

228. LA MARMOTTE EN VIE. Chansons et rondes de l'enfance, adaptées par F. de Gramont d'après les anciens Textes à l'usage de la jeunesse. Dessins par L. Frølich. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelvignet og 8 Billeder. Farvetryk, udførte af Matthis.

De sidstnævnte tre Bøger udkom den 16. December.

229. *MAGASIN ILLUSTRÉ D'ÉDUCATION ET DE RÉCRÉATION. 1878. J. Hetzel et Cie. Paris.

— Un Pot de Crème pour deux. Album. Texte par P. J. Stahl. Dessins de Froelich. (Mulig første Tryk af Bogen »La Crème au Chocolat«, der udkom 1879, se Nr. 237.)

1879

230. NORDENS HISTORIE ved Niels Bache. Forlagsbureauet i Kjøbenhavn. Omslagsbillede. Træsnit, skaaret af Neergaard, sign. »L. Fr.«.

Efter Skitser til Børnebilleder. Træsnit. Ude og Hjemme. 1883.

Efter oprindelig Skitse i Tusch og Sepia.

Træsnittet fra Ude og Hjemme. 1883.

Efter oprindelig Skitse i Tusch og Sepia.

Træsnittet fra Ude og Hjemme. 1883. Nr. 261.

231. UDE OG HJEMME. 2. Aargang.

— Takots Sang og Lovsang fra Faraos af Ring C. K. F. Molbech. To Blade Randtegninger, Træsnit, udførte af F. Hendriksen, det første sign. »L. Fr.«. Pg. 188 og 189.

232. — 2. Aargang. Longobarder af Holger Drachmann.. To Billeder. Titelvignet, sign. »L. F.«, Pg. 269, og Følgeblad til Nr. 79, Pg. 276. Træsnit af C. Henneberg.

233. FOLKETS ALMANAK for 1879. Udgivet af N. C. Rom og C. A. Thyregod. Kjøbenhavn. Troldkonen i Stenbaaden. Islandsk Folkeæventyr ved Carl Andersen. 2 Træsnit, skaarne af F. Hendriksen.

234. HUSVENNEN. Udgivet af N. C. Rom. Nr. 38, 1879. Tillægsbillede.

— Med Smykker blev Kong Svend vejet, Jomfruer og Fruer løste ham fra Jomsborgs Band, og Drotten gav Kvinden Arvs-Ret. Træsnit, »graveret i Træ af F. Hendriksen«, sign. »tegnet af Frølich 1877«.

I 1876 udsatte det Raben-Levetzauske Fond Præmier for fædrelandshistoriske Tegninger. Bedømmelsen foretoges af Kunstakademiet. Denne Tegning tilkendtes Præmie.

235. NORDENS GUDER i Billeder af Lorenz Frølich. 4de Hefte. 5 Blade Raderinger: 16, Loke og Sif, sign. »L. Frølich«. 17, Lokes og Broks Gaver til Aserne, sign. »L. Fr.«. 18, Lokes Straf, sign. »Fr. 1879«. 19, Ask og Embla, sign. »L. Fr. 1877«. 20, Tor og Hymer, sign. »Fr. 1879«.

Dette Hæfte udkom i November.

236. MONSIEUR JUJULES A L'ÉCOLE. Texte par P. J. Stahl. Dessins de Lorentz Froelich. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelvignet og 22 Billeder, Træsnit, samt Titelbillede, udført ved fotografisk Ætsning.

237. LA CRÈME AU CHOCOLAT. Texte par P. J. Stahl. Vignettes par Lorenz Froelich. Gravures par Matthis. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 22 Billeder.

238. MLLE. FURET. Dessins par Frølich. Textes par Stahl. J. Hetzel. Paris. Titelbillede og 8 Billeder, Farvetryk, udførte af Matthis.

239. LA MÈRE MICHEL. Chansons et rondes de l'enfance, adaptées par F. de Gramont d'après les anciens Textes à l'usage de la jeunesse. Dessins par L. Frølich. J. Hetzel. Paris. Titelvignet og 8 Blade, Farvetryk, udførte af Matthis.

De sidstnævnte fire Bøger udkom den 15. December.

1880

240. UDE OG HJEMME. 3. Aargang.

— Sønnetabet ved Svend Grundtvig. 10 Billeder i Indfatning, Træsnit af F. Hendriksen, sign. »1877. L. Fr. K.«. Pg. 112, 114 og 115.

241. — 3. Aargang. Menneskebørn og Bjørneunger. 5 Tegninger, Træsnit af F. Hendriksen, sign. »L. Fr. 79«. Pg. 268.

242. ILLUSTRERET TIDENDE. 21. Bind.

— Erindring fra Italien. Træsnit, sign. »L. Fr.«. Pg. 289.

243. — 21. Bind. Tegning paa et Ceramikfad. Sign. »L. Fr.«. Træsnit. Pg. 341.

244. — 22. Bind. En Tegning, sign. »L. Fr. 1860«. Træsnit af G. Pauli.

245. NORDISK ILLUSTRERET BØRNEBLAD. Redigeret af Chr. Bredsdorff. 7. Aargang. Nr. 13. 1880.

— Paa Bal. En sandfærdig Børnehistorie, fortalt af Eli. 4 Træsnit, sign. »L. F.« og »L. F. 80«. Pg. 144, 148 og 149.

246. LE PREMIER CHIEN ET LE PREMIER PANTALON. Texte par P. J. Stahl. Dessins de Lorenz Froelich. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 22 Billeder. Træsnit.

247. COMPÈRE GUILLERI. Chansons et rondes de l'enfance, adaptées par F. de Gramont d'après les anciens Textes à l'usage de la jeunesse. Dessins par L. Frølich. J. Hetzel et Cie. Paris. 8 Billeder, Farvetryk, udførte af Matthis.

De to sidstnævnte Bøger udkom den 16. December.

1881

248. JULEROSER. De digteriske Bidrag samt Haandskrifterne samlede og redigerede af Vilhelm Bergsøe. Udgivet og forlagt af Ernst Bojesens Kunstforlag.

— Skjold kaares, Digt af C. Ploug. Pg. 3. Træsnit, skaaret af F. Hendriksen.

249. NORDENS GUDER i Billeder af Lorenz Frølich. 5te Hefte. 5 Blade Raderinger: 21, Thor og Rungner, 2det Blad, sign. »L. Fr.«. 22, Thor og Rungner, 3die Blad, u. Sign. 23, Balder, sign. »L. Fr.«. 24, Hermods Hel-Fart, u. Sign. 25, Valhals Ridt, sign. »L. Fr. 81«.

Dette Hæfte udkom i September.

250. FRIGGA—BALDER. Radering, sign. »L. Fr.«. Balder faar onde Drømme (øverste Billede). Frigga omfavner sin Søn, som aabner sin sorgfulde Sjæl for Moderen (midterste Billede). Frigga lader alle Væsener i Verden sværge ikke at ville skade Balder (nederste Billede).

Dette Blad var oprindelig bestemt for Nordens Guders 5te Hæfte Blad 23 (Nr. 249), men blev omraderet og ændret.

251. *LE JARDIN DE MR. JUJULES. Texte par P. J. Stahl. 24 dessins de Froelich. J. Hetzel et Cie. Paris.

252. LA FÊTE DE MADEMOISELLE LILI. Texte par P. J. Stahl. Dessins de Lorentz Froelich. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 22 Billeder, udførte af Matthis.

253. LA REVANCHE DE MR. FRANÇOIS. Dessins par Frølich. J. Hetzel et Cie. Paris. Textes par Stahl. Titelvignet og 8 Billeder, Farvetryk, udførte af Matthis.

Frølichs Tegninger ere udførte 1869. De tre sidstnævnte Bøger udkom den 29. December.

1882

254. UDE OG HJEMME. 6. Aargang.

— I Kostalden. Træsnit af C. Henneberg, sign. »L. F.«. Pg. 82.

255. JULEROSER. De digteriske Bidrag samlede og redigerede af Vilhelm Bergsøe. Ernst Bojesens Kunstforlag.

— Amorinen og Nissen af J. Krohn, med Vignetter af Lorenz Frølich. 3 Træsnit, skaarne af F. Hendriksen. Pg. 5 og 6.

256. DANMARKS FOLKEVISER i Udvalg ved Svend Grundtvig. Kjøbenhavn. P. G. Philipsens Forlag. Med 5 Billeder og endel Smaa-Vignetter, sign. »L. F.«. Træsnit, skaarne af F. Hendriksen.

257. LA FÊTE DE PAPA. Texte par P.J. Stahl. Dessins par Froelich. Gravures par Matthis. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 22 Billeder.

258. UN DROLE DE CHIEN. Texte par P. J. Stahl. Dessins de Lorentz Froelich. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 22 Billeder, udførte af Matthis.

Efter oprindelig Skitse i Tusch og Sepia.

Træsnittet fra Ude og Hjemme. 1883. Nr. 261.

259. SUR LE PONT D'AVIGNON. Chansons et rondes d'enfance, adaptées par F. de Gramont d'après les anciens Textes à l'usage de la jeunesse. Dessins par L. Frølich. J. Hetzel et Cie. Paris. 8 Billeder, Farvetryk, udførte af Matthis (?).
De tre sidstnævnte Bøger udkom den 21. December.

Efter Skitser til Børnebilleder. Ude og Hjemme. 1883. Nr. 261.

1883

260. UDE OG HJEMME. 6. Aargang.

— Christus og Nikodemus. Træsnit af F. Hendriksen. Følgeblad til Nr. 268.

261. — 7. Aargang. Børnetegninger. Træsnit af F. Hendriksen. Pg. 2, 7 og 18.

De paa Pg. 7 gengivne Tegninger ere udførte efter Frølichs oprindelige Tegninger til La journée de Mlle Lili (se Nr. 91).

262. ILLUSTRERET KATALOG over Kunstudstillingen ved Charlottenborg 1883, ved F. Hendriksen, Kjøbenhavn.

— Afsked mellem Svend Tveskæg og hans Søn Knud. Træsnit. Pg. 30.

Brudstykke af Frisen paa Frederiksborg.

263. NYERE DANSK LYRIK. Illustreret af danske Kunstnere. Digtene ere udvalgte af de vedkommende Forfattere selv. J. C. Stockholm. Kjøbenhavn.

— Digte- og Malerkunstens Genius. Vignet paa Titelbladet. Træsnit.

264. — Naturaanderne af C. K. F. Molbech. Pg. 134. Træsnit.

265. NORDENS GUDER i Billeder af Lorenz Frølich. 6. Hefte. 5 Blade Raderinger: 26, Hejmdal og Valkyrierne, sign. »L. Fr.«. 27, Odin, Hæner og Loke paa Vandring, sign. »L. Fr.«. 28, Lokes Afkom, sign. »L. Fr.«. 29, Tor uden Hammer hos Jætterne, sign. »L. Fr.«. 30, Tors Rejse til Utgard, sign. »L. Fr.«.

Dette Hæfte udkom i Oktober. Der omsendtes senere følgende trykte Redegørelse: Foroven en Gengivelse i fotografisk Ætsning af Kunstnerens Relief Odin med Drypner. Derunder: »Til Subskribenterne paa »Nordens Guder«, Raderinger af L. Frølich. Længe har jeg ømmet mig ved at gøre, hvad jeg nu dog har bestemt mig til, at afslutte Rækken af raderede Blade med hvad der er udkommet, uagtet jeg ingenlunde fattes Æmner til at naa eller overstige det fra først af anslaaede Antal. Kunstnerisk Behandling af vore Myther har altid samme Tiltrækning for mig, og den Omstændighed, at det ringe Subskribenttal kun yder mig et forsvindende Vederlag for min Tid og mit Arbejde, skulde ej have bragt mig til nu at afslutte. Men der er i ingen Henseende vist dette mit Arbejde nogen videre Paaskjønnelse, saa jeg finder, at jeg kan bruge min Tid bedre end til dets Fortsættelse. Desuden tilstaar jeg, at den Omstændighed, at jeg ved Ætsningen ej har kunnet faa den Hjælp her, som jeg behøver, og som jeg ej savnede under mit tidligere Ophold i Paris, ofte har gjort mig mistrøstig ved Udfaldet af Arbejdet, og stadigen gjort mig dette noget pinligt. Idet jeg herved tager Afsked med mine ærede Subskribenter, og takker Dem for Deres Deltagelse og Langmodighed overfor Arbejdets langsomme Fremkomst, haaber jeg, at De ej vil kjedes ved Afslutningen, da Samlingen ej mindre kan danne et Hele end med det paatænkte Antal Blade, der ej kunde udtømme Æmnerne. Kjøbenhavn, Marts 1887. Ærbødigst L. Frølich.«

266. LES JUMEAUX. Texte par P. J. Stahl. Dessins de Lorentz Froelich. Gravures de Matthis. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelvignet og 22 Billeder. Titelbilledet comp. af Matthis.

1884

267. BØRNENES JULEROSER. 1. Aargang redigeret af J. Krohn. E. Bojesen. Kjøbenhavn.

— Vorherre giver hver Fugl Føde, men kaster den ikke til dem i Reden. Farvetryk, udført i Chr. J. Cato's litografiske Etablissement. Sign. »L. Fr. 1884«. Pg. 25.

268. BASAREN FOR PLEJEMØDRE. Festprogram. 21—24. Marts. Heri: Nattesyner, af C. Bergsøe. To Randtegninger. Træsnit, skaarne af F. Hendriksen, sign. »L. Fr.«

269. ILLUSTRERET TIDENDE. 25. Bind.

— To Haandtegninger, Træsnit. Dreng med Faar, sign. »L.F. 56. Flensborg«. Karl og Pige, u. Sign.

270. EN FORAARSDRØM. Ubenyttet Cliché fra Illustreret Tidende. Randtegning, sign. »L. Fr. 84«.

271. NYERE DANSK MALERKUNST. Et Billedværk. Texten ved Cand. mag. Sigurd Müller. J. C. Stockholms Forlag. Kjøbenhavn.

— De danske Viking-Tog: Skøgul kaldte dristig Viking o. s. v., Vikinge-Æt-Moder, Vikinge-Foster-Moder. 3 Træsnit Pg. 117.

Disse Billeder ere fotograferede efter Frølichs oprindelige Begyndelse til Frederiksborg-Frisen. De bleve mod Kunstnerens Ønske ikke optagne i Frisen paa Frederiksborg.

Det førstnævnte Træsnit er benyttet i Søndagsbladet, redigeret af Rs. Hansen, Zacharias Nielsen, Chr. Westergaard. 8. Aargang. Nr. 41. 1899.

272. LA JOURNÉE DE MONSIEUR JUJULES. Texte par P. J. Stahl. Dessins de Lorentz Froelich. Gravures de Matthis. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 22 Tegninger.

Denne Bog udkom den 17. November. I dette Aar har Frølich efter eget Opgivende for sidste Gang tegnet en Børnebog for J. Hetzel. Det var Les deux frères de Mlle Lili, som først udkom 1892. Tegningerne til alle de Billedbøger, som efter 1884 aarligt ere udgivne af Hetzel, have altsaa ligget hos Forlæggeren mindst siden hint Aar, og der skal endnu findes uudgivne Tegninger hos ham.

1885

273. FRA SØMANDSLIVET af Carl Tolstrup. Kjøbenhavn. Karl Schønbergs Forlag. Tre Træsnit, skaarne af H. P. Hansen, sign. »L. F.«.

— Titelbillede.

274. — IX. Eph. 4, 26: »Bliver vrede, men synder ikke«. Pg. 81.

275. — XIV. Es. 30, 15: »I Stilhed og i Tillid skal Eders Styrke være«. Pg. 147.

276. JULEROSER. 5. Aargang.

— En Amorin i de danske Kunstneres Vifte.

277. UGLSPEILS HISTORIER, hvori der fortælles om mange af denne berømte Skalks morsomme Bedrifter og Æventyr. Med mange Billeder af Lorentz Frølich og J. Th. Lundbye. N. C. Rom. Kjøbenhavn. Heri er aftrykt alle Kunstnerens tidligere udgivne Uglspilbilleder samt 9 nye, ialt 28 Træsnit. Texten er en Bearbejdelse i Prosa af de gamle Fortællinger.

Billederne anføres her i den Orden, hvori de følge i Roms Udgave. Det ved hvert Billede først anførte Tal angiver den Tidsorden, i hvilken Billederne ere fremkomne trykte. I Parentes er henvist til det Nr. i denne Fortegnelse, hvor det paagældende Billede tidligst er omtalt.

— 18, (se Nr. 46) er benyttet som Omslagsbillede. - 2, (se Nr. 15) som Titelvignet. - 8, (se Nr. 19) Pg. 3. - 9, (se Nr. 19) Pg. 6. - 10, (se Nr. 19) Pg. 8. - 12, (se Nr. 19) Pg. 10. - 11, (se Nr. 19) Pg. 11. - 3, (se Nr. 15) Pg. 13. - 17, (se Nr. 46) Pg. 15. - 15, (se Nr. 46) Pg. 17. - 5, (se Nr. 15) Pg. 20. - 1, (se Nr. 15) Pg. 22. - 20, Uglspeil besøger Paven, Pg. 23. - 21, Uglspeil paa Hønsehandel, Pg. 24. - 16, (se Nr. 46) Pg. 26. - 4, (se Nr. 15) Pg. 28. - 7, (se Nr. 18) Pg. 29. - 19, (se Nr. 46) Pg. 31. - 6, (se Nr. 16) Pg. 32. - 22, Uglspeil og Slagteren, Pg. 34. - 13, (se Nr. 19) Pg. 35. - 14, (se Nr. 19) Pg. 37. - 23, Uglspeil som Doktor, Pg. 39. - 24, Uglspeil hos den danske Konge, Pag. 40. - 25, Uglspeil, de blinde, Værten og Præsten, Pg. 42. - 26, Uglspeils Mælkekøb, Pg. 44. - 27, Uglspeils Testamente, Pg. 46. - 28, Uglspeils Begravelse, Pg. 48.

Lundbye har tegnet 22 og 25 paa Træ i 1841 efter Frølichs Tegninger (se Karl Madsen: Johan Thomas Lundbye, Pg. 277). Frølich mener, at 7, 20, 23 og 24 ere tegnede paa Træ af en Kunstner (Lundbye?) og ikke af Træskæreren efter hans Tegninger.

Frølichs Tegninger havde ligget skaarne i Træ i Flinchs Skuffer i lange Tider. Da de endelig udkom efter henved 45 Aars Forløb, var det i en daarlig trykt og slet udstyret Bog. Der er et Stykke dansk Boghistorie i Frølichs, Lundbyes og Skovgaards Uglspilbilleder, som desværre aldrig er kommen til sin Ret. De have ikke været samlet udgivne. Det er det danske Træsnits gryende Vaar, som ligger gemt i disse Blade, Begyndelsen til dets smukke, altfor kortvarige Blomstring. I vore Dage har Træsnittet desværre maattet vige for de billigere haarde og kolde Reproduktionsmaader til stor Skade for Bøgernes kunstneriske Harmoni.

278. ILLUSTRERET FAMILIE-JOURNAL. Udg. af Carl Aller. 1885, Pg. 308.
— I Skumringen, Digt af A. Oharn ved C. K. F. Molbech. Træsnit, skaaret af F. Hendriksen, sign. »L. Fr.«.

279. MADEMOISELLE LILI EN SUISSE. Texte par P. J. Stahl. Dessins de Lorentz Froelich. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 22 Billeder. Fotografisk Ætsning.

Denne Bog og alle senere Billedbøger af Frølich, som ere udgivne af Hetzels Forlag i Paris, ere udkomne den 20. November i det anførte Aar.

1886

280. FOLKETS ALMANAK. 1886. Udgivet af N. C. Rom og C. A. Thyregod. Kjøbenhavn.
— Et forunderligt Tilfælde, Digt af Chr. Bredsdorff. Træsnit, skaaret af R. Lehnert.

281. LA POUPÉE DE MADEMOISELLE LILI. P. J. Stahl. Dessins de L. Froelich. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelvignet og 21 Tegninger, sign. »Petit sc.«, dog vistnok raderede af Matthis. (Titelbilledet ikke af Frølich, men af Matthis).

1887

282. JULEROSER. 7. Aargang.
— Stambogsblad. Fotografisk Ætsning. Sign. »L.Fr. 1886«.

283. PIERRE ET PAUL. Texte par un papa. Dessins de Lorentz Froelich. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 21 Billeder, udførte af Matthis.

1888

284. AMOR HOS BACCHUS af J. L. Heiberg. Udgivet af »Fremtiden«. Kjøbenhavn. 7 Blade, deraf 6 Træsnit, skaarne af H. P. Hansen, Bork og F. Hendriksen, samt en fotografisk Ætsning.

285. KUNSTBLADET. Nordisk Tidsskrift. 1888. Redaktør Karl Madsen. Viggo Winkel & Comp. Kjøbenhavn.
— Nordens Illustratorer. Lorenz Frølich af P. Johansen. Elleve Billeder. Deraf ere dog kun følgende Tegninger uudgivne: Pg. 156 to St., Pg. 159, Pg. 163 og Pg. 165. De andre Billeder ere tagne fra Nordens Guder, Fabricius' Danmarkshistorie, Ude og Hjemme og Kongedatterens Brudefart.

286. LES PETITS BERGERS. Texte par un papa. Dessins par Lorentz Froelich. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 22 Billeder. Fotografisk Ætsning.

1889

287. HVORLEDES DAGEN GAAER FOR LILLE LISE. Tegninger af Lorenz Frølich. Vers af E. v. d. Recke. Ernst Bojesen. Kjøbenhavn. Fuldstændig

Fra Den ældre Eddas Gudesange. 1895. Nr. 320.

omarbejdet Udgave af Nr. 90. Omslagsbillede, Titelvignet og 23 Blade, udførte af Chr. J. Cato's litografiske Etablissement. Farvetryk.

Desværre er denne sidste danske Udgave tarvelig litograferet.

288. ILLUSTRERET KATALOG over Kunstudstillingen ved Charlottenborg 1889, ved F. Hendriksen.

— Heracles fører en Satyr op for at dømmes paa Olympen. Fotografisk Ætsning. Pg. 12.

289. *PREMIÈRE CHASSE DE JUJULES et son lendemain. Texte par un papa. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 22 Billeder, udførte af Matthis.

1890

290. ILLUSTRERET KATALOG over Kunstudstillingen ved Charlottenborg 1890, ved F. Hendriksen.

— Kain og Guds Øje. Fotografisk Ætsning. Pg. 22.

Aftrykt under Titel: L. Frølich. Cain and the Eye of the Lord. Chicago Katalog 1893. Pg. 113.

291. BØRNENES JULEROSER. 7. Aargang.

— I Kongens Have. Fotografisk Ætsning. Sign. »L. Fr. 1890«.

292. MADEMOISELLE LILI A PARIS. Texte par un papa. Dessins de Lorentz Froelich. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og 22 Billeder. Bladene ere signerede saavel med »Petit sc.« som med »Comas ex.« eller »rep.«. En enkelt Gang staar »Comas d'après Froelich« og »Sc. W. Michel«.

293. LES CONTES DE TANTE JUDITH. Par Madame Gatty. Adaptés par P. J. Stahl et William Hughes. Illustrations de Froelich. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 32 Billeder, udførte af Matthis.

1891

294. MINDEBLAD, Basaren. 3, 4, 5 April. Hjælpehjem, Digt af Chr. Richardt. To Randtegninger. Fotolitografi.

295. DIGTE OG VERS til Udenadslæren. Samlede af Adolf Langsted. Lybecker og Meyer. Kjøbenhavn. Titelvignet, sign. »L. Fr. 1890, Motiv efter J. T. L (undbye) 1840«. Fotografisk Ætsning.

296. MADEMOISELLE LILI AUX CHAMPS-ÉLYSÉES. Texte par un papa. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 22 Billeder. Fotografisk Ætsning.

1892

297. DANSKE FOLKEVISER. Med Tegninger af danske Kunstnere. Udgivne af Foreningen »Fremtiden«. Fjerde Hefte. Aage og Else. Titelblad og 10 Tegninger. Fotografiske Ætsninger, udførte af F. Hendriksen. De fleste Blade ere sign. »L. Fr.«.

Af dette Hæfte foreligger 12 Ekspl. paa japansk Papir.

298. ÆRESDIPLOM for den frivillige Selvbeskatning til Fædrelandets Forsvar. Litografisk Farvetryk, udført hos Aktieselskabet Det Hoffensbergske Etablissement.

299. 26. JULI 1892. Illustreret Sang med Titelblad og to Sider Randtegninger. Fotolitografi, sign. »L. Fr.«.

300. TIDSSKRIFT FOR KUNSTINDUSTRI. Udgivet af Industriforeningen i Kjøbenhavn. Redigeret af C. Nyrop. 8. Aargang. 1892. Pag. 66.

— Fra Præmieselskabet for Plejemødres Adresse til Selskabets Protectrice Hds. Maj. Dronningen. Efter Tegning i Vandfarve.

301. ET FYRSTEPARS HJEM i et halvt Aarhundrede. Mindeskrift i Anledning af Deres Majestæter Kong Christian den Niende og Dronning Louises Guldbryllupsfest d. 26. Maj 1892. G. Pauli's Kunstanstalt.

— Titelblad. Fotografisk Ætsning, trykt i Guld og Farve.

302. NYTAARSKORT. Benedicte Frølich née Treschow — Lorens Frølich. Sign. »L. Fr.«. En Genius staar i en Blomstervogn, forspændt med tre Duer. Til Vognen er fastgjort en stor Pakke, hvorpaa staar: Une bonne nouvelle année. Fotolitografi?

303. UNE GRANDE JOURNÉE DE MADEMOISELLE LILI. Dessins de Lorentz Froelich. Texte par un papa. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 22 Billeder. Fotografisk Ætsning.

304. LES DEUX FRÈRES DE MLLE. LILI. Dessins par Froelich. Texte par Stahl. J. Hetzel. Paris. Titelvignet og 8 Blade. Farvetryk, sign. Petit sc. Vistnok udførte af Matthis.

305. MAGASIN D'ÉDUCATION ET DE RÉCRÉATION. 1er volume de la 28e année. J. Hetzel et Cie. Paris.

— La mère Bontemps. 23 Billeder. Pg. 21, 23, 48, 49, 80, 81, 113, 149, 150, 151, 170, 171, 210, 211, 250, 251, 266, 267 (i det Eksemplar, som har staaet til Forf.s Raadighed, manglede Pg. 305—320, her maa findes 2 Billeder), 332, 333, 363. Fotografiske Ætsninger.

Tegningerne Pg. 48 og 171 ere gengivne noget formindskede i Kunst. 1. Aargang. 8—9 Hefte.

— 2e volume de la 28e année. La mère Bontemps. 22 Billeder. Pg. 20, 21, 48, 49, 80, 81, 117, 140, 141, 168, 169, 208, 209, 232, 233, 270, 271, 296, 297, 342, 343, 367. Træsnit og fotografiske Ætsninger.

306. — 2e volume de la 28e année. Rien à faire. W. Hughes et P. J. Stahl d'après Gatty. Med 15 Tegninger. Pg. 306, 307, 309, 310 (2 St.), 311, 312, 333, 335, 336, 337, 338, 339, 341, 363. Træsnit og fotografiske Ætsninger.

1893

307. ILLUSTRERET TIDENDE. 35. Bind.

— Hellige Jul. Pg. 165. Fotografisk Ætsning, sign. »L. Fr.«.

308. THE WORLD'S COLUMBIAN EXPOSITION. 1893. Denmark.

— The daughters of Aegir drinking to their father. Ceramic decorative work in the danish court in the manufactures building. Designed by L. Frølich. Executed by Herman A. Kähler. Fotografisk Ætsning efter Pennetegning. Mellem Pg. 40 og 41.

Samme Billede findes i mindre Format i Illustreret Tidende, 34. Bind, Pg. 401, samt i Børnenes Blad, udgivet i Kolding, 1893, Nr. 22.

309. JULEKORT. Gloria Deo, terræ pax, hominibus gratia. Benedicte Fr. 24. Decbr. 1893—1894 1. Jan. L. Frølich. Hyrdernes Tilbedelse. Fotografisk Ætsning.

310. SOMMER OG VINTER. Fortællinger for Børn af E. Kraft. H. Hagerups Forlag. Kjøbenhavn.

— Første Gut paa Lejet. To Billeder. Pg. 17 og 20. Fotografiske Ætsninger, sign. »L. Fr.«.

311. — En Historie om lille Sofie, der aldrig kom i Skole. To Billeder. Pg. 84 og 85. Fotografiske Ætsninger, sign. »L. Fr.«.

312. LA MÈRE BONTEMPS. Texte par un papa. Dessins de Lorentz Froelich. J. Hetzel et Cie. Paris. De 23 Billeder ere udvalgte af Nr. 305 og 6. Hertil er dog føjet en ny Titelvignet og et nyt Slutningsbillede. Træsnit og fotogr. Ætsning.

313. PAPA EN VOYAGE. Texte par un papa. Dessins de Lorentz Froelich. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 22 Tegninger. Fotografiske Ætsninger.

314. LE LIVRE DE MAURICE. Par F. de Silva. Illustrations par L. Froelich et Adrien Marie. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 13 Billeder, udførte af Matthis.

1894

315. ILLUSTRERET TIDENDE. 35. Bind.

— Fireskillingsselskabet. Fotografisk Ætsning. Sign. »L. Fr.«. Pg. 280.

316. — 35 Bind. En ung Pige kredenser Bægeret for en Sanger, sign. »1861. L. Frølich«, og Tegning til en Billedbog, sign. »L. Fr.«. Pg. 626 og 628. (Den sidste fra Bogen Nr. 304.) Strandhugst. Tavistok-Klosters Plyndring og Brand. sign. »L. F. 83«. Pg. 627. Fotografisk Ætsning. (Af Frederiksborg-Frisen.)

Denne sidste Komposition er bedre gengivet i mindre Format med en Randtegning t. v. i »Kunst«, 1. Aargang. 8. og 9. Hæfte. Se Nr. 342.

317. JULEKORT. 1894. 24. Decbr.—1. Jan. 1895. L. Frølich — Benedicte. Sign. med Runer »L. F.«. En Engel viser et lille Barn Julestjernen. Fotografisk Ætsning.

318. LA VOCATION DE JUJULES. Texte par un papa. Dessins de Lorentz Froelich. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 22 Tegninger, sign. »Petit sc.« og »Peulot«.

319. LES VACANCES DE RIQUET ET MADELEINE. La vie des enfants en Amérique. Adapté d'anglais par P. J. Stahl et de Wailly. Illustrations de L. Froelich. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 14 Billeder, udførte af Matthis.

1895

320. DEN ÆLDRE EDDAS GUDESANGE. Oversatte samt indledede og forklarede af Karl Gjellerup. Med Tegninger af Lorenz Frølich. P. G. Philipsen. Kjøbenhavn. Talrige Illustrationer, hvoraf flere sign. »L. Fr. 1891, 92, 93, 94«. Fotografiske Ætsninger, udførte af F. Hendriksen.

To af Billederne have været aftrykte i Højskolebladet 1893, Nr. 51, Kolding.

321. FEM AF OVIDS FORVANDLINGER. Valgt og oversat af C. K. Med Tegninger af Lorenz Frølich. V. Hostrup Schultz. Kjøbenhavn. 11 fotografiske Ætsninger, udførte af B. Middelboe. Sign. med Runer »L. F. 1895«.

322. VORT BAL. Omslag til Journalistforeningens Balhæfte. Fotolitografi. Trykt med en forgyldt og en brunlig Tone. Sign. med Runer »L. F.«.

323. SØLVBRYLLUPSFESTEN PAA FRYDENDAL. 8. Februar 1895. Illustreret Sang med Begyndelses- og Slutningsvignet. Sign. med Runer »L. F. 95«.

324. JULEKORT. Felicitas. »Salutamus« Benedicte & Lorens Frølich. Sign. med Runer »L. F.«. To Børn med Flag, hvori staar: 1895—1896 samt to flyvende Duer. Fotolitografi.

Odin lytter til Mimers Hoved.
Tegnet til Eddaens Gudesange, men ikke benyttet.
Brugt til Særtrykket. Nr. 343.

325. SØLVBRYLLUPET PAA BRODDA den 12. Oktober 1895. Illustreret Sang. Vignet paa Titelbladet og Begyndelsesvignet. Sign. med Runer »L. F.«. Fotolitografi

326. MAMAN EN VOYAGE. Par un papa. Dessins de L. Froelich. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 49 Billeder. Heraf ere de 44 fotografiske Ætsninger, 5 udførte af Matthis.

327. MARY BELL, WILLIAM ET LAFAINE. La vie des enfants en Amérique. Adapté de l'anglais par P. J. Stahl et de Wailly. Illustrations de L. Froelich. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 15 store og et lille Billede, udførte af Matthis.

328. LE PETIT JACK par Marshalls. Illustrations par L. Froelich, suivi par Mon écureuil. — Mes busards. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 38 Billeder. Sign. »Petit sc.«.

1896

329. JULEKORT. 24. Decbr. 1896— 1. Jan. 1897. Benedicte & Lr. Frølich. Motiver fra Dørpladen Nr. 360. Fotolitografi. Trykt med Guld og en gulgraa Tone.

330. LES TROIS CHIENS DE MADEMOISELLE LILI ET DE MONSIEUR LUCIEN. Par un papa. 70 dessins de Lorentz Froelich. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 68 Tegninger. Fotografiske Ætsninger.

1897

331. JULEKORT. Benedicte Frølich. 1897—1898. Sign. med Runer »L. F.«. Tre Engle ringe Julen ind. Fotolitografi. Trykt med en forgyldt Tone.

1898

332. JULEALBUM. 7. Aargang. Alfred Jacobsen. Kjøbenhavn.

Fra Eddaens Gudesange. Nr. 320. Her gengivet i større Format.

— Den lille Hornblæser og Holger Danske. Fotografisk Ætsning med litograferet Randtegning.

Samme Billede findes i Børnenes Julealbum 1898.

333. KRONESANGEN, af Ernst v. d. Recke. Det nordiske Forlag. Kjøbenhavn. Titelvignet, fotografisk Ætsning, trykt med Guld og Farve.

334. LES SEPT ANS DE MADEMOISELLE LILI. Par un papa. 39 dessins de Lorentz Froelich. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet samt 37 Tegninger. Fotografiske Ætsninger. Omtrent Halvdelen af Tegningerne ere omtegnede af en fremmed.

335. LE CHEMIN GLISSANT, par P. J. Stahl d'après Marco Wowzock. Illustrations de L. Froelich. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet. Fotografisk Ætsning.

De andre 24 Billeder, Bogen indeholder, findes i Nr. 203, Les histoires de mon parrain, hvoraf denne Fortælling er et Særtryk.

336. LA JOURNÉE DE MADEMOISELLE LILI. Quarante dessins de Lorentz Froelich. Nouvelle édition augmentée de plusieurs dessins. Texte par un papa (P. J. Stahl). J. Hetzel et Cie. Paris.

Denne nye Udgave af Nr. 92 har faaet et meget broget Udseende. De gamle Billeder ere formindskede, og der er kommet forskellige nye til, dels Træsnit udførte paa en anden Maade end de oprindelige Tegninger, dels Zinkætsninger af Matthis.

1899

337. HERO OG LEANDROS af Musaios. Illustreret af Lorens Frølich. Oversat fra Græsk af Sigurd Müller. Udgivet af Foreningen »Fremtiden«. Titelblad og 20 Randtegninger. Fotografiske Ætsninger, udførte af F. Hendriksen. Tre af Bladene ere sign. »L. F. 1860«.

Disse skønne Tegninger, der ere komponerede i Paris 1860, forelaa i lette Pennetegninger med Blyantstoner paa ganske tyndt Papir. De vare udførte som Forarbejder til Raderinger og fremkaldte ved en paatænkt engelsk Oversættelse af Digtet, som vedkommende Mand ikke saa sig i Stand til at bringe ud i Livet. I den danske Udgave er udeladt et Par Tegninger, dels fordi de ikke lod sig gengive, og dels fordi Teksten ikke levnede Plads til dem.

Samme Mand, der foranledigede Frølich til at tegne disse Blade, mente som andet Bind at ville udgive en Række græske Smaadigte, af den klassiske Antologi. Ogsaa hertil udførte Frølich en Række Kompositioner, hvoraf to ere gengivne i Tidsskriftet Kunst 1899 (se Nr. 342 under Titel Antikt Digt. Et andet af disse Blade er den under Nr. 316 forstnævnte Tegning i Illustreret Tidende.

338. — Titelvignet. Hero med den brændende Lampe ledsages af to Amoriner og en lille Faun. Fotografisk Ætsning.

Der blev af Nr. 337 trykt paa japansk Papir 20 Eksemplarer, som forsynedes med ovenanførte Vignet paa Titelbladet.

339. JULESTJERNEN. 1899. Hagerups Forlag. Kjøbenhavn.

— Juleklokken. Fotografisk Ætsning efter Originaltegningen, som har ligget til Grund for Træsnittet i Illustreret Tidende 1871 (se Nr. 140), sign. »1871 — L. Fr.«, Pg. 9.

340. JULEKORT. Engle bringe til Store og Smaa Bud om Ham, som i Krybben laa. Salig er Englenes Sang. Hilsen fra Benedicte U. Frølich og L. Fr. 1899—1900. En Gruppe af 5 Engle og 11 Serafhoveder. Fotolitografi. Trykt med en forgyldt Tone.

341. MADEMOISELLE LILI AU JARDIN DES PLANTES. Par un papa. 45 dessins de Lorentz Froelich. J. Hetzel et Cie. Paris. Titelbillede og Titelvignet.

samt 43 Tegninger. Fotografiske Ætsninger, enkelte ere omtegnede og sign. »Petit sc.«.

342. KUNST. 1. Aargang. 8. og 9. Hefte. Alfred Jacobsen. Kjøbenhavn. Indeholde følgende uudgivne Tegninger: Titel - Selvportræt 1839 - Faar 1836 - Hund 1837 - Portræt, München 1841 - Børneportræter Dresden 1842 - Hans Bröchner, Olevano 1847 - Studier af Køer 1845 - Studiehoved, Rom 1847 - Rosalina, Capri, 1848 - Studiehoved, Capri 1848 - Frejr - Studier af Ænder 1859 - Antikt Digt, 1860 - Antikt Digt, 1860 - Første Udkast til Børnebøger, Paris, Udstillingsvinduet, Huslæreren, Morgengnav - Fra Skitsebogen, 1860 - Første Udkast til Børnebøger, Paris - Første Udkast til Børnebøger, Paris - Tegning til Nordens Guder - Første Udkast til Børnebøger, Paris - Udkast til Frisen i Nationalmuseet paa Fredriksborg, de danskes Vikingetog til England - Trold - Loke - Adam og Eva - Thor. Alle de øvrige Billeder ere tidligere nævnte i denne Fortegnelse.

1900

343. DEN ÆLDRE EDDAS GUDESANGE. Tegninger af Lorens Frølich. Særtryk i 25 Eksemplarer paa Kunstnerens firsindstyveaarige Fødselsdag XXV. Oktober MDCCCC. Med Forlæggerens Tilladelse trykt i Fagskolen for Boghaandværk. Kjøbenhavn. MDCCCXCIX—MDCCCC.

Særtryk paa japansk Papir af Tegningerne i Nr. 320. 32 Blade samt Titelblad. Følgende ikke udgivne Tegninger findes heri: paa Titelbladet: Odin, som lytter til Mimers Hoved, sign. »L. Fr.«; paa Blad 32: Titel med Billede til Trymskvadet, Titel til Sangen om Rig samt et lodret Ornament. Bogens dekorative Vignetter ere benyttede til Bladsignaturer etc. trykte i Rødt.

344. DE TRE BLINDE KVINDER OG PERSEUS. Radering, sign. »L. Frølich 1900«. Følgende Underskrift: »Græsk og Nord. Myth. for Ungd. N. F. S. Grundtvig 1847 pg. 93. Alle tre lige gode om et Øje, der gik paa Omgang, men blev nu opsnappet af Perseus, saa de Graae, for at faae deres Fattigdom igjen, må — Engo, Mephredo, Deino.«

345. TRE LØBENDE HUNDE. Radering. Sign. »L. Frølich 1900. K.«. En Hund og en Kat paa en Trappe i Baggrunden. Nr. 344 og 345 følge med »Kunst« 2. Aarg. 5. Hefte. 1900.

200 Eksemplarer af Nr. 345 foreligge i et Omslag, hvorpaa er trykt en fotografisk Ætsning efter Frølichs første Radering (Nr. 1) samt endvidere Ordene »To Mindeblade fra Lorens Frølich 1900«.

346. DANSKE HELTESAGN. Tegninger af Lorens Frølich. Tekst af Axel Olrik. Udgivet paa Kunstnerens 80-Aars Fødselsdag den 25. Oktober 1900. G. E. C. Gad. Kjøbenhavn. Heri Aftryk af samtlige originale Træsnit fra Fabricius' Danmarkshistorie (se Nr. 57) og et af de originale Kemitypier, Danegæld. Da de kemityperede Stokke vare ødelagte, ere de tretten gengivne i fotografisk Ætsning af F. Hendriksen efter Aftrykkene i Originaludgaven. Olaf Trygvesøn og Dronning Tyre ere gengivne efter Originaltegningen. Grev Gerts Drab mangler i denne Udgave. Slutningsvignetterne ere hentede fra Grundtvigs Folkeviser (se Nr. 256) paa een nær, Pg. 78, som stammer fra Eddaens Gudesange. Endvidere findes to af Billederne fra de tvende Kirketaarne (se Nr. 20) Asker Ryg paa Hjemvejen og Asker Rygs Hjemkomst, samt en lille Gengivelse af Dannevirke (se Nr. 70), begge Træsnittene fra Aaret Ellevehundredsyvoghalvtreds (se Nr. 76) samt

et af Træsnittene fra Kalø Ruiner (se Nr. 74). Hroar og Helge paa Titelbladet og Pg. 14 ere gengivne efter Originaltegningen til Nr. 211. Af nye Ting findes: Skjold tages til Konge, Pg. 5, Uffe den Spage, Pg. 9, Odin, Pg. 49, samt Holger Danske og Burmand, Pg. 89.

UDEN AAR

EFTERFØLGENDE BLADE KUNNE IKKE HENFØRES TIL NOGET BESTEMT UDGIVELSESAAR

347. TUTEIN, FREDERIK (1757—1853). Litografi. Brystbillede en face t. h. Sign. »L. Frølich del. Trykt i Bærentzen og Co. lith. Inst. Gemzøe lith.«.

348. TUTEIN, FR. Et andet Lithografi efter samme Tegning. Sign. »L. Frølich del. 1845. J. W. Tegner og Kittendorffs lith. Inst. I. W. Tegner lith.« samt Navnet i Facsimile. (Strunck 3098.)

349. TUTEIN, J. A. F. R. A. M., født Siboni. Brystbillede næsten i Profil t. h. Sign. »L. Frølich del. I. W. Tegner og Kittendorffs lit. Inst.«. (Strunck 3099 a.)

350. VILHELMINE PAULINE FRØLICH, f. Tutein (f. 1790, ÷ 1881). Halvfigur siddende i en Lænestol, en face t. v. Litografi. Sign. »L. Frølich del. Trykt i Em. Bærentzen og Co. lith. Inst. P. Gemzøe lith.«.

Disse fire Blade ere vistnok litograferede i Halvtredsernes første Halvdel. Tegningen til Nr. 349 maa være udført omtrent paa samme Tid. Kunstneren har tegnet sin Moders Portræt (Nr. 350) en halv Snes Aar tidligere.

351. RANDTEGNING med Engle i vippende Græsstraa, øverst en Stjerne. Forneden er angivet Vand og fjernt Land. Sign. »L. Fr. 1861«. Fotografisk Ætsning. Benyttes som Titelvignet i de 90 Særtryk, der trykkes af denne Fortegnelse.

352. MADONNA MED BARN, omgivet af tre knælende og en staaende Engel. Bagved fem Serafhoveder i en Sky. Radering. U. Sign.

353. PRØVEBLAD. Tre siddende Apostle, vendte mod v. Ved Bladets venstre Rand et større Profilhoved. Radering. U. Sign.

Disse to sidstnævnte Blade ere udførte før 1857.

354. PRØVEBLAD. Radering. Til venstre den lille Bacchus paa en Tiger, derefter Kristus og to Apostle, Brystbilleder. To Drenge, hvoraf den ene tager en Torn ud af Foden, og en Hund. Forskellige Naaleprøver, hvoriblandt et skægget Hoved. Længst t. h. et vandretliggende Hoved. U. Sign.

355. MODER OG DATTER. Radering. Portræter af Kunstnerens Hustru Caroline Charlotta, f. in de Betou (f. 1830, ÷ 1872) og hans Datter Vilhelmine Edma Cornelia (f. 1859), begge i Profil t. v. Brystbilleder. De ere tænkte siddende ved et Piano. U. Sign.

Udført c. 1865.

356. HARPEN VED STRANDEN. En nøgen Kvinde ligger paa store Sten, hvorom Bølgerne skvulpe. Hun spiller paa en Harpe, der hænger i et gammelt Træ. U. Sign.

Kunstneren har udført dette Blad i Paris som Prøve paa en ny Reproduktionsmaade.

357. PRØVEBLAD. En ung Kvinde, som nøgen til Bæltestedet holder begge Arme korslagte over Hovedet. Hun sidder paa en Sten ved Søen. U. Sign.

Udført i Paris som Prøve paa en ny Reproduktionsmaade.

358. I HØSTENS TID. Ved en Høstak ligger en Mand og stryger en Tændstik af til sin Pibe. En lille Hund snuser til ham. Ved hans Side ligger en ung Mand i Samtale med en staaende Bondepige. I Baggrunden en Høstkarl og Børn. Fotografisk Ætsning. Sign. »L. Frølich«.

359. SKIRNIR — FREYR. Radering, sign. »L. Frølich inv. et exc.«. Ydun skænker Skirnir Æbler, og Fulla fylder Hornet med Suttungs Mjød (øverste Billede). Skirnir rider ved Daggry (midterste Billede). Skirnir finder sin Herre Freyr betagen af Elskov til Gerda (nederste Billede).

Raderet til Nordens Guder, men ikke benyttet.

Fra Den ældre Eddas Gudesange. Nr. 320.

360. DØRPLADE. Aftryk af Kunstnerens egenhændigt raderede Messingdørplade. Forneden to liggende Genier, paa Siderne stiliserede Planter. Foroven i Midten Navnet L. Frølich, som naturligvis paa Aftrykket maa være omvendt.

Frølich har udført Pladen 1878. Første Gang trykt af Dekorationsforeningen ved den nordiske Udstilling 1888.

361. EN DRENG RIDER PAA EN HEST, Ryggen vendt mod Beskueren. Han holder højre Arm udstrakt, legende med en Hund. Nedenunder trykt »Efter en Haandtegning«. U. Sign.

Udført i Danmark ved Pachtografi?

362. LA VISITE. En Abefamilie, for hvem en siddende Abe i Forgrunden t. v. holder Foredrag. Sign. i selve Billedet »L. Fr.«. Under Billedet »L. Frølich«. Radering.

Udført i Paris mellem 1860—73.

363. ET GRÆSSENDE FAAR. Kemitypi.

364. Til en Bog af Mme Angélique Arnaud har Frølich leveret Tegninger i Paris.

365. EN HJORT. Vignet til en Paabindings-Signatur for Hjorteapoteket i København. Raderet i Sten med tilføjet Firmanavn. U. Sign.

Vignetten gaar igen den Dag i Dag i forvansket Form i en Prisliste over Etiketter fra Hagen og Sivertsens Stentrykkeri, Odense. Den er tegnet af Frølich 1840? Der foreligger 3 Rækker Pennetegninger til slige Vignetter; en af Kjellerup, en af Lundbye og en af Frølich. De to sidstnævnte Rækker gengives her i fotografiske Ætsninger, ikke blot fordi de ere smukke og interessante Tegninger fra disse Kunstneres yngste Aar, men tillige for at faa mulige Oplysninger, om nogen af dem har været benyttet.

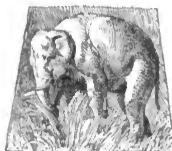

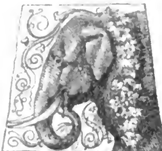
Tegning og Radering paa Sten af en Vignet til Hjorteapoteket. Nr. 365.

TILFØJELSE

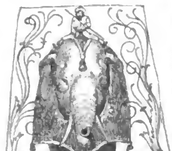
NISSE, DER SKÆRER EN PEN. Radering. Sign. med Frølichs og Lundbyes Navn og 47. Udkom hos Christiani & Grisson som Vignet paa Brevpapir.

»Lorenz vil kjendes ved sin egen lille Nisse og vel neppe misbillige, at jeg ved Juletid raderede den paa en lille Plade og gav Henrichsen samme, for at den paa Brevpapir kunde fare Verden om«. Brev til Læssøe 11. Febr. 1848 (Karl Madsen: Joh. Th. Lundbye. Pg. 259).

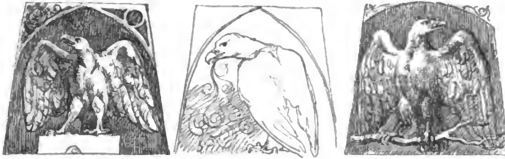

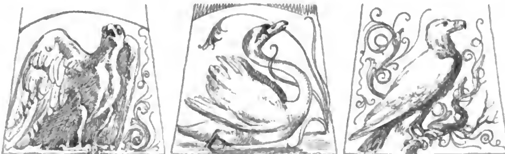

L. Frølich. Udkast til Apotekervignetter. Efter Originaltegningerne. 1840?

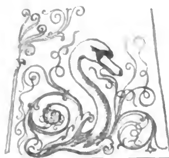

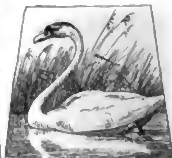

Joh. Th. Lundbye. Udkast til Apotekervignetter. Efter Originaltegninger fra 1840.

J. Th. Lundbye. L. Frølich. J. Th. Lundbye.

Fotografiske Ætsninger efter Originalerne i Hr. *V. Borgens* Samling.

I ovenstaaende Fortegnelse er hvert Enkeltblad nævnet under det Aar, da det fremkom, Bøgerne under det Aar, som staar paa Titelbladet. Med * ere betegnede de Værker, som Forf. ikke har set. Enhver Bog, som helt er illustreret af Frølich, er kun anført med et Nummer. Derimod har i de Bøger, som Kunstneren har tegnet i Forbindelse med andre, enhver illustreret Fortælling, Digt eller Artikel sit eget Nummer. Paa de franske Billedbøger findes næsten aldrig Aarstal. De ere anførte efter velvilligt Opgivende fra Forlaget *J. Hetzel et Cie.* Fra samme Forlag var til Frølich-Udstillingen i Kunstindustrimuseet, Okt. 1900, velvilligst tilsendt Forf. c. 1000 af Kunstnerens Originaltegninger til franske Børnebøger. Fra denne Samling ere enkelte Tegninger gengivne i Fortegnelsen til Sammenligning med de endelige i Bøgerne trykte Træsnit eller Ætsninger. Hr. Cand. mag., Assistent ved det kgl. Bibliotek *Carl Fredstrup* har ydet sin Bistand ved Bibliografien over de udenlandske Bøger. Men først og sidst har Xylograf *F. Hendriksen* været Forf. behjælpelig; uden hans virksomme Understøttelse vilde denne Fortegnelse ikke være bleven saa righoldig, som den er. Fuldstændig kan den desværre ikke gøre Fordring paa at være. Den vil vistnok blive suppleret med adskillige Blade, som Frølich har spredt rundt om, navnlig i udenlandske Bøger og Tidsskrifter. Men Fortegnelsen er udført med det Kendskab, som Forf. har kunnet skaffe sig til Kunstnerens Værker, og med den Kærlighed, som han har følt derfor fra sin tidligste Ungdom.

Fra Særtrykket af Hero og Leandros. Nr. 338.

Bind i fuldt Skind fra Oxford University Press.

BOGHAANDVÆRKET PAA VERDENSUDSTILLINGEN I PARIS 1900

DET gælder om Boghaandværket paa Verdensudstillingen i Paris, at ogsaa for dets Vedkommende var den planlagte Gruppeinddeling ikke fastholdt. Hovedmængden af Bøgerne fandtes vel der, hvor de efter Planen burde søges, i det højre af de store Palæer paa *Champ de Mars;* men vilde man danne sig noget Overblik over, hvad Udstillingen indeholdt paa Bogkunstens Omraade, da maatte man desuden gøre Svinkeærinder baade hist og her paa Terrænet. Tyskland havde saaledes samlet sin meget fyldige Udstilling af Boghaandværk i det tyske Riges Pavillon i *Rue des Nations;* og Danmark havde jo, som bekendt, knyttet sin af *Forening for Boghaandværk* arrangerede Udstilling til sin kunstindustrielle Afdeling paa *Invalides.* Men ved Siden af saadanne Masse-Udvandringer fra *Champ de Mars* havde enkelte Udstillere indenfor de Lande, der udstillede der, set deres Snit til at smutte over til *Invalides.* Det var for Englands Vedkommende Tilfældet med en Række smukke Bogbind, udførte af *Cedric Chivers* efter Tegninger af *Granvill-Fell* og Mrs. *Alice Shepherd;* de fandtes i et af de engelske Interiører. Det var for Norges Vedkommende Tilfældet med Fru *Frits Thaulows* lapsede Bogbind, der gemte sig mellem de norske Tæpper, og for Finlands Vedkommende med Fru *Valgren's* i Læderplastik udførte Bind, der endog maatte søges i *Le Grand Palais,* hvor det franske Galanteri havde anbragt disse Bagateller mellem Verdens største Skulpturværker. Vilde man være meget grundig, saa kunde man ogsaa nu og da finde lidt Boghaandværk i Balkanstaternes og de eksotiske Rigers Pavilloner i *Rue des Nations* og ved *Trocadéro.*

Hændte det vel undertiden, at de Udstillere, der havde søgt bort fra Gruppen paa *Champ de Mars*, næsten druknede i Mængden, saa vare de, der trofast holdt ved, ingenlunde at misunde. Paa *Champ de Mars* havde de fremmede Lande paa Grund enten af den ringe Plads eller af de faa Udstillere set sig nødsagede til at samle forskellige Grupper indenfor samme Ramme. Følgen var, at man, for at finde Boghaandværket, overalt maatte lede sig frem mellem Klaverer og Trompeter, Kikkerter og Termometre, kunstige Ben og vanskabte Gipsfødder, Mønter og Medaljer, Teaterrekvisiter og alskens Undervisningsmidler, for ikke at tale om Landkort og utrolige Masser af de nu saa yndede »Kunstfotografier«, hvis Morsomheder bliver endnu kedeligere, jo flere man ser paa en Gang. Alle disse Ting, der just ikke forbandtes ved noget aabenbart Slægtskab, kunde undertiden indgaa de snurrigste Forbindelser, som f. Eks. i den svenske Afdeling, hvor i en trefløjet Montre til venstre nogle Bogbind fra det ansete Firma Beck & Søn, til højre nogle Eksemplarer af Tullbergs »Les Maisons souveraines de l'Europe« flankerede et kunstigt Ben og en Tandlægetang med en vældig Kindtand. Men ikke nok med denne Forvirring: havde man omsider fundet, hvad man søgte, da maatte man se paa Tingene under en øredøvende Larm fra store Trykkerpresser og Galeriernes selvarbejdende musikalske Tærskeværker. — Som overalt paa Udstillingen, saa havde Frankrig ogsaa her paa *Champ de Mars* forbeholdt sig Broderparten af Pladsen. Dets Udstilling af Boghaandværk fandtes i Palæets underste Etage, hvor ogsaa Amerika, Østrig-Ungarn og England, Schweiz, Belgien, Holland, Italien og Rusland havde faaet anvist Plads, medens Portugal, Spanien, Sverrige, Norge og Japan havde maattet tage til Takke med Galeriet. Paa den smukkeste Maade dannedes Indgangen til den franske Afdeling af en af de retrospektive og »centennale« Udstillinger, hvorpaa Verdensudstillingen var saa rig. Med den største Liberalitet havde her offentlige Institutioner og private Samlere udlaant deres Skatte af Bøger, Bogbind og sjældne Mannskripter, blandt hvilke sidste Klenodiernes Klenodie var den berømte, rigt illuminerede Evangeliebog, som i længst svundne Dage af Karl den store var skænket til *Saint-Riquier*-Kirken i Abbéville. Det var da heller ikke langt fra, at Fortiden gjorde Nutiden til Skamme, og at det gamle, ogsaa for denne Gruppes Vedkommende, røvede Interessen fra det nye. — Thi det kan ikke nægtes, at Udstillingen af det franske Boghaandværk beredte lidt af en

Bind i fuldt Skind, af Henri Marius Michel.

Skuffelse. Som en Oversigt over de sidste 10 Aars Bedrifter og gode Gerninger var Udstillingen udmærket nok, men den rummede ingen Overraskelser og alt for faa af de Begivenheder, som et saadant Verdensstævne gerne skulde være Vidne til. Den eneste store Begivenhed var egentlig kun *Imprimerie Nationale's* Fremlæggelse af første Bind af *Histoire de l'Imprimerie Française*, et monumentalt Værk, der upaatvivlelig maa anses for det 20de Aarhundredes første Stordaad paa Typografiens Omraade. Gennem en rig og ødsel Anvendelse af glimrende Gengivelser vil det vise den franske Bogtrykkerkunsts Udvikling i det 15de og 16de Aarhundrede.

Bind i fuldt Skind fra Oxford University Press.

Ligesom Bogtrykkerne til Publikums Bekvemmelighed havde indrettet en Læsesalon paa deres Enemærker, saaledes fandtes ogsaa i »Librairie«-Afdelingen en større Sal, hvor *Syndicat de la Presse périodique* daglig lod fremlægge et Utal af franske Tidsskrifter og Dagblade, af hvilke nogle i mægtige Oplag udspyedes af de store Trykkerpresser ved Siden af. Uden om denne Læsesal grupperede sig de store franske Forlæggeres Udstillinger, hvor man i bugnende Mængde genfandt alle de mange udmærkede franske Pragt- og Illustrationsværker, der forlængst ere kendte herhjemme gennem *Foreningen for Boghaandværk's* Udstillinger eller vore større Bogladers Vinduer. Her udstillede Forlægger-Firmaer som *Plon, Hachette, Morel, Felix Juven* (Le Rire), *Empis* (*Guillaume's* og *Bac's* Illustrationer), *Baschet, Piazza, Mame & fils, Laurens, Firmin Didot, Durand fils, Enoch* (Nodebøger med Illustrationer af *Rivière* og *Vilette*), *Boudot* o. fl. Her havde ogsaa de franske Bogbindere samlet deres Arbejder i to anselige Montrer, hvor i den ene *Gruel*, i den anden *Mercier* og *Marius Michel* bredte sig paa Hæderspladsen. Det var maaske denne Del af Udstillingen, der mest skuffede Ens store Forventninger. Men herom vil jo *Bogvennen* nedenfor berette.

Bind i fuldt Skind. Indbunden af P. Claessens, efter Tegning af H. Van de Velde, Brüssel.

Hvad de andre Lande udstillede paa *Champ de Mars* beredte ej heller store Overraskelser. Amerika havde fyldt flere Reoler med Bogsamlinger fra saa velkendte »Publishers« som *The Century Co.*, New-York, *Herbert S. Stone & Co.*, Chikago, *Barrie & Son*, Filadelfia, *Lothrop Publishing Co.*,

Small, Maynard & Co. og *Little, Brown & Co.*, de sidste tre alle Boston-Firmaer. Der var dog kun faa Pragtværker herimellem; Hovedmassen var mere almindelige Hverdags-Bøger, hvis komponerede Shirtingsbind, navnlig de fra det sidstnævnte Firma, ikke sjælden vare af god dekorativ Virkning. Men et blot nogenlunde rammende Udtryk for, hvad Amerika formaar paa Boghaandværkets Omraade, gav denne lille og ret tilfældig sammensatte Udstilling ikke.

Saa var der mere Mening i den Maade, hvorpaa Englænderne havde grebet Sagen an. Her havde Boghandlernes Korporation taget Sagen i sin Haand og tilvejebragt et godt Udvalg af de smukkest trykte og bedst illustrerede moderne Bøger. Bøgerne vare meget praktisk og anskueligt anbragte opslagne paa Hylder; blot var Pladsen saa knapt tilmaalt, at hver Forlægger kun kunde repræsenteres ved nogle faa Bøger. Fra *Kelmscott-Press*, der ganske vist indtog Hæderspladsen,

Bind i fuldt Skind, tegnet og udført af René Wiener, Nancy.

fandtes saaledes ialt kun fire Bøger, hvoriblandt selvfølgelig den store Chaucer-Udgave, der ogsaa ved denne Lejlighed overstraalede alt andet.

I Østrigs Afdeling, der her, som andet Steds, var installeret med megen Smag, lagde man fortrinsvis Mærke til en Række store Illustrationsværker fra *Gesellschaft für vervielfältigende Kunst in Wien*, saasom den velkendte »Jahresmappe« og de smukke Værker om *Grasset* og *Henry Rivière*. Tillige fandtes flere smukt udstyrede Bøger fra *Gerlach & Schenk* (Wien) og *Friedrich Jasper* (do.). Ungarn derimod frembød kun lidt af Interesse for Typografiens Vedkommende, og hvad Bogbinderkunsten angik, da havde man intet bedre vidst at finde paa, end at udstille et Utal, som Regel ret græsseligt indbundne, Adresser, der i 1894 skænkedes Ungarns store Digter *Maurus Jokai*. I Italiens Afdeling, hvor det op ad Vægge og ned ad Stolper bugnede af allehaande Fotografier, fandtes kun lidet Boghaandværk, mest jævne Bøger, indbundne i de kønne guldforsirede Pergamentsbind, som fra gammel Tid har været de italienske Bogbinderes Specialitet. Rusland derimod havde en ret anselig Udstilling, hvor især den hellige Synode dominerede med en rig Udfoldelse af sine Skrifter. Noget af kunstnerisk Værd

Bind i fuldt Maroquin. Tegnet af Th. Bindesbøll, udført af Anker Kyster.

fandtes ikke her. Den eneste, der syntes paavirket af den moderne Bevægelse, var *A. I. Momontow* (Moskov), der udstillede Bøger med smukke farvetrykte Illustrationer, men disse vare rigtignok ganske franske i deres Tilsnit. I Belgiens Afdeling bemærkede man en mindre Samling Kataloger og andet Akcidenstryk fra *Imprimerie Momon* (Brüssel), ganske moderne i Stilen, til Dels efter Tegning af *H. v. de Velde*. Det var disse faa Tryksager tillige med to efter hans Tegning udførte Bogbind, der paa hele denne store Verdensudstilling, hvor v. de Veldes Indflydelse saa ofte sporedes, vare de eneste autentiske Prøver paa hans Kunst og dekorative Stil.

Om de øvrige Lande, der udstillede paa *Champ de Mars*, er kun at meddele, at Sverrige og Norge mødte frem med et sparsomt Udvalg af de senere Aars bedste Illustrationsværker, og at Japan, der vel, om det havde villet, kunde have haft en straalende Udstilling, kun udstillede en 4—5 Bøger med til Dels farvetrykte Gengivelser af gammel japansk Kunst; men disse Gengivelser vare rigtignok af en saa fuldkommen Teknik og af en saadan Pragt i Farven, at de huskes som det allerbedste af Udstillingens Boghaandværk. Som nævnt, fandtes Tysklands Udstilling af Boghaandværk i *Das deutsche Haus*, hvor den fyldte en Række Værelser i begge Etager. Saa godt som alt, hvad der har Navn i det tyske Boghandels Verdensrige, havde fulgt Indbydelsen fra *Deutscher Buchgewerbeverein zu Leipzig*, hvem det var overdraget at organisere Udstillingen. Denne Forening havde ogsaa Æren for den smagfulde Katalog (trykt hos Breitkopf & Härtel), der i sig selv var et talende Vidnesbyrd om de ihærdige Bestræbelser, der i Tyskland gøres for at bringe Boghaandværket op paa den moderne Smags Højder. Der var selvfølgelig fuldt op af udmærkede Ting allevegne; men det allerbedste fandt

Bind i fuldt Maroquin i 10 Farver. Tegnet af Joakim Skovgaard, udført af Imm. Petersen.

man kun i et mindre Hjørneværelse (paa første Sal), der helt var overladt *Kaiserlich Deutsche Reichsdruckerei in Berlin.* Her vare Væggene prydede med Trykkeriets mesterlige Lystryk-Gengivelser af gamle Kobberstik, medens man i Montrer og paa Borde traf saa fortjenstfulde Værker som de ti Mapper med Gengivelser af »Kupferstiche und Holzschnitte alter Meister«, Gengivelserne af Dürer og Cranach, af Haandtegningerne i British Museum, Rembrandt, Maso Finiguerra eller »Das Werk des Jacopo de' Barbari«. Af nyere Værker saa man her for første Gang 1ste Levering af den store Folio-Udgave af *»Die Nibelungen«*, hvis rige og noble typografiske Udstyr glædede nok saa meget som *Sattlers* pragtfulde, men ofte noget tørre og ensformige Illustrationer. Et andet Pragtværk var Musæus' *Die Chronika der drei Schwestern,* illustreret af *H. Leffler* og *Joseph Urban.* Selvfølgelig manglede ikke den bedste af *Reichsdruckerei's* Bedrifter: *Druckschriften des XV bis XVIII Jahrhunderts.* Til disse sidstnævnte Værker havde Trykkeriet selv udført rige Indbindinger.

C—n.

* * *

Man kunde have ventet at finde en nogenlunde fyldig Repræsentation af Kulturlandenes Bogbinderkunst paa den store Paradeplads i Paris; men efterhaanden som man søgte, led man Skuffelser. Der var Lande, som helt havde holdt sig tilbage, og der var Mænd med gode Navne, hvis Arbejder man havde glædet sig til at gøre nærmere Bekendtskab med, uden at dette dog lykkedes. Bøgerne vare udstillede paa forskellige Steder, men der var dog ligesom et Knudepunkt paa Marsmarken omkring den retrospektive Afdeling. Her udstillede de franske Bog-

handlere, Bogbindere, Bogtrykkere, kort: alle franske Boghaandværksfolk. Denne retrospektive Udstilling bestod af en Mønstersamling fra franske Bibliofilers Boghylder og Mapper. Her var alt hvad angaar Fremstillingen af Bøger i de sidste 3—400 Aar, navnlig dog det sidste Hundrede, opstillet klart og anskueligt i Skabe og Montrer. Af Bogbind fandtes flere Hundrede med nøjagtig og god Besked om Indbindingens og Dekorationens Art, samt Mesterens Navn, helt fra de

Bind i flerfarvet Mosaik paa Pergament.
Tegnet af Jens Lund, udført af J. L. Flyge.

gamle Renæssancebind, som vejes op med Guld og ere mærkede med *Grolier* og *Maioli*, ned til Navne som *Trautz-Bauzonnet* og *Marius Michel*.

I de to Hovedmontrer, som indeholdt de nuværende franske Firmaers moderne Luksus- og Kunstbind, havde *Gruel* og *Mercier* faaet Hæderspladserne. Dog ikke med Rette. Pladsen tilkom ubetinget *Henri-Marius Michel*, som fortsætter sin Faders fortjenstfulde Gerning i Retning af at skabe nye, selvstændige Former for Bogdekoration, udenfor de gammelkendte, saa ofte eftergjorte Stilarter. Man var ikke i Tvivl om, at man her stod overfor en Mand, som baade var sikker og maalbevidst som Kunstner og ærlig og daadskraftig som Haand-

Bind med paalagt Skind i tre Farver.
Tegnet af Th. Bindesbøll, udført af J. L. Flyge.

værker. Man følte lige som lidt af den rene Glæde, han selv maa have nydt under Udførelsen af disse stærkt personlige Værker, hvis Fortrin straks sprang i Øjnene. Der er først hans Kompositioners Idé, som i enkelte Tilfælde slutte sig tæt og karakteristisk om Bogens Stemning, der er hans sobre, maadeholdne Tegninger, mest med Motiver hentede fra Planteverdenen, hans bløde, indsmigrende Linievirkning og saa hans Farver. Dæmpede, lidt melankolske, undertiden lidt for ængstelige, sjældent med bratte Overgange fint stemte, aldrig udfordrende. Han bruger sjældent Guld; Linien og Farven er ham nok. Som i »L'Immortalité«: tre Kviste af det giftige Pigæble med lange, stive, hvide Blomster og skarptskaarne, lyse, olivengrønne Blade paa mørk oliv Bund. »Les nuits« har hele Siden dækket af Ranker med Kaprifolier i mørke, orange, violette og grønlige Farver, de staa som slørede af Sommernattens Mørke. »Monsieur, Madame et Bébé« er en af hans mest dekorative; Bunden blaagrøn med en oval Krans af Orkideer i violette Schatteringer med gule Støvdragere og grønne, smalle Blade. Endelig fandtes en vellykket Bræmme af Misteltén, flettet ud fra Ryggens ophøjede Bind paa en mørk crêmefarvet Bund. Selvfølgelig kan Manden ogsaa haandtere Guld, som man saa i et Par nydelige Doublurer, og lidt Læderplastik viste han ogsaa, blandt andet paa »Les fleurs du mal«, hvor han paa mørk oliv Bund, i to dybtliggende, mørke Felter, havde anbragt en tidselagtig Blomst, hvis Stilk var groet gennem et elfenbensskinnende Dødningehoved. »Pastels« bar en lignende Dekoration af Alpevioler i ophøjet Arbejde med Farver.

Bind i Mosaik.
Tegnet af Jens Lund, udført af J. L. Flyge.

Ved Siden af disse Arbejder stak et Par andre Pariser-Bogbinderes

noget af, netop fordi de forsøgte at gaa i samme Fodspor. Den bedste, *Ruban*, formaaede ikke at beherske sig, hverken i Tegningens Enkelhed eller i Farvens Samvirken. Han holdt sig til fine Blomster, som han stiliserede mere eller mindre godt, og overlæssede sine Sider, brugte stærke Farver og naaede ikke den gode dekorative Virkning, trods alt det Arbejde, han havde anvendt. *Magnin* var helt ude i Naturalismen, af og til dog med japansk Paavirkning. Han overdriver, han maler næsten. Der var blomstrende Grene og store, spraglede Buketter; Fugle, hvis skinnende Fjer vare nøjagtigt gengivne; Emblemer og nogne Kvinder, sammenblandede med Renæssance- eller Barok-Ornamenter. Fint og pillent var det gjort med paalagt Skind, undertiden med lidt Guld og Relief, og Farverne endog paa enkelte hjulpne efter med Pensel. Endnu én Bogbinder, *Canape*, holdt sig mest til Virkningen af Farver og Blindtryk, men hans Tegninger vare gennemgaaende for løse. Paa et Par Bind havde han dog heldigt formet sit Mønster og sine Farver efter gamle græske Vasemalerier, og det var endog lykkedes ham at faa en Kvindefigur listet ind, uden at skade Dekorationen. *Bretault* bredte sig med Renæssance-Mønstre i Stempeltryk og *Chambolle-Duru* holdt ligeledes fast ved de gammelkendte Sving, dog isprængte med enkelte nyere. Den righoldigste, men ikke mest imponerende, Samling var udstillet af det gamle Firma *Gruel*. Der var alle Arter af Haandværket fremme: Haandforgyldning, saa fint og sirligt som ønskeligt, Paa-

Bind i fuldt Maroquin.
Tegnet af P. V. Jensen-Klint, udført af J. L. Flyge.

Bind i fuldt Maroquin.
Tegnet af G. Heilmann, udført af Imm. Petersen.

lægning, som i Retning af Akkuratesse var uden Dadel, og drevent Læder, bemalet med Farver og Bronce, og undertiden vare alle Arter repræsenterede paa samme Bog. Der blev gjort opmærksom paa, at alle Tegninger vare udførte af Firmaets egne Folk, men de lode ogsaa en Del tilbage at ønske; man mærkede hvert Øjeblik, at Tegningen var gjort for at lade Tekniken glimre, for at vise, hvad en første Klasses Forgylder eller Modellør formaar. Stadig skortede det paa dekorativ Holdning og Kraft; Bizarrerier var der for mange af. Paa en gammel Vejviser var, i Guldlinier og Farver, Træsnitmaneren efterlignet fremstillende et Parti af en Gade og en Plads fra det gamle Paris; det var lidt pinligt at se saa meget Arbejde spildt paa en Tegning, som egnede sig saa slet til dekorativ Haandforgyldning. Værst gik det dog til paa de drevne Læderbind, som man kan faa til at virke saa smukt, naar der tages lidt raskt og bredt fat derpaa, men her var Overlæsselse, Pillenhed og Sirlighed fremherskende. Materialet havde mistet sin Karakter. Skal endelig Haandværket vises — og ogsaa det har sin store Interesse — saa lad det blive som hos *Mercier*. Her var ingen Gøgl og søgt Higen efter at være original i Tegningen, her var mere Forstaaelse og Fortsættelse af god Tradition end hos nogen anden, ofte gode Farver og helt igennem en mesterlig Forgyldning. Den stod rent og klart med en forbløffende Sikkerhed og Elegance. Han er ubetinget Frankrigs første Forgylder.

Franskmændenes Særkende og den Ting, som de selv indrømme, de sætte meget højt, næsten højest af alt, er deres Teknik, deres til det yderste drevne Fuldkommenhed i Udførelsen af vanskelige Kunststykker og den gennemførte Properhed, Holdbarhed og Nøjagtighed i Behandlingen, som saa ofte gaar over i Pillenhed. Deres Kompositioner volde dem ingen videre Vanskeligheder, naar de følge de ældre Tiders Retninger og arbejde i deres klassiske Stilarter, men de staa lige som paa fremmed Grund, naar de gøre sig Anstrengelser for at være moderne. Personlighed som hos *Michel* findes der kun svage Spor af, og mærkværdig nok benytte de ikke virkelig dekorative Kunstneres Hjælp for at naa ud paa andre og bedre Baner.

Det andet Land, som ogsaa har Tradition i sin Bogdekoration, England, var betydelig videre fremme mod Nutidens Maal. Her havde habile Kunstnere, som fuldstændig vare inde i Forgyldningens tekniske Sider, tegnet det meste, og der var god moderne Opfattelse fra Kunstnernes Side og ulastelig Udførelse fra Haandværkernes. Blandt de 4—5 Udstillere indtog *Oxford University Press* den største Plads, og viste baade dagligdags, praktiske Bind til Bønnebøger, Salmebøger etc., godt dekorerede Halvbind, enkle Helbind og helt gennemførte haandforgyldte Unica. Kompositionerne i disse sidste, der vare noget paavirkede af *Cobden Sandersons* Retning, vare hovedsagenlig udførte ved Hjælp af Buelinier, Blad- og Blomsterstempler. Det skortede lidt paa Kraft i Kompositionerne, lidt sødladent var der over dem; men der var Liv, Ynde og meget at glæde sig over. Kirkelige Symboler vare stærkt fremherskende: en Alterbog bar et Kors, hvorom slyngede sig en stærkt stiliseret Vinranke, som bredte sig over hele Siden, saaledes at de yderste Blade dannede Ramme om Korset og Drueklaserne. Forskellige Salmebøger havde lignende, enklere Dekorationer. Et andet Firma, *Karslake & Co.*, gjorde sig megen Umage for at virke med bizarre Ideer og Smaafinesser i Tekniken: næsten alle Rygtitlers Typer vare punkterede paa fri Haand, Punkt ved Punkt, der var

anvendt mange fintprikkede Felter og massive Stempler sammen med haarfine Linier, nyt Skind var fremstillet; men det hele led af noget sært, vildt og løst. Hos Firmaet *Bagguley* fandt man Prøver paa de saakaldte Sutherland Bindings, Helbind med ganske tarvelig ydre Dekoration, men indvendig paa Bindet var der ødslet med Arbejde. Bunden var altid Pergament, oversaaet med fintmønstrede Stempler baade i Guld og Farver. Sammenstillingen af disse virkede rigt og nydeligt, undertiden fik man Indtryk af guldindvirket Stof. Hertil bidrog nu ogsaa Mønstrene, som næsten alle vare komponerede som uafsluttede Flademønstre. Udenom paa Skindkanten var gerne et Par Linier og Bogens første og

Bind i Svineskind. Blindtryk og Guld.
Tegnet af Th. Bindesbøll, udført af J. L. Flyge.

sidste Blad bestod af Moiré eller andet Stof af samme Farve som Bindet. Det gamle Hus *Zaehnsdorf*, som har været noget langsomt med at komme ind paa den nye fremherskende Stil, viste en Snes Bind, baade efter gamle Forbilleder og efter nye. De sidste vare beherskede, som det maaske sømmer sig for dette Firma, men ikke videre godt tegnede, noget spinkelt og tørt vare de ogsaa udførte, men af dygtige og sikre Hænder.

Alt i alt, det var som om der manglede Mandighed, Fylde og Kraft i den engelske Afdeling. Cobden Sanderson kunde have bragt den, men han ynder ikke at udstille.

Man vidste, at Tyskerne havde gjort store Anstrengelser for at bringe noget kunstnerisk godt frem ved denne Udstilling; baade *Jos. Sattler* og *Otto Eckmann*

vare satte i Gang med at tegne Bind til *Reichsdruckereis* Pragtværker, men det maa siges, at den gode Hensigt naaedes ikke. Sattler havde paa »Niebelungen« henkastet et Par store Profilhoveder med grove Konturer, omtrent i Manér af de Skyggebilleder, som Børn more sig med at udskære i Papir. De vare fremstillede ved Paalægning af tyndt Kalveskind, graat og rødligt, paa hvidt Pergament. Paa samme Maade var »Druckschriften« pyntet med to Bogtrykkere i fuld Virksomhed, én fra de ældste Tider arbejdede over Titelfeltet, og én fra en yngre under dette. Hvid Bund havde *Eckmann* ogsaa benyttet til en drapperet Kvindefigur ved en Cavallet. Det var udført med ret fine Linier, dels i Guld, dels Bronce- og Sorttryk, samt lidt Paalægning i ganske blege Farver. Disse tre Bind af Tysklands første Tegnere pegede ganske vist hen imod nye Metoder, men Tegningerne vare Bogillustrationer, havde været bedre paa deres Plads f. Eks. paa Bogomslag, og man var af Iver for at skabe nyt gaaet ud over al sund Teknik. Bøgerne turde man ikke tage i sin Haand af Frygt for at skade de smalle Kalveskindsstrimler eller det i Relief paamalede Bronce. Det var kun udekorative Skuestykker, som maatte blive paa den Plads, hvor de vare lagte. Naturligvis havde man ogsaa forsøgt at lave noget ud af Nancy-Skolens maleriske Urimeligheder. Vi har nu i den sidste halve Snes Aar fra Nancy set en antagelig Mængde af disse Bind, for det meste lidt stiliserede Landskaber, af og til med Figurer, udførte i mere eller mindre groft, paalagt, flerfarvet Skind, eller med svære ridsede Konturer i Relief og Bemaling; selv Metal-Paalægning og Indlægning er benyttet. Det tyske Bind var lidt mere slikket i Behandlingen, men Metalmaanen skinnede nok saa sværmerisk ned i Vandet, paa Klipperne og over Forgrundens Iris og Dunhammere. Originalt var det ikke; nogen smagfuld Binddekoration endnu mindre. Derimod var en stor Bog med Broncebeslag, nogle enkle Baanddekorationer i Relief og flettet Kant, virkelig god i al sin massive Bredde. Berliner-Hofbogbinderen *Collin* havde foruden en stor Læderplastik-Bog med Engel, Kobberbeslag og ubehagelige Farver, nogle, moderne tegnede, virkningsfulde, enkle Linieornamenter, som udsprang fra Bogryggen og bredte sig ned over Siderne. *Herzog* i Leipzig mødte med en Del af *Poul Kerstens* ældre, slet tegnede, men ret fordringsfulde Bind. Der var i det hele en forunderlig Anmasselse i den tyske Afdeling, tydelig nok hos de bedste en Stræben efter at præstere noget hidtil usét, men de rigtige Kunstnere havde ikke fattet Teknikens Hemmeligheder, og Haandværks-Kunstnerne havde ikke magtet andet, end hvad man kunde vente af dem: jævn Trivialitet. Saa stod Belgierne med deres *Van de Velde* godt. Hans Tegninger vare udførte af *Claessens*, der var forbausende store Guldflader derimellem, som ingen anden endnu har givet sig i Lag med, en Overlegenhed i Behandlingen, og tydelig nok udmærket Samarbejde mellem Kunstneren og Forgylderen. »Le roman d'amour« var en af de enkleste; bløde, svajede Linier med svære Partier dannede en Ramme om et aabent Midterfelt, og paa en anden var hans karakteristiske Former lagte i alle Farver og sammenslyngede paa den mest harmoniske Maade. »Chaucer« var i hvidt Svineskind med en Slags Palmetter i Hjørnerne og Akelejer med lyse, brunlige Blade i Midterfeltet, og paa et Par andre Bind var der vellykket Reliefarbejde. Her var baade Alvor og Stil, og her var ingen Famlen og intet Forsøg paa at gaa ud over Dekorationens naturlige Grænser, saaledes som hos *G. Rykers & fils*. Dér traf man igen Nancy-Skolens hele farverige Manér; f. Eks. et Landskab

med Kornmark og store Valmuer i Forgrunden, Træer, Himmel og Skyer; det var som om Bindets Forside var lige til at sætte i Ramme og gælde for et Maleri. Symbolistiske, uudgrundelige Gaader manglede heller ikke.

Østrig udstillede kun et Par enkelte Bind med moderne Linieføring, Ungarn en Del brammende Adresse-Mapper, og Sverrige var kun repræsenteret ved *Beck & Søn* med 7—8 Bind i Lædermosaik og Plastik. Farverne stode lyse og lette, bedst var en lille Bog med Vintergække, og »Palet-Skrap« med et stærkt stiliseret Træ. En norsk Bogbinder var tarvelig, en Amerikaner ikke mindre.

En Del Gengivelser af de nye danske Bogbind, Forening for Boghaandværk har ladet udføre for Pariserudstillingen, ere her medtagne.

A. K.

CHRISTIAN HØST

Christian Høst.

Det maa vel siges, at den danske Boghandlerstand for Tiden tæller ikke faa dygtige og foretagsomme Mænd i sin Midte, men det er dog kun et Mindretal af disse, der med fin og sikker Forstaaelse har opfattet vort hjemlige Boghaandværks Bestræbelser og støttet disse med Raad og Daad. Det virker derfor føleligt, naar Døden bortkalder en af disse faa, og det føles dobbelt, naar det sker i en forholdsvis ung Alder, som Tilfældet var med den Mand, hvis Navn staar over disse Linier.

Kongelig Hofboghandler *Chr. Høst,* Chefen for det gamle, ansete Firma Andr. Fred. Høst & Søn, omfattede ikke alene sit Fag med varm Interesse, men var tillige ikke saa lidt af en Bibliofil. Skønt han ikke personlig »samlede« paa Bøger, forstod han dog at vurdere smukke Bøger og Indbindinger i højere Grad end de fleste. Med ikke ringe pekuniære Ofre lod han til Stadighed Bøger indbinde i Udlandet — særlig i Paris's og Londons Mønsterbogbinderier — for derigennem at uddanne Smagen herhjemme og for at give vore Boghaandværkere Forbilleder at se paa. — Forening for Boghaandværk staar i stor Taknemmelighedsgæld til Hr. Høst. Han hørte til dem, der først betænkte Foreningen med Gaver til dens Samling, og i Aarenes Løb vedblev han stadig at sende os værdifulde Ting. Til Foreningens Udstilling ydede han altid villigt sin Hjælp, og alle vore Bestræbelser havde i ham en uegennyttig og virksom Ven.

Christian Høst var født den 4de April 1847. Efter et Par Aars forberedende Undervisning dels i Bogbinderlære, dels som Lærling i Faderens Forretning, sendtes han til Udlandet, hvor han modtog en grundig og alsidig Uddannelse, først i Prag, senere i Wien og endelig i Paris.

Den 1ste Januar 1873 optoges han som Associé i Faderens gamle Forretning, og han udfoldede i de kommende Aar en betydelig Virksomhed, dels som Sortimentsboghandler i stor Stil — Import af udenlandsk Litteratur —, dels som Forlægger. I de senere Aar kastede han sig særlig over dansk Litteraturs Udbredelse

paa fremmede Sprog, et Omraade, paa hvilket han har indlagt sig virkelig Fortjeneste. Gennem ypperlige Oversættelser paa Fransk, Tysk og Engelsk af ansete danske Forfatteres Skrifter — særlig paa det historiske Felt — har han bidraget væsentlig til at retlede Udlandets Domme om Danmark og danske Forhold.

Jævnsides sin store Boglade oprettede Høst for en Del Aar siden en videnskabeligt anlagt Antikvarboghandel, som han omfattede med megen Interesse. Ogsaa her gjorde hans bibliofile Tilbøjeligheder sig stærkt gældende, og »Skandinavisk Antikvariat«, som denne Del af hans Virksomhed blev døbt, kom i Tidens Løb til at rumme mange sjældne og kostbare Værker.

Den danske Boghandlerstand har i Høst tabt et virksomt og dygtigt Medlem, det danske Boghaandværk har mistet en af dets Velyndere.

OPRINDELSEN TIL ORDET BALLHORNISERE

AF W. SCHORN

Johann Ballhorn — eller Balhorn — levede i Lübeck fra 1531—1597 eller 1599. Han var Bogtrykker, og det eneste, man med Sikkerhed véd om ham, er, at han 1586 udgav en revideret Udgave af »Das Lübecker Stadtrecht«, en Revision, som Borgermester Lüdinghausen og Senator v. Stiten foretoge uden at deres Navne bleve nævnede paa Titelbladet. Arbejdet var imidlertid saa slet udført, at der opstod almindelig Uvilje derover, og da man ikke havde andre at holde sig til, faldt man over den uskyldige Udgiver, Bogtrykkeren Johann Ballhorn.

Foruden dette Værk *antager* man, at han har udgivet en A. B. C.

Vi kunne nu have Lov til at tænke os, at den salig Mand, paa dette lille Uheld nær og de Ærgrelser, det kan have forskaffet ham, har levet fredeligt til sin Død, der som sagt indtraf 1597 eller 1599. — Men har han end haft Fred her paa Jorden, i sin Grav fik han ikke Lov at ligge rolig.

Man finder ham derpaa ikke omtalt før 1659, da Johann Balthasar Schupp el. Schuppius i sin »Kalender« paa to Steder løseligt berører hans Navn: »— wie Johann Ballhorn, der Buchdrucker zu Soest in Westphalen (!), welcher das A. B. C. Buch vermehrt und verbessert herausgeben liess«, hedder det paa det første Sted; noget længere henne i Bogen siger han: »als ich dasselbe erbrochen, lag darin dies Pasquill, auctior et correctior, wie Johann B. zu schreiben pflag«. — Hvem er nu denne Schupp? Han var født i Giessen 1610, og som Hofpræst holdt han Fredsprædikenen ved Fredsslutningen i Münster. Fra 1649—1661 var han Præst ved St. Jakobskirken i Hamborg. Han skal have været begavet med stort Vid, og han har skrevet gode satiriske Arbejder.

Af det anførte have vi set, at han, der altsaa udgav sin Bog c. 60 Aar efter Ballhorns Død, *ikke* har andet at bemærke om dennes A. B. C. end at det var en »vermehrt« og »verbessert« Udgave. Havde der ved dette lille Arbejde været noget ganske særligt at bemærke, saa er det vistnok sandsynligt, at denne Satiriker ikke vilde have skaanet ham for sin Svøbe.

Imidlertid skride Tiderne fremad. Paa Tryk hører man ikke noget om Johann Ballhorn; hvad der kan være mumlet om i Krogene, det er jo ikke godt at vide.

[illegible]

Saa udkommer i Aaret 1784 i Münster og Hamm hos Perrennon en Bog betitlet: Leben, Meinungen und Thaten von Hieronimus Jobs, o. s. v., en Bog, der gjorde betydelig Opsigt, blev rost og nedrakket, men imidlertid udkom i den ene Udgave efter den anden. Det er et komisk Heltedigt som Blumauers Aeneide, der udkom samme Aar.

I denne med en Del Træsnit forsynede »Jobsiade« — af Lægen Karl Arnold Kortum, født i Mühlheim 1745, død i Bochum 1824 — finde vi atter Navnet Ballhorn. Helten i Digtet, Hieronimus Jobs, optræder en Tid lang som Skolemester og begynder med at foretage visse »Forbedringer« ved Undervisningen i Skolen i den lille By »Ohnewitz«. Vi ville her anføre Kortums egne Ord:

»Gleich bei dem Antritt der Schulregierung
Fand Hieronimus, mit äusserster Rührung,
Dass das eingeführte A. B. C. Buch
Nicht für Kinder sei fasslich genug.«

»Denn da bisher die Mädchen und Knaben
Gebraucht hatten die *Ballhornschen* Ausgaben,
So nahm Hieronimus hin und da
Darinnen verschiedene Fehler wahr.«

»Nachdem er nun bei sich zu Rat gegangen
Hat er zu veranstalten angefangen
Unter folgendem Titel davon
Eine nagelneue Edition:«

»Neues A. B. C.-Buch, verbessert
Und mit verschiedenen Zusätzen vergrössert
Von dem Autor Hieronimus
Jobs, Theologiä Kandidatus.«

»Zu den schon längst bekannten Buchstaben,
Welche wir im Alphabete haben,
Setzte er noch das fft,
Ingleichen das sch und sp.«

»Die Sporen des Hahns auf der letzten Seiten
Und mehr andre solche Kleinigkeiten
Liess er hingegen weislich und klug
Aus dem nagelneuen A. B. C.-Buch.«

»Er fügte aber unterdessen nicht minder
Zur Ergötzung der lernenden Kinder
Ein Nestlein mit einem grossen Ei
Dem ungesporneten Hahne bei« o. s. v.

Imellem 2det og 3die Vers er her indskudt et Træsnit, hvorpaa ses en Hane uden Sporer og under den en Rede med et Æg.

Her tales altsaa atter om Johann Ballhorns A. B. C.-Udgaver, dog uden at *han* agtes for at have noget at skaffe med de i Digtet omtalte »Forbedringer«, der jo netop lægges over paa Hr. Jobs' Skuldre.

Indtil dette Øjeblik synes det, som om Johann Ballhorn har kunnet ligge forholdsvis rolig i sin Grav paa Kirkegaarden i Lübeck, men fra nu af er Freden forbi.

Nu dukke op, snart hist, snart her, de skumleste Rygter om denne forlængst afdøde stakkels Bogtrykker; han latterliggøres som den, der har villet forny sin Mynt ved at udgive en *forbedret* A. B. C., en »Forbedring«, der *udelukkende* har bestaaet i: at han har berøvet den *gamle* Hane dens ridderlige Sporer, og til Gengæld fremstillet den som en rugende Madam med et *Par* Æg under sig, ja, enkelte ville endog have set en hel Kurv fuld.

Det er en for grov Forsyndelse mod al sund Fornuft; den Mand bør alvorligt afstraffes for sin Forbrydelse; og samtidig med at klapse ham af, kan man jo passende berige Sproget. Det nye Ord er snart fundet: »ballhornisieren« eller »verballhornen« (ogsaa indført hos os i »at ballhornisere«) betyder fra nu af at foretage en *saakaldet* Forbedring, som ikke er andet end en Forværrelse.

Havde man end næret nogen Tvivl om, at salig afdøde Ballhorn havde begaaet Forbrydelsen, saa svandt denne Tvivl fuldstændigt, da Maleren J. P. Hasenclever tegnede og ved Kobberstikkeren T. W. Th. Janssen lod mangfoldiggøre Illustrationer til »Jobsiaden«, hvor man paa en:

»Jobs von der Universität zurückkehrend, Jobsiade Cap. 17«

ser en »A. B. C.-Buch von Ballhorn« liggende paa Gulvet, og paa en anden:

»Jobs als Schulmeister, Jobsiade Cap. 27—28«

ligeledes liggende paa Gulvet en A. B. C.-Bog med Hanen med Ægget under sig.

Nu havde man jo Syn for Sagn, al Tvivl maatte vige — man havde jo set *selve Bogen!*

Rygtet fløj videre og videre; at »ballhornisere« blev et stedse almindeligere Udtryk. Uoverkommeligt vilde det være at anføre alle de Steder, hvor det anvendtes og — anvendes; her kun et enkelt Eksempel. Kunsthistorikeren Joh. Dav. Passavant, født 1787, siger under Omtale af et Billede i den Coesveltske Samling i London: »es var von *einem* Hans Ballhorn übermalt« o. s. v.; øjensynlig et velment Æselsspark, og den Slags Æselsspark kan den stakkels afdøde Mand vist tælle mindst i Hundredevis, ikke at tale om de utallige Gange, hvor Ordet »ballhornisere«, Mand og Mand imellem, er benyttet for dermed at udtrykke sin Haan over et eller andet slet Arbejde. Hans Navn gik nu over i alle mulige Leksika, dog ikke for at sige andet om ham — end at han havde gjort sig værdig til for evigt at latterliggøres.

Men var der da ingen, der fandt paa at opsøge selve corpus delicti? Jo, ganske vist, den ene og den anden søgte paa vel snart alle mulige Biblioteker — men, mærkværdigt nok, Bogen *fandtes aldrig!*

Nu og da ytrede en og anden, at Historien om denne Hane og dette Æg ikke var »durchaus verbürgt«, saaledes Udgiveren af den sidste Udgave af »Jobsiaden« F. Bobertag. En anden, Forf. til Artiklen »Ballhorn« i Meyers tyske Konv.-Leks. 1885, mener, at det er sandsynligt, at Udtrykket »Ballhornisieren« eller »Verballhornen« skriver sig fra den omtalte slet reviderede Udgave af »Das Lübecker Stadtrecht«. — Georg Büchmann siger i sine »Geflügelte Worte« 1889 om Historien med Hanen og Ægget: »Doch ist dieses wohl erfunden«. Hvortil støtter nu denne sidstnævnte Forfatter sig? Til den ganske simple Omstændighed, at Fibler *med* Hanen først synes at fremkomme *efter* Johann Ballhorns Død! Han nævner en saadan, udkommen hos den kurfyrstelig sachsiske Hofbogtrykker Gimel Berg, trykt 1620.

Ganske vist eksisterer der paa Hamborgs »Stadtbibliotek« et Eksemplar af en Fibel *med* Hanen, udkommen i Hamborg 1583, altsaa endnu medens Ballhorn levede, men — for det første er denne Bog udkommen i Hamborg og *uden* Ballhorns Navn, og for det andet er baade denne Hane og Hanen hos Gimel Berg meget uskyldige Haner — *med* Sporer og *uden* Æg, og netop paa dette Punkt skulde jo den gode Ballhorn have vist sin Dumhed.

— Vi tør vel altsaa antage, at denne Dumhed *aldrig* er bleven begaaet — i ethvert Tilfælde ikke af Johann Ballhorn i Lübeck.

Men hvad bliver der saa tilbage at bebrejde ham andet, end at han fra sit Trykkeri har ladet udgaa hin af Borgermester Lüdinghausen og Senator v. Stiten slet reviderede Udgave af »Das Lübecker Stadtrecht« — i Sandhed ikke nogen *saa* stor Forbrydelse, at Manden derfor havde fortjent, at hans Navn vandrede over i Historien med dette Skær af Latterlighed.

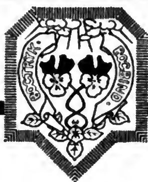
Skulde muligvis ikke hele Historien med Hanen og Ægget kunne være udklækket i Dr. Kortums Hjerne? Har den ikke først efter »Jobsiaden«s Fremkomst og efter, at Hasenclevers Tegninger vare blevne bekendte, faaet Vind i Sejlene?

Der er jo ganske vist en Mulighed for, at Rygtet har eksisteret *før* den Tid, men det synes som om denne Snak om at »ballhornisere« først ret er bleven almindelig i Løbet af det sidste Aarhundrede.

— Og nu har den stakkels Johann Ballhorn — om ikke hvilet — saa dog ligget i sin Grav i tre hundrede Aar. Er han skyldig i den store Dumhed — — ja, saa faa vi jo lade ham ligge som han har redet; er han uskyldig — hvilket synes at være mest rimeligt — ja, saa kan man jo ikke med sin bedste Vilje hjælpe den døde. Ordet er der nu engang, og man amputerer ikke saa let et Sprog; thi selv om man vilde stryge det af alle Ordbøger, saa vilde Traditionen nok vide at holde sig. Den Gravrust, der har angrebet dette stakkels Navn, skal nok vide at æde sig dybere og dybere ned i det, og til sidst vilde maaske, naar et hundrede Aar atter ere forløbne, en eller anden Ordgransker finde paa at sætte det ind i en — ny Ordbog. — Stakkels gamle Johann Ballhorn!

BOGVENNEN

der desværre ved Tidernes Ugunst og Menneskenes Fejl har været stærkt forsinket i sin Udgivelse, forsøger i Aar ved en kraftig Anstrengelse at indhente det forsømte. Aarbogen udgives denne Gang for Aarene 1898 og 1899, men er da ogsaa til Gengæld rigelig dobbelt saa stor, som den plejer at være. Da vore gamle Medlemmer modtage denne Bog mod at betale et Aars Bidrag, ville de forhaabentlig føle sig tilfredse. Selvfølgelig kunne eventuelt ny indtrædende Medlemmer ikke faa Bogen paa samme Vilkaar.

FORENING · FOR · BOGHAANDVÆRK ·

VIRKSOMHED I 1899 OG 1900

Den 8. Januar 1899 omfattede Udstillingen typografiske Arbejder fra det Berlingske Trykkeri. De fremlagte Arbejder vare Prøver paa Trykkeriets Virksomhed gennem over 100 Aar (c. 1750—1850) samt Prøver paa de Berlingske Congrevetryk og *Berlingske Tidende* i de forskellige Skikkelser den gennem sit lange Liv har haft. — Endvidere var fremlagt Foreningens Samling af illustrerede Julehæfter.

Den 5. Februar 1899 Møde i *Det danske Kunstindustrimuseums Foredragssal*, hvor den der arrangerede meget betydelige Samling moderne engelske Bøger, illustrerede af en Række bekendte Kunstnere, var forlods tilgængelig for vor Forenings Medlemmer.

Den 12. November 1899 var der ved Mødet i Industriforeningens Foredragssal udstillet en større Samling af det store kgl. Biblioteks H. C. Andersen-Udgaver, særlig illustrerede Udgaver fra mangfoldige Lande. Anledningen var Udgivelsen af de første Hæfter af det af Hans Tegner illustrerede Udvalg af H. C. Andersens Eventyr. Samlingen af de nordiske og fremmede Eventyrudgaver omfattede over Hundrede.

Den 7. Januar 1900 fremlagdes et anseligt Udvalg af skandinaviske Bogarbejder fra 1899 samt Bøger, trykte som Manuskript. Endvidere nye Boghandlerbind og Halvbind fra forskellige Bogbindere.

I Februar Maaned deltog Foreningen med en Del af de nye Bogbind, vi havde færdige til Pariserudstillingen, i den Fremvisning af danske Arbejder, bestemte for denne Udstilling, der var ordnet i Kunstindustrimuseet. Baade adskillige af de ved Foreningens Initiativ udførte Bind saavel som Arbejder fra Fagskolens Bogbinderiafdeling vare fremlagte.

Den 4. Marts 1900 var der ved Udstillingen i Industriforeningen fremlagt moderne Trykarbejder fra forskellige Lande samt enkelte Bind i fuldt Skind, bestemte for Pariserudstillingen og udførte af J. Baden, J. L. Flyge og Anker Kyster efter forskellige Kunstneres Tegninger.

Den 29. April 1900 vare Medlemmerne indbudte til at besøge *Fagskolen for Boghaandværks* nye Lokaler i Kunstindustrimuseet. Udstillingen omfattede Elevarbejder og Svendeprøver, udførte paa Skolen.

Den 14. Oktober 1900 afholdtes Møde i Kunstindustrimuseets Foredragssal, hvor Medlemmerne havde forlods Adgang til at se den der arrangerede store og

omfattende Udstilling af *Lorens Frølichs* Illustrationer, Raderinger etc., samt en stor Del af Kunstnerens illustrerede Bøger. Udstillingen var en Jubilæumsudstilling i Anledning af Frølichs nærforestaaende 80-aarige Fødselsdag. Den omfattede Arbejder af ham fra 1837 og næsten til Dato, idet hans sidste Arbejde, to Raderinger fra Foraaret 1900, var fremlagt. Udstillet var ogsaa den kun i 25 Ekspl. trykte Særudgave paa japansk Bøttepapir af hans Tegninger til *Den ældre Eddas Gudesange*. Denne Serie, der omfatter 33 Blade, er trykt i Sort med røde Vignetter i Fagskolen for Boghaandværk.

Generalforsamling afholdtes samme Dag og Sted. — Hr. *Anthon Larsen* valgtes til Dirigent. Formanden, *F. Hendriksen*, gav en kort Beretning om Virksomheden i det sidste Aar. Herhjemme havde Arbejdet, som sædvanligt, været stilfærdigt med nogle Udstillinger i Vinterhalvaaret. Til Udlandet, hvor Foreningen og dens Gerning havde vakt Opmærksomhed, var der i Foraaret 1899, efter Opfordring, ordnet en mindre Bogudstilling for det nye Kunstindustrimuseum i *Crefeld*. Denne Samling var senere udstillet i *Leipzig*, *München* og *Breslau*, og der var til Museerne i de tre Byer solgt en Del Bøger og enkelte kunstneriske Bogbind. — Ved Verdensudstillingen i Paris var der under Foreningens Ledelse lavet en lille kollektiv Udstilling. Der var ved denne lagt særlig Vægt paa at vise Karakteren i dansk Bogdekoration. Efter hvad man hørte, havde vore udstillede Arbejder faaet en uheldig Plads med daarligt Lys, men de havde dog alligevel vakt Opmærksomhed, og der var solgt adskillige Arbejder. Juryen har tilkendt den danske kollektive Bogudstilling *Grand prix*. — »Bogvennen«, der hidtil havde været meget forsinket i Udgivelsen, vilde i Slutningen af denne eller først i næste Maaned udkomme med et Dobbelthæfte, gældende for 1898 og 1899, og forhaabentlig kunde da Hæftet for 1900 udkomme i Foraaret. Der vilde ved Dobbelthæftets Udsendelse kun blive opkrævet 1 Aars Kontingent.

Formanden sluttede med at omtale et Dødsfald indenfor Foreningens Kreds, nemlig Boghandler Chr. Høst. Lige fra Foreningens Stiftelse havde den afdøde været den en trofast Ven. Han støttede vore Bestræbelser ved Laan til mange af vore Udstillinger og betænkte vore Samlinger med betydelige Gaver. Forening for Boghaandværk lagde en Krans paa hans Kiste.

Det reviderede Regnskab fra 1. April 1898—30. September 1900 fremlagdes af Kassereren, Hr. *Gustav Philipsen*, og viste følgende Status.

INDTÆGT	Kr. Øre	UDGIFT	Kr. Øre
Aarsbidrag fra Principaler og ligestillede	694.00	Underskud fra forr. Regnskab	58.20
do. fra Fagarbejdere..	473.50	Udstillinger i Kjøbenhavn...	95.94
Statsbidrag (to Aar)	1000.00	do. i Udlandet	33.45
Solgte Bogbind	1043.67	Bogvennen 1897...........	883.64
do. Skrifter.......... ..	41.74	Indkøb af Bøger	471.99
Konto i Sparekassen........	51.73	Indbindinger	1329.60
		Opkrævning og Ombæring..	84.89
		Forskellige Udgifter	28.50
		Overskud.................	318.43
	3304.64		3304.64

Regnskabet godkendtes og Bestyrelsen genvalgtes.

INDHOLD

FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRK

I KJØBENHAVN

BERETNING OM SYVENDE SKOLEAAR

(1899)

LOKALESPØRGSMAALET, der i de senere Aar har været en af de største Vanskeligheder, Skolen kæmpede med, har med Slutningen af 1899 funden en lykkelig Løsning, idet Skolen ved stor Imødekommenhed fra Det danske Kunstindustrimuseums Side har faaet udmærket Plads i Museets Tagetage. Det gamle Lokales Besværligheder med Afdelinger delte i flere Etager og i alt for knappe Rum, ere dermed overstaaede. Skolens samtlige Lokaler ere nu samlede i store, lyse Rum i samme Etage.

Denne Ordning indenfor Museets Mure forudsætter, at Skolen fremdeles bevarer en selvstændig Stilling, medens dog Museets Bestyrelse er repræsenteret i Skolens Bestyrelse med 2 Repræsentanter.

De ny Lokaler indviedes Søndagen den 31te December med en lille Festlighed, hvortil nuværende og tidligere Elever, Skolens Bestyrelse samt Repræsentanter for Museet og den faglige Presse vare indbudte.

I 1899 er Hr. Arkitekt VILH. BRUUN, der har været Lærer i Tegning og Inspektør ved Skolen siden dens Oprettelse, efter eget Ønske fratraadt. Eleverne viste Hr. Bruun deres Paaskønnelse af hans trofaste Arbejde ved at overrække ham en smuk Adresse, der var sat og trykt paa Skolen ligesom Bogbinderarbejdet ogsaa var udført af Skolens Elever.

Fra September 1899 er Hr. Arkitekt P. V. JENSEN-KLINT Lærer i Tegning og Inspektør ved Skolen. De øvrige Lærerkræfter har været de samme som tidligere.

Fra Firmaet J. G. SCHELTER & GIESECKE i Leipzig har Skolen paa meget gunstige Vilkaar modtaget en Phønix-Presse Nr. 3. Med Fabrikanterne af Linotype-Sættemaskinen føres der Forhandlinger angaaende et Tilbud fra d'Herrers Side om at opstille en Sættemaskine mod at vi forpligtede os til at holde den i Gang og give Undervisning i Maskinsætning. Om disse Forhandlinger fører til, at Skolen modtager Maskinen, kan endnu ikke siges. Muligvis vil det blive for kostbart for Skolen at paatage sig Forpligtelser i denne Retning, der strengt taget ikke falder ind under dens naturlige Virksomhedsomraade.

Skolen har i 1899 været besøgt af 90 Elever, hvoraf 7 have haft Friplads. Paa Ventelisten var ved Aarets Slutning opført 15 Sættere, 2 Trykkere og 8 Bogbindere. — Eleverne have i 1899 fordelt sig saaledes paa de tre Fag:

Sættere	6 Svende	33 Lærlinge.
Trykkere	1 —	20 —
Bogbindere	10 —	20 —

Svendeprøver blev i Foraaret aflagt af 4 Sættere og Trykkere, hvoraf to tilkendtes Sølvmedalje, og for Bogbinderlavet af 2 Bogbindere. I Efteraaret indstillede sig 4 Sættere og 3 Trykkere samt for Lavet 3 Bogbindere, hvoraf én modtog Sølvmedalje.

Repræsentantmøde afholdtes den 9de December 1899. FORMANDEN meddelte, at det i Aarets Løb ved Forhandlinger med Kunstindustrimuseets Bestyrelse var lykkedes at sikre Skolen Lokaler i Museets Tagetage, der maatte antages at være tilstrækkelige for en rum Tid og som i ethvert Tilfælde vilde være et stort og gavnligt Fremskridt for Skolens Virksomhed. Til disse ny Lokalers Indretning bidrog Museet med de to Tredjedele, medens han havde ment det forsvarligt fra Skolens Side at ofre det Legat, som velvillige Mennesker havde skjænket Formanden for nogle Aar siden. Med Legatet havde han overtaget Forpligtelsen til at anvende det til Skolens Tarv, men i Forudfølelsen af, at der kom en Tid, hvor det under Et kunde gøre særlig Nytte for Skolen, havde han hidtil ikke baandlagt det. Han mente, Øjeblikket nu var kommet, og han havde altsaa disponeret over Pengene for at skaffe Skolen det ny og smukke Lokale. Skolen beholdt sin Selvstændighed, medens Museet lod sig repræsentere i Bestyrelsen ved to Delegerede. Hertil var valgt Direktøren, Hr. Prof. KROHN og Hr. Prof. C. NYROP. Skolen kom nu ganske vist til at bo lejefrit, men til Gengæld var der ingen Tvivl om, at Driftsudgifterne steg betydeligt under de ny Forhold, man gik ind under. Lokalerne vare forsynede med Centralvarme, elektrisk Lys og Drivkraft, og Udgiften til disse gode, men ikke billige Ting maatte Skolen udrede af sine egne Indtægter. Der var derfor al mulig Grund til at anmode alle Bidragydere om ikke at ophøre, men tvært imod interessere sig for at flere traadte til. Fra PRÆMIESELSKABET FOR DEN MOSAISKE UNGDOMS ANBRINGELSE TIL KUNSTNER ELLER HAANDVÆRKER havde man haft den Glæde at modtage et aarligt Bidrag af 500 Kr. i tre Aar. Regnskabet var man ikke i Stand til at fremlægge, da Flytningen, der forestod, burde medtages deri. Endelig gav Formanden Meddelelse om det ovenfor omtalte Arrangement med Firmaet J. G. Schelter & Giesecke og om Forhandlingen med Linotype Company. — HUITFELDT spørger, om der er tænkt paa, hvorledes Elever fra Provinserne kunne nyde Undervisning paa Skolen. Loven fordrer Svendeprøve, men næsten ingen er i Stand til at præstere den. Det maatte blive Bogtrykkernes Sag at betale Omkostningerne for deres Lærlinges Besøg paa Skolen. — Forskellige Udtalelser om Ordningen af denne Sag fremkom, uden at der toges nogen Beslutning. HUITFELDT mente, at Skolen kunde støtte Provinsernes Lærlinge og unge Arbejdere ved at sende Prøvearbejder til de tekniske Skoler omkring i Landet. FORMANDEN oplyste, at Forsøg i lignende Retning alt var gjort, og at man fremdeles gerne overvejede Muligheden af at være til Nytte for Provinserne. Sagen var utvivlsomt meget vanskelig at ordne praktisk.

John S. Davis & Sons,

Leather Manufacturers.

91 New Oxford Street, London WC.

Telephone Number: 2733, City West.
Telegram Address: Davisleath, London.

Maroccos, Roans, Basils, Skivers, Calf, Goat, Sheep,
Russia Sides and Pig Skins of every Descriptions, finished specially for Bookbinding
The new American „Boze" or „Velvet Pile" Leather in all Colours.

Full particulars on application.

Carsten Petersen. *April 1896.*

Wilhelm Markgraf & Co.,

General-Vertreter für Deutschland und Dänemark
untenstehende Firmen.

Hamburg-Barmbeck — Richardstraße 103.

Paul Semmering Nachf.
Livorno.
Tropische Kräutern und Pflanzen.

Nicolaj Petersen & Søn
Kopenhagen.
Samen für feinere Gemüsen.

Jan van Beer & Zoonen.

Rotterdam. Blumenzwiebeln aller Art. Ostende.

Marius J. Michelsen. *April 1896.*

BIBLIOTHÈQUE DE L'ENSEIGNEMENT
PUBLIÉ PAR LA SOCIÉTÉ DU LIVRE

LES RELIEURES

EN DANEMARK

AU DERNIÈRE MOITIÉ DU XIX SIÈCLE

ÉTUDE SOMMAIRE HISTORIQUE

PAR

HENRI PETERSEN
RELIEUR DE L'ART
PROFESSEUR DE L'ÉCOLE DU LIVRE DE COPENHAGUE
MEMBRE DE L'INSTITUT DANOISE

COPENHAGUE
CHEZ SALMONSEN FRÈRES
3, RUE DES COULEURS

MDCCCXCIX

Emanuel Lundqvist. *November 1899.*

Af Foreningen Fremtiden er tidligere udgivet:

JOHANNES EWALD

UDVALGTE DIGTERVÆRKER

MED EN KARAKTERISTIK AF DIGTEREN

OG OPLYSENDE BEMÆRKNINGER TIL TEKSTEN

VED

H. SCHWANENFLÜGEL

ILLUSTRERET AF PROF. HANS TEGNER

Pris 3 Kr. 50 Øre.

FREMTIDENS NYTAARSGAVE

1869—1876

REDIGERET AF CARL ANDERSEN

Pris 3 Kr. pr. Aargang

Alle Bind sælges samlede for 20 Kr.

SVEND GRUNDTVIG

DANMARKS FOLKEVISER

FØRSTE SAMLING

ILLUSTRERET AF L. FRØLICH OG J. SKOVGAARD

Fire Hæfter à 2 Kr.

FJERDE HÆFTE UDKOMMER INDEN JULEN

Komplet stift hæftet 8 Kr. 50 Øre.

UDVALGTE
FORTÆLLINGER
AF
J. HOLMER

UDVALGTE
FORTÆLLINGER

AF

JOHANNES HOLMER

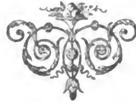
MED DIGTERENS BIOGRAFI

TILDELS PAA GRUNDLAG AF FAMILIENS DAGBØGER

VED

MICHAEL WESTERBORG

VIGNETTER OG INITIALER AF ERIK HANSEN

KJØBENHAVN
UDGIVET AF FORENINGEN FREMTIDEN
TRYKT I FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRK
1899

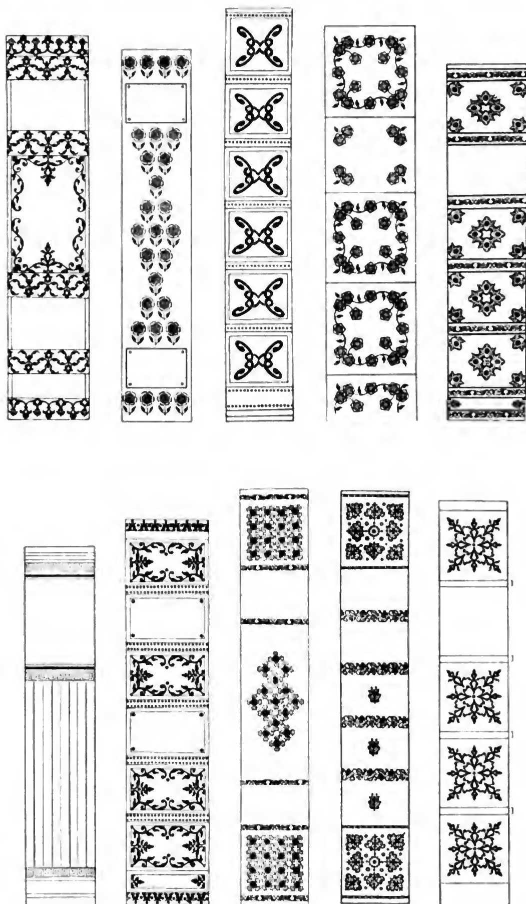
Emil Rasmussen. *Novbr. 1899.*

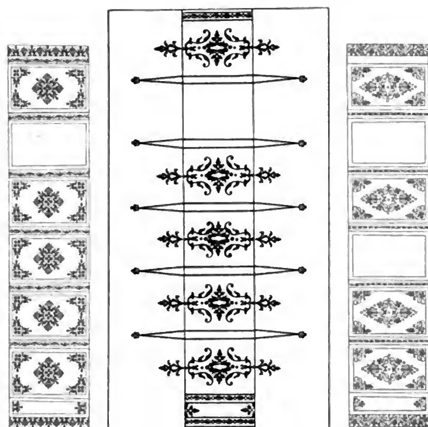
Bind, tegnet af *Alfred Larsen*, udført i Bogbinderklassen af *O. Jacobsen*.

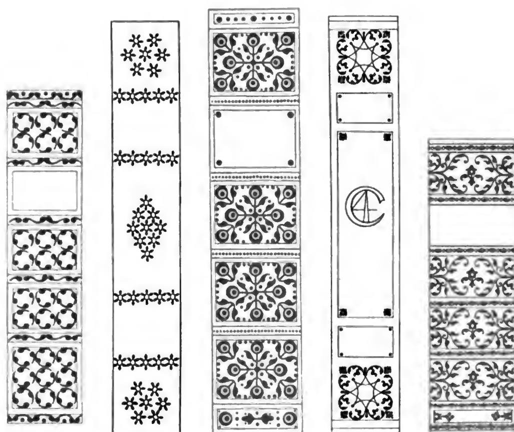

Adresse til Arkitekt *Vilh. Bruun*, udført i Bogbinderklassen efter Tegning af *Th. Bindesbøll* af *M. Beck* og *O. Jacobsen*.

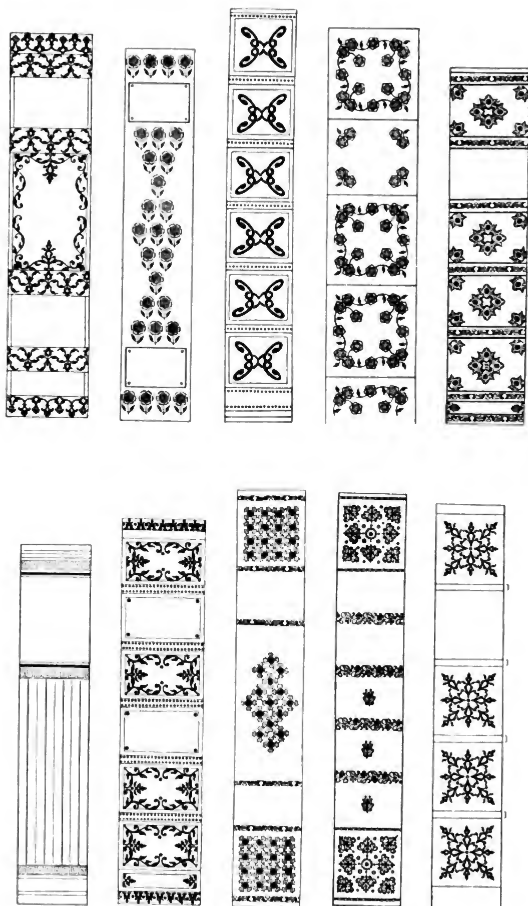

Arbejdstegninger til Bogrygge udført af Elever i Bogbinderklassen.

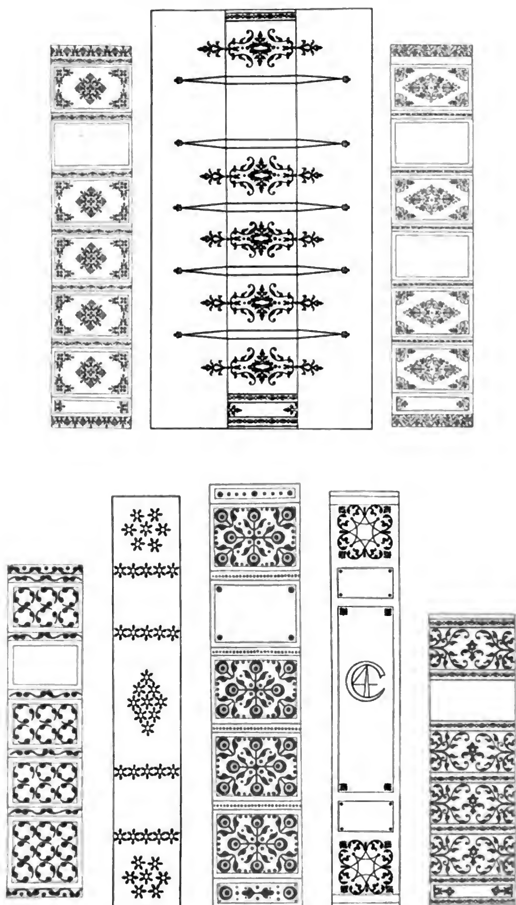

Arbejdstegninger til Bogrygge udført af Elever i Bogbinderklassen.

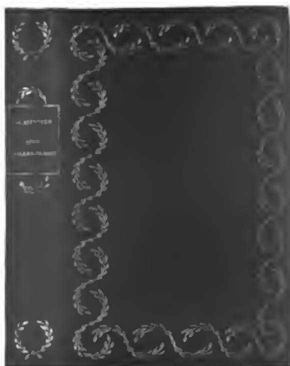
Arbejdstegninger til Bogrygge udført af Elever i Bogbinderklassen.

Arbejdstegninger til Bogrygge udført af Elever i Bogbinderklassen.

Tegnet og udført af *O. Jacobsen.*

Tegnet og udført af *A. Jahns.*

Tegnet og udført af *S. Brasen.*

Tegnet og udført af *M. Beck.*

Svendeprøver fra Bogbinderklassen.

CARL BUDDE-LUND
MANUFACTURER OF
DANISH ART WARE

DECORATED AND UNDECORATED TERRACOTTA

DIPLOMA OF HONOR

COPENHAGEN 1888 · PARIS 1889 · STOCKHOLM 1892

SOLE-AGENT: EDVARD LEVISON

SHOW ROOMS: FORE STREET 79 & STRAND 88

LONDON, E. C.

Chr. Nielsen. *September 1899.*

Pragt-Udgave
af
J. H. WESSELS DIGTE
Illustreret af
TH. KITTELSEN
Hæftet 8 Kr.
Indb. 10 Kr. 50 Øre

FEST- OG JULEGAVE
for litterært interesserede Mennesker.

Faas i enhver Boglade.

Passende for enhver Alder

Udkommer i Aaret 1898.

Om faa Dage udkommer første Hæfte af en ny, samlet Udgave i særdeles flot og meget smagfuld Udstyrelse af

For Bibliofiler vil om kort Tid blive udgivet en bibliofil Udgave i Kvartformat udført paa Papir Marais af

EWALDS SAMLEDE DIGTE

Med Illustrationer og Vignetter af Professor Hans Tegner. Udkommer i ca. 40 ugentlige Hæfter à 1 Kr.

Illustrationerne blive til denne Udgave trykt paa amerikansk Illustrationspapir, pr. Hæfte 3 Kr.

DET
FORJÆTTEDE LAND
af
HENRIK PONTOPPIDAN
Indhold
Muld — Det forjættede Land
Dommens Dag.
5 Kr.; indbundet 7 Kr.

DET
NORDISKE
FORLAG

DET
NY TESTAMENTE
i
DR. SKAT RØRDAMS
Oversættelse
med CARL BLOCHS Billeder
af Jesu Liv.
12 Kr., indb. 18 Kr.

Tegner-Udgave
af
HOLBERGS KOMEDIER
Kvart-Udgave.
LIEBENBERGS TEKSTREVISION
22 Kr. 50 Øre.
Smukt indb. 32 Kr.

BOGFORLAGET
ERNST BOJESEN

SAGN OG HISTORIER
fortalte af
VILH. ØSTERGAARD
Illustrerede af
H. TEGNER og V. JASTRAU
Ny Samling,
2 Kr. 75 Øre, indb. 4 Kr.
Første Samling
2 Kr. 50 Øre, indb. 4 Kr.

NYERE
FORTÆLLINGER
af
BJØRNSTJ. BJØRNSON
To Bind
Med Vignetter og Friser af
ERIK WERENSKIOLD
Hæftet 5 Kr., indb. 7 Kr.
Udg. i et Bind 6 Kr.

MUSIKFORLAGET
HENRIK HENNINGS

SANGE OG VISER
med Tekster af
HOLGER DRACHMANN
Komponerede for en dybere Mandsstemme af
VIGGO KALHAUGE
Godtkøbs-Udgave i 5 Hæfter à 1 Krone

ENKELT
KONTRAPUNKT
efter Palæstrinas
Cours de Contrepoints
bearbejdet af
H. C. BONNESEN
4 Kr. 50 Øre
300 daglige Øvelser
1 Kr. 50 Øre

J. Th. Jørgensen. *Oktober 1899.*

THE MUTUAL LIFE

Selskabet har Hjemsted i New-York, hvor det blev stiftet i Aaret 1843.

Reservefond:

ca. 1036 Millioner Kroner.

Kontor: St. Annæ Plads 26, Kjobenhavn K.
Telefon Nr. 501 — Kontortid 9—5. (Lørdag 9—3.)

»THE MUTUAL LIFE« tegner nu alle Arter Livs-, Kapital- og Børneforsikringer, saavel med aarlig Fordeling af Udbyttet (Bonus) som med Opsamling af dette i 5, 10, 15 og 20 Aar, samt Livrenter. »THE MUTUAL LIFE«s nye Policer, udstedte siden 1ste Januar 1899, ere saa fordelagtige som det overhovedet er muligt for noget Livsforsikringsselskab at tilbyde, thi 1. To Aar fra Udstedelsesdagen bliver Policen uomtvistelig, forudsat at Præmierne ere behørigt erlagte. 2. Efter 3 Aars Forløb kan den Forsikrede uden Ansøgning faa Policen omdannet til en præmiefri Forsikring for et proportionelt Beløb, eller 3 efter Ansøgning faa den forlænget paa visse Aar uden Præmiebetaling, eller 4. han kan laane paa den hos Selskabet, eller 5. sælge den til Selskabet for et garanteret, betydeligt Beløb.

Officerer paa første Klasses Skibe samt Kvinder forsikres uden Ekstrapræmie.

BANKIER I DANMARK:

PRIVATBANKEN,
KJØBENHAVN K.

THE MUTUAL LIFE er intet Aktieselskab, hvorfor hele Nettoudbyttet fordeles blandt de Forsikrede i Form af Bonus

A. Andersen. Novbr. 1899.

I mangfoldige Tilfælde falder det os vanskeligt at finde paa en smuk Julegave. For at imødekomme Kunderne er der nedenstaaende opført et lille Udvalg af Bøger og Kunstblade, mellem hvilke der findes noget for enhver Smag.

Bibliofile Udgaver:

GAMLE DANSKE FOLKEVISER ved Dr *Hans Olrik.* Med Rammer af *Joachim Skovgaard.* Trykt i sort og rødt. Kvartformat Haandgjort Papir Pris 10 Kr. 50 Øre stift heftet.

FLORES OC BLANTZEFLOR Efter Godfred af Ghemens Udgave af 1513 Med Initialer samt culs de lampe af *Dagmar Olrik.* Sort og rødt. Smaat Oktav. Haandgjort Papir Pris hæftet 6 Kr. 75 Øre, eleg. Indb 8 Kr 25 Øre

HUNDREDE KÆMPE- OG FOLKEVISER. Udgivne af Dr *Hans Olrik.* Med Vignetter og Initialer af *Lorenz Frølich.* Sort og rødt Haandgjort Papir. Pris 15 Kr. 50 Øre, eleg. Indb. 20 Kr.

EN HISTORIE OM TUENDE KJØBMÆND oc om en ærlig og dydelig Kvinde. Efter Hans Stockelmanns Udgave, Kiøbenhaffn Anno 1580. Med en Indledning ved *H. O. Lange.* Assistent ved det store Kgl. Bibliothek Titel, Friser og Initialer ved *Th. Bindesbøll.* Pris 2 Kr. 25 Øre.

DANMARKS ÆLDSTE FOLKEDIGTNINGER. I Udvalg ved Professor *Svend Grundtvig.* Første Samling med Vignetter af *J. Skovgaard.* Pris i stærkt Shirtingsbind 3 Kr. 25 Ø.

Kjøbenhavn K.
10. Amagertorv
C. J. Stinck
10. Amagertorv
Kjøbenhavn K.

De i dette Hæfte anførte Farve-Litografier faas ligeledes i alle Boglader i Danmark og Norge.

1899. Charles Johansen. Sept.

FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRKS REGNSKAB FOR 1899

INDTÆGT:	Kroner	Øre	UDGIFT:	Kroner	Øre
Kassebeholdning fra 1898	1125	14	A. Inventar (Afdrag paa Inventar, Told, Fragt m. m.)	1562	26
Statstilskud	3000	00	B. Driftsudgifter:		
»Præmieselskabet for den mosaiske Ungdoms Anbringelse til Kunstner eller Haandværker«	1000	00	Husleje	800	00
Bidrag fra faglige Organisationer og fra Mestre i Fagene	1392	00	Lønninger	3264	00
Tilskud fra »Det Reiersenske Fond«	300	00	Vedligeholdelse	10	13
Skolepenge	1162	50	Brændsel, Belysning, Rengøring	525	94
Fripladser betalte af J. G. A. Eickhoffs Legat	20	00	Undervisningsmateriel	212	36
Sparekasserenter Maj 24,31, Novbr. 58,59	82	90	Kontorrekvisiter, Porto m. m.	99	79
Brugsgjenstande solgte til Eleverne	20	62	Tryksager og andre Udgifter	147	30
Salg af gl. Inventar og gl. Haandpresse	32	50	C. Flytning og Udgifter i Anledning af samme	542	28
				7164	06
			Kassebeholdning	971	60
	8135	66		8135	66

Revideret og fundet rigtigt.

København, den 28. Februar 1900.

O. C. OLSEN

C. J. F. RASCH

BALANCE

ACTIVA	Kroner	Øre	PASSIVA	Kroner	Øre
Inventar:			Skylder til forskellige Leverandører	1421	13
Overført fra 1898 Kr. 9302,72			Saldo	9328	95
Nyanskaffelser » 1552,26					
Ialt Kr. 10864,98					
Afskrivning 10 % » 1086,50					
	9778	48			
Kassebeholdning	971	60			
	10750	08		10750	08

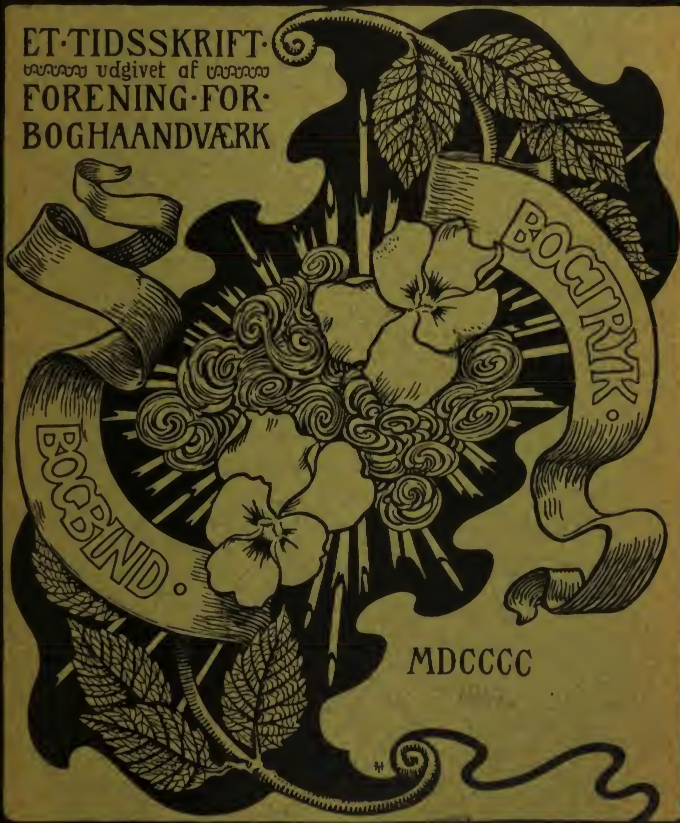
BIDRAGYDERE TIL SKOLEN

AARLIGE BIDRAG

Andersen, N., Morsø Dagblad, Nykj. M.	5 Kr.
Angelo, Red., Viborg Stiftstidende	5 -
Backhausen, Bdr., Bogtrykkere, Aarhus	2 -
Bang, Aug., Boghandler, København	10 -
Bergmann, E., Boghandler, København	10 -
Bogbinderlauget, København	25 -
Bojesen, Ernst, Boghandler, København	25 -
Bro, J. P. C., Langelands Avis, Rudkj.	5 -
Bruun, S. V., Direktør, Kolding	10 -
Brünnich, J., Bogbinder, København	5 -
Carlsen, V., Bogtrykker, København	5 -
Cohen, Nic., Bogtrykker, København	20 -
Corneliussen, C., Boghandlermedhjælper, Nykjøbing F.	4 -
Dessauer, I. F. & Co., Protokolfabrik, Kbhvn.	5 -
Digmann, M., Boghandler, Silkeborg	2 -
Dreyer, F., Kancellr., kgl. Hofbogtr., Kbhvn.	50 -
Ehlert, Otto, Bogbinder, København	5 -
Eickhoff, J. G. A., Maskinfabrikt, Kbhvn.	25 -
Elmenhoff, I. M. & Søn, Randers Amts Avis.	10 -
Ernst, Chr., Bogbinder, København	5 -
Flyge, J. L., Bogbinder, København	5 -
Forening, Bogbindersvende af 1873	25 -
Forening, Dansk Provins Bogtrkr. Aarhus.	20 -
Forening, Dansk typografisk	100 -
Forening, Ny typografisk	50 -
Friis, C., Skanderb. Amtsavis, Skanderborg	3 -
Gad, G. E. C., Universitetsbogh., Kbhvn.	25 -
Graversen, Th. S., Bogbinder, Nykj. M.	2 -
Græbe, Bogtrykker, København	20 -
Grøn, G. C., Boghandler, København	25 -
Haastrup, C. F., Bogbinder, København	5 -
Hagerup, H., Boghandler, København	10 -
Halling, H. J., Boghandler, København	10 -
Hamann, Th., cand. polyt., Ingeniør, Kbhvn.	5 -
Hansen, E., Bogbinder, Horsens	3 -
Haugaard, Bogbinder, Viborg	2 -
Hegel, J., Boghandler, København	25 -
Hendriksen, F., Xylograf, København	25 -
Henningsen, A. W., Bogtrykker, København	4 -
Hohlenberg, Carl, Redaktør, Kbhvn	5 -
Holst, C. P., Bogbinder, København	5 -
Horsens Avis, Horsens	3 -
Høeg, Langelandstidende, Rudkøbing	2 -
Høst, Chr., Hofboghandler, København	25 -
Jensen, P. K., Bogbinder, Viborg	2 -
Jensen, Thora, Frk., Heliograv., Kbhvn	4 -
Johansen, Kr., Bogtrykker, Silkeborg	4 -
Juul, Peter, Bogbinder, Viborg	3 Kr.
Jørgensen, A., Horsens Folkeblad	5 -
Jørgensen, Konrad, Redaktør, Kolding	10 -
Klein, B., Bogbinder, Viborg	2 -
Knudtzon, F. G., Dr. phil., Bogtr., Kbhvn.	25 -
Kristensen, Niels, Bogbinder, Frederikshavn	3 -
Lehmann & Stage, Boghandlere, Kbhvn.	10 -
Lindgreen, G., Bogbinder, København	5 -
Madsen, L., Bogtrykker, København	5 -
Møller, S. L., Bogtrykker, København	10 -
Nielsen, A., Morsø Avis, Nykøbing p. M.	2 -
Nielsen, C., Bogtrykker, Randers	3 -
Nielsen, Th., Bogtrykker, København	4 -
Nielsen & Lydiche, Bogtrykkere, Kbhvn.	50 -
Nyrop, C., Professor, København	20 -
Olsen, Alb. S., Bogtrykker, Faxe	2 -
Olsen, J., Bogbinder, København	5 -
Olsen, O. C., & Co., Bogtrykkere, Kbhvn	30 -
Olsen, P. O., Bogbinder, København	5 -
Optler, F., Køge Avis	5 -
Pedersen, W., Bogbinder, København	4 -
Petersen, C. V. Sønn., Næstv. Tid., Næstv.	10 -
Petersen, Egm. H., Bogtrykker, København	10 -
Petersen, Imm., Bogbinder, København	25 -
Petersen, Victor, Bogtrykker, København	25 -
Philipsen, G., Folketingsmand, Kbhvn.	50 -
Pio, V., Boghandel, København	10 -
Politiken, Udgiverne af, København	25 -
Qvist, J. D. & Co., Bogtrykkere, København	10 -
Reitzel, C. A., Boghandler, København	20 -
Rosenberg, A., Bogtrykker, København	4 -
Rye, C. J., Randers Dagblad	5 -
Salmonsen, J., Boghandler, København	10 -
Schmitz, Fr. A., Bogbinder, København	5 -
Schubothes Forlag, København	25 -
Schultz, Hostrup, Fru Marie, København	100 -
Simonsen, Ludv., Overretssagfører, Kbhvn.	10 -
Sjødt & Weiss, Kolding	5 -
Svarre, V., Østsjæll. Folkeblad, Køge	5 -
Sørensen, H., Redaktør, Silkeborg Avis.	10 -
Thiele, A., Bogtrykker, København	100 -
Thomsen, Carl, Bogbinder, København	4 -
Triers Bogtr., G. L. Lind & Numa Frænkel, København	25 -
Truelsen, M., Bogtrykker, København	10 -
Willerslev, A., Boghandler, Køge	2 -
Wissing, Bogbinder, København	2 -

København. — Trykt i Fagskolen for Boghaandværk.

BOGVENNEN

ET·TIDSSKRIFT·
udgivet af
FORENING·FOR·
BOGHAANDVÆRK
BOGTRYK·
BOGBIND·
MDCCCC

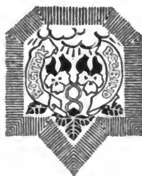
BOGVENNEN

TIDSSKRIFTET
BOGVENNEN

UDGIVET AF

FORENING FOR BOGHAANDVÆRK

MDCCCC

KJØBENHAVN

DET NORDISKE FORLAG

BOGFORLAGET: ERNST BOJESEN

Oplagets Størrelse: 650 Eksemplarer

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE
1901

HEBRAISK BOGTRYK I ÆLDRE OG NYERE TID

AF OVERRABBINER D. SIMONSEN

Gutenbergs Kunst blev hurtigt taget i Brug af Jøderne. Dog blev det ikke Opfinderens jødiske Landsmænd, der kom til at oprette de første hebraiske Officiner, men de første hebraiske Trykværker saa Lyset i Italien. Der var endnu knap hengaaet et Decennium efter at tyske Typografer havde bragt den nye Kunst i Udøvelse i Italien, før den første hebraiske Bog, der bærer et Datum, udkom, idet *Abraham ben Chajjim* fra Pesaro 30. Juli 1474, som det først for nylig er blevet eftervist, i Ferrara fuldendte Trykningen af Ritualværket *Tur Jore Dea*. Efterskriften, som Mesteren sætter efter sit Værk, en ret anselig Foliant, vidner om den Møje, han har haft, og hans Glæde over at have naaet sit Maal, og endelig om hans Haab, snart at lade andre Arbejder udgaa fra sit Officin. Haabet savnede ikke Grund. Jøderne havde altid været ivrige Læsere, og da det er den fromme Israelit en religiøs Pligt »at granske i Læren«, kunde Udgaver af Bibelen, dens Fortolkninger, de talmudiske Skrifter, filosofiske Bøger, Ritualværker, ikke at tale om Bønnebøger, regne paa et stort Publikum uden for de egentlig faglærdes Kreds. Haandskrifter vare selvfølgelig ret kostbare og paa Grund af Religionsforfølgelserne sjældne. Ved en enkelt Autodafé i Paris var der (1242) blevet brændt en Snes Vognmandslæs talmudiske Haandskrifter; som bekendt er da ogsaa kun et eneste fuldstændigt Talmudhaandskrift — nu i det kgl. Bibliotek i München — bevaret indtil Nutiden. Bogtrykkerkunsten maatte da finde en frodig Jordbund hos Jøderne, hvor den i det hele fulgte samme Veje som i de andre Officiner. Ligesom hos Gutenberg og hans Medhjælpere ere allerede de første Arbejder overordentlig vellykkede, klart og smukt trykte med dybsort Farve paa godt Papir, sjældnere paa det kostbare Pergament. Man følger Haandskrifterne i hele Indretningen, og særlige Titelblade, Pagination og Signaturer mangle i Begyndelsen. Bogtrykkeren, der i den ældre Tid for det meste ogsaa var Boghandler, giver ofte udførlige og interessante Meddelelser, der i Regelen findes ved Bogens Slutning. Vi læse der bl. a., at Fru *Estellina*, gift med en af den ovennævnte Abrahams første Konkurrenter, Dr. med. *Abraham ben Salomo Cunat* (efter andre: *Conte*), hjalp med ved Sætningen af det religionsfilosofiske Værk *Bechinat Olam* (Mantua, uden Datum, men c. 1476—1480). I det hele har det været almindeligt lige til Nutiden, at Sættere og Trykkere, efter at Forlæggere, Bogtrykkeriejere og Udgivere ere rykkede op paa Titelbladene, have indtegnet deres Navne ved Bøgernes Slutning, og mange personalhistorisk vigtige Notitser, f. Eks. om ret mange Proselytter til Jødedommen blandt Bogtrykkerkunstens Udøvere, ere os her bevarede. Arbejdernes Navne hjælpe ofte stærkt paa Gled til at bestemme Tid og Sted for et Værk. De kalde deres Gerning, som jo saa tidt tjente Religionens Studium og Praksis, for »det hellige Arbejde«.

Ikke blot i Kulturcentrer som Ferrara og Mantua trykte man tidligt hebraisk, ogsaa i Reggio i Calabrien og i Flækken Pieve di Sacco udkom 1475 vigtige Værker, i Reggio den mest læste af alle Pentateuchkommentarer: *Raschi*[1]), i Pieve Ritualværket »*De 4 Turim*« (Fig. 1), af hvilket ovennævnte Jore Dea kun er II Del. Tages Hensyn til Bøgernes Omfang, er *Meschullam Kuzis* Trykkeri i Pieve formodentlig det, der først af alle er sat i Gang. Disse to Officiner præsterede, saa vidt bekendt, dog intet mere, hvorimod Dr. *Abraham Cunat* bl. a. udsendte Filosofen *Levi ben Gersons* Bibelkommentar, en Rhetorik, et lille astronomisk Værk

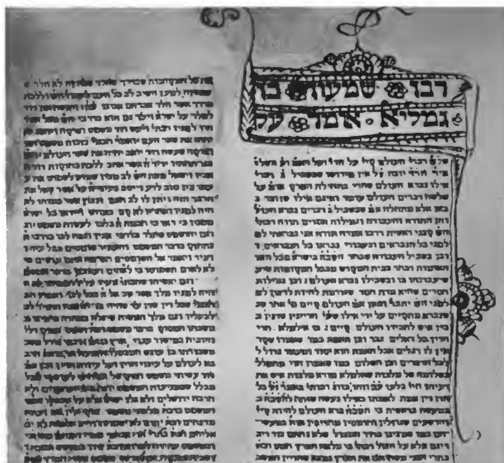

Fig. 1. Del af en Side af »*De 4 Turim*«, Pieve di Sacco 1475. Ca. $^2/_3$ af Originalens Størrelse. Forsiringen er tegnet med Pennen.

og det historiske Værk *Josippon* (Fig. 2). Et Antal Værker, der ved de ensartede Typer vise indbyrdes Slægtskab, uden Angivelse af Sted og Tid, tilhøre ogsaa en meget tidlig Periode og ere, som jeg andetsteds har eftervist, vistnok trykte i Rom (se Fig. 3 og 4; 3 er uden Tvivl ældst). Ubekendt er det derimod, hvor den første daterede Bibeltekst, *Psalmerne* med *David Kimchis* Fortolkning 1477 (Fig. 5), tryk-

[1]) Abbreviation af Rabbi Schelomo Jizchaki. Gennem den katolske Teolog Nicolaus de Lyra, der benytter Raschi meget hvor det gælder at finde Bibelordets bogstavelige Mening, er den jødiske Exeget blevet af stor Betydning for Luther, der paa samme Omraade ofte følger Lyras Udlægning.

tes af Mester *Joseph* og hans Kammerater. Paa Grund af Typelighed er den sammenstillet med en Udgave af de 5 *Mosebøger*, af hvilken de fleste kendte Eksemplarer ere trykte paa Pergament, og som foruden Teksten, forsynet med Vokaler og Accenter, endnu i Randen bringer *Raschis* Kommentar og den gamle kaldæiske Oversættelse *Onkelos*. Paa fremmed Bekostning tryktes denne af den ovennævnte *Abraham ben Chajjim* 1482 i Bologna (Fig. 6).

Selv den i Hebraisk ukyndige Iagttager vil kunne bemærke, at der i de givne Prøver forekommer Typer af ganske forskelligt Snit, dels de stivere, saakaldte Kvadratbogstaver (se f. Eks. Fig. 3—4) og dels de rundere, mere kursive Rabbinske eller Raschibogstaver (Fig. 2). For begge ligge selvfølgelig Manuskripternes Bogstavformer til Grund, og da Bibelhaandskrifter til rituelt Brug skrives med Kvadratbogstaver, benyttes disse gennemgaaende ogsaa til Bibeludgavernes Tekst —

Fig. 2. Del af en Side af Josippon, Mantua 1476—80. Henved original Størrelse.

foruden til meget andet, saaledes nu om Stunder i de hebraiske Aviser, hvorimod Bibel- og Talmudkommentarer hovedsageligt sættes med en af de mere kursive Former (se Fig. 5 og 6 Anvendelsen af begge Former). Beslægtet hermed er en navnlig til Trykning af Tysk brugt Type (Fig. 13), hvorimod den mest kursive Bogstavform, der i Privathaandskrifter og Breve er fremherskende, ikke brugtes synderligt af de professionelle Skrivere, og den forekommer derfor kun yderst sjældent i Tryk.

Dernæst vil enhver bemærke, at Bibelteksten i Fig. 6 foruden at skille sig fra Randtrykkene ved Bogstavformerne, ogsaa udmærker sig ved et Antal Punkter og forskelligt formede Streger i, oven for og neden under Kvadratbogstaverne. Disse Særtegn — der ere af forholdsvis yngre Oprindelse og derfor ikke anbringes i de i Synagogen brugte Thoraruller, der afspejle den ældste Skrivemaade — ere dels Vokalerne, der i Hebraisk ligesom i andre semitiske Sprog ikke nødvendigt behøve at medskrives for at det skrevne kan læses, og dels Accenterne, der gøre Tjeneste baade som Interpunktionstegn, som Betegnelse af Stavelsetonen og

endelig vise den ejendommelige Cantillation, med hvilken Bibelteksten i Synagogen foredrages. At en saadan Tekst med Vokaler og Accenter er langt besværligere at sætte end Randtrykkets, er indlysende, og man vil forstaa, at der gik nogle Aar, før man vovede sig til et saadant Arbejde; Fagmænd ville beundre den Dygtighed, hvormed det er gjort.

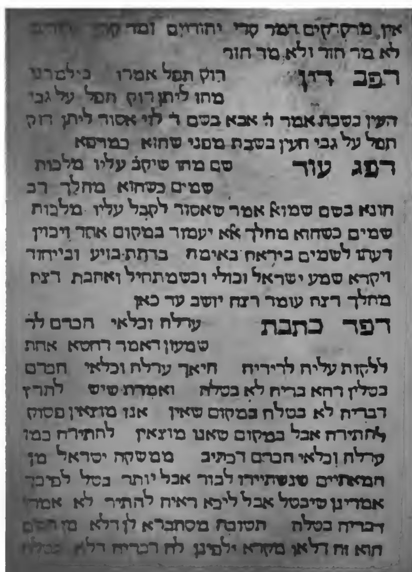

אין מרקיקים דמר סרי יתודיים ומר קרי
לא מר חוד ולא מר חור
רפב דין   רוק תפל אמרו כילמרע
מחו ליתן רוק תפל על גבי
העין בשבת אמר ר' אבא בשם ר' לוי אסור ליתן רוק
תפל על גבי העין בשבת מפני שהוא כמרפא
רפג עור   סם מחו שיקבל עליו מלכות
שמים כשהוא מהלך רב
חונא בשם שמואל אמר שאסור לקבל עליו מלכות
שמים כשהוא מהלך אלא יעמוד במקום אחד ויכוין
דעתו לשמים ביראה באימה ברתת בזיע ובייחוד
ויקרא שמע ישראל וכולי וכשמתחיל ואהבת רצה
מהלך רצה עומד רצה יושב עד כאן
רפד כתבת   ערלה וכלאי הכרם לר'
שמעון דאמר דחשא אחת
ללקות עליה לדידיה היאך ערלה וכלאי הכרם
בטלין דהא בריה לא בטלה ואמרת שיש לתרץ
דבריה לא בטלה במקום שאין אנו מוצאין פסוק
להתירה אבל במקום שאנו מוצאין להתירה כמו
ערלה וכלאי הכרם דכתיב ממשקה ישראל מן
המאתיים שנשתיירו לבור אבל יותר בטל לפיכך
אמרינן שיבטל אבל ליכא ראיה להתיר לא אמרי'
דבריה בטלה תשובה מסתברא לן דלא מן הטעם
הזה דלאו מקרא ילפינן לה דבריה דלא בטלה

Fig. 3. En Side af R. Salomon ben Addereths Responsa, Rom? før 1480. Henved Originalens Størrelse.

En vis Vanskelighed beredes i øvrigt endnu derved, navnlig ved Udslutning af smalle Kolumner, at det hebraiske Sprog ikke tillader, at Ordene deles. I Fig. 6 ses, at Sætteren har hjulpet sig paa samme Maade som hans Fagfælle i København — hvorom senere — endnu 300 Aar senere gjorde det. I nogle Trykkerier anvendes samme Middel, som Skriverne benyttede sig af, nemlig at forlænge visse

שנה תמימה אך אנו צריכין עליה בלום ימין במגילת ארכה השיב אחור ימינו
לקץ הימין קץ נתתי לימיני כל זמן שימיני משועבדת בניי משועבדין גאלתי ימיני
גאלתי בניי הוא שרוו אמ׳ למען יחלצ׳ ידידך הושיע ימינ׳ וענ׳ ובראש גם רחלק ס׳ לקץ שעתי
הקבה להחזיר ימינו לפניו

סליק פרקא

וניבא בראש גמ׳ רמ׳ השוחט אחר בשוק מאי לאו בשוק רקא בעי לדמיה ליניבא לא
בחוח רקא בעי לדמיה ללבא ובמ׳ כסוי חרם ר׳ חוח נפל ליה יניבא בביתניה פי׳ רם
העוף שעושין אותו להמית התולעת שגדל בפשתן ויש מפרש התולע הוה כשידיה רם העוף
בורח מן הפשתן ורם חחית עושים אותו לצבע לכא סם שמו לכא ורם תריה מחוץ אותו
חגון ועוד מפורש בערך אנבא ינון בבריתא רר׳ אליעזר פר׳ לב׳ לפני שמש
ינון שמו שהוא עתיד לינון ישיני עפר לפיכך נקרא שמו ינון

סליק פרקא

יסכה בר׳ גמ׳ רמ׳ בן סורר ומורה יסכה זו שרה ולמ׳ נקר׳ שמה יסכה שסכתה ברוח
הקודש ר״א יסכה שהכל סכין ביפיה יסמין בספא ריסמין פ׳ בערך כסף

סליק פרקא

יעל קגס יאוש שלא מדעת בראש גמ׳ רפר׳ אלו מציאות ע׳ פר׳ זומם אכיי אמ׳ למפרע
הוא נפסל בפרק דיני ממונות בשלשה זה בורר לו ובגמ׳ רפר׳ המרובה ל׳ לחי

Fig. 4. Del af en Side af Nathan ben Jechiels talmudiske Ordbog Aruch, Rom? før 1480.
Ca. ²/₃ af Originalens Størrelse.

[illegible]

הבט לברית כי מלאו מחשכי ארץ נאות חמס׃

[illegible]

אל ישב דך נכלם עני ואביון יהללו שמך׃

[illegible]

קומה אלהים ריבה ריבך זכור חרפתך מני נבל כל היום׃

[illegible]

Fig. 5. Del af en Side af Davids Psalmer med David Kimchis Kommentar, Bologna?? 1477.
Henved Originalens Størrelse.

Bogstaver (et Eks. ses Fig. 7 Linie 3 til venstre). Sjældnere ses den daarlige Udvej brugt, at et Bogstav er taget af en for lille Grad, f. Eks. Petit hvor ellers trykt med Korpus.

Her vil jeg endnu berøre et Forhold, som vel ingenlunde er særligt for den hebraiske Typografi, men dog her paa Grund af Værkernes Indhold har udviklet sig paa en Maade, der atter udkræver stor Omsigt hos Arbejderen. I Udgaven af Pentateuchen med Raschi og Onkelos (Fig. 6) skal selvfølgelig hver Side have det til Teksten svarende Stykke af den kaldæiske Oversættelse og Kommentaren. Disse tre Faktorer sammenarbejdes forholdsvis let. Men ganske anderledes vanskeligt bliver det, naar i Tidens Løb Kommentarernes Tal forøges, disse atter fortolkes,

Fig. 6. Del af en Side af Mosebøgerne med Raschi foroven (og forneden) og Onkelos tilhøjre, Bologna 1482. Ca. $^2/_3$ af Originalens Størrelse.

Noter af de forskelligste Arter, rent videnskabelige og rent praktiske, tilføjes, og stedse, til Bekvemmelighed for Læserne, paa hver Side netop det til Hovedteksten (Bibel, Talmud, Ritualværk) svarende skal meddeles og i overskuelig Form, saa at ingen Sammenblanding er mulig, og ingen Henvisning misforstaas. Man se Fig. 12 en Bibeltekst med Kommentarer og som et Mønster paa Overskueligheden i Mangfoldigheden et moderne Aftryk af en Ritualtekst Fig. 16, hvor Læseren har 14 forskellige Værker, Notesamlinger etc. for sig.

Enhver, der behandler Jødernes Historie eller en Side af deres Liv i det 15de Aarhundrede, faar et Stik i Hjertet, naar han vender sig til den pyrenæiske Halvø. Ingen Sinde har vel kristelig Fanatisme paa Tronen givet sig et grummere Udtryk end da Ferdinand og Isabella, efter at Maurerne vare blevne besejrede, jog deres højtdannede og driftige Hundredtusinder af jødiske Undersaatter i Landflygtighed,

til Døden eller til den med Afsky modtagne Daab. I Spanien trykte Jøderne tidligt, og i Portugal, som snart fulgte Broderlandets ubarmhjertige Eksempel, havde Jøderne endog indført den nye Kunst, der først nogen Tid efter udøvedes af Kristne. Og de skønne og korrekte Værker, som udgik fra Byer som Hijar, Guadalajara, Leiria, Haro, Zamora og Lissabon, nu alle Sjældenheder af første Rang, lade se, hvor meget ogsaa den hebraiske Typografi har tabt ved de udmærket dygtige Bogtrykkeres nødtvungne Ophør med deres Virksomhed. Den Mester, der har skaaret Stemplerne til den i Hijar trykte *Tur Orach Chajjim* (Fig. 7), var

Fig. 7. Del af en Side af Tur Orach Chajjim, Hijar i Aragonien 1485. Ca. $^{4}/_{5}$ af Originalens Størrelse.

en sand Kunstner, der vidste at undgaa den Stivhed, som Typesats har i Sammenligning med et godt Haandskrift, og Sætteren er gaaet saa godt ind paa hans Intentioner, saa at dette Værk viser en lignende Forening af Regelbundethed og Frihed som den, Kelmscottpressen i vore Dage har efterstræbt[1]). Flere af Bogstaverne op-

[1]) Desværre giver den fotografiske Ætsning ingen Forestilling om Bogens Skønhed. Denne Afbildning og andre, der ere fremstillede efter Fotografier tagne af Incunabler i det jødisk-teologiske Seminar Breslaus righoldige Bibliotek, have alle faaet noget grumset over sig. Fotografen synes ikke at have holdt sig de ham givne Forskrifter efterrettelig. De her, efter Bøger i min Bogsamling, af dette Skrifts Redaktør tagne Fotografier adskille sig i den Grad fra hine, at jeg slet ikke behøver enkeltvis at angive, hvilket Bibliotek Originalerne tilhøre.

træde i forskellige Former for ligesom i Haandskrifterne at kunne stemmes fuldkomment sammen med Omgivelserne. Og selv om maaske Typer og den rigtignok langt vanskeligere Sats i Pentateuchudgaven Lissabon 1491 (Fig. 8) ikke fuldt staar Maal med den nysnævnte Bogs, saa kan *de Rossi* dog med Rette kalde dette Tryk den eleganteste Bibeltekst, som det 15de Aarhundrede har frembragt. Man maa beundre den Omhyggelighed, med hvilken Teksterne ere behandlede. I den kaldæiske Oversættelse er der — hvad ret sjældent forekommer — tilsat Accenter, og i den hebraiske Tekst er den i andre Bibeludgaver næsten altid udeladte Rafe-

Fig. 8. Del af en Side af Mosebøgerne med Raschi foroven (og forneden) og Onkelos tilvenstre, Lissabon 1491. Ca. 4/5 af Originalens Størrelse. Pergamenttryk.

streg, der betegner visse Bogstavers Aspiration, regelmæssigt vedføjet. Det benyttede Eksemplar er trykt paa Pergament. — Disse Trykkerier døde, som alt sagt, en brat Død. En Del Typeformer vandrede med deres Ejere til det gæstfri Tyrki, men her præsteredes intet, der kunde maale sig med de gamle Tryk. Papir og Farve er ogsaa langt daarligere end Spaniens og Portugals.

Imidlertid havde i Italien en fra Tyskland stammende Familie, der efter sit Ophold i den lille øvreitalienske By *Soncino* havde antaget dette Bynavn som Familienavn, begyndt at udfolde en overordentlig Virksomhed. Lægen *Israel Natan Soncino* satte 1483 sin Søn *Josua Samuel* i Vej som Bogtrykker, og Officinets første Præstationer, to Bind af Talmud, viste straks de store Maal, man havde sat sig,

og den udmærkede Maade, paa hvilken man søgte at løse de stillede Opgaver, saaledes ved en omhyggelig Tekstredaktion og ved Valget af de Talmudteksten ledsagende Kommentarer. Men det er fortrinsvis Josua Samuels Neveu *Gerson (Hieronymus, Geronimo),* der har gjort Navnet *Soncino* berømt. Paa mange Steder i Italien arbejdede han foruden i Soncino, trykte i Casale maggiore, Brescia, Fano, Pesaro o. s. v., indtil han endelig, træt af sin Omflakken og trykket af Konkurrence fra Venedig, maatte udvandre til Tyrkiet, hvor han døde 1534 i Konstantinopel, midt i en ny betydelig Virksomhed, der overgik til hans Søn *Elieser. Gerson Soncino* trykte for første Gang hele Bibelen, mange Dele af Talmud med Kommentarer — en tidligere portugisisk Talmududgave omtales, men kendes ikke —, Bønnebøger (Fig. 9), store Ritualværker, nyhebraiske Digtere etc., og han forsynede overhovedet det italiensk-jødiske Bogmarked ganske anderledes, end tidligere havde været Tilfældet. Savnede han gode Manuskripter til at lægge til Grund for sine Udgaver, foretog han store Rejser for at skaffe sig saadanne. Hans Virksomhedstrang førte ham uden for hans specielle Omraade, idet han trykte mange latinske og italienske Værker, endda ogsaa lidt Græsk[1]). Han frygtede ikke for at kappes med en *Aldus Manutius*, og hans Petrarcaudgave, der tog Aldineren til Forbillede, skal efter en sagkyndig som Panizzi overgaa Forbilledet i Skønhed. Til Gengæld gik *Aldus* lidt ind paa *Gersons* Omraade, idet han trykte en lille hebraisk Grammatik. For begge Konkurrenter arbejdede den fortrinlige Skriftskærer *Francesco da Bologna*. Soncinaternes Tal er saa stort og de levnede Eksemplarer til Dels saa faa og saa spredte, at de gentagne Forsøg paa at skrive dette Officins Historie endnu ikke have naaet deres endelige Maal. Af Manzonis store Værk udkom kun nogle Dele før Forfatterens Død. Hvor højt Samtiden satte Trykkeriets Virksomhed vidner en Sætterefterskrift om: Jesajas Ord (Kap. 2 V. 3) »Thi fra Zion udgaar Læren og Herrens Ord fra Jerusalem« omskrives af Sætteren til: »Thi fra Zion udgaar Læren og Herrens Ord fra *Soncino*«. For den kristne Kirke er G. Soncinos Bibeludgave, Brescia 1494, blevet af særlig Betydning: det var efter denne at Luther oversatte det gamle Testamente.

Soncinaterne gribe ogsaa ind som medvirkende i et af en anden tysk Familie *Günzenhauser* oprettet Trykkeri i Neapel, der fra 1486—1492 leverede udmærkede Ting, derimellem et Værk af den arabiske Læge *Avicenna* i hebraisk Oversættelse. Et af de sidste og vigtigste Værker, der udgik herfra, var *Mischna* (den ældste Del af Talmud) med *Maimonides's* Kommentar (Fig. 10). Den Prøve, som her gives af dette Pragtværk, viser et Antal Overstregninger. De skyldes Censuren. Inkvisitionen passede nemlig nu paa de trykte hebraiske Bøger lige saa vel som paa Haandskrifterne. Snart konfiskeredes Bunker af Bøger og brændtes under Paaskud af, at de indeholdt Bespottelser af den kristne Religion, og snart — og saaledes heldigvis i de fleste Tilfælde — nøjedes man med at udrive eller slette det som bespotteligt antagne. Eller rettere: man tvang Jøderne til selv at slette de Steder, Inkvisitionen tog Anstød af, for saa vidt da ikke Skriveren eller Bogtrykkeren paa

[1]) Paa de hebraiske Bøger kalder han sig mest med Navnet Gerson, der tilfældigvis (se II Mosebog Kap. 2 V. 22, hvor Moses som landflygtig kalder sin Søn saaledes) stemmer med Bærerens Vandreliv og derfor accentueres af ham. Lang Tid vidste Bibliograferne ikke, at Hieronymus Soncino, hvis latinske og italienske Tryk man beundrede, var den samme som Gerson. Efter at Identiteten var bleven absolut konstateret, maatte Beundringen vokse i geometrisk Proportion.

Forhaand havde udeladt dem, og de af Tribunalet befuldmægtigede Censorer, der havde Liste over, hvad der paa hver Side af de forskellige Værker skulde slettes, gennemgik da de af Politiet hos Jøderne tagne Eksemplarer. Mange gamle Bøger bære Mærker af 3—4 Gange at være reviderede. Selve denne lille Prøve viser ogsaa de kuriøse Vendinger, Censuren fremkaldte. Man vil se, at der to Steder er skrevet noget som Erstatning for det slettede. Strøget er et Ord, der sigter til Oldtidsfolkene som »Hedninge«. Men Censor mente, at der sigtedes til de kristne, slettede da det anstødelige Ord, og Bogens Ejer fik Lov til i Stedet for »Hedninge«

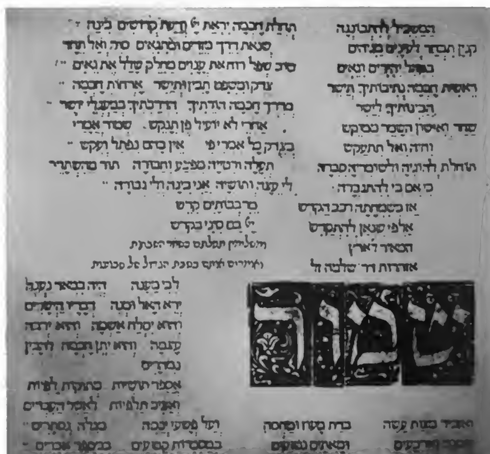

Fig. 9. Del af en Side af Festdagsbønnerne, Soncino og Casale maggiore 1486. Prøven indeholder poetiske Stykker. Ca. 5/6 af Originalens Størrelse. Pergamenttryk.

at skrive »Samaritanere«, skønt der ikke med et Muk i hele Forbindelsen tales om Samaritanere. Det kunde være fristende at fortælle om Censuren, der i tidligere Tid har kostet Jøderne mange Taarer og mange — Penge, men det vilde føre for vidt. I een Talmududgave mangler hele Afsnittet om Hedenskabet; der var for den Tids Censorer saa meget at stryge, at man foretrak at stryge hele Folioheftet. Fra Rusland, hvor Censuren jo endnu bestaar, fortælles det, at Censor en Gang har maattet ændre i Davids Psalmer, hvor han fandt, at den hellige Sanger i Ps. 40 V. 3 havde haanet den græsk-katolske Kirke. Han skal i Stedet for »Tit ha Javen«, Sumpens Dynd, have læst »Tit ha Javan«, Grækernes Dynd, og da

rettet Grækerne til Romere. Men denne Udgave har jeg ikke set. Men sikkert er det, at man i moderne Udgaver kan læse i Stedet for »Ikke-Jøder, som ikke ere Afgudsdyrkere« etc. det af Censor fremkaldte meningsløse »Afgudsdyrkere, som ikke ere Afgudsdyrkere«. Og ligeledes er det sikkert, at i en moderne karæisk Bønnebog et stort Stykke, der var taget fra Profeten Ezekiel, er strøget. — Resultatet af Censorvirksomhed har, foruden de Ulemper og Ulykker, som Censorernes jødiske samtidige led under, for vort Vedkommende ogsaa været, at en Række Værker ere blevne mere eller mindre forvanskede eller forkortede overleverede

עבודה זרה

Fig. 10. Del af en Side af Mischna med Maimonides's Kommentar, Neapel 1492. Ca. 2/3 af Originalens Størrelse. Censurmærker.

til os. Moderne Kritik har hjulpet paa mange af de fordærvede Steder, men meget har man sikkert undladt at trykke, hvor nogen Kollision var at frygte.

Italien beholdt foreløbig Førerstillingen i det 16de Aarhundrede. I det tyrkiske Rige tryktes der vel overordentlig meget i hele Aarhundredet, dels i Konstantinopel, dels i Saloniki, i Palæstina i Byen Safed, og mange af disse Udgaver ere for Tekstens Vedkommende endnu af største Værd, men det typografiske Udstyr kan aldeles ikke maale sig med, hvad der andetsteds præsteredes. I Frankrig og England havde Jøderne forlængst haft samme sørgelige Lod som den, der ramte deres Trosfæller i Spanien og Portugal ved den nye Tids Begyndelse: at forjages fra deres Fædreland. En Bibeludgave, som Robert Stephanus i Midten af det 16de Aarhundrede udgav i Paris, minder i sin Skønhed om Spaniens og Portugals Tryk,

men er ikke korrekt. I Tyskland, Bogtrykkerkunstens Hjemland, var Jødernes Stilling ved de Forfølgelser, som Pesten (»den sorte Død«) i Midten af det 14de Aarhundrede havde medført, blevet meget forværret, saa at vi begribe, at der i det 15de Aarhundrede slet intet hebraisk Trykkeri fandtes i Tyskland. Hvad der tryktes af Hebraisk i de almindelige Trykkerier var kristne lærdes Smaating, Læseøvelser, smaa Grammatikker eller lidt Polemik mod Jøderne. I det 16de Aarhundrede finde vi vel forskellige fortjenstfulde Bogtrykkere i Augsburg, Oels, Thiengen, Ichen-

סֵפֶר, מְתוּרְגְמָן

מעשה ידי אמן · בביאור כל מלות · חמודות
גם חלות · הנמצאות בלשון ארמי · בתרגום
אונקלוס ויונתן וירושלמי · והיטיב
את כל אשר דבר · בפרש
אליה המחבר ·

[illegible]

Fig. 11. Titel til Elias Levitas aramæiske Ordbog Sefer Meturgeman, Isny 1541. Fol. Originalens Størrelse. Vokalerne ved de store Bogstaver ere tilskrevne.

hausen, men intet Officin var af Bestand. Af særlig Interesse var Trykkeriet i den würtembergske By Isny, hvor den kristne lærde *Paulus Fagius (Büchlin)* i Forening med den af ham fra Italien til Tyskland tilbagekaldte jødiske lærde *Elias Levita* trykte leksikalske Værker af den sidstnævnte, et enkelt i ret splendid Udstyrelse (Fig. 11). Af de ikke faa endnu uløste Gaader, som den jødiske Typografis Historie har givet Forskeren, nævner jeg den, at der i Mainz 1584 tryktes en spansk Oversættelse af den spanske jødiske Festdagsliturgi. I Byen og dens Omgivelser fandtes ingen spanske Jøder. — Det var, som alt nævnt, i Italien, at Tyngdepunktet endnu laa.

Men den Mand, som i Aarhundredets første Halvdel var den ledende, var hverken Italiener eller Jøde, det var *Daniel Bomberg* fra Antwerpen, der i Venedig i Tidsrummet 1516—48 ofrede en stor Formue paa Udgivelsen af hebraiske Værker. Intet hebraisk Bibliotek af nogen Betydning savner Bøger, der ere udgaaede fra *Bombergs* Trykkeri. Men med Undtagelse af de allerstørste, i London og Oxford, er der næppe noget, som ejer en blot nogenlunde fuldstændig Samling af de tal-

רשי ואתחנן ז אבן עזרא קצר

Fig. 12. Del af en Side af Buxtorfs rabbinske Bibel, Basel 1618—19. Lidt over ¹/₂ af Originalens Størrelse.

rige, i det hele fortræffeligt udstyrede og til Dels meget store Værker, han, selvfølgelig ogsaa benyttende sig af jødiske lærde og jødiske Arbejdere, udgav. I Venedig udkom der ikke blot flere Udgaver af Bibelteksten men desuden, og endda i 3 Udgaver, de første rabbinske Bibler d. v. s. Bibler forsynede med de gamle kaldæiske Oversættelser, en Række af de vigtigste Fortolkninger og Masoreternes tekstkritiske Noter. Den anden Udgave, som kostede 6 Gulddukater Stykket, er

bleven Grundlaget for alle senere, saaledes ogsaa for den mest udbredte, som den kristne lærde Johan Buxtorf udgav i 4 Bd. i Folio (1618—19) i Basel hos sin Svigersøn Ludvig König (Fig. 12)[1]. Og medens det ikke var lykkedes Soncino at trykke den hele Talmud med Kommentarer, tilendebragte Bomberg dette Kæmpeværk (det store kgl. Biblioteks Ekspl. er i 18 Bd. Folio) i 3 Aar, 1520—22. Udstyrelsen er særdeles god, men det Hastværk, hvormed der tryktes, forklarer, at der er mange Fejl, som desværre forøgedes i 2 senere Aftryk. Desuden udgav han den langt mindre voluminøse palæstinensiske Talmudrecension. Til at optælle de Udgaver af Bibelen, Liturgien, Midraschværker, Responsasamlinger, religionsfilosofiske Bøger, som udsendtes af Bomberg, er her ikke Lejlighed, og det er i øvrigt slet ikke muligt at gøre det fuldstændigt, da endnu ingen har gjort den Bombergske Virksomhed til Genstand for Specialundersøgelse. Hans Blik var saa omfattende, at han endog forsynede Jødernes eneste Sekt, Karaærne, med en Udgave af deres Bønnebog. Og endnu længe efter hans Bogtrykkeris Ophør anførtes det som Anbefaling paa hebraiske Bøgers Titel, at de vare trykte med Bombergske Typer.

En storartet Virksomhed fremkalder let Efterlignere og Konkurrenter, og Venedig saa da ogsaa forskellige andre fortjenstfulde hebraiske Trykkerier fremstaa, derimellem dem, der vare grundlagte af Adelsfamilierne *Giustiniani* og *Bragadini*. *M. A. Giustiniani*, for hvem den udmærkede franske Skriftstøber Guillaume le Bé arbejdede, trykte ligeledes hele Talmud, og da hans Udgave var bedre end Bombergs, navnlig ved Tilføjelsen af meget værdifulde Noter, som de for ham arbejdende jødiske lærde leverede, blev det denne, som kom til at ligge til Grund for de fleste af de mangfoldige senere Udgaver. En Konkurrencestrid mellem Giustiniani og Bragadino, der paa een Gang begge udgave Maimonides's store Værk Mischne Thora i mægtige Folianter, henledte desværre alt for stærkt de højere Magters Opmærksomhed paa de blomstrende Trykkerier, og da samtidig døbte Jøder rejste nye Anklager mod Talmud, dekreterede Inkvisitionen og billigede Pave Julius III, at alle Talmudeksemplarer skulde brændes. Leo X havde opmuntret Bomberg til Udgivelsen, nu skulde, næppe en Menneskealder derefter, alle Eksemplarer forsvinde. Ingen Remonstration hjalp. I Rom brændte man Talmud og mange andre hebraiske Skrifter den 9. September 1553 (den jødiske Nytaarsdag), og rundt omkring i de andre italienske Byer konfiskeredes og brændtes alt hvad man hos Boghandlerne og hos Jøderne kunde faa fat paa af hebraisk Litteratur. Dog udkom der 1554 en ny Bulle, som bød, at Jøderne vel under Døds-

[1]) Den jødiske Hovedkorrektør Abraham Brunschwigs udførlige og højst interessante Efterskrift med en omhyggeligt udarbejdet Trykfejlsliste var ganske ukendt, indtil jeg, efter et Eksemplar i min Besiddelse, fik den reproduceret ved F. Hendriksen. Prof. J. Dérenbourg lod paa Grund af Efterskriftens Vigtighed denne optrykke paa ny med fransk Oversættelse. — I øvrigt er der at skelne mellem to Arter af Korrektører, saadanne, som, hvor et egentligt Forfattermanuskript ikke forelaa, efter Haandskrifter eller ældre Tryk konstituerede den Tekst, der overgaves Sætterne, altsaa vare en Slags Udgivere, og saadanne, som kun paasaa, at Sætter og Trykker havde gjort deres Skyldighed. Rørende er det mod Slutningen af en Mischnaudgave (Venedig 1606) at læse en Notits om Bogtrykkeren *Abraham ben Nachman*, der, før han var helt færdig med sit Værk, mærkede Dødens Komme. Der berettes, hvorledes han paa Dødslejet kaldte Slægtninge og Venner, men fremfor alle Trykkeriets Arbejdere, for at bønfalde dem om at fuldføre Værket med samme Omhu, som de havde udvist under hans Tilsyn. Efter den indtrængende Formaning lagde han sig til Hvile og »gik til sine Fædre«.

straf skulde aflevere deres Talmudeksemplarer, men at man ikke maatte bemægtige sig andre jødiske Skrifter. Men Bogkonfiskationer og Revisioner fulgte fra nu af Slag i Slag, hvor Inkvisition og Pave havde Magt. Trykkerierne i Italien havde hermed faaet deres Grundskud, og det hjalp lidet, at Jøderne, for at besværge Farerne, satte Selvcensuren i System. En halv Snes Aar arbejdede de store Trykkerier i Venedig aldeles ikke. Før og efter denne Katastrofe er der vel trykt meget,

Fig. 13. Del af en Side af tysk Bønnebog til Nytaar og Forsoningsdag, Krakau 1571.
Ca. $^3/_4$ af Originalens Størrelse.

Pragtværker og Godtkøbsvarer, saasom i Sabionetta, Mantua, Padua, i Venedig af den ovennævnte Familie Bragadini indtil Nutiden, og i det sidste Aarhundrede særlig meget i Livorno, til Dels til Eksport til Jøderne i Orienten, men en *Gerson Soncinos* og en *Daniel Bombergs* Tid kom ikke mere tilbage.

Østeuropas Andel i det jødiske Bogmarkeds Forsyning blev aldrig saa glimrende som Italiens, hvor Kunstforstand og Smag ogsaa levede i Ghettoet. Men baade i de halvt tyske og i de helt slaviske Lande finde vi dog betydelig og til

Dels fortrinlig Virksomhed. Saaledes i Prag. Navnkundige ere i denne By Bogtrykkerfamilierne *Gerson Kohn* og *Bak* (16de—17de Aarhundrede), og fra Krakau og Lublin o. a. Stæder forsynedes den store østeuropæiske jødiske Befolkning med et rigt Udvalg af gamle og nye Værker. Den Prøve, her leveres af et Unicum fra Krakau (Fig. 13), er trods de hebraiske Bogstaver en *tysk* Oversættelse af Bønnerne for Nytaarsfesten og Forsoningsdagen. Saaledes ere fra ældre Tid indtil vore Dage de forskellige Landsmaal, Arabisk, Persisk, Tysk, Spansk, Fransk, Portugisisk, Græsk, først skrevne, saa trykte med hebraiske Bogstaver[1]). Paa denne Maade bleve Jøderne, der saa godt som alle uden Undtagelse, Mænd og Kvinder, kunde læse »det hellige Sprog«s Bogstaver paa en Tid, da Læsekunsten ellers ikke var synderlig udbredt i de store Kredse, bekendte ikke blot med jødiske Værker, men lige saa vel med 1001 Nat, Sagnet om Kong Artur og hans Kreds, men naturligvis først og fremmest med Oversættelser af Bibelen, let tilgængelige Moralværker, Ritualskrifter, religiøse og verdslige Lejlighedsdigte og, som i det nævnte Tilfælde, Bønnebogen. Endnu bestandig trykkes med den Konservatisme, der hos Jøderne saa ejendommeligt forbinder sig med Bevægelighed og Lyst til nyt, paa den tyrkiske Halvø Bøger og Aviser med hebraiske Bogstaver paa »Ladino«, et Sprog, hvis Grundlag her er det Spanske fra det 15de Aarhundrede, som det drog i Landflygtighed med Forfædrene, og der udgaar f. Eks. i New York Blade, langt større end noget som helst dansk, der for den mindre kyndige se ud som vare de trykte paa Hebraisk, medens i Virkeligheden Sproget er det højtyske, som med de i Middelalderen fra Tyskland fordrevne kom til de polske Lande, i Tidens Løb dels er naturligt ændret, dels broderet med hebraiske Ord og Talemaader, med polske og russiske og nu i Amerika med engelske. At den overvejende Del af den for Jøder bestemte Litteratur trykkes med Landsmaalets rette Bogstaver eller, naar med hebraiske Bogstaver, da ogsaa paa det hebraiske Sprog, bemærker jeg kun, for at det foranstaaende ikke skal misforstaas.

Overflødigt, som det egentlig burde være at bemærke dette, kunde det maaske ogsaa være at gøre opmærksom paa, at der i mange store Trykkerier, hvis Hovedvirksomhed ligger paa andre Omraader, ogsaa fra gammel Tid af og nu trykkes Hebraisk, til Dels endog udmærket. Særlig fortjener at nævnes de i flere Sprog trykte Udgaver af det gamle og det nye Testamente, de saakaldte Polyglotter, saasom den Complutensiske, der er navnkundig ved at her det nye Testamente for første Gang tryktes paa Græsk (Alcalá 1514 ff.), Antwerpenerpolyglotten, trykt af den verdensberømte *Christopher Plantin* i 8 Bd. Fol. 1569—72, af hvilken et paa fint Pergament trykt Eksemplar, der har tilhørt Hertugen af Alba, forevises i British Museum som en særlig Skat, Pariserpolyglotten, 9 Bind i stort Folio (hos A. Vitré 1629—45), paa hvilken *le Jay* ofrede sin Formue og stolt afslog Kardinal *Richelieus* Tilbud om Hjælp, der kun skulde ydes, naar Richelieus Navn kunde blive knyttet til Foretagendet, og endelig den mindst smukke men righoldigste af alle og med mangfoldige værdifulde Tillæg forøgede Londonerpolyglotte

[1]) Omvendt forekommer det ogsaa, at Hebraisk omskrives med de moderne Sprogs Bogstaver, som her, hvor Majoriteten af Læsere ikke kan antages at forstaa Hebraisk, eller i videnskabelige Værker, hvor Udtalen skal fikseres. Særlig nødvendig er Transskriptionen i Musikalier med underlagt Tekst, da Hebraisk, som bekendt, skrives fra højre til venstre og derfor kun med Vold kan anbringes under de den modsatte Retning følgende Noder.

(1653—57), der i nogle Eksemplarer er dediceret Oliver Cromwell, i andre Kong Karl II. Tidspunktet, da dette mægtige Værk (8 Bind fol. max.) udkom, forklarer Variationen[1]). Disse Værker vare bestemte for kristne lærde; for Jøderne udgav *E. Soncino* i Konstantinopel 1546—47 to Polyglotter af Mosebøgerne, hvor de arabiske, persiske, spanske og græske Oversættelser alle ere trykte med hebraiske Bogstaver. Det ejendommeligste Bibelværk i vore Dage er den endnu ufuldendte »Regnbuebibel« (der for amerikansk Regning trykkes i Leipzig), i hvilken de forskellige Kilder, som Kritikerne mene at finde i de bibelske Bøger, træde frem for Øjet derved, at hver »Kilde« har sin Farve. Bogstavfarven er sort overalt, men Papiret er for den Sætning eller Sætningsdel, der skilles fra sine Omgivelser, rødfarvet, blaat o. s. v. i alle Regnbuens Farver.

Men vi vende tilbage til vort specielle Tema. I det 17de Aarhundrede havde Holland modtaget mange af de saakaldte *Marannos*, Ætlinge af de i sin Tid tvangsdøbte spanske og portugisiske Jøder, der gennem Generationer i deres Hjerte havde holdt fast ved Fædrenes Tro, og som det endelig var lykkedes at slippe bort fra Inkvisitionens lige over for de »nykristne« særligt vaagne Øje. Forfølgelser i Tyskland og særlig Kosakopstanden i Rusland (1648) bragte ogsaa mange tyske og østeuropæiske Jøder til det frie Hollands Byer, og der maatte og kunde under de frie Forhold da skaffes disse nye Skarer de nye Bøger, til hvis Tilvejebringelse de selv ivrigt medvirkede. En ny Blomstringstid begyndte, der mindede om den bedste italienske. Vi møde her som Bogtrykker: Polyhistoren, Rabbiner i Amsterdam, *Manasse ben Israel*, hvis Træk gennem Rembrandts Radering turde være mange bekendt. Spaniens stolte Ætling stod ikke blot i Forbindelse med den svenske Dronning Christina, ogsaa en Oliver Cromwell og hans Raadgivere lyttede til hans Bøn og bøjede sig for hans Argumenter, da han begærede, at hans Trosfæller igen skulde have Tilladelse til at vende tilbage til England, hvorfra de for henved 400 Aar siden vare blevne udjagede. Denne mærkelige Mand, klog Diplomat og sværmerisk Mystiker, var en af de første jødiske Bogtrykkere i Amsterdam, og ligesom han selv ikke blot skrev Hebraisk, men ogsaa Latinsk, Spansk og Portugisisk, omfattede de af ham trykte Værker ogsaa de forskellige Sprog. Maaske blev han Praktiker for at faa sine egne teologiske og filosofiske Skrifter ud paa letteste Maade, maaske for at bøde paa den knappe Gage, han fik som Prædikant og Skolemester — bl. a. for Spinoza, hvis Skæbne han for saa vidt kom til at dele, som han en ganske kort Tid var sat i Ban, om end af ganske anden Aarsag end Disciplen — i hvert Tilfælde gav han ved smagfuldt Bogtrykkerarbejde den nydannede Menighed i Holland et godt Eksempel. Langt betydeligere bleve dog en hel Række andre Amsterdamer Trykkerier, saasom *Immanuel Benvenistes*, hvis største Værk, en Talmududgave (af hvilken et Pragteksemplar findes paa det store kgl. Bibliotek) i sin Tid ikke blev skattet paa Grund af de anvendte smaa Typer, men nu søges, fordi den er den lettest tilgængelige af de uden alt for megen Censur trykte Editioner; endvidere udmærkede sig *Josef* og hans Søn *Immanuel Athias*, fremfor alt ved overmaade korrekt og smukt trykte Bibel-

[1]) Langt ringere ere de af *E. Hutter* udgivne Polyglotter, som jeg her kun nævner, fordi han i een (Nürnberg 1594), der omfatter nogle Dele af det nye Testamente, har medtaget Dansk mellem Værkets 12 Sprog. Bekendt er hans Forsøg paa, ved Anvendelsen af særlige Typer, at hjælpe Begyndere i Hebraisk med at kende Stammebogstaver fra Hjælpebogstaver.

udgaver, der dels i Original, dels gennem nye Aftryk og Udgaver af *v. d. Hooght, Simonis, Hahn* og *Theile* ere blevne den Tekst af det gamle Testamente, som Nordeuropas kristne Teologer fremfor alle andre have benyttet lige til Nutiden. Den Athiasske Udgave af Maimonides's Mischne Thora (Fig. 14) regnes for den smukkeste af dette ofte trykte store Værk. I den tysk-polske Menighed fremstod ogsaa betydelige Bogtrykkere, saasom *Uri Phoebus ha-Levi*, Lægen *Naftali Hirz* og *Moses Kosman*, og paa en vis Maade forenedes begge Sider af det, gennem Aflæggere indtil vore Dage bestaaende, ved *Samuel Proops* i Slutningen af det 17de Aarhundrede grundlagte Trykkeri og Bogforlag. *Moritz Steinschneider*, den endnu utrætteligt arbejdende enestaaende Bibliograf, hvis allerede for et halvt Aarhundrede siden udkomne Afhandling om jødisk Typografi og jødisk Boghandel meget af det her meddelte skyldes, har træffende bemærket, at som *Daniel Bomberg* var et Sidestykke til *Aldus Manutius*, saaledes var *Proops* en Slags jødisk *Cotta*. Alt, hvad det store Publikum forlangte, blev leveret fra Proops's Hus. Og han sørgede, ved at købe Athias's Matricer, for at faa saa gode Typer, som kunde tilvejebringes. Det første hebraiske Forlagskatalog, som kendes, er Proops's fra 1730. Fortegnelsen vidner mere om hans Forretningsdygtighed end om Lyst til at udgive Bøger, der kun havde en snævrere Købekreds. Men ved Siden af de nævnte blomstrede en Række Trykkerier baade i Amsterdam og andre hollandske Byer, i hvilke ogsaa kristne lærde og Praktikere toge kraftigt Del, og hvorfra der leveredes saa smukke Arbejder, at de ubetydeligere Trykkerier i andre Lande paa Titelbladene satte, at Bøgerne vare trykte med Amsterdamer Typer[1]), ligesom tidligere Bombergs Navn havde dækket svagere Arbejder. Den største rabbinske Bibel, der eksisterer, udgaves i Amsterdam 1724—28 af Rabbinatsassessoren *Moses Frankfurter*. Det var da ogsaa fra Amsterdam, at Anstødet skulde gives til Opblomstring af Bogtrykkerkunsten i de polske Lande.

Men vi have først at vende vort Blik andetsteds hen. I de Aarhundreder, hvis typografiske Historie her er skitseret, var der selvfølgelig trykt overmaade meget vidt omkring i de forskellige Lande. Og hvor Jøderne selv enten ikke havde Evne eller ikke fik Tilladelse til at oprette egne Trykkerier, havde kristne Typografer eller lærde søgt at træde i deres Sted. I Frankfurt am Main, Hanau, Frankfurt a. d. Oder, Wilmersdorf, Fürth, Berlin, Dessau, Hamborg og langt flere bekendte og — bortset fra Trykkerierne — ukendte Stæder, end nogen Oldfux i »Den stundesløse« kunde opregne, tryktes der mangfoldige hebraiske Værker. Hvor Bogtrykkerens egne Kræfter ikke sloge til — f. Eks. ved de kostbare Talmududgaver — traadte mange Gange offervillige Mæcener til, der tilskød overordentlig store Summer, for at Bøgerne kunde udkomme, sælges til overkommelig Pris eller endog bortskænkes til de talrige Studieanstalter. I Forbigaaende nævner jeg som Danmark vedkommende *Moses Josef Wessely*[2]), der som »directeur des com-

[1]) Om den Anseelse, de hollandske Trykkerier i det hele stod i paa denne Tid, aflægger et Sted i *Falsters* »Den utidige Rangsyge« Vidnesbyrd:

»Hvad Ære er det for en Bog
Af hollandsk Tryk at prale
Samt prægtig Titel, naar den dog
Ej Hoved har og Hale?«

[2]) Stamfader til en højt begavet, nu næsten uddød, dansk jødisk Slægt. I denne Sammenhæng nævner jeg kun Moses Mendelssohns Medarbejder, Digteren og Exegeten *Naftali Hartvig Wessely*,

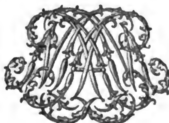
משנה תורה

הוא

היד החזקה

לנשר הגדול הרב והגאון רבינו משה בר מימון זצל

חלק רביעי

באמשטרדם

עמנואל

יוסף עטיאש

נכתב

COM PREVILEGIO.

Fig. 14. Titelblad til Bd. IV af Maimonides's Mischne Thora, Amsterdam 1702.
Ca. 1/2 af Originalens Størrelse.

merces pour Sa May. Danoise« Amsterdam 1695 bekostede en Pragtudgave i Folio af Liturgien for Paaskeaftenerne, til hvilken en Proselyt *Abraham ben Jakob*, efter Sigende tidligere evang. Præst i Rhinegnene, skar Kobbertavler til Illustrationer[1]) og et tilføjet stort Kort. Her kan jeg ogsaa omtale, at den i København bosatte lærde *Meir ben Isak* til Minde om sin afdøde Velgører *Moses Meyer* eller *Hansen* — der bl. a. havde hjulpet den ovennævnte N. H. Wessely til at faa sit store Værk Schire Tifereth trykt — 1787 udgav et rabbinsk Værk, paa hvis Titel den afdødes Navn fremhæves saa stærkt, medens den beskedne Forfatters eget Navn maa findes i Antydninger inde i Bogen, at endog Bibliografer som Azulai og Steinschneider ere blevne ledede paa Vildspor. Denne Bog er trykt i Hamborg ligesom en lignende, Forfatteren 1803 udgav efter Velgørerens Søns Død. Bekostningen bares af Familien, derimellem Hofraad D. A. Meyer og den senere Etatsraad M. L. Nathanson. — Men lige saa lidt som mellem de kristne Bogtrykkere opstod der nogen Aldus eller Soncino mellem de mangfoldige jødiske Boghaandværkere i Tyskland. Var der en enkelt, der ragede op over Mængden, som den lærde Bibliograf *Sabbattai Bass* (ɔ: Bassist, fordi han som yngre havde medvirket som saadan i Synagogen i Prag), der i Slutningen af det 17de Aarhundrede nedsatte sig som Bogtrykker i Dyhrenfurth i Schlesien, saa tog falske Anklager for Angreb paa den kristne Religion og saadanne Anklagers sørgelige Følger Modet fra ham og hans Efterfølgere. En med Sabbattai Bass i Lærdom jævnbyrdig Bogtrykker gjorde et Aarhundrede senere Byen Rødelheim — ved Frankfurt a. M. — berømt i den jødiske Verden ved de herfra udgaaende meget omhyggelige Udgaver af Pentateuchen, den daglige Bønnebog og Festdagsbønnerne. *Wulff Heidenheim*, Mesteren herfor, havde endnu ikke Stereotypien til Raadighed. Men han lod Satsen staa fra Udgave til Udgave, kun rettende de Fejl, der i Mellemtiden vare fundne. Han opnaaede derved, i Modsætning til det, der desværre ofte sker, at hver ny Udgave blev korrektere end de ældre; men Fagmænd, der høre, at f. Eks. Festdagsbønnerne udgøre 9 Bind, ville forstaa, at han vandt mere Ære end Gods ved at lade en saa betydelig Typemasse ligge aarevis ubenyttet hen. Trykkeriet bestaar endnu. Af den meget billige Udgave af de daglige Bønner er udkommet 126 Oplag, foruden at den andetsteds ganske er efterlignet. Nu ere slige Oplag vel ret betydelige og vare sikkert ogsaa mange af Proops's Oplag i Amsterdam eller allerede nogle af Bombergs i Venedig. Athias's Bibeludgave af 1667, der jo havde baade kristne og Jøder som Købere, udkom i 5000 Eksemplarer. I Incunabelperioden var et Oplag paa 300 Ekspl. vistnok det almindelige, senere finde vi af gangbare Værker trykt Oplag paa 500 Ekspl. Hvor meget man kunde ekspedere hver Dag var selvfølgelig højst forskelligt. I Almindelighed gik det vistnok hurtigere, end vi vilde være tilbøjelige til at tænke os. En jævn Kvart finde vi gjort færdig paa 10 Dage. Bønnebogen fra Soncino og Casale maggiore (Fig. 9), der er over 600 pag. og besværlig, omhyggelig behandlet, Sats, blev, til Trods for at Trykningen maatte foregaa paa 2 Steder efter hinanden, færdig i

der bl. a. har skrevet et hebraisk Digt i Anledning af en Synagogeindvielse i København 1766, hvilket dog er trykt i Amsterdam. En hebraisk Tale, holdt i Anledning af Christian VII's Fødselsdag 1772, er kun trykt i Forfatterens tyske Oversættelse.

[1]) Om Illustrationer, kunstneriske Indfatninger, Initialer og Bogtrykkermærker har jeg slet ikke villet begynde at tale. Nogle Prøver paa Sirtyper vil man finde i de meddelte Afbildninger.

mindre end et Aar, og den ovennævnte Korrektør af den Buxtorfske Bibeludgave (Fig. 12) fortæller, at der hver Dag leveredes ham 3 nye Ark af den ret kombinerede Sats, foruden at han skulde revidere de alt korrigerede Ark, et Arbejde, der frembød særlig Vanskelighed, fordi de kristne Sættere, der ikke forstode det Hebraiske, ved urigtig Korrektur ofte bragte Satsen i Vilderede. Egen Erfaring har lært mig, at det Hebraiskes Gaaen fra højre til venstre ikke bereder Sætteren synderlig Vanskelighed ved Sætning af en større Tekst, men derimod overmaade megen, naar Hebraisk veksler f. Eks. med Tysk, og de 2 hinanden modsatte Bevævægelser da kræve særlig Opmærksomhed.

Hvad der i Norden blev trykt af Hebraisk var forholdsvis lidet betydende. I København skulde Universitetsbogtrykkeren være forsynet med østerlandske Skrifter, og i et Antal Disputatser, Programmer, leksikalske, grammatikalske og exegetiske Værker er der gjort Brug af det Hebraiske. *Heinrich Waldkirch* indførte ca. 1598 uskønne hebraiske Typer fra Wittenberg. Smaastykker af Bibelen tryktes af *Sal. Sartor* (1631) og *Henrik Göde* (1663). Af andre Bogtrykkere, der i det samme og næste Aarhundrede fik Brug for Hebraisk, nævner jeg *Corfitz Luft, Chr. Wering, J. G. Høpffner, A. H. Godiche, N. J. Møller* og *E. Berling*. *Marius Fogh*, der blev Byfoged i Odense, da han ikke kunde opnaa et Professorat i København, udgav 1734 en Bearbejdelse af *Isak Abarbanels* Kommentar til I Mosebog Kap. 49 paa I. C. Rothes Forlag; det godt behandlede Værk, der endnu 1893 bødes til Fals for lysthavende i et Schubothesk Forlagskatalog, har intet Trykkernavn. Skulde det være trykt i Udlandet? Af de ældre videnskabelige Værker maa fremhæves *Chr. Nolds* Partikelkonkordants[1]), trykt paa Forfatterens Forlag hos *Corfitz Luft* 1679. Den anselige Kvart, 1210 tættrykte Sider, vidner baade om Forfatterens Jernflid og om Bogtrykkerens Omhu. Interessant i forskellige Retninger er den Canticum Canticorum Salomonis, som Præsten Lauritz Pe-

Fig. 15. Titelblad til Minchat Samuel, København 1787. Ca. $^{1}/_{3}$ af Originalens Størrelse. De store Bogstaver ere skaarne i Træ.

[1]) D. v. s. en Angivelse af de Steder i Bibelen, hvor hvert af de talrige hebraiske Smaaord forekomme. Mange Steder ere helt aftrykte, oversatte paa Latin og udførligt kommenterede.

derssen[1]) i Nykøbing F. udgav 1640, skønt den egentlig var Bryllupsgave 1634 til Chr. IV's Søn Christian (valgt til »Kong Chr. V«, men død før Faderen) og hans Brud Magdalena Sibylla. Nykøbingpræsten har nemlig omdigtet Salomons Højsang i nye hebraiske Vers, som tillige med tilsvarende danske Vers, en latinsk Kommentar og de dertil hørende Melodier danner et Hele, der i det mindste vidner om Mandens gode Hensigt. Trykt er Bogen — jævnt godt — hos *Melchior Martzan*. Det var ligeledes for et Bryllups Skyld, nemlig for gennem Bogsalg at erhverve Udstyr til sin Datter, at *Samuel ben Isak* fra Schwerin ved Hjælp af sin Søn *Jakob* 1787 hos *Thiele* lod trykke nogle Noter til Talmud under Navnet *Minchat Samuel* (Fig. 15). Udstyrelsen er saare tarvelig. Sætteren har ikke forstaaet at slutte Kolumnerne og har derfor tilsat de saakaldte Kustoder (d. v. s. betydningsløse Begyndelsesbogstaver af den følgende Linie), og Trykkeriet var aabenbart daarligt forsynet med de brugelige Abbreviationstegn, da alle mulige andre Smaategn bruges i Stedet derfor. En Smule bedre ere nogle Smaaværker, som *Eljakim* eller *Jacob*, Søn af *Israel Soldin*, havde forfattet og som han selv satte og trykte hos *Thiele*. En lille hebraisk Katekismus, som han udgav 1787 og som med fornyet Titel og Indledning men ellers med de gamle Tekstark paa ny udsendtes 1788 (da formodentlig til Udlandet), viser, hvor mangelfuld Forsyningen var. De 13 Trosartikler ere nemlig udeladte paa deres rette Sted, og Forfatteren angiver i en Anmærkning som Grund til Udeladelsen, at han ikke havde Vokaltegn, som her ansaas for fornødne, medens Bogen ellers er uvokaliseret. Trosartiklerne skulle da følge ved Bogens Slutning — men de findes ikke. Et lille Brudstykke af en Naturhistorie, som han samtidig og sammesteds trykte, er dediceret til Suhm, der vel altsaa har bistaaet den stræbsomme Yngling. I det hele maa der paa denne Tid have været Bestræbelser oppe for at faa de for Gudstjenesten og Undervisningen nødvendige Bøger trykte her i Landet. *I. M. Israel* fik 1786 Privilegium paa at oprette et orientalsk Trykkeri, men han synes lige saa lidt at have benyttet det som *Kappel Samson*, der 1755 under visse Indskrænkninger fik Lov til at trykke hebraiske Bøger. Fra vort Aarhundrede er særlig at nævne *Fabritius de Tengnagel*, hos hvem der 1833 udkom første Stykke af en hebraisk Bønnebog med dansk Oversættelse af Kateket *E. Levison*. Typerne, der forekomme i 4 Størrelser, ere smukke, og Satsen viser egentlig kun Arbejdernes Mangel paa Øvelse ved de med Accenter forsynede Bibelstykker. Næste Aar lod *N. S. Kalckar* i samme Officin trykke en Samling af sine hebraiske Digte, men i øvrigt tryktes hos Scharling, Schultz, Berling, Trier o. a. kun Smaating. De større Sager maatte tilvejebringes fra Udlandet.

I Kiel lod Prof. *H. Opitz* 1709 trykke en Bibel, som han korrigerede 6—7 Gange. Betydningsfuldere var Trykkeriet i Wandsbeck, som dog ikke bestod længe; en af mine Forfædre rejste fra København for (1733) at korrigere et af den faa Aar før afdøde københavnske Overrabbiner *Israel* efterladt lille men værdifuldt, senere flere Gange oplagt, Ritualværk[2]). De fra Wandsbeckertrykkeriet udgaaede Arbejder vare dog hverken saa smukke eller saa talrige som de fra det snart

[1]) Stamfader til Slægten Thura. Det græske Ord Petra, af hvilket Navnet Peter og dettes Afledninger stammer, betyder som bekendt »Klippe«, hvilket Ord paa Aramæisk hedder Thura.

[2]) Pieteten mod afdøde lærde, der ikke havde opnaaet selv at se deres Værker trykte, har ofte bevirket, at posthume hebraiske Skrifter ere blevne udgivne.

טורי זהב   יורה דעה רא הלכות מקואות   שפתי כהן   קעד   באר הגולה

לו דין מקוה לז ובלבד שלא יטבול על (ס) אחורי כלים ממש:

יג [סב] מעין שיורד מההר טיפין טיפין בהפסק יש לו דין מקוה אא"כ יורד בקילוח בלא הפסק:

יד נטפין שנשאן זוחלין לח כגון שסכך (כד) למקום המכונס מבלא של חרס חלקה והרי המים זוחלים ויורדים עליה הרי הם (סו) כשרים וכל דבר שמקבל טומאה ואפי' מדברי סופרי' אין מזחילין בו זוחלין שקלחן (כה) בעלי (סז) אגת לם כשרים:

טו [סג] מקוה שיש בו ארבעים (סח) סאה ם [סד] (סט) ומעין כל שהוא יכול לשאוב כל מה שירצה ליתן לתוכה (כו) מא והם כשרים מב אע"פ שהם (ע) רבים על המים שהיו בתוכה תחלה. [illegible] מג [illegible] (עא) אבל כל זמן שאין במקוה מ' סאה (עב) אפילו אם אינו חסר אלא כל שהוא אם נפלו לתוכו מד ג' לוגים מים שאובים פסלוהו לא שנא שאבן בכלי (כז) מה לא שנא מו סחטו (ל) כסותו והגביהו והכלים שבה נופלין ממקומות הרבה (ועיין [illegible]) ובן המשרה (*) מהתרטור והמטיל ממקומות

[illegible]

Fig. 16. Side af Schulchan Aruch, Jore Dea, Wilna 1880, I—III. Ca. 1/2 af Originalens Størrelse.

efter oprettede *Bonnske* Trykkeri i Altona, der endnu bestaar. Navnlig er herfra udkommet store og korrekte Udgaver af Festdagsbønnerne og af Mischna. En Tid lang havde ogsaa den meget lærde og meget stridbare *Jakob Emden* (kaldet saaledes efter Byen E., hvis Rabbinat han havde beklædt) sit eget Trykkeri, i hvilket han hovedsagelig trykte — dog meget ufuldkomment — sine egne Værker. Det fortælles, at han, efterhaanden som et Blad Manuskript var færdigt i hans Bolig paa første Sal, gennem et Hul i Gulvet lod det falde ned i Stueetagen, hvor Sætteriet var. Stridsskrifterne skulde hurtigt fra Haanden. I øvrigt har han ogsaa personlig deltaget i Sætningen og Trykningen af sine Bøger.

Det er ovenfor skitseret, hvorledes den hebraiske Typografi tog sit første Opsving i de sydeuropæiske Lande, i hvilke Jøderne ved Middelalderens Ophør endnu vare i Stand til at tage Del i den nye Tids Kultur, hvorledes for anden Gang Typografien blomstrer op i det Land, hvor de i Syd og Øst forfulgte Jøder havde fundet et Hjemsted; vi maa forbigaa Frankrigs og Østrigs ikke ubetydelige Trykkerier i de sidste Aarhundreder. Kun med ganske faa Ord skal her endnu berøres den Epoke, i hvilken vi endnu leve, hvor det Land, i hvilket den største samlede Mængde Jøder lever, maa siges at være det førende. Kosakopstanden 1648 havde tilintetgjort mangfoldige Menigheder i de slaviske Lande, mange vare flygtede, og Trykkeriet i Lublin, der havde produceret meget, blev bragt til Stilstand. En Snes Aar derefter begyndte vel paa ny dets Virksomhed, men det forvandt ikke sit Knæk. Imidlertid trængte dog den store Befolkning til Bøger, og efter at Trangen først var tilfredsstillet ved Import fra Holland og Tyskland, drog i Slutningen af det 17de Aarhundrede Amsterdamerbogtrykkeren *Uri Phoebus ha-Levi* til Galizien og gav, som saa ofte, ved sin egen Virksomhed tillige Anstød til, at andre Bogtrykkere dyrkede og indtil nu i de slaviske Lande dyrke den frodige Mark. I Lemberg tryktes og trykkes overmaade meget, baade ældre og nyere Skrifter, men i det hele daarligt og paa slet Papir. Langt bedre var og er Arbejdet i Warschau, men her, som overalt i Rusland, maa Hensyn tages til den ofte ganske sindssvage Censur. Ganske fortrinlige og store Arbejder ere udkomne fra Officinerne i Szitomir og Slowita, men medens mange af de russisk-polske Trykkerier kun have levet kort, har det store *Rommske* Trykkeri i Wilna trods den Modgang, som har ramt de russiske Jøder, vidst at hævde sig gennem flere Menneskealdre og har foruden en Mængde andre større og mindre Skrifter (Fig. 16) leveret 3 fuldstændige Talmududgaver, den ene med flere Noter og Fortolkninger end den anden. Det er ikke blot nyere lærdes kritiske Noter, her fremkomme, men hidtil utrykte Værker fra den tidlige Middelalder have de driftige Ledere ladet afskrive i Vesteuropas Haandskriftsamlinger. Og disse Komplekser af Bøger — mit Ekspl. af den sidste Rommske Talmududgave udgør, Tillæggene indbefattet, 29 Bd. i Royalfolio — leveres paa Grund af Arbejdskraftens Billighed og Kundekredsens Storhed til en efter vore Forhold latterlig billig Pris. Stereotypien og Hurtigpressen ere nu selvfølgelig tagne i Tjeneste. — En Opregning af de smaa og store Trykkerier i de slaviske Lande og i Ungarn, som i dette Aarhundrede er kommet godt med for nyere rabbinsk Litteraturs Vedkommende, vilde være ganske umulig. Alle Arter af Litteratur, original og Oversættelser, teologisk, filosofisk, historisk, naturvidenskabelig, matematisk, Skønlitteratur saavel i Prosa som i Poesi, Aviser og Tidsskrifter, litterære Aarbøger o. s. v. trykkes i mægtigt Omfang, for

største Delen hebraisk, for en Del i den ovenfor nævnte tyske Jargon med hebraiske Bogstaver. Kun een Art Litteratur kendes ikke: Smudslitteraturen. Her er ikke Stedet til at tale om Bøgernes Indhold, og det skal derfor blot nævnes, at mange af de saare talrige nyere Forfattere og de enkelte Forfatterinders Romaner, Digte, historiske Værker, Dagbladsartikler, ere affattede paa et rent og klassisk Sprog; de Termini technici, som Behandlingen af moderne Forhold nødvendigvis kræve, ere ofte dannede paa genial Maade. Dog er det selv for den største Purist uundgaaeligt at optage Ord som Telegraf, Telefon o. l. i det hebraiske Sprog, saaledes som de ere indgaaede i alle andre moderne Tungemaal. Stort aandeligt Røre sætter som bekendt hurtigt Spor i Typografiens Udbredelse. Ligesom Luthers Optræden i sin Tid i Tyskland blev af stor Betydning ogsaa paa dette Omraade, har for Jøderne i de slaviske Lande i forrige Aarhundrede en religiøs Bevægelse, den saakaldte chassidiske, i vore Dage den nationale zionistiske, fremkaldt en Mængde Smaaskrifter, der i det mindste for en Tid gjorde mindre Trykkerier levedygtige. Men jeg vil som Bevis for den Billighed, med hvilken der produceres, kun nævne eet Eksempel. I Berditschev har *Jacob Scheftel* 1894 trykt en Talmududgave, rigtignok kun med den allernødvendigste Kommentar og denne atter trykt med øjenfordærvende Smaatyper, der slaar alle tidligere, i Warschau trykte, Godtkøbsudgaver af Marken. Den sælges for 5 Rubler, altsaa ikke fuldt 10 Kroner. Den katolske lærde, der skriver under Navnet *Jean de Pavly,* har ladet et Antal Eksemplarer komme til Orléans og gennemskudt det tykke Kvartbind med et Par Hundrede Sider fransk Parafrase eller blot franske Titler. Saa koster Bogen, der efter sin Tilblivelse kun kan leveres indbundet, ikke mindre end 125 Francs.

Intet enkelt Land, hverken Tyskland eller Østrig, kan for Tiden i Produktionens Mængde maale sig med Rusland; men overalt, fra Jerusalem og Smyrna til Ægypten og Nordamerika og igen til Australien, trykkes der Hebraisk paa en Mængde Steder, hvor der boer saa mange Jøder, at Trang er til Stede til et Officin. Og i broderlig Forening og berettiget Konkurrence med de hovedsagelig for Jøder arbejdende Officiner kappes Institutioner som Nationaltrykkeriet i Paris, Clarendonpressen i Oxford, Ad. Holzhausens Trykkeri i Wien, W. Drugulin i Leipzig, Bibelselskabers og Missionsselskabers Trykkerier om, i højere Grad end nogen Sinde tilforn, paa bedste Maade at gengive Værker i det Oldsprog, som saa vidunderligt har bevaret sig levende gennem de mange Aarhundreder.

NOGLE BØGER FRA TYCHO BRAHES BOGBINDERI

AF E. GIGAS

Medens de ældste Skrifter, vor store Astronom udgav, deriblandt det berømte »De nova stella«, vare trykte hos de bekendteste samtidige Bogtrykkere i Danmark — og det var Folk, som kunde levere ypperligt Arbejde (Lorens Benedict var jo iblandt dem) —, saa udgik hans senere Værker fra en Presse, som tilhørte ham selv, og som han havde i sin allernærmeste Nærhed. Under hans lille videnskabelige Fyrstendømme paa Hveen hørte nemlig ogsaa et Trykkeri, som var anbragt i en egen Bygning i det sydlige Hjørne af den i Firkant anlagte Vold, der omsluttede Uranienborg og dets Haveanlæg. Christoffer Weidam hed hans Bogtrykker, og de Bøger, der have Trykkestedet »Uraniburgum« paa Titelbladet, vidne om, at det var en dygtig Mand i sit Fag. Men ogsaa da Tycho Brahe levede som landflygtig hos Henrik Rantzau paa Wandsburg i Holsten, havde han sit eget, gode Trykkeri, der forestodes af Filip de Ohr. Ja, selv til hans sidste Opholdssted, Prag, ere flere Udgaver at henføre, som ved Betegnelsen »begyndt paa Uranienborg, fuldendt i Prag« synes at antyde, at han ogsaa hernede havde knyttet en Bogtrykker til sig og vaagede over, at der blev hans Værker en smuk typografisk Udførelse til Del.

Tycho Brahe havde jo i det hele et ikke ringe æstetisk Moment i sin storslaaet anlagte Personlighed. Som hans Borg og Observatorium vare prydede med Statuer og Springvand, som hans ingenlunde ubetydelige poetiske Aare lagde sig for Dagen i hans latinske Digte, saaledes kommer dette Moment ogsaa frem i Udstyrelsen af hans Skrifter, ikke blot — som nævnt — i deres Tryk, men ogsaa i deres Papir, der leveredes fra en af ham selv grundet Papirmølle paa Hveen, og i deres Illustration. Hertil kan føjes, hvad man hidtil ikke har lagt saa meget Mærke til: *Indbindingen.* Vi have endnu en hel Række Eksemplarer af Tycho Brahes Bøger, hvorom vi maa sige, at de ere blevne indbundne under hans eget Tilsyn og vistnok i et ham tilhørende Værksted; dette gælder ligeledes om to Bøger[1] af de meget faa, der ere levnede i Prag af det store Bibliotek, han bragte med derned, — ligesom der af hans navnkundige Instrumentsamling kun er bevaret een Sekstant, som ligeledes findes i den bøhmiske Hovedstad.

Vort st. kgl. Bibliotek, saavel dets Samling af danske Tryksager som Haandskriftsamlingen, ejer en Del af de Tycho Brahe'ske Bind. De fleste ere Mæcenateksemplarer i særlig pyntelig, temmelig ensartet Iklædning. Vi ville beskrive dem nærmere.

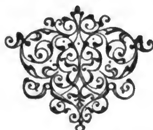
[1] Petri Rami »Dialectica« og Michael Möstlins Skrift om den gregorianske Kalender 1586, med Christopher Clavius' Modskrift. (Slg. Studnizka, Prager Tychoniana, Prag 1901).

1) De mundi aetherei recentioribus phaenomenis Liber secundus. Uranienborg 1588. 4°. — I hvidt Pergament med Guldforsiringer paa Siderne, nemlig yderst en

TYCHONIS BRAHE, DANI
DE
NOVA ET NVLLIVS
ÆVI MEMORIA PRIVS VISA
Stella, iam pridem Anno à nato CHRI-
STO 1572. mense Nouem-
brj primùm Con-
specta,

CONTEMPLATIO MATHEMATICA.

Cui, præter exactam ECLIPSIS LVNARIS, huius Anni, pragmatian, Et elegantem in VRANIAM Elegiam, EPISTOLA quoq; DEDICATORIA accessit: in qua, noua & erudita conscribendi DIARIA METHEOROLOGICA Methodus, vtriusq; Astrologiæ Studiosis, eodem Autore, proponitur: Cuius, ad hunc labentem annum, Exemplar, singulari industria elaboratum conscripsit, quod tamem, multiplicium Schematum exprimendorum, quo totum fermè constat, difficultate, edi, hac vice, temporis angustia non patiebatur.

HAFNIÆ,
IMPRESSIT LAVRENTIVS
Benedictj.
1 5 7 3.

Titel af Tycho Brahes De nova Stella. Omtr. $^{2}/_{3}$ St.

rektangulær Liniebort, i Hjørnerne fire Rosetter; derimellem fire andre, lilieagtige Ornamenter; indenfor atter fire Linier, dannende en Rektangel, med en Lilie i

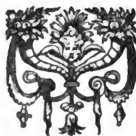
Tychonis Brahe Dani

DE

MVNDI ÆTHEREI
RECENTIORIBVS
PHÆNOMENIS

LIBER SECVNDVS

QVI EST DE ILLVSTRI STELLA CAVDATA ab elapso ferè triente Nouembris Anni 1577, vsq; in finem Ianuarij sequentis conspecta.

VRANIBVRGI
CVM PRIVILEGIO.

Omtr. Originalstørrelse.

hvert Hjørne. I Midten, paa Forsiden, en oval Medaillon i Guld-Pladetryk med Tycho Brahes Portræt og Omskriften:

Hic patet exterior Tychonis forma Brahei;
Pulchrius eniteat, quae latet interior.

(Her er Tycho Brahes ydre Billede at skue; gid det indre, det skjulte, maa straale skønnere).

Paa Bagsiden en tilsvarende Medaillon med hans Vaaben og dette Vers rundt om:

Arma, genus, fundi pereunt; durabile virtus
Et doctrina decus nobilitatis habent.

(Vaaben, Herkomst, Godser gaa til Grunde; det er Ædelsind og Lærdom, som erhverve varig Adel).

Tycho Brahes *Epistolarum astronomicarum Libri.* Bind i grøn Silke. Omtr. ⅓ St.

Ryggen er ved Guldlinier delt i Felter. Dette Eksemplar bærer paa Forsatsbladets Inderside en egenhændig Dedikation:

Erudito & Honesto Iuuenj
Gellio Saceridi suo
ðð
Tycho Brahe
1588
Martij 20.

Altsaa har det tilhørt en ung Lærd, der siden blev en af den store Mands værste Uvenner, efter først at have været hans Discipel, nemlig Medicineren Professor Gellius Sascerides (1562—1612), der trolovede sig med sin Lærers Datter, forlod hende og længe laa i Strid med hendes Fader. — Bogen har i 18de Aarh. tilhørt Præsten J. L. Stubenrauch i København, der var bekendt som Bogsamler.

2) Samme Bog. — Hvidt Pergament med Guldforsiringer, grønne Bindebaand. Paa Siderne: yderst fire Linier i Rektangel, indenfor atter fire rhombisk anbragte,

en Roset i hver af de derved opstaaede trekantede Felter; Portræt og Vaaben, som paa forrige Nr.; Ryggen delt ved Linier i Felter, i hvert et Lilieornament. Et Forsatsblad synes udrevet.

3) Epistolarum astronomicarum Libri. Uranienborg 1596. 4°. [Det her gengivne Bind.] — Grønt Atlask med Bindebaand af samme Farve, Forsiringer i Guld; Guldsnit med paatrykte Ornamenter. Bladborten paa Siderne synes udført med Rulle. — Paa Forsatsbladets Inderside findes en skreven Dedikation til Hertug Johan Adolf af Holsten, Erkebiskop af Bremen, Christian IV's Svoger, hvis Interesse for Videnskab berømmes; det var ham, der stiftede Gottorper-Biblioteket. Tycho Brahes egenhændige Underskrift er i sin Tid bortskaaren af en hensynsløs Autografsamler. Endelig er paa Bagsiden af Titelbladet paatrykt, ikke paaklæbet, Tycho Brahes kobberstukne, kolorerede Portræt, betegnet »I De Geyn« (ikke det, der er beskrevet i Strunks Fortegnelse over danske Portræter).

4) Astronomiæ instauratæ Mechanica. Wandesburg 1598. Fol. Med sirlig haandskrevet Tillæg, indeholdende Stjernekatalogen »Stellarum octavi orbis inerrantium accurata restitutio«. — Lyseblaat Atlask, Ryggen Fløjl af nu omtrent ubestemmelig Farve, som maaske ogsaa har været lyseblaa. Guldsnit med paatrykte Ornamenter. Sidernes Dekoration i Guld er denne: en temmelig bred Ornamentbort, indenfor denne en smallere Ornamentlinie, dannende en Rhombe, — begge vistnok ogsaa udførte med Rulle —, i Midten et stort presset Ornament, i hver Hjørnetrekant en Lilie. — Bogens Billeder ere kolorerede, hvad de ere i alle Bibliotekets 3 Eksemplarer. Det maa bemærkes, at paa Opstalten af Uranienborg ere Farverne forskellige i hvert af dem, saa at J. L. Heiberg, der gengiver det ene Eksemplar i et af Kalenderen »Urania«s Litografier, maa siges at have Uret, naar han af det drager Slutninger angaaende Slottets virkelige Udseende. — Paa Forsatsbladets Inderside er en Dedikation, med Forfatterens egenhændige Underskrift, til Storhertug Ferdinand af Toscana. Et koloreret Portræt, det samme som i Nr. 3, er klæbet paa Titelbladets Bagside.

5) Samme Bog. — Lyseblaat Atlask med Guld og med stærkt afbleget Fløjls Ryg; Guldsnit med paatrykte Ornamenter. Sidernes Dekoration har de to bekendte, ovale Medailloner; Ornamenteringen er inddelt omtrent som i det Eksemplar, der er beskrevet under Nr. 4, men de enkelte Borter ere forskellige, og der er flere smaa Rosetter i Felterne. — Bogen er [slg. den facsimilerede Dedikation] tilegnet den fornemme bøhmiske Statsmand Petrus Wock a Rosenberg — ham, i hvis Hus Astronomen paadrog sig sin Helsot under et Gæstebud, — og dennes store kobberstukne Exlibris, kendt fra adskillige Bøger i hans Bogsamling, der nu tilhøre det st. kgl. Bibliotek, er klæbet foran i den, paa Bindets Inderside. Et haandmalet Portræt af Tycho Brahe, i Vandfarve med rig Anvendelse af Guld, er paaklæbet Titelbladets Bagside. Det ligner noget det, som er gengivet i det svenske Vetenskaps-Akademis Facsimile-Udgave af »Mechanica« (1901), men er dog ikke nogen Kopi deraf, mindst for Cartouchens Vedkommende.

Vort tredie Ekspl. af »Mechanica«, i Hjelmstjernes Samling, er ombundet forlængst. Det har ogsaa været et Dedikationseksemplar, nemlig fra den yngre Tycho Brahe til Otto Stensen Brahe 1598. Rigsadmiral Ove Gedde har ejet det (1618), siden den astronomiske Professor P. Horrebow (1732). Titelbladets Bagside har et paaklæbet Eksemplar af De Geyns før nævnte Portræt.

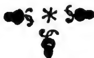

VRANIBVRGI

Ex officinâ Typographicâ Authoris.

ANNO DOMINI.

M. D. XCVI.

Sidste Side i Tycho Brahes *Epistolarum astronomicarum Libri*. Omtr. Originalstørrelse.
(Træsnittet forestiller en af Figurerne fra Uranienborg).

ILLVSTRISS.º ET GENEROSISS.º DOMINO
DNO PETRO VOCK
Gubernatori Domus Rosenbergicae
Domino in Chrumblaw et Wittingaw
Sa.rae Caesar.ae Maiestatis Consiliario
et Camerario dignissimo
Dno honorandissimo
et obseruandissimo
Dono Dt
Tycho Brahe
Anno 1600
Septembris
Die .18.

Tycho Brahes Dedikation til Petrus Wock a Rosenberg. Omtr. 2/3 St.

6) Astronomiae instauratæ progymnasmata. Prima pars. Begyndt paa Uranienborg, fuldendt i Prag 1602 (altsaa efter Tycho Brahes Død). 4°. — Blaat Fløjl med Guld. Orneret Bort, fire smaa Ornamenter i Hjørnerne, de samme i Ryggens Felter; de ere forskellige fra dem i Tycho Brahes i det foregaaende beskrevne Dedikationseksemplarer. Men Portræt- og Vaabenmedaillonerne ere paatrykte Siderne. Guldsnit. — Paa Bagsiden af Titelbladet et kobberstukket Portræt, betegnet »I de Gheyn« (Strunk 356, men før M. Sadelers Navn).

Skønt Bogen er udsendt efter dens Forfatters Død, kan det vel nok forsvares at henføre dens Bind til de Tycho Brahe'ske.

Haandskrifter.

7) Gl. kgl. Saml. 306, Fol. Stellarum octavi orbis inerrantium accurata restitutio. Wandesburg 1598. Pergament. Meget pyntelig skrevet, med Anvendelse af rød Skrift o. desl. Indbundet i violet, mønstret Fløjl. Titelbladets Bagside har et paaklæbet, koloreret Eksemplar af det oftere nævnte, De Geyn'ske Portræt (det som ikke findes hos Strunk). Paa Indersiden af et Pergaments Forsatsblad en lat. Dedikation fra Tycho Brahe til Christian IV, hans »allernaadigste Herre«, i Guldbogstaver (Versaler).

8) Gl. kgl. Saml. 307, Fol. Samme Skrift, kaligraferet paa samme Maade og med samme indklæbede Portræt. Dediceret, med egenhændig Underskrift og et lat. Vers, til Hertug Johan Adolf. — Grønt Atlask, Bindebaand af samme Farve,

Bind i grøn Silke til Haandskriftet Gl. kongl. Saml. Nr. 307 Fol., omtr. 1/4 St.

Guldsnit, de to sædvanlige Ovaler i Guldtryk; for øvrigt den sædvanlige Inddeling af Sidernes Guldornamentering: yderst en temmelig bred Bort, indenfor atter et rhombisk Linieornament (Bladrullen fra Nr. 3), i hver Trekant en Roset (2 forskellige Mønstre, træffes paa et Par af de tidligere beskrevne Bind).

9) Gl. kgl. Saml. 311, Fol. Tycho Brahe's Observationer fra 1582 ff., tildels egenhændige. — I hvidt Pergament uden nogen Forsiring, grønne Bindebaand. Bærer Spor af megen Brug.

10) Gl. kgl. Saml. 1822, 4°. Horoskop for Frederik II's Søn Ulrik, 1579. — Grønt Fløjl, Guldsnit, grønne Bindebaand; et lille Lilieornament i Guld anbragt i hvert Hjørne, midt paa Siderne fire saadanne, dannende et Kors.

11) Gl. kgl. Saml. 1823, 4°. Horoskop for Frederik II's Søn Hans, 1583. — Ligel. grønt Fløjl med Guldsnit og grønne Bindebaand; Ryggen er ved »Bindene«

delt i Felter; For- og Bagsiden indrammet med Guldlinier, indenfor i hvert Hjørne et lille Bladornament, i Midten en større Lilie.

12) Gl. kgl. Saml. 1825, 4⁰. Tycho Brahes Observationer, for en stor Del egenhændige, fra Vintersolhverv 1577 og gennem flere paafølgende Aar. — Hvidt Pergamentsbind med grønne Bindebaand. Det ovale Portræt samt Vaabnet i Guldtryk (sidstnævnte anbragt forkert), Spor af anden Guldforsiring. —

Det fremgaar af forskellige nyere, tildels bibliografiske Arbejder om Tycho Brahe og hans Værker, at fremmede Biblioteker ogsaa besidde adskillige Prøver paa hans Bogbind. De fleste ere at henføre til de særlig fine Dedikationseksemplarer, bestemte til fyrstelige og andre meget fornemme Personer, for hvilke Forfatteren og Giveren een Gang for alle havde valgt en omtrent ensartet Indbinding, oftest i Atlask, undertiden i Fløjl. Saaledes har »Mechanica« i det stockholmske Vetenskapsakademi's Bibliotek »et purpurrødt Silkebind med Guldbrodering« (serico rubro-purpureo auro intexto tegumentum libri vestitum est). Eksemplaret mangler nu Dedikation. I det bodleianske Bibliotek i Oxford er et Eksemplar af samme Bog, dediceret Dogen af Venedig, Marino Grimani, i grønt Atlask med Guldforsiringer[1]. Nationalbiblioteket i Paris har tre Eksemplarer af samme, med kolorerede Billeder, alle i blaat Fløjl, med de to Guldovaler paa Siderne. Det ene af dem er af Tycho Brahe foræret Prins Moritz af Nassau-Oranien, det andet er et Dedikationseksemplar til Wolfgang Dietrich von Raitenau, Erkebiskop af Salzburg, dette har som Tillæg den førnævnte, haandskrevne Stjernekatalog[2]. I Prag findes »Mechanica« i et Ekspl. tilegnet Baron Johan von Hasenberg, med kolorerede Billeder og haandmalet Portræt, omtrent Magen til det, der findes i Stockholm, ogsaa hvad Cartouchen med dens Figurer angaar, d. v. s. noget forskelligt fra vort haandmalede. Det er indbundet i grøn Silke med Guld og de to sædvanlige Medailloner[3].

Man kan vistnok, med Eksemplarerne i København for Øje, let forestille sig, hvordan alle disse Bind se ud. Mindre pragtfuldt har det Eksemplar af »Mechanica« været — nu i Leidens Universitetsbibliotek —, som Tycho Brahe bestemte til en borgerlig — men forresten adelsgal — Lærd, Filologen Joseph Scaliger. Det er kun, if. den svenske Facsimileudgave, »membraneo tegumento auro impresso vestitum« (i Pergament med pressede Guldforsiringer). Forfatteren har rimeligvis sendt det til Tak for et Skrift af Scaliger 1594, han modtog med dennes egenhændige Dedikation, nu i Prag (Studnizka, anf. Skrift). Ogsaa de to andre Levninger i Prag af den store Astronoms Bogsamling, der omtales af Studnizka (se foran), ere i jævnere Bind. Læder med de to ovale Medailloner i Guldtryk.

[1] Fortalen til den svenske Facsimileudgave 1901 af »Mechanica«.
[2] L. Delisle i »Journal des Savants«, Febr. 1901.
[3] Studnizka, Prager Tychoniana, 1901.

JOHANNES VAHL

1831—1901

AF H. EHRENCRON-MÜLLER

Den 3dje Januar 1901 samledes en talrig Kreds af Venner paa Skydebanen for at fejre den Mand, hvis Navn staar over disse Linier, og som to Dage i Forvejen, paa det nye Aarhundredes første Dag, havde fyldt sit 70de Aar. Ingen anede den Aften ved at se ham munter og glad som et Barn over al den Hyldest, der bragtes ham, at hans Liv lakkede mod Enden, og at kun to Maaneder efter skulde den samme Venneskare samles om hans Baare. Rigtignok vidste hans nærmeste Venner og Omgangsfæller, at han nogle Gange havde haft et lettere Slagtilfælde, men med den beundringsværdige Sejghed, der prægede ham, havde han hver Gang rejst sig, som det syntes, lige kraftig og arbejdsdygtig. Det vakte derfor megen Bestyrtelse, da han, som ellers var den første, der indfandt sig paa Biblioteket om Morgenen, d. 22de Marts ikke gav Møde, og, da Biblioteket lukkedes om Middagen, ilede den nuværende Overbibliotekar og Meddeleren af disse Linier ud til hans Bopæl, hvor de erfarede det triste Budskab, at han var bleven ramt af et Par stærke, hurtigt paa hinanden følgende apoplektiske Anfald, og endnu, medens vi opholdt os i hans Hjem, drog han sit sidste Suk.

Johannes Vahl er født den 1ste Januar 1831 i Aalborg, og denne sin Fødeby omfattede han til det sidste med en stadig lige varm og frisk Kærlighed. Hans Fader var Regimentskirurg Hendrik Vahl, en Søn af den berømte Botaniker Martin Vahl. Faderen døde allerede 1837, og, da han efterlod sig en talrig Børneflok og de økonomiske Kaar ingenlunde var glimrende, kunde det være vanskeligt nok for hans Enke, Wilhelmine (f. Bøggild), at holde Hjemmet vedlige og skaffe det nødvendige til Børnenes Underhold. Det lykkedes hende imidlertid at holde Sønnerne til Studium, men, som Vahl selv har fortalt, maatte han allerede under sin Skolegang bidrage til sit Underhold ved at manuducere dem af sine Kammerater, som trængte til mere Hjælp, end Skolen dengang kunde byde. 1849 blev han dimitteret fra Aalborg Katedralskole og begyndte efter at være kommen til København at studere Medicin, vel mere af Pligt end egentlig af Lyst. Allerede som Dreng havde han haft Interesse for og Kærlighed til Bøger; i Skoleaarene færdedes han meget paa Stiftsbiblioteket i Aalborg og oprettede selv et lille Lejebibliotek, hvor hans Kammerater kunde tilfredsstille deres Læselyst. Skønt han i Hovedstaden levede under temmelig fortrykte Forhold og ofte, efter hvad

han senere har fortalt, ikke havde Raad til at spise Middagsmad, drev han dog flittigt paa Studierne. Samtidigt søgte han ogsaa at hjælpe paa sine økonomiske Kaar ved at undervise i Skoler og blev for øvrigt ogsaa understøttet af flere Velyndere, bl. a. Professor Japetus Steenstrup, i hvis Hus han igennem flere Aar var en velset Gæst, og hvem han stadig bevarede i taknemlig Erindring. Snart fik han ogsaa Plads paa Regensen og havde her som Kontubernal den bekendte Knud Valløe, paa hvem han satte megen Pris, og lige til sin Død opbevarede han et ganske morsomt, hidtil utrykt Digt af ham. 1857 absolverede han sin medicinske Embedseksamen med laud og fik allerede samme Aar Ansættelse som Kandidat ved Almindeligt Hospital. Her optraadte han som Vejleder og Raadgiver for de yngre Studenter, der hidtil for det meste havde gaaet saa temmelig uden Tilsyn. Lægegerningen tiltalte ham imidlertid ikke, og, da hans Ven fra Studenterforeningen —, hvor Vahl som Medlem af Senioratet navnlig havde taget sig af Bogsamlingens Ordning —, den senere Overbibliotekar Chr. Bruun, der 1857 var bleven ansat ved det st. kgl. Bibliotek, Aaret efter opfordrede Vahl til at søge en Plads ved Biblioteket, gik denne med Glæde ind paa Forslaget og henvendte sig til den daværende Chef, Justitsraad Bolling, der i Aaret 1858 ansatte ham som lønnet Volontær under Bibliotekssekretær Fr. Fabricius. Tjenesten under ham, der i disse Aar led af en stadigt tiltagende Døvhed, kunde, efter hvad Vahl har fortalt, tidt være besværlig og ubehagelig, men dette Forhold varede ikke længe. 1861 gik Fabricius af, og Vahl ansattes da 6 Marts s. A. som fast Assistent og Bestyrer af den saakaldte »danske Sal«, den Afdeling af Biblioteket, der indeholder hele den danske Litteratur (herunder tillige den norske og den slesvig-holstenske) og desuden alle de Skrifter og Bøger, der i videste Forstand kan siges at staa i Berøring med dansk Aandsliv og Kultur. Ved en besynderlig og temmelig uheldig Ordning fik han til Medhjælp sin forrige Overordnede Fabricius, et Arrangement, der sikkert har virket trykkende paa begge Parter.

Paa »danske Sal«, som han aldrig siden forlod, men bestyrede uafbrudt i 40 Aar, var Vahl ret i sit Es; med sin aldeles fabelagtige Hukommelse og sin udstrakte Læsning traadte han værdigt i sin Forgængers Spor, og utallige er de Besøgende der have nydt godt af hans Viden og benyttet sig af hans velvillige og altid redebonne Hjælp, der var af saa meget større Betydning, som der ved hans Tiltræden endnu ikke fandtes noget Katalog over den danske Samling. Ganske vist havde en af Bibliotekets dygtigste Embedsmænd, John Erichsen, allerede 1783—86 paabegyndt et saadant Arbejde, men af forskellige Grunde var det ikke blevet fortsat, og, skønt der flere Gange fra Bibliotekets Side var henpeget paa dets Ønskelighed, ja Nødvendighed, var hele Sagen dog ligesom gaaet i Staa. Først da Bruun 1863 var blevet udnævnt til Chef for Biblioteket og Vahl til Underbibliotekar for danske Afdeling, blev Tanken til Virkelighed, idet disse to, der dengang stod i deres Manddoms fulde Kraft, satte al deres Energi ind paa at faa dette for Biblioteket og dets Benyttelse saa betydningsfulde Arbejde fremmet saa hurtigt som muligt. Med Iver tog Vahl fat paa sin Part heraf og arbejdede saa hurtigt og sikkert, at Renskrivningen af Kataloget allerede kunde tage sin Begyndelse 1864; Udarbejdelsen varede i 11 Aar; 1875 kom det sidste af de 60 Katalogbind (hvoraf flere dog er delt) fra Bogbinderen, og ved denne Lejlighed udgav Bruun et lille Festskrift, som han dedicerede til Vahl i taknemmelig Anerkendelse af hans utræt-

telige Virksomhed for Sagen. Han tilføjer, at Vahls Beskedenhed forhindrer ham i at bruge saa stærke rosende Ord om denne, som han ellers kunde føle sig tilskyndet til, og enhver, der har kendt Vahl, vil vide, at her netop er peget paa et af de mest karakteristiske Træk hos ham, der aldrig nogen Sinde trængte sig i Forgrunden, men i Ordets sande Forstand havde gjort det Valgsprog »bene vixit, qui bene latuit« til sit.

Kataloget har staaet sin Prøve i 25 Aar, og, har end enkelte Afdelinger senere maattet omformes lidt, har dog selve det til Grund liggende Princip og System vist sig at være baade praktisk og let overskueligt. Efter Katalogets Afslutning blev det Vahls Sag stadigt at holde det i Orden og sørge for, at de nyerhvervede Bøger fik den rette Plads i Systemet, og enhver, der har haft Lejlighed til at gøre sig bekendt med danske Afdelings Kataloger, vil have set hans smukke og faste Haandskrift paa saa godt som hver eneste Side. I 26 Aar, indtil 1901, indførte han hver eneste ny Bog i Katalogerne og erhvervede sig derigennem en Bogkundskab som kun faa eller ingen herhjemme. Han var da ogsaa som et levende Leksikon over den danske Afdeling, og det var med fuld Sandhed, at Ernst v. d. Recke ved hans 70-aarige Fødselsdag sang:

»Naar i den vide »danske Sal«
vi ikke gaar i Blinde,
saa veed Enhver, det skyldes Vahl,
at vi kan Vejen finde«

En virkelig Hjærtesorg var det ham derfor, naar han maatte give fortabt overfor et af de utallige, ofte slet formulerede Spørgsmaal, der næsten daglig rettedes til ham. Indtil 1887, da hans Helbred tvang ham til at søge Assistance, besørgede han selv ganske alene baade den halvaarlige Modtagelse af de pligtige Tryksager, Seddelskrivningen, Indførelsen i Katalogerne, Fremtagningen af Bøger baade til Udlaanet og Læsesalen, og fandt endda Tid til mange andre for Bibliotekets hensigtsmæssige Ordning og Benyttelse gavnlige og vigtige Foretagender. Den, der ikke har set Vahl ved Arbejdet, vil ikke kunne forstaa, hvorledes han fik Tid og Kraft til alt dette; men vi, som har set ham paa de Tider, hvor Tryksagerne strømmede ind, véd, at Arbejdet for ham kun var en Leg, og at han under dette ikke kendte til Træthed. Med ungdommelig Iver selv i Alderdommen tog han hver Morgen med lige frisk Energi fat paa de høje Stabler af Bogtrykkerafleveringer, der taarnede sig op uden for hans Værelse. Hver eneste Avis hele Landet over talte han igennem Nr. for Nr., besørgede Brevveksling med Trykkerier og havde dog altid Lejlighed til at ytre et venligt Ord til hver, som kom ind i hans hyggelige lille Kontor, hvor han tronede som en Patriark, afholdt af og set op til af alle de yngre, thi som kun faa forstod han at være ung med de unge trods sine hvide Haar. Han var som en gammel Kammerat for os alle, og hans Venskab var, naar det engang var vundet, stærkt og trofast. Noget af dette, men langtfra saa meget som vi, der daglig færdedes om ham, saa ogsaa alle de, der stod i en eller anden Forbindelse med Biblioteket, og det er vel næppe for meget sagt, at han ikke havde en eneste Fjende.

Men ved Siden af hans i og for Biblioteket saa betydningsfulde Virksomhed maa ikke glemmes de Arbejder, der have gjort hans Navn bekendt i større Kredse, nemlig hans ypperlige bibliografiske Fortegnelser over den danske Litteratur, ved

hvilke han efterfulgte Fabricius, og som strække sig over Tidsrummet 1849—1892. Det er blevet udtalt, at en Kritiker engang satte sig for at gennemgaa dem Titel for Titel for at finde en Fejl, men at han beskæmmet maatte tilstaa, at han ingen havde kunnet finde. Naturligvis findes der dog Fejl i dem, og ingen var villigere end Vahl til at erkende det, men hans Omhyggelighed og Samvittighedsfuldhed bragte ham til at undgaa de allerfleste af de Skær, paa hvilke en mindre bogkyndig upaatvivlelig vilde være stødt an. Hans øvrige Bidrag til Litteraturen ere kun faa og indskrænke sig hovedsagelig til nogle Tidsskriftsartikler fra hans Studentertid. Paa sine gamle Dage talte han tidt om, at han, naar han trak sig tilbage fra Biblioteket, (thi det stemte ikke med hans Karakter, naar Kræfterne tog af, at blive siddende paa en Plads, han ikke fuldt kunde udfylde), vilde udarbejde en Fortegnelse over Dimittenderne fra sin Fødebys Skole, og til dette Arbejde vilde hans udstrakte Personalkendskab, der ogsaa har lagt sig for Dagen i de af ham udgivne Jubilæums-Studenterfortegnelser, sikkert have gjort ham særlig skikket. Dette Arbejde fik han jo imidlertid ikke udført; han døde paa sin Plads, og det var sikkert det bedste, der kunde times ham.

Af ydre Anerkendelser kan nævnes, at han, der 9 September 1885 var blevet første Underbibliotekar, 8 April 1888 hædredes med Ridderkorset, hvortil 11te November 1893 føjedes Dannebrogsmændenes Hæderstegn.

Vahl ægtede 1868 Marie Kirstine Bentsen, der overlever ham.

»Gamle Vahl«, som han almindelig kaldtes oppe paa Biblioteket, bevares i kærligt og taknemmeligt Minde af alle sine gamle Kolleger, og, saa længe der findes en dansk Afdeling, vil hans Navn kendes og agtes paa det Bibliotek, han fra Ungdommen af viede alle sine Kræfter og sin varme og udelte Kærlighed.

Adolf Kittendorff f. 5. April 1820, d. 20. April 1902. Efter Maleri af Marstrand.

Axel Th. Kittendorff f. 19. Okt. 1821, d. 8. Marts 1868. Efter Maleri af Vermehren 1860.

BRØDRENE KITTENDORFF

ERINDRINGER FRA KITTENDORFF & AAGAARDS XYLOGRAFISKE VÆRKSTED

AF BERNHARD OLSEN

Naar jeg skal søge op i min Ungdoms første Minder fra Tiden efter at Skolegangen var forbi og Læretiden begyndte paa Kittendorff & Aagaards *Værksted*, som det endnu kaldtes dengang sammen med det finere *Atelier*, er det med Møje, jeg faar fat paa dem. Der er gaaet 50 Aar siden jeg kom der, og paa den yngste Xylograf *Neergaard* nær er alle, som arbejdede der i Aarene efter 1852, døde, og jeg kan altsaa ikke ved Samtaler, ved »husker Du?« rettet til samtidige Kammerater faa den Vækkelse af Erindringer i Gang, der kommer ved at den ene supplerer det, den anden ikke kan huske. Jeg skriver dette fra et fremmed Land og kan altsaa ikke en Gang paavirkes af ham, der sammen med mig staar for Tur til at forlade Skansen.

Den fornemste blandt de Menige paa Værkstedet var *Henneberg*. Om ham har en Biografi i *Bogvennen* 1893 givet gode Oplysninger, baade berørende hans Livsforhold og hans Dygtighed i sin Kunst. Det kan jeg altsaa betragte som sagt og fortælle lidt om hans Personlighed og Væsen. Han hørte til den Kreds af Haandværkere og Kunstnere, der havde faaet Paavirkning af Livet i Udlandet før 1848, dog ikke som Skrædder *Lund*, Finérskærer *Frederiksen*, Bøssemager *Christensen* o. m. a., De kom hjem fulde af socialistiske Ideer, der blev hængende ved dem saa længe vi ikke havde faaet Socialisme herhjemme. *Henneberg* var ikke bleven ivrig for Menneskehedens Fuldkommengørelse ad dens Veje, men desmere var han bleven paavirket af den Ungdoms Lyst, der gik i høje Bølger for hint »mærkværdige Aar«, en romantisk Sværmen for aandelig Frihed og national

Kristian IV. Efter Axel Kittendorffs Træsnit fra 1844, omtr. $^1/_3$ St. Tegnet paa Træ af Adolf Kittendorff efter Bronzebusten paa Rosenborg.

Selvstændighed. Den affødte hos mange Tyskere, der stod uklare over for Bevægelsens Kærne, en Trang til at give denne Higen en ydre Fremtræden i Klædedragt, i Snorefrakke, højskaftede Støvler, lange Tobakspiber og smaa Huer paa bugnende »Polkahaar«. Den lille, spinkle Mand med sit fugleagtige Ansigt havde fra Tyskland medbragt saadanne Moder. Han gik hjemme med en uhyre, tyrolskformet Filthat, hvorpaa sad en Uglevinge, en Talar, der holdtes sammen om Livet med mange Omgange af et Spiralrør. I dets ene Ende sad et tungt og stort Pibehoved; i den anden en Mundspids. Det hele var ham til stor Gene,

Regner Lodbrogs Frieri

Træsnit af Axel Kittendorff efter L. Frolichs Tegning i Fabricius Danmarks Historie

og det maa antages, at han kun paatog sig disse Besværligheder, naar vi var hjemme paa hans Kvist i Besøg.

Men *Henneberg* havde ogsaa andre Interesser. Hans Begejstring for sin Kunst var stor, og han arrangerede Skitseture, oftest til Søndermarken. De maatte foregaa i den aarle Morgen, og vi stillede hos ham ved Vestervold Kl. 6 Fm. og førtes samlede ud ad Porten til Søndermarken. Der anbragte vi os i frie Grupper paa Bænkene eller i Græsset og tegnede hverandre indbyrdes. Efter en Kop Kaffe hos Kehlet marcherede vi tilbage og begyndte paa Værkstedet. En Time efter kunde vi ikke se ud af Øjnene for Søvn, og var det saa heldigt, at Principalerne gik bort, laa straks efter hele Selskahet i tung Søvn omkring paa Gulvene eller i Kardustrykkeriets Papirballer [1].

[1] Et saadant fandtes ved Værkstedet. Der var en stor Presse af saa gammel Skabning, at den nu kunde komme paa Presseudstilling og en lille Accidenspresse, som havde sit Kælenavn. Den

Henneberg stiftede en Sangforening. Vor Lærer var Forsangeren i Synagogen, *Merkin*, og dens Stjerne var *Carl Nielsen*, kaldet »dybe Des« formedelst hans ikke stærke men dybe Bas. Han var min Sidekammerat ved Vinduesbordet og jeg kom til at slutte Venskab med dette brave og gode Menneske. Han var Søn af en Naalemager i Køge, Malersvend, men ikke særlig dygtig i det Fag; blev Xylograf, men drev det heller ikke her til noget fremragende og fandt saa paa at gøre en grafisk Opfindelse, en Ætsning paa Zink. (Se *Bogvennen* fra 1898—99. Side 32). En Zinkplade blev overtrukken med et hvidt Lag, og man tegnede derpaa med en haard Bengriffel saa at Zinken stod mørk, hvor det hvide fjernedes under Tegningen. Det var et Fremskridt fra Kemitypien, hvor Tegningen staar lys mod den mørke Dækfernis. Gennem flere og tunge Aar, under smaa Kaar arbejdede Nielsen med denne Opfindelse. Jeg véd saa godt, hvor svært det faldt at komme frem for ham, der ikke var Tegner, og jeg kunde maale Mængden af hans stadig mislykkede Forsøg, da jeg lavede de Hundrede Smaabilleder, der gik med, inden han vandt Sejr. Men han vandt den og præsenterede sine Resultater. De slog ikke an herhjemme, hvor Pladsen var optagen af Kemitypien. Nielsen pakkede resolut sammen og drog til London med Kone og Børn, og her fik han Arbejde. Jeg besøgte ham i 1875 og fik der en trist Beretning om en Opfinders trange Skæbner. Han arbejdede for et meget stort Firma, der udførte Billeder i Farvetryk. *Nielsens* Opfindelse skabte de spinkle Konturer, der dannede Underlaget, og dertil var den udmærket, men desværre kunde den ikke gøre Gavn til mere, ikke yde Toner, og da Firmaet kun udførte sine Farvetryk mod Juletid, var *Nielsen* i tre Maaneder overbebyrdet med Arbejde, mere end han kunde overkomme, og »spadserede« Resten af Aaret. Han faldt saa for den onde Halssyge, som den Gang hærjede London, og han og hans Familie vendte hjem, som de gik bort, med tomme Hænder.

Bedre Lykke havde *H. P. Hansen*. Han var Urmager og bragte med sig en Færdighed i Metalgravering, der kom ham til Gode fremfor os andre Begyndere. Tilmed havde han, der aldrig havde lært at tegne, et udpræget Anlæg derfor. Støttet af en livlig komisk Sans og skarp Opfattelse af Personers ydre Habitus, frembragte han med et Drag mod Karikaturen den Række fortrinlige Raderinger, »Gadefignrerne«, der oprindelig kun cirkulerede i private Kredse, men senere fik større Udbredelse og endnu er søgt af Samlere. Hans *Søren Kierkegaard* er, fradraget den lette Karikering, en god Gengivelse af den berømte Tænker, som vi ofte saa, ilende i dybe Tanker gennem Gaderne og indprentende sig selv sine Tankeslutninger med et ejendommeligt Kast med den højre Haands Pegefinger. Senere Gengivelser af Filosofen af Kunstnere, der ikke have set ham, er maaske velvilligere tænkte, men mere Karikatur af denne trods sin sygelige Spinkelhed imponerende Skikkelse.

Hansen gik overraskende hurtig fremad i sin Kunst. Han skar sin Streg skarpt

hed »Loppen« og holdtes i Gang af en forhenværende Student, senere Xylograf *Meisling*, en Søn af den lærde Rektor og Professor. Her trykkedes Tobakskarduser med saa ærværdige Navne som *Petum optimum subter solem*, *Liverpool*, *Tonnenbøyer*, *De vergulde Zeepaard*, *De vilde Man*, og Stokkene skares af *Peter Hansen*, der var Specialist heri. Han var Broder til Kammersangeren *Christian Hansen* og havde som hele Racen faaet en god Sangstemme til Gave. Men hverken han eller Meisling havde lært at holde Maade, og det var for gammelt Venskabs Skyld, at K. & A. hjalp dem over deres sidste Aar.

og smukt med fuld kunsmerisk Opfattelse; blev senere sin egen Mand, og fra hans Værksted udgik i en Række af Aar mangfoldige gode Træsnit til inden- og udenlandske Værker.

En stille og blond Svensker *Sødermann* var dygtig og meget flittig, og de bedste »Klodser« blev betroede ham. Hvad jeg husker bedst om ham er, at han i Koleratiden var saa bange for Sygdommen, at man kunde tro, han var et Selvmord nær.

Af de senere tilkomne Xylografer nævner jeg *J. F. Rosenstand.* Han var af et ældre Hold, havde lært i Tyskland og kom senest fra Norge. Han var dygtig i sit Fag, en solid, stø Mand, godmodig og venlig. Da Principalerne blev Købmænd, betroede de ham den disciplinære Myndighed. Den kostede ham mere Besvær end Henneberg havde med den kunstneriske. Senere forenede disse to Træskærere sig om en fælles Virksomhed.

Vi fik i 1852 tilført en ung Kraft, *Carl Aagaard*, yngre Broder til den ene af vore Principaler *Johan Aagaard.* Han var ung Malersvend og kom frisk fra Odense, med en stærk Duft af Provinsen om sig, med den fyenskeste Tunge i sin Mund og en høj strikket Hue paa Hovedet. Han bragte et fuldblodigt Humør med sig, en Lystighed fra Værksted og Stillads, der ofte satte alt overende. Hans strikkede Tophue og hans fyenske Tale hængte alle sig ved, og han besluttede at reformere sig, fik en Hat og satte om paa sin Tale. Det kneb mest med d'erne, som han kun anvendte som Begyndelsesbogstaver, men da han kom efter, at de undertiden ogsaa kunde findes inde i Ordene eller sidst i dem, gik det rent galt. Naar Snakken kom i Gang under Frokosterne og han bomrede med et d, blev det hilst med Lattersalver. Skaansel var ikke det, der udmærkede Kredsen. En Gang brast Taalmodigheden, og han sagde fortvivlet med en stor Rundtenom i Haanden: »at man da ikke kan spise sin Ma i Rod!«

Det jævnede sig, og han fik en smuk Plads paa Værkstedet. Han havde nydt god Undervisning paa Odense Tegneskole, havde glimrende Anlæg og var meget flittig. Det var en utrolig Mængde Tegninger og Raderinger til Kemitypi, der kom fra ham med født Færdighed. Jeg har fulgt ham fra hans første Forsøg og hans første Maleri og har aldrig senere set en saadan Haand til at drage en Linie og til at forme, især naar han var paa sit rette Felt, Planteverdenen. Senere har jeg set dette lette Haandelag, denne Uvidenhed om Vanskeligheder løbe af med ham, drage ham bort fra hans første Aars utrættelige Studier af Træer og af »Forgrunde«, hvis Plantevækst var hans kæreste, og ind paa en Produktion, der vel bar ham frem til en Lænestol i Akademiet, til anden Ære og gode Kaar, men ikke til varig Anseelse, og jeg har tænkt mig, at disse frodige Evner havde ført ham over paa sikrere Grund, om han ikke var bleven Landskabsmaler. Siden jeg har set, hvor fuldkomment Søstersønnen *Carl Lund* er i Besiddelse af sin Morbroders Aand og Haand, er jeg bleven vis paa, at Carl Aagaard var naaet videst som Teatermaler eller i Dekorationsmaleriet, hvor han allerede havde brudt nye Veje.

Han var det bedste og braveste Menneske, den troeste og mest hengivne Ven, og om end vort Samvær i senere Tider af og til blev mindre hyppigt, var han til det sidste imod mig, som han var i sin Ungdoms gode Tid.

Om mig selv kan jeg sige, at det ikke var noget særligt Kald, der førte mig til Kittendorff & Aagaards Værksted. Paa Akademiets Tegneskoler stod jeg ved Siden af den unge Træskærer *Galle*, der fortalte om, hvor morsomt der var paa

dette Værksted, og et Par Dage efter var jeg der og fandt, at Galle havde talt Sandhed paa det nær, at det var ikke rigtig morsomt at slide med det uvante Arbejdes tekniske Vanskeligheder. Henneberg var for mig, som for de andre unge, en dygtig og overbærende Lærer, men Gengivelsen af Tegningens skarpt skaarne Streg blev aldrig min Styrke. Der var en anden Maner, »den sorte«, som blev min Specialitet. »Klodsen« fik en Maling af Tusch; herpaa kalkeredes Tegningen over, og Fordelen var, at den skaarne Streg straks viste sig sort paa

Frigga. Træsnit af Axel Kittendorff efter Constantin Hansens Tegning i Fabricius' Danmarkshistorie.

lys Bund. Men snart blev jeg sat til at tegne, senere til at skrive og oversætte til de forskellige illustrerede Tidsskrifter, som Firmaet udgav, og dermed var en Side af min kommende Virksomhed slaaet fast for adskillige Aar.

Saaledes var den faste Styrke, som Firmaet havde at raade over. Af de to Parthavere drejer det sig jo væsentlig her om *Axel Kittendorff*, der sammen med Henneberg havde den kunstneriske Ledelse. *Johan Aagaard* gav sig saa godt som ene af med Kemitypi, en Metode, som var uden Fremtid og aldrig har bragt fremragende Resultater, men som blev drevet ivrigt for Billighedens og Hurtighedens Skyld.

Erasmus Montanus, Træsnit af Axel Kittendorff efter Marstrands Tegning. Formindsket Tegning ved Bernh. Olsen efter det store Træsnit, der var tegnet paa Træ af Marstrand. Boisens Læsebog I.

Ægirs Gæstebud. Træsnit af Axel Kittendorff efter Constantin Hansens Tegning. Boisens Læsebog II.

Xylograferne Kittendorff (staaende) og Aagaard (siddende). Efter Fotografi.

Blandt dens bedste Frembringelser maa regnes de arkæologiske Billeder til *Worsaaes* Værker. Raderingerne udførtes paa Værkstedet af *Magnus Petersen*, og det var hans Debut som arkæologisk Tegner. *Worsaae* ledede selv Arbejdet og saa til det flere Gange om Ugen. Han var den Gang en ung Mand, elegant, med vindende Venlighed, gode Egenskaber, som han beholdt til det sidste.

Axel Kittendorffs Liv er allerede skildret af Nyrop i »Biografisk Lexikon«, og til de der berørte Punkter kan jeg intet tilføje. Hvad der ellers staar klarest for mig er Manden, jeg lærte at kende gennem Aarene som Kunstner og kunstnerisk Personlighed. Udgaaet fra *Flinchs* Værksted, hvor han sikkert havde lært alt, hvad han kunde optage derfra, arbejdede han trofast videre paa at vinde frem i sit Fag og udvikle sig i kunstnerisk Forstaaelse. Han blev efter Læreaarene en af de bedste, og ingen havde større Respekt for Træskærerkunsten eller drev den af renere kunstnerisk Interesse end han. Hvert Øjeblik, som levnedes ham fra Kontorforretningerne, der ikke var vidtløftige og som ikke drog hverken hans Tid eller Lyst, tilbragte han ved sin Sandpude og Loupe og gjorde sig sin yderste og taalmodigste Flid med de Tegninger, han overtog. Hans Ideal for Træsnittet var det gode, gamle, den uforvanskede Fæsten i Træet af Tegningens Streger. Jo fastere og jo klarere de stod, jo mere interesserede de ham, og han gav sig ikke af med de Tonsnit, der kom i Mode i Halvtredserne, men overlod dem til *Henneberg*, der var saare alsidig.

K's kunstneriske Smag var paavirket af *Høyen*. Han beundrede og elskede Læreren, og dennes varmeste Tilhængere var K's nærmeste Venner og tegnede for ham. *Kyhn, Peters, Vermehren, Dalsgaard, Bloch, Skovgaard, Constantin Hansen, Marstrand* og Broderen *Adolf Kittendorff*, for blot at nævne de ypperste, samledes jævnlig i fælles Interesser, og blandt dem fandtes jo mange, som kom til at bære vort Lands Kunst frem. Det var en bevæget Tid, og Partierne stod skarpt og haardt over for hinanden, og vi unge var med til at fylde i Geledderne i de Slag, der stod i Kunstforeningen. Den viste sig at være lettere at erobre end at holde.

1852 kom jeg til Kittendorff & Aagaard, og da var Værket »Felttogene 1848, 49 & 50« ved at sluttes. Denne kunstnerisk og pekuniært vellykkede Bog var *Adolf Kittendorffs* Værk, for her var det Billederne, der tog Luven fra den lidet fremragende Tekst. Og underligt nok: *Vilhelm Holst* førte Kommando i Krigen, maa have set noget af den paa nært Hold og var en krigsmodig Mand. *Kittendorff* var alt andet. Han havde aldrig set til Krig og han lavede sine Tegninger derovre fra uden tegnende Øjenvidners Hjælp, maaske højst hjulpet med Vejledning af militære Venner. Med de Kunstnere, der saa Krigen paa nært

Frederik VII tager Afsked med Tropper paa Ekserserpladsen. Træsnit efter Tegning af Adolf Kittendorff. »Felttogene 1848, 49 & 50«.

Hold, *Sonne* og senere *F. C. Lund*, havde han ingen Forbindelse. Og dog er disse Billeder troværdige. Soldaternes Uniformer er korrekte, de tager rigtigt paa Geværerne, og Troppernes Bevægelser i Terrænet er ikke usandsynlige. Tegneren inspirerede sig, hvad det militære angik, af *Horace Vernets* Illustrationer til *P. M. Laurents* »Napoleons Historie«.

K's smaa Illustrationer var Vidundere af xylografisk Tegning, Skyggerne stod blanksorte, de lyse Partier var behandlede med skarp Finhed. Det var en Festdag paa Værkstedet, naar en af dem kom, som senere, naar *Frølichs* og *Constantin Hansens* Tegninger paa Træ blev afdækkede.

Hvad *Adolf Kittendorff* ydede her og som Litograf af miniature Figurer var bygget op med uhyre Flid og med et aldrig hvilende Studium af Naturen. Han hørte til det Kuld af Kunstnere, der tegnede uafladelig, undtagen naar de sov. Selv i Selskaber tegnede de til stor Glæde for Værterne, der fik Tegningerne skænkede. Var vort Værksted paa Udflugter — og Ad. K. var altid med — tegnede han, saa snart der var Lejlighed, og han maa fra sit lange og rastløse Liv have efterladt sig Vognlæs af Skizzebøger. Fra dem stammer den gode Staffage paa somme af hans Litografier. Jeg skal blot nævne Billedet af Kongerne Frederik VII's og Carl XV's Indtog gennem Vestervolds Gab, efter et Udkast af Billedhugger *Deichmann*, hvorpaa Folkemængden bestod af den eneste Samfundsklasse, som D. havde opdaget i Danmark, Sjoverne; men Ad. K. erstattede dem med en levende og varieret Trængsel, der var mylret ud af hans Hundreder af Lommebøger.

Skønt det miniature laa let for Ad. K's Haand, var han lige oplagt til store Tegninger med Bredde i Stregen. Se f. Eks. hans Tegning af Christian IV's

Bronzebuste, hvor fast og sikkert den er sat hen paa Træet. Der kom ikke en ny »Manér« op i fremmed Træsnit, uden at han fandt ud af Maaden, hvorpaa den skulde tegnes.

Det var en rig og dygtig Virksomhed, der udvikledes i den gamle Thieleske Gaard i Helliggejststræde, og havde Axel Kittendorff raadet ene, havde han vistnok fortsat den. Efter »Felttogene« begyndtes paa *Fabricius'* Danmarkshistorie med *Frølichs* og *Constantin Hansens* Tegninger, der gjorde Epoke i vort Træsnits Historie. Senere kom *Erslevs* »Danske Stat« med gode Billeder af *Skovgaard* og andre Landskabsmalere og et mindre heldigt »Illustreret Magazin«, der vist gav Underskud ikke alene fordi Tegningerne var slet valgte og udførte, men fordi det skortede totalt paa litterær Evne. Kapitalkraft besad Firmaet neppe, og det var vist *J. Aagaard*, der raadede til at tage nye Felter ind. Der aabnedes en lille Stuebutik i Huset i Helliggejststræde med Male- og Tegnerekvisiter, der senere fortsattes udvidet i et indkøbt Hus paa Købmagergade, men Træskæreriet var det slut med. *Axel K.*, der havde elsket det saa højt, lagde det efterhaanden paa Hylden, og det fortsattes af Henneberg og *Rosenstand, H. P. Hansen* o. fl. paa egne Hænder.

Skrevet i Margate, Maj 1902.

* * *

Til ovenstaaende Skildring, der udfylder det tidligere i Bogvennen og andetsteds meddelte angaaende Kittendorff & Aagaards Virksomhed som Træskærere og de Mænd, der arbejdede der, skal føjes følgende Oplysninger. Erindringerne fremkommer i Anledning af *Adolf Kittendorffs* Død. — Hans væsentligste Livsgerning var naturligvis Litografien, og hans største Bedrift er den lange Række Litografier: »Billeder efter danske Malere«. Mellem disse Blade findes Arbejder, der hører til det allerbedste der overhovedet er udført med Kridt paa den kornede litografiske Sten. Ogsaa med Pen paa Sten har Kittendorff gjort ypperligt Arbejde. I 1845 overførte han i Pennetegning paa Sten J. T. Lundbyes Tegninger til »Fabler for Børn«. Arbejdet var vanskeligt, thi mange af Originalerne var kun delvist udarbejdede i Pen. Kittendorffs store Respekt for Opgaven, hans Evner og Forstaaelse af Tegningerne frembragte et udmærket Resultat. Som Tegner for Træsnit har han især arbejdet for Broderens Forlag, og som alt nævnt er Felttogene saa godt som udelukkende hans Værk; men ogsaa til Fabricius' Danmarkshistorie tegnede han alle Begyndelsesbogstaver og en stor Del Vignetter over Afdelingerne samt mange Portrætter. Til Erslevs danske Stat og Oberst Vaupells og Tuxens krigshistoriske Bøger tegnede han ligeledes Initialerne. I Rodes, Richardts og Chr. Winthers Billedbøger findes Tegninger af ham, hentede fra hans mangfoldige Studier og Skitser herhjemme fra og fra Italien. Det hørte til hans Livs skønneste Erindringer, at han i Halvfjerserne sammen med Marstrand rejste i Italien.

Oberst Læssøes Død. Træsnit efter Tegning af Adolf Kittendorff. »Felttogene 1848, 49 & 50«.

Som Lærer ved Kunstakademiet fra 1855—93 har han været den første Vejleder for saa godt som alle danske Kunstnere, der ikke hører til de allerældste. Han var agtet og æret af dem alle, hvilket blandt andet fik Udtryk, da en Kreds af yngre Kunstnere, der havde været hans Elever, i 1880 hædrede ham som 25aarig Lærer. Festen, der holdtes, var meget jævn, men de mange ældre og yngre Kunstneres Deltagelse vidnede om, hvor højt vurderet den stille, beskedne Mand var. Jul. Lange holdt Hovedtalen, og Kittendorff takkede med dybt bevæget at opfordre os til at mindes Wilhelm Marstrands store Kunstnerpersonlighed. Holger Drachmann havde sendt en Sang hvis sidste Vers lykkeligt anslog Festens Karakter:

Nuvel, Du gamle Lærer, Tak
fra dine gamle Drenge!
Dit klare Blik, din gamle Frak
vi mindes lige længe.
Og hvis en Enkelt højt paa Sø
har rakt til Kunstens stolte Ø:
han nævner hist for Guden
Den, som har kjølsat Skuden.

Blandt Indbyderne til denne Fest fandtes én ældre Kunstner, nemlig Kittendorffs Ungdomsven, Maleren Vilh. Kyhn. Til det Album Haandtegninger, som Venner og Elever samtidig overrakte ham, havde Kyhn sendt et meget smukt Blad, det bedste i dette Album, der nu efter Kittendorffs Bestemmelse er indlemmet i Kobberstiksamlingen. Paa en mørk Bund er mellem to ranke Siv i lyse Felter tegnet to Billeder. Foroven i Tusch en Sejlbaad i Sundet, forneden i Vandfarve et saare smukt Efteraarslandskab. Paa Siderne af dette Midtparti har Kyhn paa den mørke Bund skrevet følgende højst karakteristiske Digt, som vi tillade os at aftrykke:

Dagene gaa, Aarene svinde,
Tiden ej mættes,
Tusinde Aar saa let som Minuttet
Sluger den graadig,
og i dens Gab bliver alt hvad den æder
til intet!

Uaanden nu sidder til Højbords,
Tiden skal mættes!
Kun det reale Posen kan fylde,
Kødet er Herren!
— Kødet er Tidens, den skal det male
til intet!

Brænde nu Baal, Røgelse ofres,
Guden skal hædres,
Kun af Materien Ilden kan næres!
Herren dog vil det:
Ei Idealet tæres af Tiden
til intet.

Dagene gaa, Aarene svinde,
Tiden ej mættes,
Døden skal komme, Jordlivet sluttes.
Men over Døden
Aanden skal sejre, Tid ej den smuldrer
til intet.

Tiden er kommen, da Mindet maler
hvad Hjertet følte og Øjet saa,
Billeder som aldrig forgaa;
thi af Sandhed de taler.

Husker Du dengang — nu skal der spørges —
da det bruste i Ungdommens Lyst?
— Ingen Tynge uden sin Trøst;
derfor skal der ej sørges.

Husker Du, dengang Bølgerne bruste
om Baadens Essing Bølgemusik,
Baaden over Voverne gik,
Vinden om Sejlet suste.

Javist husker Du, aldrig det glemmes,
Solskinnets Glæde og Sølv og Glands,
Havblik og Taagernes bløde Dands,
— Kjærligheds Syner ej glemmes!

Høsten er kommen, Du er den samme,
trofast Du vandred Din stille Gang,
nynner endnu Din Ungdoms Sang,
end brænder Ungdommens Flamme.

En af de smaa vel Verden Dig nævner,
— hvad gør saa det; thi ikke den véd,
det som vejer er Kjærlighed,
den kun mod Evighed stevner!

1. Januar 1880

*

Skønnere Hilsen fra en gammel Ven kan ingen Mand ønske sig, og en værdigere Modtager end *Adolf Kittendorff* findes sjældent. *F. H.*

Træsnit efter Tegning af Adolf Kittendorff. »Felttogene 1848, 49 & 50«.

DE TYPOGRAFISKE SKRIFTSYSTEMERS UDVIKLING

AF EMIL SØRENSEN

Med en skematisk Oversigtstabel i Fagskolens Aarsberetning

SKRIFTSYSTEM er som bekendt en teknisk Betegnelse for visse, særdeles vigtige Størrelsesforhold i Bogtrykkeriernes Typemateriel. I vore Dage mener man først og fremmest dermed det mere eller mindre sikre Grundlag, paa hvilket *Typelegemernes* eller *Keglernes Højde*, tagen i opstigende Betydning, Linie over Linie, er opbygget. Forsaavidt *Skrift-* eller *Papirhøjden* én Gang for alle er fastslaaet i Systemet, kommer ogsaa denne ind under Begrebet. Systematisk indrettet Typemateriale er saavel i økonomisk som i teknisk Henseende af den største Betydning for Fagets Trivsel, men skønt dette i de mere fremskredne Landes Typografi har været erkendt i over to Hundrede Aar, er det eneste rigtige Princip for Skriftstørrelsernes Systematisering først i den aller nyeste Tid naaet at trænge ind i de forskellige Landes Skriftsystemer.

I Bogtrykkerkunstens første Tid var det udelukkende Skriftbilledernes Højde og Skriftformernes Ejendommeligheder i Middelalderens haandskrevne Bøger, der var det afgørende ved Typernes Fremstilling, idet Bogtrykkernes hele Stræben gik ud paa saa skuffende som muligt at efterligne Manuskripternes mere eller mindre upersonlige Former. Hine Tiders Bogtrykkere forhandlede selv Bøgerne som de trykte, og Typernes Støbning udførtes for det meste i Trykkeriet og under Bogtrykkerens personlige Tilsyn. Da der sjældnere i et Trykkeri fandtes flere end tre eller fire Skrifter, alle med forskellig Billedhøjde og Skriftsnit, havde en Systematisering af disse Typelegemer ikke den praktiske Betydning, som den senere fik. Ved de fra denne Periodes Typografi stammende Betegnelser af Skriftstørrelserne, der endnu bruges, men forlængst have mistet deres oprindelige Betydning, forstod man først og fremmest Skrifternes Billedhøjde, undertiden ogsaa de Ejendommeligheder i Skriftkaraktererne, som man var vant til at se i visse Bøger. Ved en *Cicero* forstod man saaledes kun en Skrift, hvis Billedhøjde omtrent svarede til den Skrift, med hvilken en Udgave af et af den berømte Romers Værker første Gang var udført i Bogtryk, medens man ved en *Missal* samtidig tænkte paa den Skriftstørrelse og den Skriftkarakter, der sædvanlig brugtes af Gejstligheden ved Kirketjenesten, især i de store Messebøger.

Først i Begyndelsen af det sekstende Aarhundrede, da den ny Kunst var kendt og udbredt i mange Lande og saavel kvantitativt som kvalitativt maatte paatage sig Løsningen af videregaaende Opgaver end tidligere, hvorved ogsaa Skrifternes Antal og Forskellighed i Størrelse voksede, begyndte man i Trykkerierne at føle Ulemperne ved, at Typelegemerne for de Skrifter, hvis Billedhøjde kun varierede lidt, ikke var bestemt og ensartet fastslaaet. Disse Ulemper viste sig særlig i

Bogtrykkernes Forhold til deres Kunder. Arbejdsvilkaarene havde mangfoldige Steder helt skiftet Karakter; Skriftstøbningen og Forlagsvirksomheden oversteg mange Bogtrykkeres Evner og udskilte sig efterhaanden som særlige Fag. Ved Skriftstøbningens Udskillelse mistede Bogtrykkeren Bestemmelsesretten over, hvorledes Typematerialet efter hans særlige Behov burde indrettes i teknisk Henseende, fordi han nu maatte hente det, ofte langvejs fra, i Indland og Udland, hvor det var at faa, og paa samme Tid var han afhængig af Forlæggerne, der ofte stillede Fordringer til Bøgernes Udførelse, som han ikke var i Stand til at imødekomme. Mangelen af et ensartet, i alle Skriftstøberier gældende Grundmaal for Keglestørrelserne var især et stadigt Stridens Æble mellem Bogtrykkerne og Forlæggerne. Den ene Bogtrykkers Skriftkegle paa den hyppigst brugte Billedstørrelse var svagere end hans Nabos, saaledes at den første kunde faa et Par Linier mere ind paa en given Papirstørrelse, end den anden formaaede med den samme Skriftstørrelse, og derfor maatte den sidste stadig høre Bebrejdelser af sine Kunder og vel ogsaa ofte miste et Arbejde. Og Bogtrykkeren kunde ikke lade Klagen gaa videre til Skriftstøberne, med Haab om Bedring i Forholdene, thi disse sidste arbejdede med saa ufuldkomne Hjælpemidler for Typelegemernes nøjagtige Justering, at Skriftmaterialets større eller mindre Unøjagtigheder hyppigere var Følgen af tilfældige Omstændigheder end af manglende Samvittighedsfuldhed i Støbeinstrumentets Behandling. Af Sparsommelighedshensyn vare Datidens Haandstøbnings-Instrumenter nemlig saaledes indrettede, at de ved Omstilling kunde bruges til Fremstilling af Typelegemer paa meget forskellige Keglestørrelser. Ved det stærke Brug og især ved den stadige Omjustering fremkom der mange uforsætlige Forandringer i Typelegemernes Omfang, undertiden endog i den samme Støbning. Man havde vel ogsaa dengang Maaleværktøj til Undersøgelse af Skriftbilledernes rette Stilling paa Legemet og til Prøvning af Typelegemernes Overensstemmelse med de leverede Prøvetyper, men intet af disse Værktøjer var mekanisk fintfølende. Forskellen mellem Modellerne og Efterligningen var maaske ikke større end det tyndeste Stykke Papir, en Bagatel af mindre end en Tusindedel Tomme, men denne Forskel var tilstrækkelig til, at Bogtrykkeren maatte have særlige Udslutninger til hver enkelt Skrift; hans Typemateriel kostede ham derfor mere og gjorde mindre Nytte end det burde, og de kun lidt afvigende Typelegemer gav ydermere daglig Anledning til Uorden i Sætteriet. Sammenblanding af to forskellige Skrifter i én Linie, Fremhævning af enkelte Ord, kunde sjældnere gaa for sig uden at den svagere Kegle maatte egaliseres ved Hjælp af Papirstrimler, der, nøjagtig tilklippede, klæbedes oven paa Ordene. Støbte Regletter kom først i Brug i det attende, Blystege i deres nuværende Form først i Begyndelsen af det nittende Aarhundrede. Affaldsstrimler fra Bogbindere og Kortmagere, Skomagerspaan og mange Størrelser og Tykkelser af Fyrretræslister spillede derfor en meget væsenlig Rolle i hine Tiders Justering af Satsen. Skrifter, for hvilke der ikke var leveret Prøvetyper til Fastsættelse af Typelegemernes Størrelse, indrettedes oftest paa den ligefremme Maade, at de højeste Skriftbilleder bleve lagte til Grund for Keglernes Størrelse.

England er det Sted, hvor Tanken om at bringe de forskellige Skriftstørrelser i et vist Forhold til hverandre og i Overensstemmelse med et bestemt Grundmaal, gældende i alle Skriftstøberier, først er kommen frem. I den ældste kendte

typografiske Haandbog, JOSEPH MOXONS »Mechanick Exercises«, London 1683 (genoptrykt og forsynet med Noter af TH. L. DE VINNE, New-York 1896), siges der om Skriftstørrelserne i England paa den Tid: »For at Læseren bedre skal kunne forstaa disse Typelegemers Størrelse, vil jeg meddele ham følgende Tabel, hvori er nedskrevet Antallet af, hvormange af hver Slags Typelegemer, der skulle indeholdes i en Fod.« Derefter følger Tabellen over de Skriftstørrelser, der paa den Tid vare de mest brugte i den engelske Typografi:

	Antal paa Foden		Antal paa Foden
Pearl	184	*English* (Mittel)	66
Nonpariel	150	*Great-Primmer*	50
Brevier (Petit)	112	*Double Pica*	38
Long-Primmer (Bourgeois)	92	*Two Lin'd English*	33
Pica (Cicero)	75	*Great Cannon*	$17^1/_2$

Af denne Kegleskala fremgaar, at 10 Typelegemer paa Pearl skulde stemme med Long-Primmers Typelegeme, to Nonpariel med Pica, og to English med Twoline English, derimod var Great-Primmer svagere paa Keglen end to Long-Primmer og Double Pica svagere end to Pica. Fordoblingen af Brevier, der giver en meget vigtig Keglestørrelse mellem English og Great-Primmer, var ikke i Brug paa den Tid. Om Skriftstørrelsen Small Pica, der svarer til vor Korpus, hedder det videre hos Moxon: »Dog have vi et Typelegeme mere [som blandt adskillige andre mest bruges af Hollænderne], der undertiden forekommer i England, det er *Small Pica*, men jeg mener, det ikke uden Forsigtighed kan bruges i et Bogtrykkeri, fordi det kun adskiller sig saa lidt fra Pica«. Denne gode Regel er ikke bleven fulgt af senere Tiders Skriftstøbere; i vore Dage findes der i den engelske og amerikanske Typografi adskillige unødvendige Skriftstørrelser, som differere endnu mindre end Pica og Small Pica i det syttende Aarhundrede. Det hos Moxon fastsatte Princip, at et vist Antal Typelegemer af hver Størrelse nøjagtig skulde stemme med en engelsk Fod, har siden den Tid været fulgt, men rigtignok paa den Maade, at den ene Skriftstøber regnede og endnu regner med et andet Antal Typelegemer af den samme Skriftstørrelse paa Foden, end hans Nabo gør. En typografisk Forfatter fra Begyndelsen af det nittende Aarhundrede, THOMAS HANSARD, meddeler, at han i 1824 maalte et Londonner-Trykkeris otte Picaskrifter og fik det mistrøstige Resultat, at der af én Pica gik $70^3/_4$, af én 71, af to $71^1/_8$, af tre $71^1/_4$ og af én $71^1/_2$ Typelegemer paa Foden.

Den usikre Maade, hvorpaa Længdemaalene tidligere bleve fremstillede, bar selvfølgelig en Del af Skylden for disse uheldige Forhold. Men i 1824 indførtes Yarden (1 Yard = 3 engelske Fod. 1 eng. Fod = 10,64 danske Tommer) som det eneste lovmæssige Længdemaal for hele Kongeriget, og fra denne Tid *kunde* der have været Ensartethed i alle engelske Skriftstøberiers Keglestørrelser, men denne Overensstemmelse er aldrig opnaaet, skønt de fleste Skriftstøberiers Hussystemer ere baserede paa Grundlaget: 72 Pica = 1 Fod. Bortset fra Unøjagtighederne i Grundlaget for Keglernes Dannelse er det engelske Skriftsytem alt andet end praktisk, idet det mangler en Enhed, hvoraf alle Keglestørrelser kunne sammenstilles uden at der fremkommer større Brøker end Enhedens Halvering.

De to Keglestørrelser *six-to-pica* og *twelve-to-pica* ere kun tilsyneladende de samme som Kvartpetiten i de gamle tyske og Punktet i Didot-Bertholds Systemer, idet de ikke gaa op i andre Typelegemer end dem, der fremkomme ved Pica'ens Halvering nedefter og Fordobling opefter; 6 twelve-to-pica er nok en Nonpareil, men 8 er større end en Brevier (Petit), og 3 Brevier er svagere paa Keglen end 2 Pica. Der har i det sidste halve Hundrede Aar været flere Forslag fremme om paa Basis af 72 Pica = 1 Fod at danne et brugbart System, men ingen af disse ere blevne antagne Det ældste engelske Skriftstøberi, Caslon & Co, foreslog i 1892 at indføre et med Grundprincipet hos Fournier og Didot stemmende Punktsystem, hvis Grundlag skulde være: 1 Pica = $^1/_6$ Tomme af den engelske Fod, 1 Punkt = $^1/_{12}$ Pica. Heller ikke dette Forslag blev ført ud i Virkeligheden, fordi de andre Skriftstøberier af Hensyn til de kolossale Omkostninger ved Forandringen vægrede sig ved at opgive deres Hussystemer i hele Fagets Interesse. Ved Pres fra Bogtrykkernes Side indførte nogle Skriftstøberier, deriblandt ogsaa Caslons, ved Aarhundredets Slutning det amerikanske Punktsystem, og de andre ville sandsynligvis tvinges til senere at antage dette System. Den engelske Skrifthøjde er den laveste, der eksisterer, nemlig gennemsnitlig 62 metriske Punkter, omtrent ét Punkt lavere end den nuværende franske og tyske Normalhøjde. TH. L. DE VINNE oplyser i sin »The Practise of Typography«, New-York 1900, at de engelske og amerikanske Skriftstøbere i Begyndelsen af det nittende Aarhundrede kom overens om, at Skrifthøjden fremtidig skulde stemme med $^{11}/_{12}$ af den engelske Tomme = 61,93 metriske Punkter, og denne Overenskomst har siden staaet ved Magt. Efter en i »Printers' Register« 1881 given kuriøs Oplysning har den engelske Skrifthøjde oprindelig været fastsat efter en Shilling i oprejst Stilling (»A shilling standing edgewise is type high«); da en Mønt sjældnere er aldeles cirkelrund, maa Skrifthøjden tidligere ogsaa have været variabel, men i den gamle Haandpresseteknik gjorde et halvt eller helt Punkts Forskel i Højden hverken fra eller til.

Om Tidspunktet for de første Forsøg paa at ordne Skriftforholdene i *Frankrig* vides intet bestemt, men det har antagelig været i Slutningen af det syttende eller i Begyndelsen af det attende Aarhundrede. Det typografiske Punktsystems Opfinder, den berømte Stempelskærer og Skriftstøber PIERRE-SIMON FOURNIER — Fournier den yngre kaldte han sig selv, for ikke at blive forvekslet med en ældre Broder, der ogsaa var Gravør og Skriftstøber i Paris — udgav i Aaret 1764 en »Manuel typographique«, i hvilken han i Kapitlet om sit Punktsystem temmelig udførlig kritiserer de Midler, ved hvilke Bogtrykkerne og Forlæggerne i 1723 havde forsøgt at give Regler for Keglestørrelserne. Af Fourniers Fremstilling af disse Bestræbelsers Udfald kan man slutte, at Forlæggerne og Bogtrykkerne i Paris havde dannet et Slags Syndikat, som Tid efter anden opstillede Regler for forskellige, Boghaandværkets økonomiske Interesser vedrørende Forhold. Disse Bestemmelser offentliggjordes i et »Règlement de la Librairie«, der uvægerlig skulde følges, idet der for Overtrædelser af Reglementets Artikler var fastsat Pengebøder. Det tredie af de samvirkende Boghaandværksfag, Skriftstøberne, der i de her omhandlede Forhold vare de eneste rette sagkyndige, bleve slet ikke hørte, skønt Bødeparagraferne særlig vare rettede mod dem. Fournier siger et Sted i Artiklen, at »Bogtrykkerne, der ere de eneste Parter, som ere blevne raadspurgte i

denne Sag, have ikke været tilstrækkelig oplyste som Typografer til at kunne diskutere Spørgsmaalet kritisk eller til at give Regler for en Gren af Kunsten, som de ikke selv udøve, og om hvilken de ofte kun vide lidt mere end Navnet«. Resultaterne blev derfor ogsaa helt andre, end man havde ventet. »Det sidste »Règlement de la Librairie«, siger Fournier videre, »der fremkom i 1723, fastsætter Papirhøjden til $10^1/_2$ geometriske Linier [det er: $10^1/_2$ Linie af pied de roi, den kongelige franske Fod = 63 metriske Punkter]; denne Regel er lige saa let at give som den er nem at følge. Men det vilde have været nok saa godt, om Reglementet ogsaa havde paataget sig at give Love, efter hvilke man var i Stand til at styre Typelegemernes Størrelse. Da Reglementet skulde udarbejdes, har man øjensynlig savnet en Mand, der havde den rette Forstaaelse af Sagens Kærne, og som derved vilde have været i Stand til at rette Misforstaaelser og skaffe den Orden og Akkuratesse i Typelegemerne til Stede, som man ingen Sinde har kendt. Paa Grund af denne manglende Indsigt i Sagen lod man en Bogtrykker give en Maalestok for Keglestørrelserne efter de ufuldkomne Typer, han havde i sit eget Trykkeri. En Lov, der hviler paa slige Principper, giver intet sikkert Grundlag for Typelegemernes Justering, og heri ligger Grunden til, at Typelegemerne ikke har haft nøjagtigt fastsatte Størrelsesforhold og at Uordenen blev den samme, som den tidligere havde været. — I Reglementets Artikel 59 staar der, at Størrelsen af en Petit-Canon [Dobbel Mittel] skal være overensstemmende med to Legemer af Saint-Augustin [Mittel], at en Gros-Parangon [22 Punkters Legeme] skal svare til en Cicéro og en Petit-Romain [Korpus] etc.; men det Maal, hvorefter Størrelsen af en Saint-Augustin, en Cicéro og en Petit-Romain skulde fastslaas, er ikke givet. Som Følge heraf har der været ypperlig Lejlighed for Skriftstøberne til at gaa udenom Reglementet, og denne Lejlighed er benyttet i rigeligt Maal paa Trods af alle Bødebestemmelser. En gør sit Saint-Augustin-Legeme mindre end de andre og fordobler det overensstemmende med Reglementet — han forsér sig ikke mod Bestemmelserne. En anden gør sit Saint-Augustin-Legeme mere eller mindre for stift, og af to af disse Legemer danner han sin Petit-Canon — dennes Typelegeme er ogsaa i Overensstemmelse med Reglementet, skønt de begge i Virkeligheden ere en klar Overtrædelse af Aanden i Bestemmelserne. Paa denne Maade er Forvirringen tiltagen i Stedet for at formindskes og eksisterer nu i en saadan Udstrækning, at det undertiden er vanskeligt at skelne mellem to Legemer, af hvilke det største er under, det mindste over Maalet . . .« Af Fourniers Fremstilling af Forholdene tør man drage den Slutning, at Grundtanken i Reglementet har været den, at Typelegemernes Størrelse fremtidig skulde have været beregnede efter Prøvetyper af Petit-Romain, Cicéro og Saint-Augustin, der stemte overens med de samme Typelegemer i det Bogtrykkeri, hvis Indehaver havde udarbejdet Forslaget. Men da dette sandsynligvis ikke var tilstrækkelig tydelig udtalt i Reglementet, leverede Bogtrykkerne Prøvetyper, der vare mere eller mindre afvigende fra de tænkte Beregningsmaal, og paa dette falske Grundlag byggede Skriftstøberne videre, i Overensstemmelse med Reglementets Ord. Dette første Systematiseringsforsøg vilde dog ikke, selv om Bestemmelserne vare blevne opfattede paa rette Maade, have været noget varigt Gode, fordi det, ligesom det engelske System, fuldstændig manglede en Enhed, hvoraf alle Keglestørrelser kunde dannes.

I Aaret 1737 etablerede Fournier sig som Skriftstøber. Medens han var beskæf-

tiget med Forarbejderne hertil — han skar Stemplerne, slog Matricerne og lavede Støbeinstrumenterne og det øvrige Værktøj selv —, mellem hvilke ogsaa hørte Valget af et Hussystem, og han ikke i de daværende uregelmæssige Forhold for Typelegemernes Graduering fandt noget Princip, der var egnet til at bygge videre paa, gav han sig til at tænke over, om det ikke skulde være muligt at finde en Enhed, der, forskellige Gange multipliceret, tilnærmelsesvis kunde komme til at stemme overens med de tilvante Skriftstørrelser. Resultatet af denne Eftertænken var den geniale Opfindelse af *det typografiske Punkt*, det eneste rigtige og for alle Tider gældende Princip for Beregningen af Typelegemernes gradvise Opstigning. »Typelegemerne skulle fastslaas paa samme Maade som Beviserne i Regnekunsten,« siger han, »som for Eksempel: to og to er fire, læg to til og det bliver seks, fordobbel det hele og det vil blive tolv. Naar der paa samme Maade til en Nonpareil, som indeholder seks Punkter, lægges en anden Nonpareil, vil det blive en Cicéro, som indeholder tolv Punkter; læg endnu en Nonpareil til denne og det bliver 18 Punkter eller en Gros-Romain; fordobbel det hele og det bliver en Trismégiste, som indeholder 36 Punkter . . . For at kunne beregne Legemerne er det tilstrækkeligt at kende det Antal typografiske Punkter, af hvilke de ere dannede. Det er af Vigtighed, at disse Punkter eller givne Størrelser ere uforanderlige, saa at de kunne tjene som Rettesnor i Trykkerierne paa samme Maade som pied de roi [Foden], Tommerne og Linierne i Geometrien. Med dette Formaal for Øje har jeg i Skalaen, der findes gengiven oven over Proportionstabellen, fastsat disse Punkters nøjagtige Størrelse, og for at gøre Typelegemernes Støbning uforanderlig ensartet, har jeg opfundet et Instrument, som jeg kalder Prototype . . . Jeg har delt Skalaen i 2 Tommer, Tommen i 12 Linier og Linien i 6 typografiske Punkter; tilsammen udgør den altsaa 144 Punkter. De første, ganske smaa Inddelinger ere paa to Punkter, der ere Afstanden mellem en Petit-Texte og en Petit-Romain, eller fra denne sidste til Typelegemet for en Cicéro. Det Antal Punkter, som jeg tildeler ethvert af disse Legemer, skal være taget ved Udmaaling paa Skalaen. Saafremt Maalene ere nøjagtige og særlig tagne for hvert Legeme samt bekræftede i Prototypen, ville de grunde en systematisk Graduering af Størrelsen for alle Typelegemer.«

For den franske Typografi betød Fourniers Opfindelse et mægtigt Fremskridt. Det typografiske Punktsystem bragte paa én Gang, og uden særlig at bryde med de tilvante Skriftstørrelsers gennemsnitlige Typelegemer, den Orden og Ensartethed i Typematerialet til Stede, som Forlæggerne og Bogtrykkerne tidligere forgæves havde søgt at opnaa ved Reglementer. Et hvilket som helst af de brugelige Typelegemer lod sig nu med Lethed sammenstille ved en ligefrem Multiplicering af det typografiske Punkt. De større Typelegemer kunde ikke alene dannes ved Fordobling af to mindre Legemer; de indeholde tillige i sig Summen af to eller flere, tidligere uensartede Legemer, som man ikke havde tænkt sig Muligheden af at kunne bringe i fuld Overensstemmelse med et større Legeme uden Efterhjælpning med Papirstrimler. Et Legeme, som f. Eks. Saint-Augustin, der paa Reglementernes Tid kun ad regelmæssig Vej lod sig fremstille ved Fordobling af Mignon, kunde nu uden videre Omstændigheder dannes af saa forskellige Legemer som 1 Perle og 1 Bourgeois, 1 Nonpareil og 1 Petit, 1 Korpus og 1 Diamant og saaledes fremdeles.

Skønt det Princip, Fournier havde grundet sine Beregninger paa, for alle Tider vil være det eneste rette, kunde Systemet ikke faa vedvarende Betydning for Faget, fordi det var uden Tilslutning til en let tilgængelig Del af et lovligt Længdemaal. For at være overensstemmende med 2 Tommer af den kongelige franske Fod skulde Fourniers Kegleskala paa 2 Tommer = 12 Cicéro = 144 typografiske Punkter udgøre 54,14 Millimeter, men den maaler kun 50 Millimeter. Skalaen er heller ikke i Overensstemmelse med 2 Tommer af noget andet af de den Gang i Frankrig brugte mere eller mindre fra pied de roi afvigende Fodmaal. Den tyske Fagforfatter HERMANN SMALIAN, og flere med ham, mene, at Fournier har gjort sig skyldig i en kolossal Fejltagelse, at Skalaen er bygget paa et Maal, som han uden personlig Undersøgelse har antaget for at være i nøje Overensstemmelse med 2 Tommer af den kongelige Fod. En saadan Fejltagelse var vel mulig, fordi der paa den Tid ikke var noget Sted i Frankrig, hvor man kunde faa et Fodmaal videnskabelig avtoriseret. Fra meget gammel Tid havde der i en Pille ved Siden af Hovedindgangen til Retsbygningen Grand-Châtelet været indmuret en Jernlineal, der gjorde Tjeneste som Normalmaal for en Toise = 6 pied de roi, Handlende og Haandværkere tog deres større og mindre Maal fra denne Lineal. Det er utænkeligt, at Fournier, der som Stempelskærer var vant til at arbejde med omhyggeligt tagne Maal, og i sine Skrifter desuden viste at han var mellem de største med Hensyn til nøjagtig Holden Linie, i en saa vigtig Sag skulde være gaaet letsindigt frem. I den foran omtalte Artikel af »Manuel typographique« findes der heller intet, der kan udtydes som om han har ment, at den 2 Tommers Kegleskala skulde stemme med 2 Tommer af pied de roi. Af de tre Steder i Artiklen, hvor pied de roi nævnes, omhandle de to Règlement de la Librairies Fastsættelse af Papirhøjden til $10^1/_2$ geometriske Linier, det tredie Sted siges der om de typografiske Punkter, at de skulle være uforanderlige Størrelser, saa de kunne gøre den samme Tjeneste i Trykkerierne som pied de roi, Tommerne og Linierne i Geometrien. Efter min Mening finder man en rimelig Forklaring paa Uoverensstemmelsen mellem den opgivne Skala og det avtoriserede Maals 2 Tommer i den Kendsgerning, at Fournier ikke har kunnet faa de forhaandenværende Skriftstørrelser til at passe ind i Tolvdelingssystemet: 2 Tommer = 12 Cicéro, 12 Punkter = 1 Cicéro. Han har ligefrem ikke *turdet* gøre

TABLE GÉNÉRALE

DE LA PROPORTION

des différens Corps de Caractères.

ÉCHELLE FIXE

de 144 points Typographiques.

Nomb.	Corps.	Points.
1	PARISIENNE.	5
2	NOMPAREILLE.	6
3	MIGNONE.	7
4	PETIT-TEXTE.	8
5	GAILLARDE.	9
6	PETIT-ROMAIN. — 2 Parisiennes.	10
7	PHILOSOPHIE. = 1 Paris. 1 Nompareille.	11
8	CICÉRO. — 2 Nomp. = 1 Parisienne, 1 Mignone.	12
9	SAINT-AUGUSTIN. — 2 Mignones. = 1 Nompareille, 1 Petit-texte.	14

Siden i »Manuel typographique« paa hvilken Fourniers Maaleskala er angivet.

Cicéroens Typelegeme saa meget større, at det stemmede med to Linier af pied de roi, og de andre Legemer forøgede i samme Forhold, fordi Reformen blev for radikal, og han har ikke *villet* gøre Cicéroens Legeme til $1^5/_6$ Linie pied de roi = 11,10 typografiske Punkter, fordi 11 er et udeleligt Tal og Systemet i det hele ikke vilde være saa let forstaaeligt som i det første Tilfælde. Han har saa helt opgivet at bruge den kongelige Fod, og i Stedet derfor grundet Systemet paa den gennemsnitlige Størrelse af Cicéros Typelegemer, ganske paa samme Maade som det amerikanske Punktsystem er grundlagt paa et Philadelphia-Skriftstøberis Pica-Legeme. Maalet for Papirhøjden, der i Reglementet var fastsat til $10^1/_2$ Linie pied de roi, fandt Fournier derimod baade praktisk og let gennemførligt, hvorfor han ogsaa tog det som Normalmaal for Skrifthøjden i sit Punktsystem.

Fordelene ved Fourniers System vare saa øjensynlige, og Principet var saa letfatteligt, at selv den mest tungnemme Fagmand kunde forstaa dets Betydning for Typografien, og i forholdsvis kort Tid blev det indført i Frankrig og de omliggende Lande med Undtagelse af Tyskland. Men efter Fourniers Død i 1768 viste det sig i Skriftstøbernes Praksis, at han var gaaet ud fra en urigtig Forudsætning, da han paastod, at den af ham selv vilkaarlig fastsatte Enhed for bestandig vilde være en uforanderlig Størrelse, naar den blot blev nøjagtig tagen paa Skalaen og bekræftet ved Undersøgelse i Prototypen, Maaleinstrumentet paa 240 Punkter, med den dertil hørende Maalestok af samme Længde. Fournier havde glemt at tage den vigtige Omstændighed med i Betragtning, at Prototype og Maalestok ved Brugen vilde blive unøjagtige og trænge til Fornyelse. Fournier havde ikke lavet et Normalmaal, hvorefter alle senere Prototyper kunde avtoriseres, men kun efterladt sin Maaleskala i »Manuel typographique«. Denne, der er udført i Typesats og trykt paa Papir, som i de allerfleste Tilfælde har Tilbøjelighed til enten at strække sig lidt eller skrumpe lidt ind, er ikke noget brugeligt Grundlag for Indretningen af et saa fint mærkende Maalingsinstrument som det, der her er Tale om. Fournier tilstaar selv, at Skalaen ikke er aldeles nøjagtig. Prototype og Maalestok er derimod udført i Kobberstik og trykt paa tørt Papir, men at indrette Prototype efter en Tegning er ikke det samme som at lave det efter et virkeligt, uforanderligt Instrument.

En halv Snes Aar efter Fourniers Død differerede de forskellige Skriftstøberes Typelegemer saa meget, at det var en absolut Nødvendighed at skaffe et andet og sikrere Grundlag for Maaleskalaens Uforanderlighed. I Aaret 1784 foreslog François-Ambroise Didot [1] at overføre Principet i Fourniers System, det typografiske Punkt, paa nøjagtig 2 Tommer af den kongelige Fod (Pariserfoden kaldes den ogsaa i daglig Tale). »Linien i *pied de roi,*« hedder det i Didots Forslag, »inddelt i seks lige store *Dele* (mètre), tjener til at graduere de forskellige Skrifter. Den mindste Skrift, der indeholder seks *Dele,* altsaa nøjagtig svarer til en Linie af *pied de roi,* kaldes *Legeme* (corps) 6; den derefter følgende, bestaaende af én

[1] Smalian mener ved sine indgaaende Undersøgelser i denne Sag at have tilvejebragt Vished for, at Sønnen Firmin Didot maa være den egentlige Ophavsmand til Didotsystemet. Firmin Didot var paa den Tid kun 20 Aar gammel, men havde allerede i flere Aar været beskæftiget i Faderens Forretning. 1789 overdrog Faderen sin Forretning til Sønnerne Firmin og Pierre, den første fik Skriftstøberiet, den anden Bogtrykkeriet overdraget. Det var i alle Tilfælde Firmin Didot, som gennemførte Punktsystemets Forandring af Basis.

Linie og én *Del,* altsaa af syv Dele, kaldes Legeme 7. Legemerne 8, 9, 10, 11, og 12 dannes paa samme Maade. *Legeme* 12 bestaar af 2 Linier af *pied de roi.* Fra denne Skrift stige de følgende Grader bestandig to *Dele* og kaldes *Legeme* 14, 16, 18, 20, 22 og 24 o. s. v.; de ere bestandig det dobbelte af de forudgangne mindre Grader. Enheden for dette typografiske System er altsaa *Delen* eller Punktet, $^1/_{72}$ Tomme af Pariserfoden.« Didots Forslag betød en meget radikal Omvæltning i de tilvante Skriftstørrelsers Typelegemer. Enheden blev omtrent en Sjettedel større end Enheden i Fourniers System, og derved forrykkedes det Antal Enheder, hver Skriftstørrelse indeholdt hos Fournier, allerede fra Middelstørrelsen Petit-Texte i Didots System:

Petit-Texte	8	Fournier-Punkter	= $7^1/_2$	Didot-Punkter
Gaillarde.	9	—	= 8	—
Petit-Romain. . .	10	—	= 9	—
Philosophie. . . .	11	—	= 10	—
Cicéro	12	—	= 11	—
Saint-Augustin .	14	—	= 12	—
Gros-Texte. . . .	16	—	= 14	—
Gros-Romain . .	18	—	= 16	—
Petit-Paragnon .	20	—	= 18	—

I alle de gamle, primitive Skriftsystemer, baade før og under Reglementernes Tid, saavel som i Fourniers Punktsystem, bestod en Cicéro af to Nonpareille, en Gros-Texte af to Petit-Texte, en Gros-Romain af to Gaillarde o. s. v.; hos Didot blev allerede Cicéro et helt Punkt svagere end to Nonpareille, og jo nærmere man kom de højere Skriftgrader, de fordoblede Legemer af de største Brødskrifter, des større bleve ogsaa Uoverensstemmelserne i de tilvante Forhold mellem Skriftbilledernes og Typelegemernes Størrelser. Saaledes blev den Skriftstørrelse, der hos Fournier var anbragt paa et Typelegeme, indeholdende 20 Enheder, hos Didot anbragt paa et Legeme, der kun indeholdt 18 Enheder. Didot forkastede derfor følgerigtig de gamle, i Forvejen ikke aldeles nøjagtig forklarende Betegnelser paa Skriftstørrelserne, og gav sine Skriftgrader Betegnelsen »Legeme«, efterfulgt af et Tal, som forklarede Antallet af de Enheder, hvert enkelt Typelegeme indeholdt. Derved blev der igen Konsekvens i Typelegemernes Betegnelse, thi de ny Navne ikke alene forklarede Legemernes rigtige Beregningsenhed, de viste ogsaa hvert enkelt Legemes Slægtskab med andre Typelegemer. Men Vanens Magt er som bekendt stor, og endnu den Dag i Dag hævdes overalt de gamle, overleverede Fællesnavne for Billedhøjde og Typelegemer, og saaledes vil det rimeligvis vedblive en rum Tid endnu. For ydermere at sikre sit Maalingsgrundlags Nøjagtighed ændrede Didot Fourniers Maaleinstrument »Prototype« saaledes, at Maalestokken bortfaldt, og Maalingens Akkuratesse ikke mere blev afhængig af Justererens mere eller mindre fine Følelse i Fingerspidserne. Det almindelige »Typometer«, som nu bruges overalt til at bekræfte Typelegemernes Nøjagtighed med det givne Maal, er Didots Forbedring af Fourniers »Prototype«. Ligesom Fournier bibeholdt Didot det af Règlement de la Librairie 1723 fastsatte Normalmaal af $10^1/_2$ pied de roi = 63 Didotpunkter for Papirhøjden; i Tidens Løb er det sunket omtrent $^1/_3$ Punkt, og er nu gennemsnitlig 62,70 metriske Punkter.

Didots System naaede ikke at blive sideordnet med Fourniers før efter Didots Død. Mange Bogtrykkere, nogle i Paris, men flere i Provinserne og i Udlandet, holdt endnu i den sidste Halvdel af det nittende Aarhundrede paa Fourniers System for de almindeligst brugte Skrifter og alt det »blinde Materiale«, d. v. s. Udslutnings- og Udfyldningsmateriale. I Belgien er Fourniers System endnu stærkt udbredt, og det store Brysseler-Skriftstøberi Vanderborght har det endnu som Hussystem for alt det Typemateriale, som til Stadighed føres paa Lager. Fourniers System er heller ikke helt uddød i Frankrig og Holland; det bruges endnu i mange Bogtrykkerier, der ellers ere baserede paa det Didotske System, men kun for Skydelinier, Regletter og Blystege. En Formatbredde af f. Eks. 20 Fournierske Saint Augustin = 240 Punkter svarer i disse Trykkerier kun til 220 Punkter = $18^{1}/_{3}$ Didotske Saint-Augustin. For tydeligt at skelne mellem disse afvigende Systemer kaldes Resterne af Fourniers i Frankrig »Bastard- eller Ellevepunktsystemet«, i Holland »Mediaansystem«.

Didots System mistede allerede sit lovmæssige Grundmaal, inden det var synderlig udbredt udenfor Paris. I Aaret 1799 ophævede Republikken det gamle Længdemaal og indførte i Stedet derfor det metriske System (1 Meter = $3{,}_{911}$ pied de roi). Ved denne Forandring blev Didots System paa en vis Maade ligestillet med Fourniers hvad Ufuldkommenhed angaar, idet de 2 Tommer pied de roi svarede til 54,14 Millimeter, hvilket ikke kan siges at være noget let tilgængeligt Grundmaal. Begge Systemer kunne dog gaa op i det metriske Maal, om end paa uregelmæssig Maade, idet 798 Didotske Punkter er i Overensstemmelse med 30 Centimeter, og 1000 Fournier-Punkter stemmer med 35 Centimeter. Didot har næppe gjort Forsøg paa at regulere sit System efter Metermaalet, thi endnu for en halv Snes Aar siden benyttede alle franske Skriftstøberier Systemstaal (Normalmaal) paa pied de roi til Typelegemernes Prøvning. Didot foreslog derimod i Aaret 1811 et helt nyt, fra Punktsystemet stærkt afvigende *millimetrisk System*, og Napoleon overdrog ham samme Aar Indretningen af et saadant System for det kejserlige Trykkeri. Efter Forslaget skulde det bestaa af 13 ny Skriftstørrelser, og Omkostningerne for Stemplernes Gravering, Matricernes Indretning, de nødvendige ny Instrumenter og endelig Skrifternes Støbning blev anslaaet til 1,080,000 Francs. Didots Forslag førtes dog ikke ud i Virkeligheden paa den Maade, han selv havde tænkt sig. Efter at der var arbejdet paa de vedtagne 13 ny Skriftstørrelser i omtrent tre Aar, blev Virksomheden indstillet ved Napoleons Fald 1814. Forarbejderne havde da ialt kostet 173,585 Francs. Det paafølgende Regimente opgav Planen helt som uigennemførlig med det kalkulerede Beløb. Statstrykkeriet bortforpagtedes snart efter til en tidligere Direktør, og denne lod de allerede fuldførte Matricer tillæmpe efter Didots Punktsystem, men paa Basis af det metriske System. Typematerialet i det franske Statstrykkeri (l'Imprimerie Nationale) er endnu indrettet efter dette System, der hverken passer med Didots Punktsystem eller det millimetriske System, han havde foreslaaet. Didots Punktsystem derimod trængte efterhaanden ind i de fleste Landes Typografi og har nu delvis undertrykt alle de trindtom benyttede Skriftsystemer. Naar man undtager England og Nordamerika er Didots System det herskende hele Verden over.

I *Tyskland*, Bogtrykkerkunstens Fødested, varede det usædvanlig længe, inden Typografiens Udøvere kom til den Erkendelse, at en Systematisering af Type-

materialet var en absolut Nødvendighed for Fagets Fremgang. Joh. Fr. Gessners »Die so nöthig als nützliche Buchdruckerkunst«, Leipzig 1739, er den første tyske Haandbog, der berører Skriftkeglernes og Papirhøjdens Fastsættelse, men det fremgaar af denne, at man endnu ikke paa den Tid kendte noget Princip for Keglernes indbyrdes Størrelsesforhold. »Denn so hoch, zum Exempel, in einer Schrift das f oder ſ ist, so hoch muss auch der Kegel aufs wenigste seyn, darauf eine Schrift gegossen wird. Daher kommen die Benennungen der Schriften, zum Exempel *Cicero Kegel, Corpus Kegel* etc. Diese Kerne [i Støbeinstrumentet] geben auch den Littern eine gewisse Höhe. Eine jede Buchdruckerey kan sich nemlich eine besondere Höhe erkiesen, wodurch man zu verhindern sucht wenn aus einer Buchdruckerey Schriften sollten entwendet werden, dass sie nicht leicht in einer andern wiederum, wo man zumal accurat seyn will, gebrauchet werden können.« Disse naive Bemærkninger karakterisere den fuldstændige Mangel paa Forstaaelse af et velordnet Skriftsystems Nytte, som den Gang raadede i Tyskland og de Lande, der udelukkende eller fortrinsvis forsynede sig med Skriftmateriel fra tyske Støberier. Slet saa stor Uorden i Typemateriellet som i de foregaaende Aarhundreder har der dog næppe været paa den Tid, Gessners Haandbog udkom. Støbeinstrumentet havde i Tidens Løb faaet saa væsentlige Forbedringer, at en samvittighedsfuld Skriftstøber maatte kunne levere temmelig nøjagtige Efterligninger af de modtagne Prøvetypers Legemer, og nogle Typelegemer have ogsaa sikkert kunnet lade sig fremstille ved Sammenlægning af to eller flere mindre, uden at det har været nødvendlgt at justere med Papirstrimler. Ligesom Cicéro i den franske og Pica i den engelske Typografi fra gammel Tid har dannet Grundlaget for Størrelsen af de hyppigst brugte Skrifter, har Petiten i den tyske Satsteknik tidligere spillet en vis Rolle som en Slags Enhed. Skydelinier og Blystege indrettedes paa den Tid ved henholdsvis Division og Multiplikation af Petitlegemet, og den Dag i Dag betegnes de hyppigst brugte Skydelinier og Regletter som Dele af Petitlegemet, og i Sverige regnes Blystege endnu efter gammel Sædvane i Petit.

Først noget ind i det nittende Aarhundrede begyndte man i Tyskland at beskæftige sig med Tanken om at bringe alle Typelegemer i et vist indbyrdes Forhold, sandsynligvis paa Foranledning af Typografer, der paa deres Rejser i Udlandet havde lært at kende de store økonomiske og tekniske Fordele ved Fourniers og Didots Skriftsystemer. I en typografisk Haandbog, som daværende Boghandler og Bogtrykker Benjamin Krebs i Frankfurt am Main udgav i Aaret 1827, siges der, at Princippet i de franske Systemer og deres Skrifthøjde ikke er saa godt, at det fortjener at overføres paa tyske Forhold. Han foreslaar derimod et helt nyt Princip — som forøvrigt ordret er laant fra en skotsk Fagmand James Fergussons Forslag i 1824 vedrørende en Omordning af det engelske System —, efter hvilket »1) Skriften, der skal tjene som Rettesnor, kaldes Nonpareil, og 12 Linier heraf skulle nøjagtig udgøre en Tomme; 2) det fælles Maal for alle Skrifter er 14 Linier Nonpareil. 3) dette Maal bruges i følgende Forhold for de andre Skrifter: 12 Kolonel, 11 Petit, 10 Bourgeois, 9 Korpus, 8 Brevier, 7 Cicero, 6 Mittel og 5 Tertia.« Meningen var altsaa at 14 Nonpareil (efter vor almindelige Beregning = 42 Kvartpetit) skulde være Grundmaalet. En Korpus vilde derfor være $^1/_9$ af 14 Nonpareil, altsaa $4^2/_3$ Kvartpetit stor, 1 Petit $^1/_{11}$ af 14 Nonpareil, altsaa $3^9/_{11}$ Kvartpetit. Dette Forslag, der i det engelske Skriftsystem vilde have været en lille

Forbedring, var det aldeles umuligt at bygge et nyt System paa, og det blev vistnok aldrig prøvet i det praktiske Liv. Saa vendte Krebs sig til det tidligere foragtede franske Princip, og dannede med en Kvartpetit som Enhed et saakaldet Kvadrat- eller *Konkordanssystem*, i hvilket

Nonpareil skulde indeholde	3	Kvartpetit,	24 Nonpareil	=	3	Konkordanser
Petit —	4	—	24 Petit	=	4	—
Bourgeois —	$4\frac{1}{2}$	—	16 Bourgeois	=	3	—
Korpus —	5	—	24 Korpus	=	5	—

Kvadrater og Skydelinier skulde deles i Størrelser paa 4, 3 og 2 Cicero. I dette Konkordanssystem, der tydeligt viser sig at være en daarlig Efterligning af Fourniers Punktsystem, navnlig deri, at det ogsaa mangler Angivelse af et bestemt, uforanderligt Maal for Enheden, finder man sikkert Grundlaget for de mere eller mindre indbyrdes afvigende *Frankfurter-* og *Leipzigersystemer*, som indtil for en 25—30 Aar siden brugtes i Tyskland og de Lande, der forsynede sig med Typemateriel herfra. Muligvis har der i nogle Skriftstøberier været tilsigtet en vis Overensstemmelse med et virkeligt Fodmaal, men denne er i alle Tilfælde ikke bleven overholdt. I Sydtyskland, hvor den tidligere badensiske Fod var den hyppigst brugte, fandtes særlig Frankfurtersystemerne udbredte, medens Leipzigersystemerne især forekom i Nordtyskland, Holland, Danmark og Norge, hvis lovmæssige Længdemaal alle stemte med den tidligere rhinske Fod (1 Fod = 313,90 Millimeter). I det stærkeste Leipzigersystem — hos os kaldet det Fries-Thiele'ske System — udgør 72 Cicero 828 metriske Punkter, medens de, hvis Tilslutningen til den rhinske (hollandske, danske og norske) Fod var nøjagtig, skulde udgøre 834,97 metriske Punkter; Differencen er altsaa 7 metriske Punkter paa Foden. Skrifthøjden varierer lidt i disse Systemer; for det stærkeste Leipzigersystem er den i Almindelighed 66 Punkter. Det svenske Leipzigersystem, der i sin Tid er indført af P. A. Norstedt & Söner i Stockholm, hører til de svagere, der mere nærmer sig Frankfurtersystemerne. Medens en dansk Cicero er 11,50 metriske Punkter, udgør en svensk kun 11,33 metriske Punkter, og Skrifthøjden er ogsaa en Ubetydelighed lavere end vor gennemsnitlige, nemlig 65,89 mod 66 metriske Punkter.

Østerrig har to forskellige Systemer. Det ene af disse er dannet af den bekendte Leder af Statstrykkeriet i Wien, Alois Auer, og har til Grundlag 23 Cicero = 4 Wienertommer, Skrifthøjde 1 Tomme = 70,21 metriske Punkter. Det Auerske System er stivere end Didots, og Skrifthøjden er urimelig høj, henved en Petit højere end Normalhøjden for Didots System. Foruden Statstrykkeriet i Wien, Buda-Pest og Lemberg ere kun ganske enkelte private Bogtrykkerier indrettede paa dette System. Det andet østerrigske System er indrettet af Skriftstøber Gottlieb Haas i Prag; det har til Grundlag 1 Wienertomme = 6 Cicero, 1 Cicero = 6 Kvartpetit. Skrifthøjde 63,50 metriske Punkter. Det Haas'ske System er endnu godt udbredt i hele det østerrigsk-ungarske Monarki, men findes ikke andre Steder undtagen for Titelskrifters Vedkommende. Det er lidt stivere end det stærkeste Leipzigersystem.

»Foruden disse, mere eller mindre paa en fast Basis hvilende Skriftsystemer,« siger Herman Smalian i Artiklen »Skriftsystem« i Waldows Encyclopædi, Leipzig

1884, eksisterede jo i Tyskland og Østerrig et Antal andre, og jo mere Antallet af Trykkerier voksede, des vanskeligere og mere og mere tidsspildende blev det for Skriftstøberierne at iagttage alle disse Kegle- og Højdedifferencer. Man følte smertelig Mangelen af et almindelig anerkendt Skriftsystem, men vidste ingen Udvej. Forvirringen blev endnu større, da den franske Skriftstøber Derriey i Trediverne fremtraadte med sine uovertrufne Fantasi-Indfatninger, som ogsaa fik Indpas i de tyske Bogtrykkerier. Alt eftersom disse nu vare komne fra Paris eller støbte i Tyskland efter originale eller galvanisk udfældede Matricer, opviste de smaa Forskelligheder, der dog ikke vare af den Betydning som de, der fandtes mellem de hyppigst brugte tyske Skriftsystemer . . . De tyske Skriftstøbere søgte ogsaa at efterligne Stilen i de originale Derrieyske Indfatninger, og for at de tyske Produkter kunde bruges sammen med de franske, bleve ogsaa de indrettede paa Didots System. Der dannede sig da efterhaanden ved Siden af de tyske Systemer et helt nyt System, og man kom sluttelig paa den Tanke, om det ikke vilde være hensigtsmæssigt at gøre Ende paa Forvirringen i Skriftsystemerne ved ogsaa i Tyskland at tage det Didotske Skriftsystem til Normalsystem. Dette skete da ogsaa, og Begyndelsen blev gjort af det Flinsch'ske Skriftstøberi i Frankfurt am Main, medens de andre Skriftstøbere senere fulgte efter. Men til Grund for denne Indførelse af det franske System laa der intet ledende Princip. Tilmed havde det Didotske System mistet sit Grundlag derved, at Pariserfoden i Begyndelsen af det nittende Aarhundrede ophørte med at være gældende Længdemaal i Frankrig, medens Meteren traadte i dennes Sted. Som Følge heraf gjorde der sig ogsaa i franske Typer fra forskellige Støberier synlige System-Differencer gældende, hvilke navnlig i Papirhøjden vare af en ganske anselig Natur. Thi medens Teorien udtrykkelig foreskrev, at den franske Skrifthøjde skulde andrage $10^1/_2$ Linie af pied de roi = 63 Didotske Punkter, androg den i Virkeligheden kun ca. 62,70 Punkter — saa langt var man allerede kommen der, at man lod den Didot'ske Basis for Systemet ude af Betragtning. Ikke mindre vare Kegle-Differencerne. Ogsaa her undlod man at iagttage, at 72 St. Augustin (Cicéro) à 12 Punkter nøjagtig skulde udgøre en Pariserfod. Man arbejdede efter mere eller mindre primitive Maaleinstrumenter, til Dels endog efter Lagertyper, og Følgen heraf blev, at Overensstemmelsen med det oprindelige Didot'ske System for det meste var tilfældig. Saaledes stod det til i Frankrig, da man i Tyskland besluttede sig til at indføre Didots System. I Stedet for i Fællesskab at forskaffe sig et nøjagtigt Pariser-Fodmaal fra Observatoriet i Paris og af dette at lave Kopier til hvert enkelt Skriftstøberi, arbejdede enhver Skriftstøber paa egen Haand. Nogle forskaffede sig et Systemstaal paa 24 Cicero [= 4 Tommer pied de roi] fra Frankrig, andre lod det være tilstrækkeligt at foreskrive Typer fra Frankrig, og atter andre indrettede deres System efter Typer, der vare støbte i Tyskland, og som man der antog at være i Overensstemmelse med det virkelige Didotsystem. Den naturlige Følge heraf var, at de paa denne Maade i Tyskland producerede Typer efter det franske System maatte være forskellige.«

Denne Forandring af Basis for de tyske Skriftsystemer foregik i Tiden omkring 1870. Efter den fransk-tyske Krig kom der, navnlig i Tyskland, et tidligere ukendt Liv i Forretningsforholdene, som blandt meget andet havde til Følge, at der føltes Trang til flere Bogtrykkerier. Ny Bogtrykkerier voksede op som Padde-

hatte, og alle skulde de indrettes paa Didotsystemet; adskillige ældre Bogtrykkerier fandt det ogsaa formaalstjenligt at faa ordnede Skriftforhold, og lod derfor hele deres Typeforraad omstøbe paa det ny System. Men det viste sig snart, at der nu fandtes lige saa mange Didotsystemer i Tyskland som der tidligere havde været Frankfurter- og Leipzigersystemer, og Harmen i Bogtrykkerverdenen gav sig Udslag i Fagpressen i en Mængde voldsomme Udfald mod Skriftstøberierne. Foranledigede heraf sendte de største Skriftstøberier i Berlin i Maj Maaned 1878 en Fællesskrivelse til alle tyske Fagblade, hvori det blandt andet hed: »Von Seiten der Fachblätter wurde in letzter Zeit so häufig eine gemeinsame und dauernde Feststellung des französischen Systems anempfohlen, dass die unterzeichneten Schriftgiessereien, obwohl dieselben bereits seit mehreren Jahren dieses System eingeführt haben, sich bewogen fühlten, nochmals zu einer Besprechung zusammen zu treten. Es wurde anerkannt, dass der Mangel eines absolut richtigen Urmasses leicht zu Fehlern und Irrtümern Veranlassung geben kann, und daher in erster Reihe auf die Herstellung eines solchen Urmasses Bedacht genommen werden müsse, welches bei gewissen Längen mit dem Punktsystem der Giessereien zusammentrifft, und mit der Anfertigung desselben Herr Hermann Berthold in Berlin betraut. Zur Herstellung eines Masses, welches nie angezweifelt werden darf, hielt es Herr Berthold für geboten, Herrn Prof. Förster, Direktor der Berliner Sternwarte, welcher im Besitz eines Normalmeters ist, um seine Unterstützung zu bitten, welche ihm auch in der bereitwilligsten Weise zugesagt wurde.« Hermann Berthold, der var en for sin Dygtighed meget anset Messinglinie-Fabrikant i Berlin, og Professor W. Förster sloge fast, at 2660 af de virkelige Didotske Enheder, paa et tyndt Blad Skrivpapir nær, stemmede overens med en Meter. Der blev saa lavet et typografisk Normalmaal, som til senere Tiders Brug deponeredes i det tyske Riges Justérkammer, og endvidere forfærdigede Berthold et stort Antal Maalings-Instrumenter paa 30 Centimeter = 133 Nonpareille = 798 Didotske eller *metriske Punkter*, som den typografiske Enhed nu kaldes i Tyskland. Et Eksemplar af dette Maalings-Instrument, *Bertholds Typometer* kaldet, tilsendtes i Maj 1879 alle tyske Skriftstøberier, og dermed var der for Bogtrykkerne opnaaet en fuldstændig Garanti for, at det metriske Punktsystem havde en nøjagtig og uforanderlig Basis i Meteren, og at mulige Uoverensstemmelser i de enkelte Skriftstøberiers Systemer kun kan tilskrives Mangel paa den fornødne Omhu i Arbejdets Udførelse. Berthold fastsatte Skrifthøjden til det Maal, som den oprindelige Didotske Højde i Tidens Løb var sunket ned til, nemlig 62,70 metriske Punkter. En Del af de største franske Skriftstøberier have i de senere Aar sluttet sig til den tyske Basis for Skriftsystemet og benytte Bertholds Typometer.

Indtil for en halv Snes Aar siden var det ufuldkomne og uensartede engelske Skriftsystem eneherskende i *de nordamerikanske Fristater*. Det Bruce'ske Skriftstøberi i New York benyttede et særligt amerikansk System, opfundet af George Bruce i Aaret 1822, efter hvilket enhver Kegle var en vis, bestemt Procentdel større end den nærmeste lavere Skriftstørrelse. Men dette System egnede sig ikke til at blive Afløser af det engelske System, fordi det savnede den vigtigste Betingelse for et tidssvarende Skriftsystem: en Enhed. Ved den store Ildsvaade, som i Oktober 1871 lagde en stor Del af Chicago øde, nedbrændte ogsaa det store Skriftstøberi Marder, Luse & Co. til Grunden. Da der til Nyindretningen af

Skriftstøberiet skulde skæres ny Stempler og i øvrigt laves helt nyt Værktøj, besluttede Ejerne samtidig at indføre et helt nyt Skriftsystem med en Enhed, efter hvilken alle Typelegemer kunde dannes. De tænkte først paa at indføre det System, som senere Caslon & Co. i London anbefalede de engelske Skriftstøberier, nemlig 6 Pica = 1 amerikansk Tomme, 1 Pica à 12 Enheder = 2 Linier, men de opgave Tanken, endnu inden de havde indrettet deres Støbeinstrumenter, fordi Afvigelsen fra de andre Støberiers Legemer vilde blive saa stor, at de vanskeligt vilde finde Indgang med deres Produkter i allerede eksisterende Bogtrykkerier. I Stedet derfor toge de en Pica fra det store Philadelphia-Skriftstøberi MacKellar, Smiths & Jordan Co., delte denne i 12 Enheder eller Punkter, som de kaldte »*the American System of Interchangeable Type Bodies.*« Ved et mærkeligt Træf havde Marder, Luse & Co. ved at vælge det førnævnte Skriftstøber-Firmas Typelegeme for Pica ubevidst faaet Tag i det Fournierske Punktsystem. I »The Practise of Typography« giver De Vinne følgende troværdige Forklaring af dette Forhold: »I Fourniers System udgør 1000 Punkter 35 Centimeter, i det amerikanske System udgør 996 Punkter 35 Centimeter. Det er sandsynligt, at det amerikanske System, baseret paa MacKellar, Smiths & Jordan Co.s Pica ubevidst er overleveret fra Fournier. Thomas siger i sin 'History of Printing in America' (vol. i, p. 29 second edition), at Benjamin Franklin af P. S. Fournier købte »et gammelt Skriftstøberis Værktøj«, og lod sin Dattersøn, B. F. Bache, oplære i Kunsten hos Fournier, i den Hensigt at oprette et stort Skriftstøberi i Philadelphia. Det oprettede Støberi fik imidlertid ingen Betydning; det blev vanrøgtet og endelig helt nedlagt af Bache. Efter Franklins Død kom Skriftstøberi-Materialet i hans Paarørende Duanes Eje, som velvillig udlaante det altsammen til Binny & Ronaldson, der paa den Tid vare de eneste Skriftstøbere af Betydning i Byen. Ronaldson blev slaaet ved at se Værktøjets Overlegenhed, og da han frygtede for, at Duane skulde skifte Sind, lod han det med det samme læsse paa en Hjulbør og derefter trille hjem til sit eget Støberi. Binny tilstod, at han fik mange værdifulde Indskydelser fra dette Værktøj. Sammenholder man dette Vidnesbyrd om Værktøjets Fortrinlighed med vort Kendskab til Franklins Interesse for alle Slags videnskabelige Instrumenter, tør man formode, at det ikke var gammelt, men nyt Værktøj, Fournier solgte, og at han havde udvalgt alt, hvad der behøvedes for at indføre hans Punktsystem i Amerika, i det Udstyr, han forsynede Bache med. Der kan ikke være Tvivl om, at Binny & Ronaldon brugte Fourniers Støbeinstrument for Pica, og at det justerede Maal, som de fastsatte for dette Legeme, ogsaa blev antaget af deres Efterfølgere, L. Johnson & Co. og MacKellar, Smiths & Jordan Co. Den lille Afvigelse fra Fourniers Maal maa være fremkommen ved de uforsætlige og gradvis umærkelige Forandringer, som efter lang Tids Brug ville fremkomme i tidligere Dages Støbeinstrumenter.«

Først i Aaret 1878 traadte Marder, Luse & Co. frem for Offentligheden med Typemateriale, indrettet paa det ny System, men intet andet Skriftstøberi i de nordamerikanske Fristater vilde antage Systemet, skønt Bogtrykkerne havde modtaget det med Velvillie. Fra Skriftstøberiernes Side var Hovedindvendingen mod Systemet, at dets Basis var en vilkaarlig valgt Størrelse uden Tilslutning til den amerikanske Fod eller til Meteren. Efter et vedvarende Pres fra Bogtrykkerne og de amerikanske Fagblade blev Skriftstøbernes Forening, »the United States Type

Founders' Association, dog omsider nødt til at tage bestemt Stilling til Sagen, og paa et Møde, der i 1886 afholdtes i Byen Niagara, blev der nedsat et Udvalg, som indgaaende skulde undersøge Systemet og give en Beretning om de indvundne Erfaringer. Resultatet af Undersøgelsen blev, at Pica'en, der var lagt til Grund for Systemet, kunde bringes i Overensstemmelse med Metermaalet, om end paa uregelmæssig Maade, idet 83 Pica nøjagtigt svarede til 35 Centimeter. Ved at dele Pica'en i tolv lige store Dele og bruge en af disse Dele som Enhed var der dannet en Basis for Bestemmelsen af ethvert Legeme, paa samme Maade som i Fourniers og Didots Systemer. Maalestokken paa 35 Centimeter blev ogsaa lagt til Grund for Skrifthøjden, idet 15 Typelegemer (hvert Typelegeme 66,4 amerikanske Punkter = 62,5 metriske Punkter) kunde svare til Maalestokken uden at volde særlig Forstyrrelse i de Trykkerier, der havde den gamle Skrifthøjde, idet Forskellen kun androg et halvt Punkt. Paa det følgende Møde i »the United States Type Founders' Association« blev det ny System antaget som Afløsning af de gamle, højst forskellige Hussystemer, og bruges nu af et overvejende Antal amerikanske Støberier. Ogsaa i England er det, som foran berørt, blevet indført i en Del større Skriftstøberier, og den Tid er næppe fjærn, da det ufuldkomne engelske Skriftsystem vil være henvist til at føre en hensygnende Tilværelse i enkelte gamle Trykkerier.

* * *

Den Fordring, der fra et fagligt Standpunkt stilles til et praktisk Skriftsystem, at dets Basis skal være i nøje Overensstemmelse med en let tilgængelig Del af et eksisterende, lovmæssigt Længdemaal, staar ikke i Forbindelse med noget Ønske om i visse Tilfælde at kunne udføre Arbejder i Sats og Tryk efter et opgivet, virkeligt Længdemaal, det være sig enten i Linier eller i Millimeter. Slige Opgaver forekomme yderst sjældent i typografisk Praksis, men hvis et saadant Tilfælde indtræffer, og der ikke stræbes efter større Nøjagtighed i Maalene end den, Haandværkerne i Almindelighed arbejder efter, kan Sætteren uden særlig Vanskelighed imødekomme Forlangendet, hvad enten han virker med helt eller kun tildels systematiseret Materiale. Matematisk nøjagtige Maalopgivelser vil det derimod være ugørligt at gengive ad typografisk Vej, thi selv med den mest nøjeregnende Iagttagelse af alle Forhold kan Skriftstøberen ikke garantere aldeles ensdannede Typelegemer i den samme Støbning, og i Bogtrykkerierne kunne disse heller ikke vedblive at være uforanderlige. For Skriftstøberens Vedkommende vil, bortset fra alle andre uberegnelige Forhold, alene Støbemetallets foranderlige Varmegrad under Arbejdet give umærkelige Forrykkelser i Støbeinstrumentets Stilling og derved frembringe forskellige smaa Ujævnheder i Typelegemerne, og i Trykkerierne forandres disses Omfang allerede efter faa Ganges Brug ved Støv, Skriftmetallets Oksydering og indtørrede Farverester. Hvis disse Uregelmæssigheder, hvortil ogsaa kommer Trykpapirets Tilbøjelighed til enten at strække sig lidt eller skrumpe lidt ind, ikke overstige visse Grænser, have de ingen synlig Indflydelse paa det almindelige Arbejdes typografiske Nøjagtighed. Det er derfor uden praktisk Betydning for Fagets Virksomhedsomraade, om Beregnings-Enheden i det benyttede Skriftsystem er en let eller svært delelig Brøk af et virkeligt Maal, men det er af den største Vigtighed for Bogtrykkeren at have Sikkerhed for, at de

Skriftstøberier, hvorfra han forsyner sig med Typemateriel, arbejde efter nøjagtig det samme Grundmaal, og en saadan absolut Sikkerhed har man kun i Skriftsystemets let tilgængelige Tilslutning til et eksisterende Længdemaal. Fourniers 2 Tommers Maaleskala stemte med 1,88 Tommer pied de roi, hans Prototype med tilhørende Maalestok paa 20 Cicero svarede til 3,33... Tommer pied de roi, men disse Maals absolute Nøjagtighed var meget vanskelig at kontrollere paa den Tid. Hvis Fournier, i Stedet for at efterlade et Normalmaal i Typesats og Tryk, havde deponeret et Systemstaal paa et Sted, hvorfra der efter hans Død kunde rekvireres avtoriserede Kopier, vilde ikke alene Didots Overføring af Systemet paa en anden Basis, men sandsynligvis ogsaa de senere tyske Kvartpetit-Systemer have været undgaaede og Fourniers System maaske allerede for lang Tid siden været gældende over hele Verden. Ved det metriske Systems Indførelse i 1799 kom Fourniers vilkaarlig valgte Basis i Overensstemmelse med et lovmæssigt Maal, endda paa bedre Maade end Didots, idet 100 Fournierske Punkter gaar op i 35 Millimeter, medens først 399 Didotske Punkter = 150 Millimeter faar et let tilgængeligt Holdepunkt i Metermaalet. Fourniers System havde de bedste Betingelser for at blive gældende overalt, fordi det var i temmelig nær Overensstemmelse med de gamle Typelegemer for de hyppigst brugte Skriftstørrelser, der endnu ere de gældende i den engelsk-amerikanske Typografi, medens Didots Basis helt forrykkede Grænserne. Indførelsen af Didots System i England og Amerika vilde have haft til Følge, at en stor Del af de benyttede Støbeinstrumenter, Matricer og Stempler maatte kasseres; det ny amerikanske, paa Fourniers Basis hvilende System, bevarer det derimod altsammen, idet Forskellen mellem 12 Pica (Body 12) og det samme Antal Pica i det gennemsnitlige engelske System kun udgør 1,38 Millimeter, som det først nævnte er svagere. Ved Indførelsen af det Didotske System vilde Forskellen blive 20,02 Millimeter paa 72 Pica, som det Didotske System er stivere. Til nærmere Orientering findes bag i Bogen en skematisk Oversigt over Typelegemernes Størrelse i de forskellige Skriftsystemer, sammenlignede med det Didot-Bertholdske System.

FORENING · FOR · BOGHAANDVÆRK ·

VIRKSOMHED

Den 9. December 1900 afholdtes Møde i Industriforeningens Foredragssal. Udstillingen var ordnet i Tilslutning til den af de kjøbenhavnske typografiske Foreninger i Novbr. afholdte Gutenbergfest. Fremlagt var det store kgl. Biblioteks Eksemplar af Bibelen med 42 Linier samt nogle Blade af Fust-Schöffer Tryk. Endvidere en Række Værker vedrørende Bogtrykkerkunstens Opfindelses-Historie og Oversigter over det tidligste Bogtryk fra forskellige Lande. Endelig fandtes det tyske Festskrift i Anledning af Gutenberg-Jubilæet og første Bind af Pariser-Nationaltrykkeriets ny store Værk over Frankrigs Bogtrykkerihistorie, der var det fineste Arbejde som Nationaltrykkeriet fremlagde ved Pariserudstillingen.

Den 6. Januar 1901 udstilledes en større Række skandinaviske Bogarbejder fremkomne i 1900, samt de fra Paris hjemkomne Bogbinderarbejder, der vare udførte for og ved Forening for Boghaandværk.

Den 3. Februar fremlagdes en stor Samling Elevarbejder fra Fagskolen for Boghaandværks forskellige Afdelinger samt Prøver af Arbejder fra Tegneklassen og den sproglige Klasse. Udstillede vare ogsaa de Kartoner med Tryksager og Tegninger fra Fagskolen, der vare anbragte paa Væggene i Skolens særlige Udstilling paa Pariserudstillingen 1900.

Den 3. Marts udstilledes en Række nyere danske Bogbinderarbejder fra *D. L. Clèments Efterf. (Imm. Petersen)*, *J. L. Flyge* og *Anker Kyster*. Samlingen var ualmindeligt omfattende og indeholdt en Del Bind i fuldt Skind efter Tegninger af Heilmann, Hans Tegner (Salmebøger med Sølvbeslag) samt af Bogbinderne Jul. Andersen, H. Flyge og Anker Kyster. En større Række Halvbind vare ligeledes udstillede. Endvidere var fremlagt en Samling moderne Bogtrykarbejder, deriblandt de tyske officielle Kataloger fra Pariserudstillingen, det østerrigske Tidsskrift: *Ver Sacrum*, der nu er ophørt at udkomme, enkelte franske og engelske illustrerede Bøger og et Antal af Hollænderen *T. Van Hoytemas* farvetrykte Billedbøger, hvoraf et Par vare Illustrationer til H. C. Andersenske Eventyr. Fra Amerika fandtes kun *Th. de Vinnes* nyeste Værk: »The Practise of Typography«

Størstedelen af Bøgerne vare udlaante fra Kunstindustrimuseets Bibliotek.

Den 3. November mindedes *Tycho Brahe*, i Anledning af 300 Aarsdagen for hans Død, ved en Række Værker, for største Delen trykte og indbundne hos ham selv paa Uranienborg. Andetsteds i *Bogvennen* findes adskillige af disse Bøger

afbildede. Samtidig vare fremlagte en Del Arbejder udgivne 1846 ved Jubilæet for hans Fødsel og de ved 1901 Jubilæet fremkomne Bøger.

Den 5. Januar 1902 udstilledes det aarlige Udvalg af Trykarbejder fra Finland, Norge, Sverig og Danmark.

Den 2. Februar var ved Mødet fremlagt en Række moderne Bøger fra Tyskland, Frankrig, England og Amerika. Tyskland var bedst og fyldigst repræsenteret. Først med et Par — i gammeldags Forstand — godt udførte Folioværker, trykte paa Bøttepapir; et Münchener Værk om den tidligste tyske Illustrationskunst og et Berliner dito behandlende tyske Borge i Tekst og Billeder. Det var i det sidste af særlig Interesse at se, hvor forholdsvis vellykket man havde trykt Autotypier paa det haandgjorte Papir. Et andet større Værk, men i helt moderne Udstyr, omfattede hele den tyske Illustrationshistorie lige op til de sidste Dages Frembringelser. Bladet *Simplicimus*' kraftige og ret ondskabsfulde Tegner *Th. Heine* havde samlet nogle af sine store satiriske Billeder under Navnet »Thorheiten«. Han er en ny og meget ejendommelig Figur i tysk Illustrationskunst. Andre tyske Bøger viste den altfor dominerende Eftergørelse af moderne engelsk Typografi, der for Øjeblikket er paa Moden i Verden. Frankrig holder dog væsentligst fast ved sine Traditioner; et stort Folioværk om japansk Kunstindustri og en i Kvart smukt trykt Bog om den spanske Maler Goya viste dette. Fra England og Amerika vare nogle gode videnskabelige Arbejder fremlagte samt som Kuriosum en lille Festbog fra det officielle Bal, hvormed den ny Præsident aabnede sin Embedsbolig i Washington. Et smukt Værk om Sølv- og Guldarbejder i Amsterdam-Museet viste Hollands Typografi i sin bedste Skikkelse. Blandt adskillige andre Arbejder saas den sidste Göteborger Boktryckeri-Kalender.

Den 6. April bestod Udstillingen af en større Samling mere specielle danske Værker og privat trykte Arbejder fra følgende Trykkerier: Bording, Citytrykkeriet, Græbe, Knudtzon, Langkjær, Luno, Nielsen & Lydiche, P. Petersen, Qvist, Thiele og Truelsen i Kjøbenhavn samt fra nogle Provinsbogtrykkerier. Blandt de betydeligste videnskabelige Arbejder kan nævnes: Prof. Wimmers Runeværk, Affaldsdynger fra Stenalderen, Rostrups Plantepathologi, R. Schous l'Agriculture en Danemark, Løfflers Vitskøl Klosterkirke, C. C. Andersens Kjøbenhavns gamle Slot, samt Arbejder fra Videnskabernes Selskab, Rigsarkivet etc. Blandt de privat trykte Bøger nævnes: Slægten Ahlefeldts Historie ved L. Bobé, hvilket stort og stadseligt anlagte Værk udgives af Lensgreve Ahlefeldt Laurvigen, Carl Elberlings smaa Studier over Oehlenschlägers Digtning, Foreningen Fremtidens Publikationer, Søkadetkorpsets Historie 1701—1901, Familien Olriks Slægtebog o. s. v. Desuden vare fremlagte en Del Aars- og Festskrifter fra Selskaber og Institutioner, hvoraf flere vare illustrerede og adskillige godt trykte i forskellige Provins-Bogtrykkerier. Fra Bogbinderne Flyge, Clément Efterf. og Anker Kyster var udstillet en smuk Samling Bind, hvorimellem fandtes saavel kostbare Ting som gode og smagfulde Halvbind. Hertil sluttede sig en Række Svendeprøver fra Elever i Fagskolens Bogbinderklasse.

Samme Dag Kl. 2 afholdtes Generalforsamling, ved hvilken Hr. Martius Truelsen dirigerede. Formanden aflagde Beretning om Virksomheden, af hvilken frem-

gik, at Foreningen, foruden de sædvanlige Vintermøder og Udstillinger, efter Indbydelse fra South Kensington Museet i London havde arrangeret en dansk Afdeling til en international Udstilling af nyere Illustrationskunst, der afholdtes i det nævnte Museum i Novbr. 1900. Den danske Afdeling, der bestod af Originaltegninger og Gengivelser af vore dygtigste Illustratorers Arbejder, vakte Opmærksomhed.

Til en Udstilling i Kristiania Kunstindustri-Museet i Foraaret 1901 sendte vi efter Opfordring en Samling nyere dansk Bogbinderarbejde, af hvilken Samling Museet købte 7 af Foreningens Bind. Bindene vare senere udstillede i Bergens og Trondhjems Museer. Foreningen og Fagskolen vare Deltagere i den i 1901 afholdte Bogbinderiudstilling, som Kjøbenhavns Bogbinderlav i Forbindelse med Centralforeningen for Bogbindere i Provinserne ordnede i Industriforeningens Lokale.

Det reviderede Regnskab, der gik fra $^{1}/_{10}$ 1900 til $^{31}/_{3}$ 1902 fremlagdes og udviste:

INDTÆGT	Kr. Øre	UDGIFT	Kr. Øre
Kassebeholdning fra forrige Regnskab	318.43	Udstillingsudgifter	78.30
Medlemsbidrag fra Principaler og andre	680.00	Bogvennen 1898—99	2062.99
do. fra Fagarbejdere	328.50	Indkøb og Indbinding	328.03
Statsbidrag for to Aar	1000.00	Opkrævning	38.95
Salg af Forlagsskrifter	90.00	Forskellige Udgifter	42.99
Salg af indbundne Bøger	610.00	Kassebeholdning	509.27
Renter i Sparekasse	33.60		
	3060.53		3060.53

Regnskabet godkendtes, og derefter skredes til Valg af Bestyrelse. I Stedet for Hr. Prof. Dr. Kr. Nyrop, der ønskede at træde tilbage, valgtes Hr. Museumsassistent Ch. Been. I øvrigt genvalgtes den afgaaende Bestyrelse.

INDHOLD

Med denne Aargang følger to Aarsberetninger fra Fagskolen for Boghaandværk, for 1900 og 1901.

Billederne fra Felttogene, Fabricius' Danmarkshistorie og Boisens Læsebog ere velvilligst udlaante til Foreningen af Hr. Universitetsboghandler G. E. C. Gad.

Trykningen afsluttet September 1902.

FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRK

I KJØBENHAVN

BERETNING OM OTTENDE SKOLEAAR

(1900)

SKOLEN deltog som selvstændig Udstiller i Pariserudstillingen 1900. Dens Afdeling var anbragt i det Galleri paa *Champ de Mars*, hvor alle slige Udstillinger fra Boghaandværksskoler var placeret, men desværre midt imellem højst forskelligartede Sager, som den franske Udstillingskomité havde fundet paa at knytte til de Grupper, der omfattede Boghaandværk. Juryen tildelte vor Skoles Udstilling en Guldmedalje, et Resultat, der vel maa anses for overordentligt anerkendende. Det var nemlig den eneste Guldmedalje, der uddeltes til en saadan Skoleudstilling, og den fulgte umiddelbart efter den Grand-Prix, som tilkendtes Byen Paris' Boghaandværksskole: *l'Ecole Estienne* for dens meget store og effektfulde Udstilling. Alle andre franske Skoler for Typografi eller Bogbinderi opnaaede kun Sølv- og Broncemedaljer. Estienne-Skolens Lærer V. BRETON fremhæver vor Skoles Udstilling med mange rosende Ord i en Artikel om samtlige Skoleudstillinger i Schweizer-Fagbladet: »*Indicateur Central Graphique Suisse*«.

Den større Plads til Elever, Skolen i sine nye Lokaler er i Stand til at op tage, er bleven fuldt benyttet. Medens det samlede Elevantal i 1899 var 90 Elever, har det i 1900 været 134 Elever, der fordeler sig paa de tre Fag som her angivet:

Sættere	7 Svende	39 Lærlinge.
Trykkere	1 —	25 —
Bogbindere	17 —	45 —

8 Elever har haft Friplads, deraf en Typograf for det Eickhoffske Legat. Paa Ventelisten stod ved Nytaar 1901 opført 14 Sættere, 6 Trykkere og 5 Bogbindere.

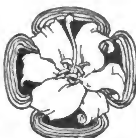
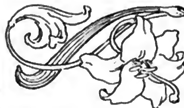
Svendeprøver blev i 1900 aflagt af 3 Sættere og 2 Trykkere samt af 6 Bogbindere for Magistratens Kommission. Bedømmelsen er en Del skærpet ved de typografiske Prøver. Skolen har ogsaa indført faste Regler, hvorefter det kun tillades Elever at aflægge Svendeprøve paa Skolen, naar de have været Elever i en rimelig Tid. Skolen ønsker ikke at blive benyttet som en Mulighed til ved kort Elevtid at smutte over Svendeprøven.

Skolen har mellem sine Elever haft to kvindelige Bogbindere og en kvindelig Sætter samt en Sætter fra Island. Sætterklassens Materiel har det været nødvendigt at udvide ret betydeligt paa Grund af det voksende Elevantal. Yderligere Forøgelse har denne Afdeling faaet ved Anskaffelse af Materiel til Nodesats samt Skrift til hebraisk og græsk Sats.

For at komme til bedre Kundskab om det Standpunkt, de paa Ventelisten op-

førte indtager, har man indført en Optagelsesprøve, der første Gang afholdtes i Slutningen af 1900. Der kræves i 3 Timer tegnet en lille geometrisk Opgave samt en let Prøve i Frihaandstegning. I de typografiske Fag afholdes endvidere Prøve i Elevens Kundskab i Dansk. De, der bedst bestaar denne Prøve optages, medens de andre henvises til at søge teknisk Selskabs Skole for at opnaa nogen Uddannelse i elementær Tegning.

Repræsentantmøde afholdtes i Skolens Lokaler den 28de Januar 1901. F. Hendriksen gav en kort Oversigt over Skolens Regnskabsvæsen samt over Virksomheden i det forløbne Aar. Skønt man nu var fri for at betale Husleje, havde Udgifterne ved Skolens Drift dog været ret betydelige; Betaling for Lys og Rengøring i de store Lokaler havde kostet omtrent 800 Kr.; Flytningen havde selvfølgelig været ret dyr, og de nødvendige Nyanskaffelser tyngede ogsaa noget paa Regnskabets Udgiftsside. Status var for saa vidt mindre gunstig end ved forrige Aarsopgør, som Kassebeholdningen var gaaet omtrent 750 Kr. ned; men da der var sket de regelmæssige Afbetalinger paa Skolens Gjæld, var der ikke noget egentligt Underskud. De sædvanlige Tilskud til Skolen fra Staten, det Reiersenske Fond og fra Præmieselskabet for den mosaiske Ungdoms Oplærelse haabede man blev fornyet. Bidragene fra Mestre i Fagene var desværre i nogen Nedgang. — Man havde indført skrappere Kontrol med, at Eleverne mødte til rette Tid, og i det hele skærpet Fordringerne til Orden og Opmærksomhed ved Undervisningen. Et Par Elever, som ikke havde villet indordne sig under disse Ordensregler, var bortvist. Blandt Eleverne var i Aar Skolens første kvindelige Sætter, en særdeles flink Elev. Det var lykkedes at skaffe Plads paa et Trykkeri i Kjøbenhavn til et Medlem af Dansk typ. Forening, medens han besøgte Fagskolen. Der var, trods det forøgede Elevtal, stadig mange optegnede paa Ventelisten. For bedre at vælge blandt disse var indført en lille Optagelsesprøve. Det tidligere nævnte Tilbud fra Fabrikanterne om at levere en Linotype Sætte- og Støbemaskine til Brug ved Undervisning i Fagskolen, frarаadede Repræsentantmødet at modtage, da man var enig med Bestyrelsen om, at Skolen ikke med sit nuværende Budget turde paatage sig Udgifterne ved en saadan Maskines Drift og Reparation, hvilket sammen med den nødvendige Lærerløn ansloges til ca. 1000 Kr. aarlig.

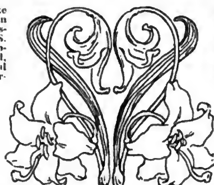
UDFØRT AF SÆTTER A. BARCKOW
MDCCCCI

FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRK
KJØBENHAVN

DIDOT-BERTHOLDS SKRIFTSYSTEM

TYPELEGEMERNES STØRRELSESFORHOLD, DE ENKELTE TYPELEGEMERS FORHOLD TIL DET METRISKE MAAL OG SKRIFTBILLEDERNES STØRRELSE

Fraregnet det gamle engelske Skriftsystem hviler Beregningen for Typelegemernes Størrelsesforhold overalt paa det af P. S. Fournier den Yngre i 1737 opfundne Princip: en given Enhed, som, multipliceret et vist Antal Gange, nøjagtig fastslaar de forskellige Skriftstørrelsers Typelegemer. — Betegnelserne *Bertholds System, Metrisk System* og *Tysk Normalsystem* er kun nyere Navne for det 1784 af Didot paa Fourniers Grundlag ændrede System og hidrører fra, at Hermann Berthold, Berlin, i 1878 overførte den Didotske Enheds-Basis fra den gamle, forlængst ophævede Pariserfod til Metermaalet, fordi der i Tidens Løb var kommen forskellige Mangler i Systemet.

Legeme 1 (Ottendedelspetit)
= 0,37594 Millimeter

Legeme 2 (Kvartpetit)
= 0,75188 Millimeter

Legeme 3 (Kvartcicero)
= 1,12782 Millimeter

Legeme 4 (Halvpetit, Diamant)
= 1,50376 Millimeter

abcdefghijklmnopqrstuvwxyzæøabcdefghijklmno	*Legeme 5 (Perle) = 1,87970 Millimeter*	ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZÆØABCD!
abcdefghijklmnopqrstuvwxyzæøabcdefghi	*Legeme 6 (Nonpareil) = 2,25564 Millimeter*	ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZØ
abcdefghijklmnopqrstuvwxyzæøabcde	*Legeme 7 (Mignon) = 2,63158 Millimeter*	ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWX
abcdefghijklmnopqrstuvwxyzæøa	*Legeme 8 (Petit) = 3,00752 Millimeter*	ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUV
abcdefghijklmnopqrstuvwxyz?	*Legeme 9 (Bourgeois) = 3,38346 Millimetre*	ABCDEFGHIJKLMNOPQRS!
abcdefghijklmnopqrstuvwæø	*Legeme 10 (Koepus) = 3,75940 Millimeter*	ABCDEFGHIJKLMNOPQR
abcdefghijklmnopqrstuv!	*Legeme 12 (Cicero) = 4,51128 Millimeter*	ABCDEFGHIJKLMNOP
abcdefghijklmnopqr	*Legeme 14 (Mittel) = 5,26316 Millimeter*	ABCDEFGHIJKLM?
abcdefghijklmnopqr?	*Legeme 16 (Tertia) = 6,01504 Millimeter*	ABCDEFGHIJKL!
abcdefghijklmn!	*Legeme 20 (Text) = 7,51880 Millimeter*	ABCDEFGHIJK

ELEVARBEJDER UDFØRT I SÆTTER- OG TRYKKERKLASSEN

SKEMATISK OVERSIGT OVER DE VIGTIGST

SAMMENLIGNEDE MED DET METRIS

ENGELSK SYSTEM			FOURNIERS SYSTEM			DIDOTS SYSTEM		
Keglens typografiske Betegnelse	Antallet af Gevierter pr. engelsk Fod	I fors. svar til metriske Punkter	Keglens typografiske Betegnelse	Antallet af Fournierske Punkter	svarende til metriske Punkter	Keglens typografiske Betegnelse	Antallet af Didotske Punkter	svarende til metriske
Twelve-to-Pica ...	864	0,94	Un point	1	0,93	Corps un	1	1
						Corps un et demi	1,5	1,
Six-to-Pica	432	1,88	Deux point	2	1,86	Corps deux	2	2
Minikin (Gem)	288	2,81	Trois point	3	2,79	Diamant	3	3
Brilliant	238	3,86						
Diamond	204	3,98	Quatre point	4	3,72	Sédanoise	4	4
Pearl	178	4,55	Parisienne	5	4,66	Parisienne	5	5
Ruby	166	4,88						
Nonpareil	144	5,63	Nonpareille	6	5,58	Nonpareille	6	6
Minion	122,5	6,62	Mignone	7	6,51	Mignonne	7	7
						Petit-Texte	7,5	7,
Brevier	111,3	7,29	Petit-Texte	8	7,44	Gaillarde	8	8
Bourgeois	102,1	7,94	Gaillarde	9	8,37	Petit-Romain	9	9
Long-Primer	89,5	9,06	Petit-Romain	10	9,31	Philosophie	10	10
Small Pica	82,2	9,86	Philosophie	11	10,24	Cicéro	11	11
Pica	72	11,26	Cicéro	12	11,17	St. Augustin	12	12
						St. Augustin	13	13
English	64	12,68	Saint-Augustin ...	14	13,03	Gros-Texte	14	14
						Gros-Romain	15	15
Two-line Brevier .	55,5	14,60	Gros-Texte	16	14,89	Gros-Romain	16	16
Great-Primer	51	15,90	Gros-Romain	18	16,75	Petit-Paragnon ...	18	18
Paragon	44,5	18,22	Petit-Parangon ...	20	18,62	Petit-Paragnon ...	20	20
Double Small Pica	41,5	19,53	Gros-Parangon ...	22	20,48	Gros-Paragnon ...	22	22
Two-line Pica ...	36	22,52	Palestine	24	22,34	Palestine	24	24
Basis: 1 engelsk Fod = 304,79 Millim. = 810,71 metr. Pktr. Skrifthøjde: 11 Linier af en eng. Tomme = 61,93 metr. Punkter			Basis: Ubekendt. 1000 Fournier-Punkter = 350 Millimeter. Skrifthøjde: 10,5 Lin. pied de roi = 63 metriske Punkter.			Basis: 1 pied de roi = 864,07 metriske Pkter. Skrifthøjde 10,5 Lin. pied de roi = 63 Punkter, nu 62,70 metriske Pktr		

Sats: Ingeborg Petersen.

ELEVARBEJDER FRA FAGSKOLEN F

E SKRIFTSYSTEMERS KEGLESTØRRELSER

E PUNKTSYSTEM (DIDOT-BERTHOLD)

BERTHOLDS SYSTEM			LEIPZIGER SYSTEM			AMERIKANSK SYSTEM		
Keglens typografiske Betegnelse	Antal metr. Punkter	svarende til Didot-Pkter	Keglens typografiske Betegnelse	Antallet af Kvartpetit	svarende til metriske Punkter	Keglens typografiske Betegnelse	Antallet af amerikanske Punkter	svarende til metriske Punkter
Einpunkt	1	1	Achtelpetit	0,5	0,95	American	1	0,931
						German..........	1,5	1,397
Zweipunkt.......	2	2	Viertelpetit.......	1	1,92	Saxon	2	1,862
						Norse	2,5	2,328
Dreipunkt	3	3	Vierteleicero	1,5	2,87	Brilliant	3	2,793
						Ruby	3,5	3,259
)iamant.........	4	4	Diamant	2	3,83	Excelsior	4	3,724
						Diamond	4,5	4,190
Perle	5	5	Perle	2,5	4,79	Pearl	5	4,665
						Agate............	5,5	5,121
Nonpareille	6	6	Nonpareille......	3	5,75	Nonpareil.......	6	5,586
Kolonel..........	7	7	Kolonel..........	3,5	6,71	Minion	7	6,517
Petit.............	8	8	Petit............	4	7,67	Brevier	8	7,448
Bourgeois........	9	9	Bourgeois........	4,5	8,62	Bourgeois........	9	8,379
Korpus	10	10	Korpus	5	9,58	Long-Primer.....	10	9,315
						Small Pica	11	10,245
Cicero	12	12	Cicero	6	11,50	Pica	12	11,176
Mittel............	14	14	Mittel...........	7	13,42	English..........	14	13,038
Tertia	16	16	Tertia	8	15,32	Columbian.......	16	14,900
						Great-Primer.....	18	16,762
Text.............	20	20	Text............	10	19,17	Paragon	20	18,624
						Double Small Pica	22	20,486
Doppelcicero	24	24	Doppelcicero.....	12	23,00	Double Pica	24	22,348
…sis: 1 Meter = 2660 metriske Pktr.; …0 Millim. = 133 Nonpareil = 798 mtr. Pkt. Skrifthøjde: 62,70 metriske Pkt.			Basis: Ubekendt. 72 Cicero = 311,28 Millimeter = 828 metriske Punkter. Skrifthøjde: 66 metriske Punkter.			Basis: 996 amerikanske Punkter = 350 Millimeter. Skrifthøjde: En Femtendedel af 350 Millim. = 62,058 metr. Pkter		

Januar 1901.

… BOGHAANDVÆRK I KJØBENHAVN

Bind i Pergament med farvelagte Blomster og Blade. Tegnet og udført af M. Beck.

Bind med paalagt Skind og Blindtryk efter Tegning af Prof. A. Jerndorff, udført af O. Jacobsen.

Bind til Njáls Saga. Tegnet og udført af Gudmundur Gamalielsson.

Bind i Maroquin udført af S. Brasen. Stemplerne tegnede af Prof. Hans Tegner.

ELEVARBEJDER FRA FAGSKOLENS BOGBINDERKLASSE

KJØBENHAVN MDCCCC

FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRKS REGNSKAB FOR 1900

INDTÆGT:	Kroner	Øre	UDGIFT:	Kroner	Øre
Kassebeholdning fra 1899	971	60	Inventar	1265	08
Statstilskud	3000	00	Vedligeholdelse, Reparation	107	40
Bidrag fra »Det Reiersenske Fond«	300	00	Undervisningsmateriel	365	00
Bidrag fra »Præmieselskabet for den mosaiske Ungdoms Anbringelse til Kunstner eller Haandværker«	500	00	Kontorudgifter m. m.	98	33
			Belysning, Gas, Rengøring	787	11
Bidrag fra faglige Organisationer, fra Mestre i Fagene og andre Interesserede	1305	00	Lønninger	4430	07
			Tryksager m. m.	347	80
Renter af Sparekassebog (Juli)	6	16	Kassebeholdning overført til 1901	219	97
Skolepenge (heri 1 Friplads betalt af Eickhoffs Legat)	1538	00			
Ialt Kr.	7620	76	Ialt Kr.	7620	76

Revideret og fundet rigtigt. *København, den 18. Februar 1901.*

O. C. OLSEN C. J. F. RASCH

BALANCE

ACTIVA		Kroner	Øre	PASSIVA	Kroner	Øre
Inventar:				Skylder til forskellige Leverandører	1352	96
Overført fra 1899	Kr. 10750,08			Saldo	10281	41
Nyanskaffelser	- 1265,08					
Ialt	Kr. 12015,16					
Afskrivning 5 %	- 600,76					
		11414	40			
Kassebeholdning		219	97			
		11634	37		11634	37

BIDRAGYDERE TIL SKOLEN

AARLIGE BIDRAG

Andersen, N., Morsø Dagblad, Nykj. M.	5 Kr.
Angelo, Red., Viborg Stiftstidende	5 -
Backhausen, Bdr., Bogtrykkere, Aarhus	5 -
Bang, Aug., Boghandler, København	10 -
Bergmann, E., Boghandler, København	10 -
Bogbinderlauget, København	25 -
Bojesen, Ernst, Boghandler, København	25 -
Bio, J. P. C., Langelands Avis, Rudkj.	5 -
Brünnich, J., Bogbinder, København	5 -
Carlsen, V., Bogtrykker, København	5 -
Cohen, Nic., Bogtrykker, København	20 -
Dessauer, I. F. & Co., Protokolfabrik, Kbhvn.	5 -
Digmann, M., Boghandler, Silkeborg	2 -
Dreyer, F., Justitsr., kgl. Hofbogtr., Kbhvn.	50 -
Ehlert, Otto, Bogbinder, København	5 -
Eickhoff, J. G. A., Maskinfabrikt., Kbhvn.	25 -
Elmenhoff, I. M. & Søn, Randers Amts Avis.	10 -
Ernst, Chr., Bogbinder, København	5 -
Flyge, J. L., Bogbinder, København	5 -
Forening, Dansk Provins Bogtrkr. Aarhus.	20 -
Forening, Dansk typografisk	100 -
Forening, Ny typografisk	50 -
Gad, G. E. C., Universitetsbogh., Kbhvn.	25 -
Graversen, Th. S., Bogbinder, Nykj. M.	2 -
Græbe, Bogtrykker, København	20 -
Grøn, G. C., Boghandler, København	25 -
Haastrup, C. F., Bogbinder, København	5 -
Hagerup, H., Boghandler, København	10 -
Halling, H. J., Boghandler, København	10 -
Hamann, Th., cand. polyt., Ingeniør, Kbhvn.	5 -
Hansen, F., Bogbinder, Horsens	3 -
Hansen, P., Bogtrykker, Aalborg	6 -
Haugaard, Bogbinder, Viborg	2 -
Hegel, J., Boghandler, København	25 -
Hendriksen, F., Xylograf, København	25 -
Henningsen, A. W., Bogtrykker, København	4 -
Hohlenberg, Carl, Redaktør, Kbhvn	5 -
Holst, C. P., Bogbinder, København	5 -
Horsens Avis, Horsens	3 -
Høeg, Langelandstidende, Rudkøbing	2 -
Jensen, P. K., Bogbinder, Viborg	2 -
Jensen, Thora, Frk., Heliograv., Kbhvn	4 -
Johansen, Kr., Bogtrykker, Silkeborg	4 -
Juul, Peter, Bogbinder, Viborg	3 -
Jørgensen, A., Horsens Folkeblad	5 -
Jørgensen, Konrad, Redaktør, Kolding	10 Kr.
Knudtzon, F. G., Dr. phil., Bogtr., Kbhvn.	25 -
Kristensen, Niels, Bogbinder, Frederikshavn	3 -
Lehmann & Stage, Boghandlere, Kbhvn.	10 -
Lindgreen, G., Bogbinder, København	5 -
Madsen, L., Bogtrykker, København	5 -
Meyer, H., Bogtrykker	10 -
Møller, S. L., Bogtrykker, København	10 -
Nielsen, A., Morsø Avis, Nykøbing p. M.	2 -
Nielsen, Chr., Bogtrykker, Randers	3 -
Nielsen, H. P., Bogbinder	5 -
Nielsen, Th., Bogtrykker, København	4 -
Nielsen & Lydiche, Bogtrykkere, Kbhvn.	50 -
Nyrop, C., Professor, København	20 -
Olsen, J., Bogbinder, København	5 -
Olsen, O. C., & Co., Bogtrykkere, Kbhvn	30 -
Olsen, P. O., Bogbinder, København	5 -
Opffer, F., Køge Avis	5 -
Pedersen, W., Bogbinder, København	4 -
Petersen, Egm. H., Bogtrykker, København	10 -
Petersen, Imm., Bogbinder, København	25 -
Petersen, Victor, Bogtrykker, København	25 -
Philipsen, G., Folketingsmand, Kbhvn	50 -
Pio, V., Boghandel, København	10 -
Politiken, Udgiverne af, København	25 -
Qvist, J. D. & Co., Bogtrykkere, København	10 -
Reitzel, C. A., Boghandler, København	20 -
Rosenberg, A., Bogtrykker, København	4 -
Rye, C. J., Randers Dagblad	5 -
Salmonsen, J., Boghandler, København	10 -
Schmitz, Fr. A., Bogbinder, København	5 -
Schubothes Forlag, København	25 -
Schultz, Hostrup, Fru Marie, København	100 -
Simonsen, Ludv., Overretssagfører, Kbhvn.	10 -
Sjødt & Weiss, Bogtrykkere, Kolding	5 -
Svarre, V., Østsjæll. Folkeblad, Køge	5 -
Sørensen, H., Redaktør, Silkeborg Avis.	10 -
Thiele, A., Bogtrykker, København	100 -
Thomsen, Carl, Bogbinder, København	4 -
Triers Bogtr., G. L. Lind & Numa Frænkel, København	25 -
Truelsen, M., Bogtrykker, København	10 -
Willerslev, A., Boghandler, Køge	2 -
Wissing, Bogbinder, København	2 -

København. — Trykt i Fagskolen for Boghaandværk.

FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRK

I KJØBENHAVN

BERETNING OM NIENDE SKOLEAAR

(1901)

Aarets Virksomhed har været uden væsentlige Forandringer. De noget skærpede Fordringer, der ifjor indførtes for Optagelse af Elever, har mindsket lidt i Antallet, fra 134 i 1900 til 121 i 1901. De fordele sig paa Fagene som følger:

Sættere	10 Svende	35 Lærlinge.
Trykkere	1 —	20 —
Bogbindere	12 —	43 —

En Typograf har haft Friplads for det Eickhoffske Legat og tre andre Elever har haft halve Fripladser. Blandt Eleverne fandtes en islandsk Typograf, og to Kvinder, der henholdsvis var Typograf og Bogbinder.

Svendeprøver blev aflagt af 1 Sætter, 4 Trykkere og 11 Bogbindere. 1 Bogbinder Tyge Bruun, der er oplært ved Skolen for Vanføre og som sammen med to andre Lærlinge fra samme Institut aflagde Prøven for Magistratskommissionen, indstilledes af Skolen til Industriforeningens »Dahlhoff-Præmie«, der blev ham tilkjendt sammen med Haandværkerforeningens Sølvmedalje.

Skolens Bogbinderafdeling deltog som Udstiller i den af Bogbinderlavet ordnede Bogbinderiudstilling i Industriforeningen i Sommeren 1901.

Fra det under det danske Kunstindustrimuseum sorterende teknologiske Legat, der er oprettet af Guldvarefabrikant B. Hertz, har Skolen modtaget som Gave en Høvlemaskine til Sætterklassen. Andre Gaver i Form af Vigneter og Ætsninger til Trykkerafdelingen er modtaget fra Th. Bindesbøll og B. Middelboe. Prof. Hans Tegner har skænket Skolen Tegninger til Stempler for Bogbinderafdelingen.

Angaaende de i Aarets Løb med Provinsernes Bogtrykkerorganisationer førte Forhandlinger om at ordne et Sommerkursus, beregnet for Provinslærlinge, henvises til nedenstaaende Beretning fra Repræsentantmødet.

Repræsentantmøde afholdtes den 8de Februar. Samtlige Foreninger var repræsenterede. F. Hendriksen gennemgik det reviderede Regnskab og paapegede, at det var knapt nok at føre Virksomheden med de forhaandenværende Midler. De nødvendige

Anskaffelser af nyt Materiel maatte antages at gøre den økonomiske Stilling endnu ugunstigere ad Aare. Bestyrelsen maatte være betænkt paa at opnaa større Tilskud, om Virksomheden skulde gaa nogenlunde sorgløst videre. Denne Sagernes Stilling gjorde ikke Udsigterne lysere for Oprettelsen af en Dagskole for Provinserne. Forhandlingen om dette oftere behandlede Spørgsmaal havde i Foraaret 1901 faaet nyt Grundlag, idet en Henvendelse fra Dansk Provins-Bogtrykkerforening til Indenrigsministeriet var sendt Skolen til Betænkning. I Andragendet forespurgtes, om der af de paa Finansloven bevilligede Beløb til at understøtte unge Mænds Besøg paa Højskoler kunde ventes Tilskud til unge Typografers Besøg paa Fagskolen for Boghaandværk. Vort Svar paapegede Vanskelighederne og Omkostningerne for Skolen ved at optage en saadan for Provinserne indrettet Afdeling, der nødvendigvis maatte ordnes som Heldagsskole. Der viste sig senere en Mulighed for at opnaa Tilskud fra et Legatfond til denne Gerning, under Forudsætning af, at Provins-Foreninger og Principaler i rimeligt Omfang ogsaa ydede Tilskud. De i den Anledning med ovennævnte Forening og Dansk typografisk Forening samt Organisationen af Bladudgivere i Provinserne førte Forhandlinger havde endnu ikke ført til noget endeligt Resultat. De to Principalforeninger havde dog erklæret sig villige til at forhøje deres Bidrag og fra Provins-Bogtrykkerforeningen forelaa Brev, der udtalte Ønsket om at blive optaget blandt de Foreninger, der valgte Medlemmer til Skolens Repræsentantskab. Formanden maatte fremhæve det ret alvorlige Ansvar Skolen paatog sig ved at tage denne vanskelige Sag op paa et saa usikkert Grundlag som det foreliggende, men henstillede at imødekomme det udtalte Ønske om Delegerede i Repræsentantskabet.

Efter nogen Diskussion, i hvilken Warberg (Dansk typ. Forening) stærkt fremhævede det ønskelige i vedblivende at søge et praktisk Grundlag for denne vigtige Sag, medens andre Medlemmer delte Formandens Betænkeligheder, enedes man om at give de tre Provinsforeninger en i Enkelthederne udarbejdet Fremstilling af Omkostninger og mulig Ordning af en saadan Sommer-Dagskole, omfattende tre Maaneder, samt tilbyde de to Foreninger, der hidtil ikke vælge Medlemmer til Skolens Repræsentantskab, en mundtlig Forhandling paa et Tidspunkt, der maatte passe d'Hrr.

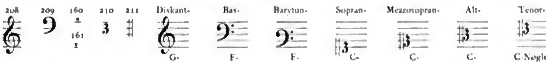
OM NODESATSENS TEKNIK

Nodesætning ligner Satsarbejder med tabellariske Opstillinger deri, at det er en uomgængelig Nødvendighed for Opnaaelsen af et tilfredsstillende Resultat, at Sætteren forud ved Udtælling af Nodefigurerne indpasser Manuskriptet efter de givne typografiske Formater. Denne Forudberegning er saa meget mere nødvendig, som Ændringer i Nodesats, hvad Tidstab angaar, langt overstiger andre Satsarters Korrigering, saafremt det fuldførte Arbejde paa samme Tid skal imødekomme Brugernes Forlangende om Hensigtsmæssighed og den typografiske Opfattelse af Arbejdets Udførelse i teknisk Henseende.

For at en Nodesætter skal kunne opfylde disse Betingelser er det nødvendigt, at han har noget Kendskab til elementær Musiklære, d. v. s. indgaaende kender den almindelige Nodeskrift, Nodernes Udseende og Navne paa de forskellige Tonetrin, Nodeværdierne og Taktinddelingen, saaledes at han er i Stand til at gengive mere eller mindre skødesløst skrevne Manuskripter rigtig i Sats. Endvidere maa han kende enhver af de ca. 350 forskellige Nodetypers Udstrækning i Højde (Keglen) og Bredde (Tykkelsen) saavelsom disses særlige Anvendelse for at kunne beregne Manuskriptet paa rette Maade.

De typografiske Nodefigurers Typelegemer ere indpassede paa et System, hvis Enhed er en Geviert, hvori alle Figurer gaa op. Nodesatsen kan altsaa fremstilles uden Sammenflikning af andet og uensartet Udslutningsmateriale. Men umiddelbart *under* Nodesatsen forekommer næsten altid Tempi- og Foredragsbetegnelser og ofte underlagt Tekst til Musiken, som skal udføres med Kursiv eller Brødskrift. Her har Sætteren ofte den Ulæmpe, at det givne Nodesystem er bygget over et forældet eller vilkaarlig valgt Maal (Frankfurter- eller Leipziger-Systemer), som kun ved Hjælp af Justering med Kortblade og Papir kan bringes i Samklang med Didots Skriftsystem. Fagskolens Nodetyper ere indrettede paa det Didotske Punktsystem, og kunne derfor uden Afhjælpning gaa sammen med det øvrige Typemateriale.

Til at betegne Tonernes forskellige Højde og Dybde benyttes *Nodeplanet* eller *Liniesystemet*, der bestaar af fem vandrette, parallele Linier og fire Mellemrum. Linierne i Nodeplanet danne Grundlaget for Kegle-Inddelingen. Fylde de 5 Linier, saaledes som ved det her brugte System, en Text eller 20 Didotske Punkter i Højden, bliver hver adskilt Linie paa Diamant eller 4 Punkter. Figurerne 1—9 bruges til Sammenstilling af Nodeplanet. De 5 Linier og 4 Mellemrum give Plads for ialt 9 Nodetegn, men da disse paa langt nær ere tilstrækkelige til at betegne det Antal Toner, den menneskelige Stemme og de forskellige musikalske Instrumenter raader over, og da et forøget Antal Linier og Mellemrum paa Nodeplanet vilde gøre Nodetegnene vanskelige at tyde, føjer man korte, kraftige Linier, ***Bi-Linier*** kaldede, til de Noder, hvis Tonehøjde eller Tonedybde ligge over eller under Nodeplanet. Disse Bi-Linier følge de samme Regler som Linierne paa Nodeplanet, idet Noderne afvekslende staa paa en Bi-Linie eller i et Bi-Mellemrum. Ved Brugen af Bi-Linier forøges Nodetegnenes Antal betydeligt, uden dog at strække til for at betegne alle de Toner, der forekomme i Musiken, thi naar Bi-Linierne overskride Tallet 5 blive ogsaa disse utydelige. Ved Hjælp af visse Tegn yderst til venstre i Nodeplanet, de saakaldte *Nøgler*, er man i Stand til at forringe Bi-Liniernes Antal noget, og som sidste Middel bruges Betegnelserne *8va* og *8va bassa* som en Rettesnor for de højeste og de dybeste Nodetegn. Der gives 3 Slags Nøgler, som alle, dels fuldstændige, dels sammenstillelige af to Figurer, findes i Nodekassen:

Nøglerne staa altid foran i Nodeplanet; i Instrumentalmusik forekomme de dog ogsaa inde i Planet. Diskant- eller Violin-(G)Nøglen og Bas-(F)Nøglen ere de almindeligste i typografisk Praksis. Diskant-Nøglen fylder alle fem Linier, medens Bas-Nøglens Endepunkt hviler paa fjerde Linie og tredje og fjerde Mellemrum yderligere markeres med et Punkt. Omstaaende Noderækker, der svare til et moderne Klavers Toneomfang, med de foran nævnte Nøgler, er det en absolut Nødvendighed for Sætteren at kende.

NODEKASSE[cut off]

Sats: *A. Barckow.*

Tallene *under* Typerne angive Geviert-Højden, Tallene *paa Siden* af Typerne Geviert-[cut off]

De røde Løbenumre henvise til Forkl[cut off]

S INDDELING

95 3 1	296 2 1	293 3 1	197 1 1	198 1 1	207 1 1	297 1 1	298 1 1	299 1 1	203 1 1	204 1 1	205 1 1	206 1 1	274 1 1	275 1 1	
33 4 1	234 4 1	217 2 1	218 3 1	219 4 1	220 5 1	221 6 1	276 *p* 1½ 2	277 *pp* 2 2	278 *fp* 2 2	279 *sf* 2 2	280 *mf* 3 2	281 *f* 2 2	282 *ff* 2 2	283 *Ped.* 4 2	292 *tr* 2 2
215 5 1	246 5 1	247 6 1	248 6 1	22 1½ 2	24 1½ 2	326 ½ 1	327 ½ 2	328 ½ 1	329 ½ 1	330 ½ 1	331 ½ 2	2 ¾ 1	317 1 ½	316 1 ½	360 ¼ 5
75 5 1	256 5 1	257 6 1	258 6 1	23 1½ 1	25 1½ 2	318 1 ½	320 1 ½	322 1 ½	324 1 ½	55 2 2	54 2 1	53 1 1	52 2 1	51 1 1	50 ½ 1
13 3 1	214 4 1	215 5 1	216 6 1	226 4 1	227 4 1	319 1 ½	321 1 ½	323 1 ½	325 1 ½	315 1 1	314 1 1	310 2 1	311 2 1	312 2 1	313 2 1
4 1 2	196 1 2	199 1 3	200 1 3	201 1 2	202 1 2	300 1 1	301 ½ 1	302 1 1	303 ½ 1	304 1 1	305 ½ 1	306 1 1	307 1 1	308 1 1	309 1 1

2 1	12 1½ 1		13 1½ 1	10 2 1	11 2 1
½	14 1½ 1	45 1½ 1	46 1½ 1	49 2 1	
5 1½ 1	19 1½ 1			47 2 1	
½	17 1½ 1			48 2 1	
4	8 5 1			½ Gev.	¼ Gev.
				1 Gev.	
	3 Gev.			4 Gev.	

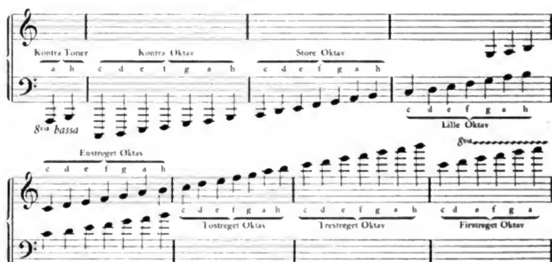
75 1 2	208 3 5	209 2 2		71 1 1		156 1 1	157 1 1	158 1 1	159 1 1
67 2 2	62 2 1	16 1½ 1		70 1 1		152 1 1	153 1 1	154 1 1	155 1 1
72 1 2	64 2 2	130 2 1		131 2 1		265-271 1½-7 1			259 1½ 1
68 2 2	65 2 2	132 2 1		133 2 1		148 1 1	149 1 1		260 3 1
73 1 2	66 2 2	136 2 1		137 2 1		150 1 1	151 1 1		261 1½ 1
77 1 2	69 2 2	144 2 1		145 2 1		263 3 1	264 3 1		262 1½ 1
76 1 2	63 2 1	140 2 1	146 2 1	147 2 1	134 2 1	135 2 1	6 Gev.		
74 1 2	1½ Gev.	141 2 1	142 2 1	143 2 1	138 2 1	139 2 1			

September 1901.

den. De Figurer, hvis Geviertal ledsages af en Stjerne, ere afkortede en Halvgeviert.

1 af Figurernes indbyrdes Sammenstilling.

Den største usammensatte Nodeværdi i moderne Nodeskrift er *Helnoden*; den er samtlige Nodeværdiers Enhed og bestaar af en oval Ring, *Hovedet*, der er tykkere paa Midten end ved Polerne, og mest ligner et Nul i hældende Stilling *mod højre*. En hel Node deles i *halve*, der have omtrent samme Form Hoved som de først nævnte; de ere dog ikke saa fede og have Hældning *mod venstre*. I ældre, men endnu brugelige Nodesystemer have hele og

halve Nodehoveder samme Udseende med Hældning *mod venstre*, kun have Hovederne til halve Noder i Mellemrummene Tilknytningsstreger til Halse. *Fjerdedele* og *mindre Værdier* have et særligt Hoved, et pæreformigt Punkt, og Halve og Fjerdedele have paa Siden af Nodehovedet en lodret Streg, *Halsen*. *Ottendedele* og *mindre Nodeværdier* markeres yderligere

ved paa Halsenes yderste Ende at have en eller flere hakkelignende Hager eller *Faner*. Hvor flere Nodeværdier fra *Ottendedele* og *nedefter* forekomme i Rækkefølge ombyttes Fanerne oftest med sammenbindende vandrette eller mere eller mindre stærkt hældende fede Streger, de saakaldte *Bjælker*, der bruges paa samme Maade som Fanerne: en til Ottendedele, to til Sekstendedele o. s. v., saaledes som vist paa ovenstaaende Eksempler.

I alle ældre Nodesystemer ere Typerne til de pæreformige Nodehoveder paa Planet indrettede paa 1 Gevierts Typelegemer, medens de i nærværende have Nodehoveder paa 1½ Geviert. Som Følge heraf ere enkelte af Fagskolens Nodetyper noget anderledes i Tilknytnings-Formen til Nodeplanet end de først nævnte, og fordre derfor ogsaa en anden

Sammenstilling. En Specificering af alle Nodetypernes rette Brug vil kræve mange Sider Forklaring og maa derfor udelades her, men i hosstaaende Eksempler er vist den særlige Anvendelse af de Nodehoveder (Fig. 10-25) og Halse (Fig. 26-37), som bruges paa Nodeplanet og de nærmest dette liggende Bi-Linier og Bi-Mellemrum.

FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRKS REGNSKAB FOR 1901

INDTÆGT:	Kroner	Øre
Kassebeholdning fra 1900	219	97
Statstilskud	3000	00
Bidrag fra »Det Reiersenske Fond«	300	00
Bidrag fra »Præmieselskabet for den mosaiske Ungdoms Anbringelse til Kunstner eller Haandværker«	500	00
Bidrag fra faglige Organisationer, fra Mestre i Fagene og andre Interesserede	1403	00
Renter og andre Indtægter	43	86
Skolepenge (heri 1 Friplads betalt af Eickhoffs Legat)	1545	00
Ialt Kr.	7011	83

UDGIFT:	Kroner	Øre
Inventar	993	85
Vedligeholdelse, Reparation	105	00
Undervisningsmateriel	507	78
Porto, Kontorudgifter m. m.	147	88
Belysning, Gas, Rengøring	866	15
Lønninger	4116	71
Tryksager og andre Udgifter	188	05
Kassebeholdning overført til 1902	86	41
Ialt Kr.	7011	83

Ovenstaaende Regnskabs-Udtog er af os revideret og fundet at stemme med de os forelagde Regnskabsbøger med dertil hørende Bilag.

København, den 3. Februar 1902.

AUG. BANG　　　　O. C. OLSEN

BALANCE

ACTIVA		Kroner	Øre
Inventar:			
Overført fra 1900	Kr. 11414,40		
Afskrivning 10 %	- 1141,44		
Ialt	Kr. 10272,96		
Nyanskaffelser	- 993,85		
		11266	81
Kassebeholdning		86	41
		11353	22

PASSIVA	Kroner	Øre
Skylder til forskellige Leverandører	807	65
Saldo	10545	57
	11353	22

BIDRAGYDERE TIL SKOLEN

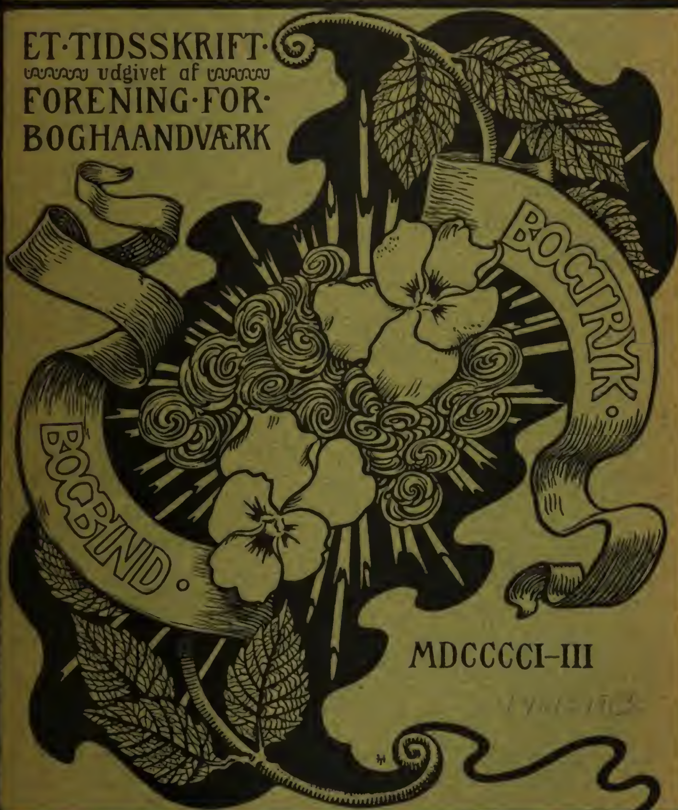
Nyrop, C., Professor, et Honorar . . . . 50 Kr.

AARLIGE BIDRAG

Andersen, N., Morsø Dagblad, Nykj. M.	5 Kr.
Angelo, Red., Viborg Stiftstidende	5 -
Backhausen, Bdr., Bogtrykkere, Aarhus . .	5 -
Bang, Aug., Boghandler, København. . . .	10 -
Bogbinderlauget, København.	25 -
Bogbindersvendenes Fagforening af 1873 Bidrag for 1900	25 -
Bojesen, Ernst, Boghandler, København . .	25 -
Bro, J. P. C., Langelands Avis, Rudkj. . .	5 -
Brünnich, J., Bogbinder, København. . . .	5 -
Carlsen, V., Bogtrykker, København. . . .	5 -
Cohen, Nic., Bogtrykker, København . . .	20 -
Dessauer, I. F. & Co., Protokolfabrik, Kbhvn.	5 -
Dreyer, F., Justitsr., kgl. Hofbogtr., Kbhvn.	50 -
Ehlert, Otto, Bogbinder, København. . . .	5 -
Eickhoff, J. G. A., Maskinfabrikt., Kbhvn.	25 -
Elmenhoff, I. M. & Søn, Randers Amts Avis.	10 -
Ernst, Chr., Bogbinder, København	5 -
Flyge, J. L., Bogbinder, København	5 -
Forening, Dansk Provins Bogtrkt. Aarhus.	20 -
Forening, Dansk typografisk	100 -
Forening, Ny typografisk	50 -
Gad, G. E. C., Universitetsbogh., Kbhvn.	25 -
Graversen, Th. S., Bogbinder, Nykj. M. .	2 -
Græbe, Bogtrykker, København.	20 -
Haarslov, Bogbinder, Hobro	5 -
Haastrup, C. F., Bogbinder, København. .	5 -
Hagerup, H., Boghandler, København . . .	10 -
Halling, H. J., Boghandler, København . .	10 -
Hamann, Th., cand. polyt., Ingeniør, Kbhvn.	5 -
Hansen, E., Bogbinder, Horsens	3 -
Hansen, P., Bogtrykker, Aalborg	3 -
Haugaard, Bogbinder, Viborg	2 -
Hegel, J., Boghandler, København	25 -
Hendriksen, F., Xylograf, København . . .	25 -
Henningsen, A. W., Bogtrykker, København	4 -
Hohlenberg, Carl, Redaktør, Kbhvn	5 -
Holst, C. P., Bogbinder, København. . . .	5 -
Horsens Avis, Horsens	3 -
Jensen, P. K., Bogbinder, Viborg.	2 -
Jensen, Thora, Frk., Heliograv., Kbhvn . .	4 -
Johansen, Kr., Bogtrykker, Silkeborg. . . .	4 -
Juul, Peter, Bogbinder, Viborg.	3 -
Jørgensen, A., Horsens Folkeblad.	5 -
Jørgensen, Konrad, Redaktør, Kolding. . .	10 -
Knudtzon, F. G., Dr. phil., Bogtr., Kbhvn.	25 Kr.
Kristensen, Niels, Bogbinder, Frederikshavn	3 -
Lehmann & Stage, Boghandlere, Kbhvn. .	10 -
Lindgreen, G., Bogbinder, København. . .	5 -
Madsen, L., Bogtrykker, København	5 -
Meyer, H., Bogtrykker	10 -
Møller, S. L., Bogtrykker, København. . .	10 -
Nielsen, A., Morsø Avis, Nykøbing p. M.	2 -
Nielsen, B., Bogtrykker, København	5 -
Nielsen, Chr., Bogtrykker, Randers.	3 -
Nielsen, H. P., Bogbinder København . . .	5 -
Nielsen, Th., Bogtrykker, København . . .	4 -
Nielsen & Lydiche, Bogtrykkere, Kbhvn.	50 -
Nyrop, C., Professor, København.	20 -
Olsen, J., Bogbinder, København	5 -
Olsen, O. C., & Co., Bogtrykkere, Kbhvn . .	30 -
Olsen, P. O., Bogbinder, København . . .	5 -
Opfler, F., Køge Avis	5 -
Pedersen, W., Bogbinder, København . . .	4 -
Petersen, Egm. H., Bogtrykker, København	10 -
Petersen, Imm., Bogbinder, København . .	25 -
Petersen, Victor, Bogtrykker, København .	25 -
Philipsen, G., Folketingsmand, Kbhvn . . .	50 -
Pio, V., Boghandel, København	10 -
Politiken, Udgiverne af, København	25 -
Qvist, J. D. & Co., Bogtrykkere, København	10 -
Rasmussen & Olsen, Bogtr., København . .	10 -
Reitzel, C. A., Boghandler, København . .	20 -
Rosenberg, A., Bogtrykker, København . .	4 -
Rye, C. J., Randers Dagblad	5 -
Salmonsen, J., Boghandler, København . .	10 -
Schmitz, Fr. A., Bogbinder, København. .	5 -
Schubothes Forlag, København	25 -
Schultz, Hostrup, Fru Marie, København .	100 -
Simonsen, Ludv., Overretssagfører, Kbhvn.	10 -
Svarre, V., Østsjæll. Folkeblad, Køge . . .	5 -
Sørensen, H., Redaktør, Silkeborg Avis. .	10 -
Thiele, A., Bogtrykker, København	100 -
Thomsen, Carl, Bogbinder, København . .	4 -
Triers Bogtr., G. L. Lind & Numa Frænkel, København	25 -
Truelsen, M., Bogtrykker, København . . .	10 -
Wedege, S., Bogtr., København, for 2 Aar	50 -
Willerslev, A., Boghandler, Køge	2 -
Wissing, Bogbinder, København	2 -

København. — Trykt i Fagskolen for Boghaandværk.

BOGVENNEN

ET·TIDSSKRIFT·
udgivet af
FORENING·FOR·
BOGHAANDVÆRK
BOGTRYK.
BOGBIND.
MDCCCCI-III

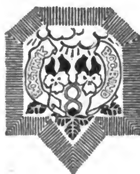
BOGVENNEN

TIDSSKRIFTET
BOGVENNEN

UDGIVET AF

FORENING FOR BOGHAANDVÆRK

MCMI–III

KJØBENHAVN

DET NORDISKE FORLAG

BOGFORLAGET: ERNST BOJESEN

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE

1904

VENETIANSK BOGILLUSTRATION I TRÆSNIT INDTIL AAR 1500

Af E. GIGAS

II. DEN EGENTLIGE BOG-ORNAMENTIK

At leve i en uroligt søgende og higende Tid, hvor Kunsten med Snublen og Famlen stræber efter nye Former, hvor det bizarre og forargende trives ved Siden af det klarende og forjættende, medens Fuldendtheden endnu dæmrer i halvskjult Fjernhed, har jo for visse Individualiteter en Tillokkelse, som for dem næppe vil findes i en klassisk afklaret og formsikker Kunstperiode. Vi Nutidsmennesker kunne tale med derom; thi hvor er vel endnu vore Dages egentlige Stil at paavise? Men selv adskillige, som til dagligt Brug gynges med Velbehag paa den bølgende og hvirvlende Strøm, der bruser fremad uden kendeligt Maal, ville dog vistnok i Øjeblikke føle ligesom en misundende Længsel efter saadanne Tider, som Kunstens Historie af og til har frembudt, hvor Stof og Form næsten pludselig og næsten legende have føjet sig sammen til en saadan Enhed, at alle maatte sige: dette er skønt! og faa Lyst til i Lighed med Faust at bede Øjeblikket staa stille. Hvem der f. Eks. havde været Tilhører ved Mozarts ypperste Symfonier og Kammermusikværker, da de paa eengang fremsprang med Ungdommens Umiddelbarhed og det modne Mesterskabs Bevidsthed! Paa lignende Vis gaar det med det 15de Aarhundredes Renaissancekunst i Italien: Beskueren finder her en ungdommelig Stræben

Fig. 26. Appian, Ratdolt & Co., 1477, lille Fol. ²/₄.

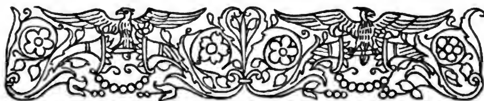

Fig. 27. Frise fra ALDUS MANUTIUS' Bogtr. (ARISTOTELES, 1498, Fol.).

og Frembringelsestrang, som med sikker Haand og hurtigt griber just hvad der skal til for at fremkalde et harmonisk skønt Indtryk, overfor hvilket blot en yderliggaaende Beundrer af det distingveret hæslige vil kunne blive blaseret.

Ogsaa paa det snævrere Omraade af dette kunsthistoriske Tidsrums Produktion, som her beskæftiger os, nemlig de i Venedig trykte Bøgers Udstyrelse med Forsiringer udenfor det egentlige Billedstof — altsaa den Dekoration, som nøjest og inderligst slutter sig til Bogtrykket — møder det samme Fænomen os, dog kun, som vi skulle se, i de bedst og omhyggeligst udførte Værker: her er indgaaet en saa at sige naturlig Forening af selve Trykket, Initialerne, Friserne o.s.v., hvortil man sjældent finder Magen i andre Aarhundreder.

Som i det Land, hvor Bogtrykkerkunsten opfandtes, synes man i Italien fra først af at være gaaet ud paa at smykke de trykte Bøger ganske paa lignende Vis som Haandskrifterne, for at det noget vulgære og fabrikmæssige Præg, der for en mere kræsen Opfattelse maatte klæbe ved Frembringelserne af den nye Kunst, ikke skulde gøre sig altfor stærkt gældende lige over for den hidtil brugte Maade at fremstille og dekorere Bøger paa. De rigtige Pragtstykker, som de kostelige Messebøger og Bønnebøger i Fyrsters og rige Kirkers Besiddelse, afholdt man sig klogelig fra at kopiere, men Dekorationen i de mere jævne Manuskripter, hvis første Side i alt Fald skinnede i Farver og Guld, vilde man dog nok se at maale sig med. Man lod da Plads i Teksten staa aaben til Initialer, som skulde tilmales, og en Margen, hvori Forsiringer kunde anbringes, paa Bogens første trykte Side. Det næste Skridt var, at man skar Konturerne til de ornamenterede Bogstaver og til Randforsiringerne i Træ, for at de derefter kunde koloreres. Saaledes i den hos Wendelin fra Speier trykte »Valerius Maximus« (Venedig 1471, Fol.) og i »Epistlerne, Lektierne og Evangelierne paa Italiensk« (Venedig, hos Christoforo Arnoldo, 1472, Fol.), begge tilhørende det kgl. Bibliotek i Kjøbenhavn.[1]) Nyere Forskere — navnlig P. Kristeller i en Afhandling i »Archivio storico dell'arte« 1892 — have imidlertid hævdet, at disse xylografiske Prydelser i de nævnte og i lignende Bøger ikke tilhøre Bogen i egentlig Forstand, men kun ere indtrykte (paa fri Haand) i enkelte Eksemplarer af den, som Ejeren ønskede at udstyre særlig fint. Hvad Stilen i disse Ornamenter angaar, saa er den mest den samme som i de samtidige italienske Manuskripter af den almindelige Slags: temmelig ensformige Planteslyngninger, hvis naturalistiske Oprindelse fremgaar af det Snit forneden, hvormed en Stængel eller Gren ses overskaaren, inden den benyttes til ornamentalt Motiv; de ere forøvrigt stærkt stiliserede, med dekora-

[1]) De Gengivelser, der findes som Illustrationer til nærværende Artikel, ere alle direkte tagne fra Eksemplarer af venetianske Tryk tilhørende det kgl. Bibliotek. — Prøver paa Ornamenteringen fra de to Bøger, som ere omtalte ovenfor i Teksten, have ikke kunnet gives paa Grund af Koloreringen.

DAs bůchlin behende/du billich lernen ſolt
Vnd es achtē für edel geſtain/ſilber/vnd golt
Kalendarius gehaiſſen zu latein
Leret dich der ſvnnē hōch vnd mōdes ſchein
Czwelif zeichen/vnd beider liechte finſternus
Czaigt dir uff vil iare mit kurtzer gedechtnus
Guldin zal/mittelzeit tzwiſchen faſnacht/beide ciclon
Sontagbuchſtab/oſtern/vnd pfingſten ſchon
Dar zu erkennen bruch vnd newen man
Artznei pflegen vnd gute zeit zu aderlan
Verkündet auch tages vnd nachtes leng durchs iar
Dar zu der ſvnnen auff vnd nidergang offenbar
Quadranten vnd ſtunde machen höffelich
Allenthalb zebrauchen gewiſſ vnd maiſterlich
Das hat gemacht maiſter hans von königſperg genant
In teutſchen vnd welſchen landen wol erkant
Czu venedig gedrückt mit hübſcher vernuft vnd funden
Als die nach gemelten maiſter wol künden

1478

Bernhart maler
Erhart ratdolt
von augſpurg

Regiomontanus' Kalender.

Fig. 28—32. Regiomontanus' Kalender, Ratdolt, 1479. Fol. Titelblad og Initialer knap 1/1.

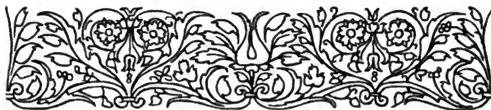

Fig. 33. Frise fra ALDUS MANUTIUS' Bøger.

tive Ringprydelser hist og her omsluttende den slyngede Stængel, som i det hele er glat, kun af og til brudt ved karakteristiske smaa Hjørneskud med ganske lidt udfoldede Blade. Hvor i Planteverdenen Motivet er blevet taget fra, er vanskeligt at se. Koloreringen er sober og temmelig ensformig, som i Manuskripterne af Gennemsnits-Arten.[1])

Men den Mand, der i egentlig Forstand maa siges at have grundlagt den venetianske Bogdekoration, er den i 1ste Afsnit af vor Artikel omtalte *Erhard Ratdolt*. Han har besiddet ualmindelig Dygtighed og Smag. 1476 begyndte han sammen med to Kompagnoner, Bernhard Maler fra Augsburg og Peter Löslein fra Langenzenn, at udsende smukt udstyrede Trykværker fra sit Værksted i Venedig. Det første var *Johannes Regiomontanus'* (Hans fra Kønigsbergs) Kalender; denne Bog udmærker sig ved at besidde noget dengang helt nyt, nemlig et Titelblad: i Steden for den sædvanlige Efterskrift ved Bogens Slutning, hvori Trykkested, Trykkeaaret og Bogtrykkerens Navn meddeles, har denne Kalender — foruden alt dette — sin Titel og Indholdsangivelse paa 1ste Side givet i en italiensk Sonet. Denne omsluttes af en højst nydelig Ornamentramme, hvis unge Renaissance-Skønhed maaske skyldes Bernhard »Maler«, der trods sine tyske Øjne og sit tyske Haandelag (det kommer frem i nogle af Bogens Illustrationer) har ladet sig paavirke af, hvad han saa i Italien af antik og antikiserende Ornamentik. Det kgl. Bibliotek har ikke den italienske Udgave, men det tyske Optryk fra 1478, som i alt væsentligt er ens dermed, blot at Lösleins Navn er forsvundet, at Reklame-Sonetten paa Titelbladet er veget Pladsen for nogle tilsvarende tyske Knittelvers og at, kuriøst nok, d'erne, som i Udgaven 1476 ere helt Antikva, ere blevne ombyttede med nogle ikke saa »latinske« Bogstaver. Ogsaa det tilmalede Initial er gotisk. Desuden findes der til Bogens Antikva adskillige trykte Initialer i *Gotik* med Plantemotiver (Tidsel, Helleborus); saa udpræget gotiske de ere — og ganske lignende ere at finde i samtidige tyske Tryk —, kunne de ret godt forliges med Renaissancerammens takkede Akanthusblade.[2]) Hvorvidt Meningen var, at disse Kontur-Ornamenter og Bogstaver altid skulde virke ene og alene ved deres Linier

[1]) Eksempler paa denne ses f. Eks. hos Tymms og Wyatt, »The art of illuminating«, Tavl. med 15. Aarh.'s Miniaturer, Nr. 18; slg. Tavl. 10. Aarh., Nr. 2, hvor et fransk Q med Slyngninger af en Plantestængel synes tydelig at forberede de italienske Planteslyngnings-Ornamenter. — Den moderne engelske Kunstner C. S. Ricketts anvender Motivet, ganske som i Renaissance-Ornamentiken, i sin »Hero og Leander« (fra The Vale Press), se W. Crane, »The decorative illustration of books, old and new« (Lond. 1896). — Jeg har liggende for mig et af de nu benyttede italienske Frimærker, i hvis Komposition disse Ornamenter ere anvendte; man synes altsaa dér at betragte dem som noget ejendommeligt nationalt.

[2]) Se Afbildningerne; det vil bemærkes, at D'et ogsaa gør Tjeneste som Q; paa samme Maade kan M omdrejes til W.

Prognosticon, RATDOLT, 1485, 4°.

FIRMICUS, BEVILAQUA, 1497, Fol. (sen Kopi eft. Ratdolt).

MELA, Cosmogr., RATD., 1482, 4°.

REGIOMONT., Kalend., RATD., 1482, 4°.

Fasc. temp., 1485, Fol.

Prognosticon, RATDOLT, 1485, 4°. Ogsaa Quadrip., RATD., 84, 4°.

PUBLIC., Ars orat., RATD., 1483, 4°.

EUKLID, RATD., 1482, Fol.

Andensteds i EUKLID 82.

PTOL., Quadripart., RATD., 1484, 4°.

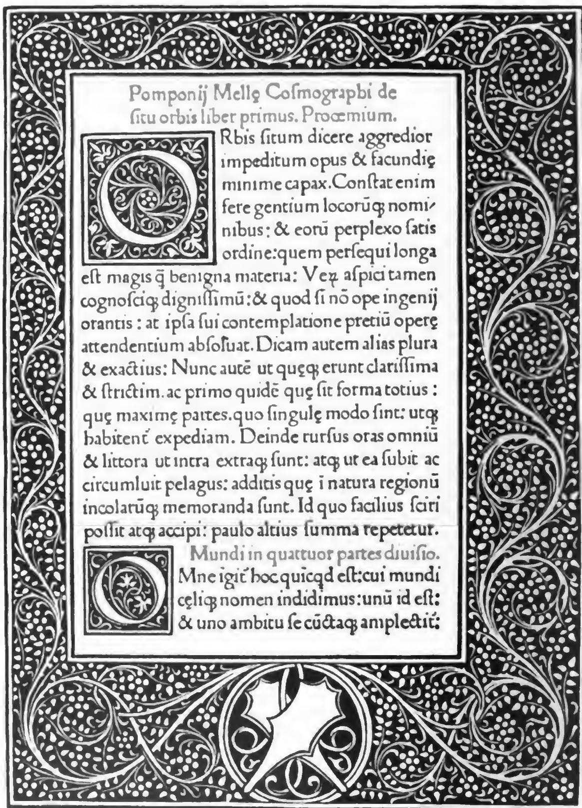

Prognost., RATD., 1485, 4°.

APPIAN, RATD., 1477, lille Fol.

Fig. 34—45. RATDOLTSKE store Initialer fra Appian, Prognosticon, Fasciculus temporum og andre af hans Bøger, trykte i Venedig 1476—1486, c. 1/1.

Pomponij Mellę Coſmographi de ſitu orbis liber primus. Proœmium.

Rbis ſitum dicere aggredior impeditum opus & facundię minime capax. Conſtat enim fere gentium locorūq; nominibus: & eorū perplexo ſatis ordine: quem perſequi longa eſt magis q̄ benigna materia: Veꝝ aſpici tamen cognoſciq; digniſſimū: & quod ſi nō ope ingenij orantis: at ipſa ſui contemplatione pretiū operę attendentium abſoluat. Dicam autem alias plura & exactius: Nunc autē ut quęq; erunt clariſſima & ſtrictim. ac primo quidē quę ſit forma totius: quę maximę partes. quo ſingulę modo ſint: utq; habitentᷣ expediam. Deinde rurſus oras omniū & littora ut intra extraq; ſunt: atq; ut ea ſubit ac circumluit pelagus: additis quę ī natura regionū incolarūq; memoranda ſunt. Id quo facilius ſciri poſſit atq; accipi: paulo altius ſumma repetetur.

Mundi in quattuor partes diuiſio.

Mne igitᷣ hoc quicqd eſt: cui mundi cęliq; nomen indidimus: unū id eſt: & uno ambitu ſe cūctaq; amplectitᷣ:

Fig. 46 Mela, Cosm., Pictor, Ratdolt og Löslein, 1478, 4°.

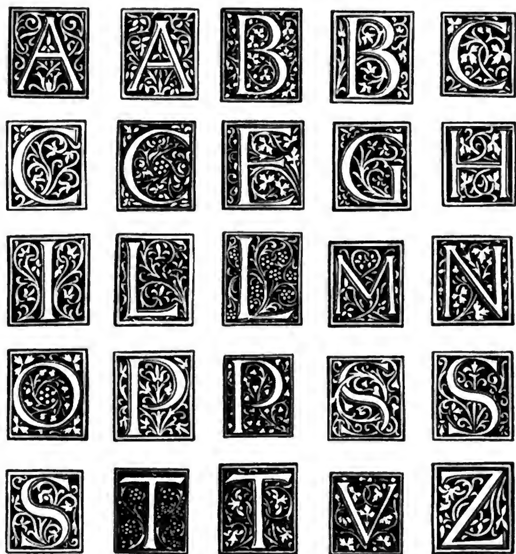
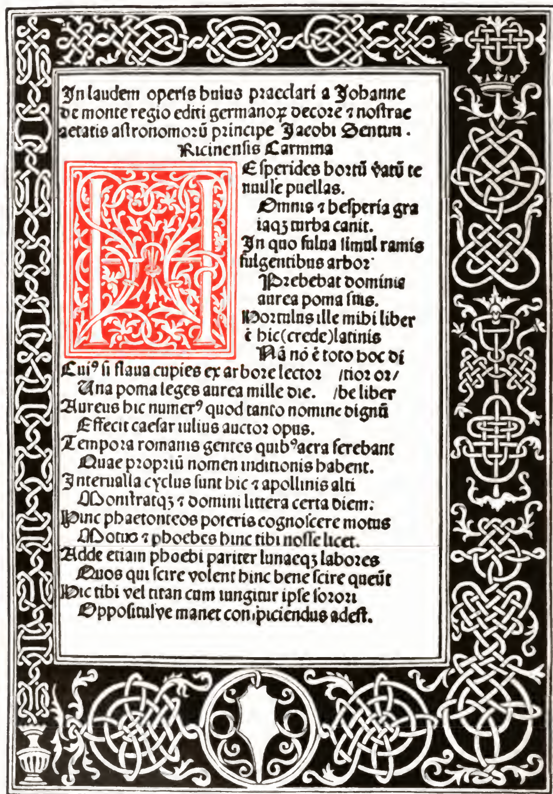

Fig. 47—71. RATDOLTSKE smaa Initialer, c. 1/1.

— at de formaa det er sikkert nok — tør næppe siges med fuldstændig Vished; i alt Fald maa det vel antages, at naar det tomme Skjold foroven skulde udfyldes af en Ejers Vaabenmærke i Farver, vilde man ogsaa lade Resten af Titelbladet kolorere.[1]) De nederste Linier, med Trykkernes Navne, ere i rød Farve.

At man endnu gav sig af med at kolorere Bog-Ornamentik, uagtet den fra Bogtrykkerens Haand var anlagt paa kun at virke hvidt paa sort (eller rødt), viser desværre vort Biblioteks Eksemplar af en udmærket smuk Bog, som Ratdolt og hans Fæller udgave 1477: *Appians* romerske Historie, i to Dele; Ornamentranden paa 1ste Side i den ene Del er nemlig fordærvet ved paamalede Farver. Egentlige Titelblade findes ikke i disse Bøger, og det i Kalenderen synes længe at have været noget enestaaende. Skriften i »Appian« er af den skønneste venetianske,

[1]) Slg. Faksimilet i F. Ongania's »L'art de l'imprimerie à Venise« (Venedig og Paris 1895—96); hans Faksimiler ere gennemgaaende ikke videre godt udførte, men Bogen bringer mange af dem og er derfor ganske nyttig og interessant.

Jn laudem operis huius praeclari a Johanne
de monte regio editi germanorum decore et nostrae
aetatis astronomorum principe Jacobi Sentini
Ricinensis Carmina

Esperides hortum vatum te
nulle puellas.
Omnis et hesperia gra
iaque turba canit.
Jn quo fulua simul ramis
fulgentibus arbor
Praebebat dominis
aurea poma suis.
Hortulus ille mihi liber
est hic (crede) latinis
Nam non est toto hoc di
Cuius si flaua cupies ex arbore lector /tior or/
Una poma leges aurea mille die. /be liber
Aureus hic numerus quod tanto nomine dignum
Effecit caesar iulius auctor opus.
Tempora romanis gentes quibus aera ferebant
Quae proprium nomen inditionis habent.
Jnterualla cyclus sunt hic et apollinis alti
Monstratque et domini littera certa diem:
Hinc phaetonteos poteris cognoscere motus
Motus et phoebes hinc tibi nosse licet.
Adde etiam phoebi pariter lunaeque labores
Quos qui scire volent hinc bene scire queunt
Hic tibi vel titan cum iungitur ipse sorori
Oppositus ve manet conspiciendus adest.

Fig. 72. REGIOMONT. Kalender, RATDOLT, 1482, 4°.

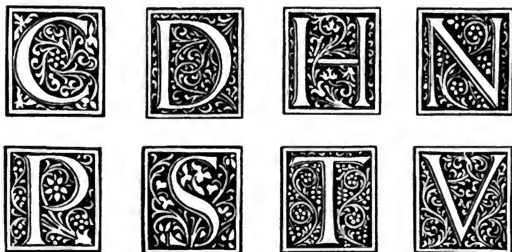
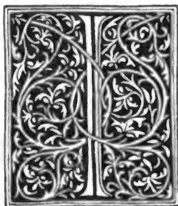

Fig. 73—80. FRANZ RENNERS Benyttelse af RATDOLTSKE Initialer. Dionysius, Venedig, 1478, c. $^1/_1$.

— nu vilde man dog for Læselighedens Skyld give h'erne en anden Form —, Papiret fortræffeligt, og saavel Inddelingen af Siden som Dekorationen overordentlig smagfuld, hvad vor Afbildning af den ene Dels 1ste Side viser. (Fig. 26). Dens skarpe og klare Snit har bragt Forskerne[1]) til at mene, at disse Forsiringer ikke ere udførte ved Xylografi, men ved Metallografi, — ikke Kobberstik, thi da maatte jo en Pladerand ses. Det er unægtelig en Dekoration, som harmonisk sammensmelter med Bogens Tryk. Men mærkeligt er det, naar Kristeller i sin før citerede Afhandling siger saa afgjort, at det Slægtskab, man skulde have ventet mellem Miniaturmaleriet og den trykte Bog-Ornamentik, *slet ikke er til Stede*, og at Miniaturmaleriet vel hævder sig en Tid ved Siden af Træsnittet, men er helt forskelligt derfra i Karakteren. Et Blik paa de første Blade med Gengivelser i Ongania's nys (i Anm. 2) nævnte Bog synes dog at vidne herimod, og især forekommer der mig ikke at være Tvivl om, at Kompositionen af de malede dekorative Rammer — snart helt omsluttende Teksten, bredest forneden og ved den yderste Rand, eller kun anbragt paa de tre Sider, foroven og forneden udløbende mod Randen i et fremspringende Ornament — have afgivet Forbillede for de trykte. Ogsaa Skjoldet i en Krans forneden hører til de malede ikke mindre end de trykte Rammers karakteristiske Træk. Dernæst ere de store Ratdoltske Initialer, som ere komponerede i Overensstemmelse med Rammerne og findes trykte rundtom i »Appian« og andre af den venetianske Bogtrykkers Bøger, uimodsigelig i Familie med den italienske Renaissances almindelige, malede Initialer: de samme Planteslyngninger med smaa Blade. Skønt de her meddelte større Bogstaver alle synes at henhøre til samme Alfabet og træffes anvendte omkring i de Ratdoltske Tryk, kan man i dem se en Overgang fra en mere robust Stil (P, R), nærmere de kendte malede Initialer, og en spinklere, hvis Slyngninger endog kunne se helt græsagtige ud, og hvor en regulær antik Palmette optræder, meget naturlig motiveret, i D'et. Hertil slutter sig en Række mindre Begyndelsesbogstaver, hvori Slægtskabet med de større er umiskendeligt, men hvor den mere spinkle Ornamente-

[1]) Saaledes Fisher i »Introduction to a Catalogue of early italian Prints in the British Museum« (London 1886). Ogsaa P. Kristeller i »Das Museum«, VII, S. 37.

Suppl. chronicarum, B. BENALI, 1486, Fol. — MARSIL. FICIN., CAPCASA, 1495, Fol. — SACROBOSCO, Sphæra mundi, HERBORT, 1488, 4°.

Fig. 81—83. JOH. HERBORTS, B. BENALIS og M. CAPCASAS Kopier efter RATDOLTSKE Initialer.

ring ganske rimeligt kommer til at være fremherskende. Man kommer ved dem, som ofte ved den Ratdoltske Ornamentering, til at tænke paa Niello og i det hele den Teknik, som fremtræder i den italienske Renaissances Metalrammer o. desl.[1]) Forskellige botaniske Motiver ses benyttede, ogsaa i Førstesiden af *Pomponius Mela's* Geografi (1478), allerede anvendt 1477 til Cornelius Cæpio's Skrift om Pietro Mocenigo's Bedrifter; her synes en vild Rosenbusk med dens Tornegrene at være bleven stiliseret[2]). I en senere Udgave af Regiomontanus' Kalender (1482) ere imidlertid Planteslyngningerne gaaede over i Baandslyngninger (»entrelacs«), som man allerede kender dem fra gammel Tid i Ornamentikens Historie.[3])

Af Ratdoltske Trykarbejder findes i vore Illustrationer repræsenterede, foruden de allerede nævnte: Euklides, 1482; Hyginus, Poeticon astronomicon, 1482; Alphonsi Tabulae, 1483; Ptolemæus, Quadripartitum, 1484; Publicius, Ars oratoria, 1485; Prognosticon, 1485; Fasciculus temporum, 1485. Disse Bøger ere ingenlunde alle lige kønt udstyrede og godt trykte, men Euklid og Publicius ere dog at fremhæve som virkelig smukke. At Antikva-Initialerne glat væk findes anvendte i gotisk trykte Bøger, kan ikke undgaa at støde nutildags. Ratdolt har dog været inde paa at komponere gotiske Initialer i lignende Stil som hans italienske, — det ses af G'et (S. 9) fra »Fasciculus temporum«. Mærkeligt er det at se, hvor hurtig andre venetianske Bogtrykkerier tilegnede sig den augsburgske Trykkers Indramninger og Sirbogstaver: allerede 1478 pynter Franz Renner fra Heilbronn en Udgave af Dionysius »de situ orbis« med nogle af Ratdolts mindre Initialer; maaske har han faaet dem overladt til Brug, eller maaske har han uberettiget tilegnet sig dem[4]). Ogsaa Joh. Herbort, Bernardino Benali og Joh. Lucilius

[1]) For øvrigt have Tymms og Wyatt (under 15. Aarh.) nogle beslægtede Smaa-Initialer fra Miniaturer, med sirlige metalrammeagtige Ornamenter.

[2]) Slg. det ene L og de to af T'erne (S. 10 og 12) iblandt de mindre Initialer.

[3]) Illustrationerne til F. Mazzanti's Afhandling »La scultura ornamentale romana nei bassi tempi« (i »Giornale storico dell'arte« 1896) vise dem i romerske og tidlige kristelige Mosaiker; navnlig S. 179 og 182. Tymms og Wyatt's Værk har en Del Snoremotiver og Entrelacs i Miniaturer fra 7.—10. Aarh., angelsachsiske, karolingiske m. fl.

[4]) Butsch (»Die Bücherornamentik der Renaissance«, Leipzig 1878) antager ligefrem hyppig Brug af Clichéer allerede i de Tider.

MONTEREGIO, Epitome in Almagestum, HAMMAN, 1496, Fol.

HIERONYMUS, Opera, GREG., 1498, Fol.

GEMINIANO, Summa, GREG., 1497, 4°.

GEMINIANO, Summa, GREG., 1497, 4°.

P. VENET., (til Arist.), GREG., 1499, Fol.

MARSIL. FICINUS, CAPCASA, 1493, Fol.

PTOL., Almag., B. LOCATELLI, 1493, Fol. (got.).

MARSIL. FICINUS, CAPCASA, 1495, Fol.

Fig. 84–91. Venetianske Initialer fra sidste Tiaar af 15. Aarhundrede.

Prohemium Marsilii Ficini Florentini in epistolas suas. S. in primum librum ad Iulianum Medicem. V. Magnanimum.

MARSILIVS FICINVS IVLIANO MEDICI. V. MAGNANIMO. S. D

AGNVS Cosmus Magnanime Iuliáe auus tuus patronus sæpe platonicũ illud habebat in ore: nihil ad ægregias res agendas accõmodatius eẽ q̃ prudentiũ doctorũq; uirorũ beniuolentiá: Nullũq; certius argumẽtũ esse uel iustitię prudẽtięq; q̃ si amici huiusmõi adsint: uel iniustitię & iprudentię q̃ si desint. Aureũ hoc Platonis nostri ꝓceptũ. Cosmus re ipsa ẽt multomagis q̃ uerbis in oĩ eius uita ꝓbauit uir certe ꝑcæteris diues pecuniarũ. Longe ditior hoĩum: prudẽtię iustitięq; ditissimus. Atq; id q̃d rarissimũ & mirabile ẽ filiũ & nepotes huius oĩs thesauri reliq̃t heredes. Q uo fit ut in Iuliano meo senẽ illũ ex quo unico post deũ salus mea pendebat agnoscã. Nemo est igit̃ quẽ magis saluere cupiã q̃ Iulianũ. Atq; id q̃dẽ quottidie deũ prçcor & obsecro. Vt aũt tibi animi mei uotũ affectumq; certius declararẽ: uolumen primum ep̃larum ad amicos meatũ tibi amicorum regi dedicare decreui. Q uo & amici omnes ad unum præcipuum referantur amicum: & tu ĩ ĩis legendis: quotiens salutem legis: totiens Iulianum a Marsilio itelligas salutari.

De fœlicitatis desiderio.

Cosmus Medices Marsilio Ficino Platonico. S. D.

Ontuli heri me in agrũ charegium: nõ agri sed aĩ colẽdi gratia: Veni ad nos Marsili q̃primũ. Fer tecũ Platonis nostri librũ de sũmo bono Q uẽ te isthic arbitror iã e græca lingua ĩ latinã ut ꝓmiseras transtulisse. Nihil enim ardentius cupio: q̃ quæ uia commodius ad fœlicitatem ducat cognoscere. Vale & ueni non absque orphica lyra.

Q uæ sit ad fœlicitatem uia.

Marsilius Ficinus Magno Cosmo. S. D.

Eniã ad te cũ primum potero q̃ libẽtissime. Q uid. n. gratius q̃ in charegio hoc ẽ gratiarũ agro una cũ cosmo gratiarũ patre uersari. Interĩ accipe paucis q̃ apud Platonicos uia sit ad fœlicitatẽ accõmodatissima. Et q̃uis existimẽ non opportere ei uiã mõstrari qui ppe iã ꝑuenit ad calcẽ: desiderio tamẽ tuo & iabsentia & in ꝓsentia obsequendũ eẽ censui: Omnes hoĩes bene agere hoc est bene uiuere uolũt. Bene autẽ uiuent si bona illis adsint q̃ plurima. Bona uero hæc dicũt̃. Diuitiæ: sanitas: forma: robur: nobilitas generis: honores potẽtia: prudentia: ꝑterea iustitia: fortitudo: tẽperantia: & ꝑcæteris oĩbus sapientia: quæ q̃dẽ uim oẽm fœlicitatis cõplectit̃. Fœlicitas quippe in ꝓspera optati finis cõsecutione consistit. Id autẽ in singulis facultatibus sapiẽtia præbet. Siquidẽ piti tibicines q̃ q̃d tibiarum usus req̃rit optime cõsecunt̃. Et eruditi grãmatici q̃d ad litteras tum legendas tũ scribendas ptinet. Sapiẽtes quoq; gubernatores d ꝓsperum nauigationis portũ ꝑcæteris assecunt̃. Necnõ belli dux sapiens q̃d ad militiã attinet tutius expedit. Et sapiẽs medicus melius adoptatã pducit corporis ualitudinẽ. Q uãob-

Fig. 92. Sammenstillet »Passepartout« Ramme. MARSIL. FICINUS, Epist., M. CAPCASA, 1495, Fol.

OVID, G. ROSSO, (Giunta), 1497, Fol.

FIRMICUS, BEVILAQUA, 1497.

OVID, ROSSO, 1497, Fol.

PLINIUS, B. DE ZANIS, 1496, Fol.

SALLUST, TACUINO, 1500, Fol.

MARSIL. FICIN., CAPCASA, 1495, Fol.

PLINIUS, B. DE ZANIS, 1496.

SALLUST, TACUINO, 1500, Fol.

PTOLEM. Almag. B. LOCATELLI, 1493, Fol. (got. Tryk).

FIRMICUS, BEVILAQUA, 1497.

PAUL. VEN., GREG., 1499 (er got.).

SALLUST, TACUINO, 1500.

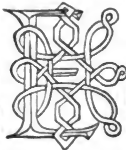
Fig. 93—108. Venetianske Initialer fra sidste Tiaar af 15. Aarhundrede.

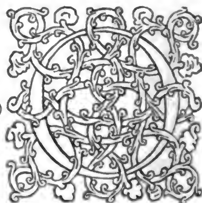
(Del af ARISTOT.), THEOPHRAST, Hist. plant. (gr.), ALDUS, 1495, Fol.
Ogsaa i ARISTOT., ALD., 1497, Fol.

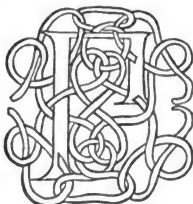
THEOKRIT, ALDUS, 1495, Fol.

THEOKRIT, ALDUS, 1495, Fol.

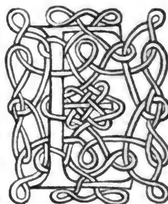
ARIST., ALD. (gr.), 1497, Fol.

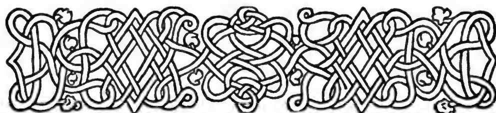
ARIST., ALD., 1497, Fol.

ARIST., ALD., 1497, Fol.

ARIST., ALD., 1497, Fol.

ARIST., ALD., 1497, Fol.

Fig. 109—116. Friser og Initialer fra ALDUS' græske Bøger, 1495—98.

Incomícia il primo libro metha/
morphoſeos de Ouidio in proſa
uulgare traduto con le alegorie.
Capitulo primo

LO animo mio
deſidera de di/
re de forme mu
tate I noui cor/
pi: & ípcio uoi
idii darete aiu/
to a gli mei pri/
cipii: ípercio cħ uoi idii fuoſti q̃gli
che le mutaſſe: & guidate el uerſo
mio perpetuale: ſi chio poſſi dechi
arare le coſe eſſute dal pricipio del
mondo per íſino al preſente doue
io ſono.

De chaos ſecondo eſiodo

PRia cħ fuſſe mare: terra
o cielo: era uno uolto di
natura ítutol mōdo: elq̃

Fig. 117. Ovid (ital.), Rosso (Giunta), 1497, Fol. 1/2.

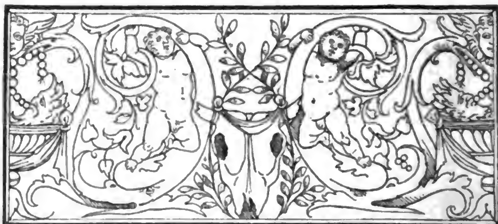
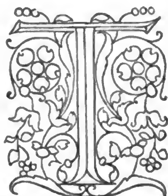

Fig. 118—123. Friser og Initialer fra Poliphilus' Hypnerotomachi, ALDUS, 1499.

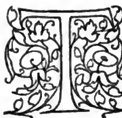

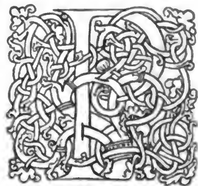
Santritter møde op i deres trykte Bøger med Ratdoltske Forsiringer (se Afbildn. S. 14). Ratdolt selv forlod Venedig 1486 og gik tilbage til sin Fødeby Augsburg, hvor han vedblev at arbejde som Bogtrykker, til Dels med sit venetianske Materiale,—saaledes har Thurocz' ungarske Krønike, Augsb. 1488, tyske Billeder, men italienske Initialer; 1516 døde han. Hans Initialer gaa længe igen i de venetianske Bøger, slg. f. Eks. L'et med Skjoldet. der er taget af Marsilius Ficinus' Breve, trykt hos Matteo Capcasa 1495. Et temmelig plumpt Forsøg paa at kopiere det store C — hvilket Bogstav endog forekommer, ret manerlig efterlignet, i Udg. Sevilla 1535 af Hernando del Castillo's »Cancionero general« — ses af vort Faksimile fra Julius Firmicus' »de nativitatibus«, 1497 hos Simon Bevilaqua. —

En helt ny Stil opkommer omtr. 1490 i de venetianske Bøgers Udsmykning[1]). Dens Initialer og Rammer ere i Maneren hvidt paa sort; men de bringe ikke til at tænke paa Niello eller lignende: nu er det »Intarsia«, Træindlægningens Teknik, som først og fremmest bringes i Erindring. Man behøver blot at sammenstille nogle italienske indlagte Arbejder fra denne Periode

[1]) Her skal dog bemærkes, at allerede Ratdolts Kalender 1476 røber Tilløb dertil, i de Ornamenter, som smykke Bogens astronomiske Tavler.

Fig. 124. THEOD. GAZA, Gramm., ALDUS, 1495, Fol. Ogsaa ARISTOTELES, ALDUS, 1497, Fol.

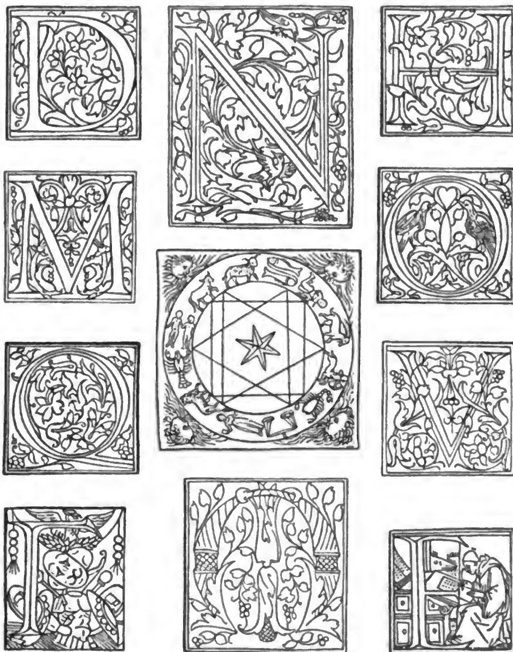

Fig. 125—135. Venetianske Initialer, mest i Aldinsk Karakter, fra forskellige Bogtrykkerier, 1498—99.

Fig. 136—137. Frise og Initial fra Etymologicum magnum. Z. KALLIERGIS, 1499, Fol.

med dens Bogdekoration for straks at opdage Ligheden. Men i Dekorationens Motiver genfinder man den Indflydelse fra den romerske Oldtids Ornamentik, som baade Dekorationsmaleri, Træudskæring og dekorativ Stenskulptur have at opvise under den frembrydende Højrenaissance.[1]) Her er Lisener og Friser, Paneler og indrammede Relieffer, og i det enkelte saadanne antikiserende ornamentale Træk, som senere Slægter have optaget og efterlignet lige til vor Tid — men rigtignok sjældent saa yndefuldt og frisk, som disse kunne være gjorte —, Vinløv og Roser, Akanthus og Bærklaser, Dyrekranier og Vaabentrofæer, Vaser, Masker, Kandelabre og Overflødighedshorn, Delfiner, Fugle og legende Genier (»Putti«), alt i fantastisk stiliserende Blanding. Hertil henhører den i 1ste Afsnit af denne Artikel omtalte og afbildede Ramme fra *Herodot* 1494 (P'et med den skrivende Mand findes i den 4 Aar senere Gentagelse, i Kirkefaderen Hieronymus' Værker. Se »Bogvennen« 1894). Den anses af A. F. Butsch for at være Metalsnit,[2]) og Bogstaverne af samme Art have da

[1]) Trods Kristellers afvisende Paastand kan man heller ikke her lade det samtidige italienske Miniaturmaleri helt ude af Betragtning. Man betragte saaledes Tvl. 12, 26, 38, o. fl. i Bona Sforza's Bønnebog (British Museum, milanesisk Arbejde fra Slutn. af 15. Aarh., udg. af G. Warner, London 1894), flere Tavler i den Borromeiske Bønnebog (ligel. milanesisk, omtr. 1480, i det Ambrosianske Bibliotek, udg. i Lystryk i Milano 1896) samt Tvl. 25—28 i Beissel's »Vaticanische Miniaturen«, Freiburg 1893.

[2]) Om Vignetterne i en Bog, der udkom 1491, hvilke mødes igen i en Udgave fra 1532, siger Fisher: »Their use in numerous subsequent reprints, without any observable breakage of outline, confirms the opinion that metal instead of wood was the material they were engraved upon.«

Fig. 138—140. 2 Initialer samt Z. KALLIERGIS' Trykkermærke fra Etymologicum, 1499.

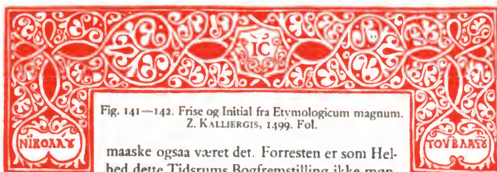

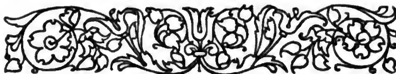
Fig. 141—142. Frise og Initial fra Etymologicum magnum. Z. KALLIERGIS, 1499. Fol.

maaske ogsaa været det. Forresten er som Helhed dette Tidsrums Bogfremstilling ikke mønsterværdig: man var nemlig i Færd med at komme ind paa Masseproduktion og Princippet »billig und schlecht«. Bøgerne overlæsses stilløst med Billeder og Initialer, gamle og nye, gode og daarlige, ofte sjusket trykte. Da de samme Initialer træffes i mangfoldige Bogtrykkeres Tryksager, maa man formode, at Specialkunstnere have tegnet for (saa at sige) Reproduktions-Atelierer, og at Bogforlæggerne — det var jo i Almindelighed Bogtrykkerne — da have kunnet faa dem overladte for Betaling af Metallo- eller Xylograferne. De her meddelte Faksimiler give Prøver paa adskillige Alfabeter af udpræget Karakter hvert for sig, som imidlertid bruges i Flæng rundt om i Bøgerne; der er jo meget smukt deriblandt, — især fra Tegningens Side, thi de ere gennemgaaende ikke helt saa godt skaarne. Det er mest Antikva, man paa den Tid bruger til Initialer ogsaa i de gotisk trykte Bøger; dog gives der, som man ser, Eksempler paa gotiske Initialer — med lidt indblandet Renaissance — i et Par kønne, mindre Alfabeter, hvoraf her er gengivet en halv Snes Bogstaver samt et enkelt R, med den opstandne Frelser holdende Sejrsfanen, — et lille Stykke Kristendom midt i al »Romereringen«, i den hedenske Mytologi og Symbolik. (S. 17).

Naar man i Almindelighed nævner *Aldus Manutius* som den, der igen bragte en bedre Smag og større Omhu ind i de venetianske Bøgers Udstyrelse, saa passer det nogenlunde med de virkelige Forhold. Ganske alene var han dog ikke derom, og heller ikke er den særegne Stil i Ornamentik og Illustration, som udmærker Bøgerne fra de sidste Aar af det 15de Aarhundrede, alene at knytte til hans Navn. De enkle Konturer, som nu atter komme frem, træffes allerede i

Fig. 143. NIKOLAOS BLASTOS' Udgivermærke for Etymologicum, 1499.

Bogdekorationen, før Aldus begynder at lade Bøger udkomme (1494), og uafhængig af ham benyttes saadanne i andre Bogtrykkeres Arbejder. Men ofte er det rigtignok temmelig tarvelige »Passepartout«-Rammer af Godtkøbsarbejde, man da bruger til at omslutte den første Sides Sats; de ere uden ordentlig Afslutning indadtil imod Teksten, og ere dennes Linier for brede, saa lader man en Fodspids af en Figur eller et Hjørne af en Søjlekapitæl uden videre forsvinde! Af lignende Komposition, men af fornemmere Præg, ikke til at flytte om med, er den pragtfulde Ramme i den italienske *Ovid*-Oversættelse, 1497 hos Giunta; den bringer jo i sin hele Opstilling til at tænke paa Marmorskulptur i Arkitekturens Tjeneste, en Alteropsats eller et Gravmæle (se Afbildningen S. 19). Undertiden sammensætter man en Indramning af enkelte, indbyrdes usammenhængende Lister, som de fire fra første Side af Marsilius Ficinus' Breve (1495, Matteo Capcasa); dens xylografiske Udførelse (slg. Faksimilet) kan tjene til Prøve paa, hvordan disse Rammers Tegning almindelig er behandlet af Træskæreren: med en svag eller rettere overfladisk Teknik.

Af Aldus' Arbejder er det først flere *græske Tryk*, som fortjene Opmærksomhed: hans filologiske Begejstring førte ham jo til at anlægge sin Forlæggervirksomhed særlig paa at udgive den hellenske Oldtidslitteratur. Nogle ypperlige Friser i decideret antik Stil høre til hans Udgaver af Theokrit, Aristoteles og af Theodoros Gaza's græske Grammatik (1495—98). Hertil svare det smukke Tau og Pi'et med den vingede groteske Maske over Palmetten; i det mindre Gamma (fra Urbanus' græske Grammatik 1497) genkommer Motivet med Vaabentrofæen, som kendes fra Initialerne i Intarsiamanér. En anden Række Friser og Initialer fra de aldinske Tryk af græske Bøger bevæger sig i helt andre Motiver, nemlig de gamle Planteslyngninger fra Miniaturerne; denne Ornamentering, saavel som de Ornamenter og Sirbogstaver (se Faksimilerne), der ere komponerede over Baand- og Snoremotiver, klæder den græske Tryk særlig godt. Den aldinske Bog-Ornamentik kommer dernæst meget smukt frem i Udgaven af *Poliphilus' Hypnerotomachi* 1499, den, hvoraf vi allerede have meddelt en Række

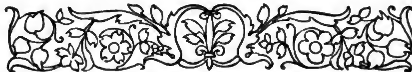

Fig. 144—47. Friser fra THEOKRIT, ALDUS 1495, og Initialer fra Bøger trykt hos BERNARDINUS VENETUS 1498—99.

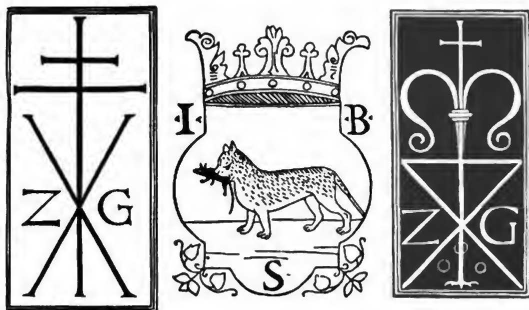

Fig. 148—150. Brødrene DE GREGORIIS' og I. B. SESSAS Trykkermærker.

Illustrationer. Dens Friser, Culs-de-lampe og Initialer ere til Dels nær beslægtede med selve Billederne og skyldes vistnok samme Kunstner; men foruden disse Prydelser har Bogen ogsaa nogle enkelte andre — f. Eks. det her gengivne P med de gammeldags Planteslyngninger S. 20 — der bryde Helheden lidt vel meget.

En Række Bogstaver i lignende Smag som de aldinske, hentede fra forskellige Bogtrykkeres Frembringelser (1498—99), viser, at man følte sig tiltalt af disse elegante antikiserende Linier. Især kan fremhæves det gotiske M, en nydelig Prøve paa »gotisk Renaissance« (S. 21). Ret morsomme og ejendommelige ere det lille E (S. 21) med den bebrillede Munk ved sin Studerepult og O'et (ligel.) med Dyrekresen, sidstnævnte fra en astrologisk Bog 1497. Men en Særstilling næsten udenfor al den anden Bogdekoration indtager det store græske Leksikon, *Etymologicum magnum*, som udgaves i Venedig 1499, trykt dér af Kretenseren Zacharias Kalliergis paa hans Landsmand Nikolaos Blastos' Bekostning. Dens prægtige Friser og Initialer, trykte i rødt, genkalde noget den af dekorativ Metalteknik paavirkede ældre Manér, den Ratdoltske, men Stilen er dog her af en ganske egen orientalsk Karakter. Aarhundredet kunde for den venetianske Bogtrykkerkunst ikke slutte smukkere end med dette Værk og med de omtalte fra Aldus' Trykkeri.

Endnu have vi at tilføje et Par Ord om de venetianske Trykkermærker fra denne Tid; man har mange af dem, lige fra N. Jensons til Aldus Manutius', og der er skrevet en hel Bog om dem.[1]) De kunne være simple Monogrammer, hvor Forbogstaverne til Bogtrykkerens Navn ere satte i from Forbindelse med en Antydning af Christi Kors eller Navn, eller de kunne udvides til en Bestanddel af Bogens Dekoration, ja et helt selvstændigt Billede. De følge da i saa Tilfælde de

[1]) P. Kristeller: »Die italienischen Buchdrucker- und Verlegerzeichen bis 1555«, Strassbg. 1893.

skiftende Stilmoder, og der haves Eksempler paa Trykkermærker i Intarsiamanér saavel som i Kontursnit. Her gives Faksimiler af J[oannes] B[aptista] S[essa]s Mærke, med Katten og Musen, og to Mærker fra »Etymologicum magnum«, nemlig Z. Kalliergis', med Dobbeltørnen, og Nik. Blastos', hvori ses hans Monogram under »Iesus Christos« (forkortet) omgivet af Vinløv. De to øvrige Monogrammer betyde Brødrene Z[oan] — d. e. Giovanni — og Gregorio de Gregoriis, et anset Firma, som fra 1480 virkede over en Snes Aar i Venedig.

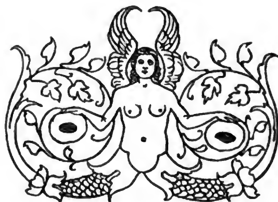

Fig. 151. Vignet fra Poliphilus' Hypnerotomachi, ALDUS, 1499, Fol.

AFDØDE DANSKE BOGHAANDVÆRKERE

VIII

LOUIS HENRIK SØRENSEN

født den 30. Juni 1853, død den 13. Decb. 1902

L. H. Sørensen.

Xylograf L. H. Sørensen havde haft fast Ophold og Virksomhed i Paris siden 1888, og dér døde han som fransk Familiefader. Han har arbejdet for de to meget bekendte Træskærere ROUSSEAU og A. LEPÈRE, især i længere Tid hos den sidste, hvis ejendommelige Behandling han ganske tilegnede sig. Lepère, der selv som oftest tegner sine Ting, er Virtuos i gamle Bygninger og Stemningsbilleder fra Bylivet. Det er meget flotte og raske Tegninger, men desværre ere de ogsaa meget manierte. Hans Snit er lige saa flot og rask som Tegningen og særdeles virkningsfuldt. For Lepère har Sørensen til *Le monde illustré* 1890 blandt andet skaaret et større Træsnit fra Seinequaierne og Aaret efter Luften og hele Bygningen af et meget stort Træsnit, der fremstiller Parlamentshuset i London. Det er hen-

Træsnit af L. H. Sørensen, efter *L'image*.

imod Aften, og Lygterne tændes. Lepère, der har tegnet Billedet, har selv skaaret Forgrunden med den livlige Færdsel. Det taler til Sørensens Ære, at hans Del af Arbejdet er den bedst behandlede. Stregen i Luft og Bygning er meget enkel, men særdeles smuk og levende; det minder i mange Henseender om de store og brillante Træsnit, W. J. Linton i Halvtredserne skar for *London News*. Det omtalte Træsnit blev trykt i *Black and White* 1891.

Som en fuldblods Lærling af Lepère lærer man Sørensen at kende i de her gengivne to smaa Træsnit. De ere trykte i *L'image*, det smukke illustrerede Tidsskrift, som de franske *Graveurs sur bois'* Korporation udgav i 1897, vel særlig for at hævde Træsnittets Betydning som bedste og rette Illustrationsmiddel.

I senere Aar skal Sørensen have arbejdet for *Petit Journal*, og til Danmark har han udført enkelte Arbejder for Xylograf Oscar Andersen, deriblandt et Par til »Lykkens Galoscher« efter Tegninger af Hans Tegner, samt ligeledes et Par Træsnit til »Hjortens Flugt«.

Sin oprindelige Uddannelse fik han hos den svenske Træskærer C. L. Sandberg, der arbejdede her i Byen i nogle Aar fra 1870. Allerede 1878 var han første Gang i Paris, og senere arbejdede han herhjemme for H. P. Hansen og en kortere Tid ved *Ude og Hjemme*. Før han endelig bosatte sig i Paris, var han i c. fire Aar beskæftiget i Berlin. Hans yngre Broder er den i senere Aar herhjemme bekendte Henrik Sørensen, der har skaaret en Del mindre og meget soignerede Træsnit især for det Schubotheske Forlag; ogsaa han har sin væsentlige Udvikling fra et langt Ophold i Paris.

F. H.

Træsnit af L. H. Sørensen, efter *L'image*.

J. St. Sehested: Dydernis Prøvesteen (etc.). Kbh. (1688—90). Bind i rødt Chagrin med Haandforgyldning. 1875.

IX

BOGBINDERMESTER IMMANUEL PETERSEN

(D. L. CLÉMENT's EFTF.)

født den 1. Febr. 1836, død den 24. Juni 1903

Efter Tegning af Hans Tegner.

Ved Midsommertid i Aar døde Immanuel Petersen efter én Dags Sygeleje. Han havde vel næppe tænkt sig, at han til sin sidste Dag skulde være Indehaver og Leder af Forretningen; thi det var ingen Hemmelighed, at han i nogle Aar havde følt sig sygelig og trættet og ønskede at trække sig ud af den. Det føjede sig ikke saaledes for ham. Derimod fik han sit Ønske opfyldt, aldrig at se den store Forretning splittet ad eller vanrøgtet under nye Ledere. Selv havde han drevet den op, og det var hans Stolthed, at han holdt den i fuld Virksomhed og paa Højde med sin Tid.

Immanuel Petersen var en af de sidste Bogbindere, som gjorde Mesterstykke — det var i 1860 —, og til en Begyndelse var det vanskeligt nok for ham at slaa sig igennem. En halv Snes Aar efter sad han dog med et godt Værksted og var anset som en af de dygtigste af de yngre Mestre. Haandforgyldningen var hans Speciale, og han drev det et godt Stykke videre end sine Kolleger i den Retning. Paa Udstillingen i 1872 var hans Montre fyldt med Haandarbejde, og paa Aabningsdagen solgte han straks et Bind til Kongen for hundrede Rigsdaler. For at kunne forstaa Petersens Over-

Stor Folio med paalagt Skind. Haandforgyldning, c. 1874.

raskelse og Glæde over dette Salg maa man erindre sig Forholdene paa den Tid: hvor lidet kultiveret Smagen var for Bogbinderarbejde, og hvor sjældent der blev gjort Bestillinger paa Bind i fuldt Skind og med gennemført Dekoration. Det kan vel næppe være Tvivl underkastet, at hin Udstillings Resultater have opmuntret ham til at gaa videre med det fine Haandarbejde.

Nogle Aar senere døde Universitetsbogbinder D. L. Clément, Indehaveren af Datidens største og mest kendte Bogbinderi herhjemme. Cléments Værksted overskyggede alle andre danske Bogbinderes; det var forsynet med Maskiner og Værktøj af nyere Dato og kunde derfor paatage sig alle Arter af Bogbinderarbejde. — Da Petersen en Dag tilfældig havde Ærinde paa Værkstedet i Aabenraa, blev Forretningen tilbudt ham, og efter at have summet sig lidt paa det overtog han denne. Nu var der noget for hans rastløse Arbejdsevne at tage fat paa. Alt indrettedes efterhaanden efter de nyeste Fremskridt; Maskinerne gik tilsidst med Damp, og han var parat til med kort Varsel at fylde Boghandlernes Hylder og Vinduer med Omslagsbøger og pressetrykte Shirtingsbind. Stadigt arbejdedes der paa Læderbind til Vaisenhusets Bibler, og hvert Aar ved Juletid var hans store Værkstedspersonale i en Ugestid udelukkende beskæftiget med ilsom Indbinding af Vejviseren. Naar Huset i den travle Tid var fyldt til Overmaal med Arbejde, var Petersen rigtig i sit Es. Han var alle Vegne, havde sine Øjne med sig og gav Besked til højre og venstre, hvis han da ikke netop en halv eller hel Dag støt tog Plads ved en Forgylderpresse og betjente den. Naar dette skete, forstod man, at nu var det Alvor med Travlheden. »Mester ta'r selv sit Tag med og gaar i Spænd med

Lille Kvart i brunt Maroquin med Haandforgyldning, c. 1889.

Stor Folio. Mørkbrunt Maroquin med gul Paalægning. Navnetræk i Guld, c. 1890.

os andre«. Han var meget nøjeregnende overfor Arbejdets Udførelse; saa at sige hver Bog, som skulde afleveres, gik først gennem hans Hænder, og vé den Arbejder, som havde sjusket eller lavet Fejl.

Naturligvis var der megen Brug for Tegning og Komposition til disse mange forskellige Hundredvis- og Tusindvis-Bind. Petersen tog sig selv af de mere jævne og benyttede Kunstnere, hvor Forlagene forlangte det, og dette skete hyppigt. Olrik, Frølich, Fristrup, Aagaard, Jerndorff, Tegner og Heilmann, for blot at nævne enkelte, have tegnet Bind for ham, og det var ikke altid saa lige til at udføre deres Ideer. Nye Fremgangsmaader, som Relief-, Bronce- og Farvetryk, maatte tages i Brug for at opnaa Lighed med Tegningen og for at forhøje Effekten, og de tekniske Vanskeligheder herved kunde undertiden gøre Arbejdet broget nok for Bogbinderen -- Resultatet til Tider *for* broget for et kritisk Publikum.

Til Trods for denne Fabriksvirksomhed bevarede Petersen sin gamle Kærlighed til det ærlige Haandværk. I mindre travle Perioder var der Tid til Indbinding af Ekstra-Bind, og det interesserede ham i høj Grad — gammel Haandforgylder som han var — at sysle med Sammenstilling af sine gamle og nye Stempler paa tit helt overraskende virkningsfulde Maader. Han tegnede selv, gav Udkast til og lod i Firserne udføre ikke saa faa dekorerede Helbind, og da »Forening for Boghaandværk« omkring 1890 foranledigede et nærmere Samarbejde mellem Kunst og haandværksmæssigt Bogbinderi, var han straks villig til at yde *sin* Indsats i Arbejdet. Ganske vist studsede han lidt, da han saa Førstegrøden, thi det var imod al gammel Bogbinder-Skik saaledes at skære helt nye Stempler for at forgylde én Bog. Det, at benytte det tilstedeværende Stempelmateriel og at faa noget godt ud af det, stod for ham som den største Kunst, og den senere Udvikling af denne Gren af Faget har delvis givet ham Ret. Men han var trods sin Alder baade klarsynet nok til at kunne følge Fremskridtet og til at se Vindingen derved, og bøjelig og interesseret nok til med Lyst og Forstaaelse at kunne indarbejde sig i disse for ham saa nymodens Former, Farver og Materialier.

Jubeludgaven af Holberg. Kvart. Pergament, væsentligst Pressetryk, c. 1889.

Oktav. Rødbrunt Maroquin, Haandforgyldning, c. 1894.

Baade til Foreningen og andre udførte han fra 1891 en anselig Række Bestillinger efter forskellige Kunstneres Tegninger, og høstede Anerkendelse herfor i fuldt Maal og i Reglen med Rette. Stærkest kom den til Orde i Udlandet paa Grund af det rige og dygtigt udførte Arbejde, han med megen Møje og Bekostning havde anvendt paa et Bind til Londoner-Boghandleren Tregaskis i 1894. Desværre var det tegnet uden at der fra Kunstnerens Side var taget mindste Hensyn til Haandværkets Teknik, og Petersen selv var bagefter klar over, at dette var en Afvej, som man kun bør betræde én Gang. Han var Andelshaver i de

Kvart Brunt Faareskind, Haandforgyldning, c. 1898.

kollektive danske Bogafdelingers Guldmedailler og grand prix'er paa de senere Aars Verdens- og Special-Udstillinger. Næsten alle disse Kunstner-Bind have været afbildede og beskrevne i »Bogvennen« 1893, 1894, 1896, 1898—99 og »Tidsskrift for Kunstindustri« 1888, 1889, 1890, 1892, 1895, 1896.

Naar man gaar Immanuel Petersens ældre haandforgyldte Arbejder igennem, tænker man tit med et stille Suk paa, hvilken grundig og alsidig Værkstedsuddannelse forrige Tiders Bogbindere fik. Den, der vilde tage Mestergraden, maatte have sit Mesterstykke godkendt af Lavet, og forud for dette laa nødvendigvis lang Tids redelig Stræben og Øvelse. Thi der stilledes store Fordringer til Forgylderarbejdet, som baade skulde være med »Løvefødder og Gesveisning«, og der skabtes et fortrinligt praktisk Grundlag for *den* unge Mester, som havde Energi og Lyst til at gaa videre. Immanuel Petersen besad begge disse Egenskaber, og han har sikkert ikke ladet sin Øvelse og sine Evner ligge brak i sine første Mesteraar. Ganske vist kendes ikke fremragende Arbejder fra hans Haand fra Tredserne; men de store Bind, han udførte til Udstillingen i 1872, vidne herom og vise tillige, hvilken Indflydelse Mesterstykkernes lovbefalede Dekoration har øvet paa ham. Hetsch's Empire-Ornamenter fra Folio-Mesterstykket blive under Petersens — og muligvis Gravørens — Omformning til sirlige, fint udførte, romersk-stiliserede Akanthus-Blade i Spiraler, Palmetter og Rosetter, og de gotiske Ornamenter fra Kvart-Mesterstykket simplificerer han til Konturstempler. Begge Sæt ere praktiske at arbejde med og lette at sammenføje til en Helhed. Også i de store Træk vise disse Bind

Kvart. Brunt Faareskind, Haandforgyldning, c. 1898.

Kvart i Ruslæder. Haandforgyldning med Stempler og Linier, c. 1895.

fra 1872 stærk Indflydelse af det overleverede. Hans Hovedmotiv paa en Bogside er altid Indramningen; der kan indlægges megen Opfindsomhed i dens Inddeling, der kan anvendes forskelligfarvet Skind og Blindtryk, tilføjes Hjørner, Titel med Haandtyper, Navnetræk eller Midterparti; men Rammen er der, enten han saa sammenstiller sine egne eller udenlandske Stempler. Den sidste Bog, Immanuel Petersen selv har forgyldt i Haanden med et Knipplingsmønster paa rødt Chagrin, viser, at han har været en Forgylder af høj Rang. Hvert enkelt Stempel staar fint og sirligt og er trykt frisk væk, direkte paa Skindet, uden Benyttelse af nogen Arbejdstegning. Guldlinien i Kanten er uheldigvis bleven for massiv og jævnlig brudt af Overtryk af Smaastemplerne.

I de følgende Aar arbejdedes der en Del efter gamle franske Mønstre, som dog aldrig kopieredes fuldstændigt, og der anskaffedes dertil flere Sæt Renaissance-Stempler. Saa kom Udstillingen i 1888, hvor Firmaet var smukt repræsenteret med Haand- og Pressetryk og stod udenfor Konkurrence. De svenske Bogbinderes gratiøse Tegninger og overlegne Behandling virkede forbløffende, og i en lille Samling Bogbind fra Pariser-Bogbinderen Marius Michel fandt man den allerfineste Kunst og den højest udviklede tekniske Dygtighed. Bekendtskabet med disse udsøgte Sager virkede stærkt og ansporende paa vore Bogbindere, og Petersen tog straks fat paa at udnytte de her anviste Midler. Han forsøgte Mosaikarbejde, Skindpaalægning med Schattering i Farverne og i Relief uden Guld, og han anvendte nu ofte betydelig friere Kompositioner; enkelte Blomstergrene, frit henkastede paa Bindet, og andre japansk paavirkede Motiver, endog Figurer og naturalistiske Fremstillinger. End ikke den saakaldte nye Stil blev han upaavirket af. De forskelligartede nye Fremgangsmaader indbød dertil, og han vilde følge med i Bevægelsen, gik undertiden i lutter Iver videre, end han vel burde, og lod arbejde efter Tegninger, som godt kunde være forblevne paa Papiret.

For disse senere Arbejders Vedkommende er det ofte vanskeligt at afgøre, hvor megen Del Petersen selv har i Kompositionen, og hvor meget deraf hans vekslende Haandforgyldere have tegnet; men sikkert er det, at Initiativet til Arbejdet altid er udgaaet fra ham og at han har haft det afgørende Ord baade under Tegningens og Arbejdets Tilblivelse. Hans sidste Værk, som han ikke naaede at se fuldført, var den store Udgave af Andersens Eventyr, dekoreret med flyvende Svaner og Tulipaner.

Det er maaske Immanuel Petersens største Fortjeneste, at han som Haandværker holdt Fanen højt og Traditionerne vedlige efter Lavstidens Ophør; men det maa ogsaa nævnes til hans Hæder, at han i samme Overgangsperiode ledede det fabrikmæssige Bogbinderi ind paa nye rationelle Baner. Han var den første, som tog Kraftmaskiner i Brug, og han var Foregangsmand med Anskaffelsen af adskillige nye Hjælpemaskiner. I det hele taget fulgte han godt med paa hvad der fremkom af nyt udefra; han søgte og forsøgte stadig og stillede med største Beredvillighed sin Erfaring og sin omfattende Viden til andres Disposition. I Lavet var han i lang Tid Bisidder, indtil sin Død var han Bestyrelsesmedlem i »Forening for Boghaandværk«, og i mange Aar sad han i Bestyrelsen for Det tekniske Selskabs Skole; men han afslog andre fremtrædende Tillidsposter, som bleve ham tilbudte. Hans noble Forretningsledelse var almindelig skattet baade af Kunder, Kolleger og Arbejdere, og han var en dygtigere Forretningsmand end de fleste Haandværkere. Han har lidt Skuffelser som Forretningsmand og blandt andet følt Tyngden af at arbejde med fremmed Kapital; men i sine senere Aar kunde han tage forholdsvis fattet mod hvad Skæbnen og nymodens Forretningsgang i Bogverdenen førte med sig.

Oktav i mørkbrunt Maroquin med Haandforgyldning, c. 1901.

Naar franske Bogbindere indbyrdes tale om deres Førstemand, Marius Michel, nævnes han altid ved Fornavn. I Omtale forkortedes *vor* afdøde Førstemands Navn som oftest paa samme fortrolige Maade, og næppe helt tilfældigt. Mange — ja der siges de fleste — nulevende Bogbindere her i Byen have arbejdet kortere eller længere Tid hos ham, og ikke faa ere vedblevne at staa i et nært venskabeligt Forhold til ham. De, som ad den Vej have lært ham at kende, vide tilfulde, hvilken dygtig Mester og elskværdig Kollega vi have mistet, og ikke mindst de kunne ogsaa tale med om, hvilket gennemdannet, finttænkende Menneske Immanuel Petersen var.

Anker Kyster.

ET BIDRAG TIL DE MIDDELALDERLIGE PERGAMENTHAANDSKRIFTERS TILBLIVELSES-PROCES

AF AXEL ANTHON BJØRNBO

Fig. 1. I, folio 183 recto.
Blaat D-Initial i 5 × 5 cm. stor purpurfarvet Ramme ved Sankt Hieronymus' Prolog til Daniels Bog. Guldgrund. Figur til højre Kappe sort, Figur til venstre Klædning purpurfarvet, Hovedbedækning hvid med sort Netmønster. Rammen mellem Figurerne, der viser det udspændte Skind, er brungul med sorte Huller, Knivskaftet rødt.

Blandt det store kgl. Biblioteks middelalderlige Pergamenthaandskrifter findes en latinsk Bibel i tre store Foliobind (gl. kgl. Samling, Folio Nr. 4), som paa Grund af dens pragtfulde Udstyr og talrige Illustrationer tør anses for at være en af Bibliotekets største Kostbarheder. I sin Bog om »De illuminerede Haandskrifter i det store kgl. Bibliotek« har fhv. Overbibliotekar CHR. BRUUN gjort dette Haandskrift til Genstand for en ret indgaaende Behandling. Støttet paa en Notits, som findes bag i alle tre Bind, paaviser han, at de ere skrevne i Hamburg af én og samme Skriver ved Navn KAROLUS og blevne til paa Tilskyndelse af Hamburger-Domherren, senere Dekanen BERTOLD, der levede til lidt over Midten af det 13de Aarhundrede. Færdigt forelaa Haandskriftet i Aaret 1255. Da det *hamburgske Kapitel* i Aaret 1783 bortsolgte sit Bibliotek ved offentlig Auktion, købtes hele Bibelhaandskriftet for 61 Mark Courant — en Spotpris for en Kostbarhed, hvis Værdi i Kroner nu maa beregnes i Tusinder.

I Sommeren 1903 undersøgte den bekendte Kunsthistoriker Dr. HASELOFF fra Berlin en stor Mængde af Bibliotekets Miniaturhaandskrifter og tog en Del Fotografier af dem, hvormed jeg var ham behjælpelig. Under dette Arbejde blev vor Opmærksomhed henledt paa, at Hamburgerbibelen foruden mange andre særdeles interessante billedlige Fremstillinger — som HASELOFF sikkert vil give nøjere Meddelelse om — indeholder en Del Miniaturer, der kunne tjene til at illustrere de middelalderlige Pergamenthaandskrifters Tilblivelsesproces. Denne lærerige Billedserie, som vel i særlig Grad tør paaregne Bogvenners Interesse, er det denne Artikels Formaal at sammenstille og forklare.

Allerede BRUUN har i sin Bog (Side 63 og 66) i al Korthed omtalt flere af disse bibliohistoriske Illustrationer; og vi kunne tilføje, at lignende billedlige Fremstillinger, om de end ikke ere synderlig almindelige, dog kunne paavises hist og her i andre saavel ældre som yngre, græske og latinske Haandskrifter; men det, der gør Billederne i Hamburgerbibelen særlig værdifulde, er deres Talrighed og sjældne Fuldstændighed; ordne vi dem paa rette Maade, gengive de os nemlig omtrent alle de vigtigste Led i Pergamenthaandskriftets Tilblivelse; derved komme de til

non amat dnm nrm ihm xpm.
sit anathema maranatha. Gratia
dni nri ihu xpi uobiscum. karitas
mea cum omnibus uobis in xpo
ihu. amen. Argumentum in epistolam ad
Post actam ab corinthios .ii.
eisdem corinthijs peniten
tiam. consolatoriam epistolam
scribit eis apls a troade per tytum.
et collaudans eos hortatur ad
meliora. contristatos quidem eos.
sed emendatos ostendens. Item
Apostolo cedente argumentum.
a corinthijs. cum audisset
eos seductos a pseudo aplis. dis
cordias quoque habere. scripsit eis
priorem epistolam. in qua fortiter
illos redarguit qui dissensiones
inter fratres seminabant. et qui cum
illis societatem habebant. nec non
et illum qui uxorem patris acce
perat. quem precepit expelli a
consortio omnium. tradens illum
sathane ad cruciandum. in qua
etiam tradidit eis mysterium
corporis et sanguinis dni. et quomodo
habent illud sumere. et quomodo
debent uiri et mulieres in ecclesia
stare. De resurrectione quoque in
struit illos. et de multis alijs
rebus. Postquam cognouit eos peni
tentiam egisse de suis erroribus.
illumque a suo consortio exclusisse
se qui incestum patrauerat. uxo
rem patris accipiens. scripsit a
troade hanc epistolam laudatoriam
et consolatoriam. in qua dicit
eos misericordiam inuenisse. et rero

cat illum miserrimum quem antea
tradiderat sathane. consolans
illum ecclesie. hortaturque perficere
eos ad meliora. Epistola ad corinthi
os secunda.

Paulus apls
xpi ihu. per
uoluntatem
dei. et ty
motheus
frater. ecclesie
dei que est corinthi cum scis
omnibus qui sunt in uniuer
sa achaia. gratia uobis et pax
a deo patre nro. et dno ihu
xpo. Benedictus deus et pater
dni nri ihu xpi. pater miseri
cordiarum. et deus totius con
solationis. qui consolatur
nos in omni tribulatione
nra. ut possimus et ipsi con
solari eos. qui in omni pres
sura sunt. per exhortationem
qua exhortamur et ipsi a deo.
quoniam sicut habundant passi
ones xpi in nobis. ita et per
xpm habundat consolatio
nra. Siue autem tribulamur.
pro uestra exhortatione et salute. Siue
consolamur. pro uestra consolatione.
siue exhortamur. pro uestra exhortati
one et salute. que operatur tole
rantiam earundem passionum. quas
et patimur nos. ut spes nra fir
ma sit pro uobis. scientes quoniam sicut
socij passionum estis. sic eritis et
consolationis. Non enim uolumus
ignorare uos fratres de tribulatione

Fig. 3. III, folio 142 verso.
Side af Hamburgerbibelen med udeladt Liniering. Rødlilla P-Initial i broget Ramme (5,6 × 6,5 cm.) ved Sankt Paulus' andet Korinthierbrev. Guldgrund. Figur til venstre rød Under-, blaa Overklædning. Figur til højre blaa Under-, lilla Overklædning. Pergamentunderlag gult.

Fig. 2. I, fol. 195 r.

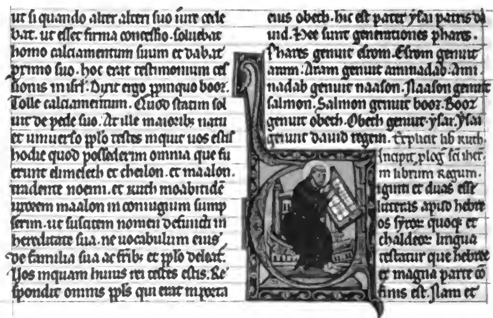
Blaat N Initial i 5,1 × 1,2 cm, stor purpurfarvet Ramme ved Sankt Hieronymus' Prolog til de 12 smaa Profeter. Guldgrund. Figurens Kappe sort, Knivskaft sort, Lineal gulbrun, Pergamentunderlag zinnoberrødt. Paa Gulvet til højre violet Pult med hvid Skala.

at danne et smukt illustrerende Supplement til de skrevne Meddelelser om Middelalderens Bogvæsen, ja paa enkelte Punkter formoder jeg, at Billederne endog yde noget mere end de skrevne Kilder.

Det første Led i Pergamentets Tilvirkning bestod i, at den afflaaede Hud blev lagt i et Kalkbad, hvorved Haarene og de blodige Kødrester bleve løsnede. Dette første Moment af Tilvirkningsprocessen finde vi ikke i vor Illustrationsserie. Aarsagen til denne Mangel maa vel søges dels i Vanskeligheden ved at fremstille denne Del af Tilberedningen, dels i, at den i det 13de Aarhundrede ikke mere tilkom Skriverne eller Klosterbrødrene, men var et borgerligt Erhverv, hvis Udøver i Tyskland kaldtes »Buchfeller« eller »Pergamen[t]arius«. Hvis Klostrene ikke havde deres eget Pergamentværksted, sendte de deres Huder ind til Tilberedning i den nærmeste By, medens Enkeltmand, der havde Brug for Skrivemateriale, gik hen hos en Pergamentmager og købte det.

Disse Forhold forklare det første af de her optagne Billeder, der netop fremstiller en Munk [1]), der er ved at købe Pergament hos en »Buchfeller«, en Pergamentmager, hvis Stand som Lægmand paa Billedet kendetegnes ved Dragten og den kyseagtige Hovedbeklædning. Billedet er iøvrig meget fornøjeligt. Munkens Fingre og Øjne have lige været travlt beskæftigede med at prøve, om Pergamen-

[1]) Denne Munk skal forestille den hellige Hieronymus; thi det er altid ved hans Indledninger og Forord til Bibelens Skrifter, at Munkeskikkelsen forekommer i Initialerne.

ut si quando alter alteri suo iure cede
bat. ut esset firma concessio. solvebat
homo calciamentum suum et dabat
proximo suo. hoc erat testimonium ces
sionis in isrl. Dixit ergo propinquo booz.
Tolle calciamentum. Quod statim sol
vit de pede suo. At ille maioribus natu
et universo p[o]pl[o] testes inquit vos estis
hodie quod possederim omnia que fu
erunt elimelech et chelion. et maalon.
tradente noemi. et ruth moabitidē
uxorem maalon in coniugium sump
serim. ut suscitem nomen defuncti in
hereditate sua. ne vocabulum eius
de familia sua ac fratribus et populo deleatur.
Vos inquam huius rei testes estis. Re
spondit omnis populus qui erat in porta

eius obeth. hic est pater ysai patris da
uid. Hee sunt generationes phares.
Phares genuit esrom. Esrom genuit
aram. Aram genuit aminadab. Ami
nadab genuit naason. Naason genuit
salmon. Salmon genuit booz. Booz
genuit obeth. Obeth genuit ysai. Ysai
genuit david regem. Explicit lib ruth.
Incipit prolog[us] sci iher[onimi]
in librum regum.
...gium et duas esse
litteras apud hebre
os syrorum quoque et
chaldeorum lingua
testatur que hebree
et magna parte co
finis est. Nam et

Fig. 5. II, folio 137 v.

Underste Del af Bladet med Liniering. Lyserødt U-Initial i 7,6 × 6,5 cm, ultramarinblaa Ramme ved Sankt Hieronymus' Prolog til Kongernes Bog. Guldgrund, Figurens Kappe sort, Lineal skidengul, Pergamentunderlag grønt.

tet, som de to Handlende holde imellem sig, er godt eller muligvis af den saakaldet »flydende« Slags, paa hvilket Blækket flød ud, og hvorover der netop i det 13de Aarhundrede hørtes saa mange Klager. Efter denne Prøvelse ere Munkens Fingre nu komne til Ro, og hans Øjne have rettet sig paa Pergamentmageren med det mistænksomt prøvende Blik, hvormed Køberen spørger Sælgeren lige saa meget om Varens Bonitet som om Prisen. Pergamentmageren er lutter Ærbødighed og holder under Armen et sammenrullet Skind rede til at tilbyde Munken, hvis det første Stykke ikke skulde behage eller Munken skulde have Brug for et Stykke til.

Samtidig oplyser Billedet om det andet Led i Pergamentets Tilvirkning. Naar Huden havde henligget nogle Dage — i Reglen tre — i Kalkbadet, blev den taget op og udspændt i en Ramme for at tørres i Solen og dernæst blive skrabet ren og befriet for de i Badet løsnede Haar og Kødrester. Paa Billedet se vi nu just bagved de Handlende en saadan i Ramme udspændt, endnu delvis uafskrabet Hud; og ind imellem Rammen og Huden har Pergamentmageren stukket Skrabekniven. Rammen er brun, d. v. s. den er af Træ, rektangulær og forsynet med en hel Del Huller til at føre Spændetraadene igennem. At man i det 13de Aarhundrede ogsaa har brugt cirkulære Rammer, ser man af, at Conradus de Mure i sit Digt *de natura animalium* simpelthen betegner en saadan Ramme ved »circulus«[1]). Den halvmaanedannede, hakkeagtige Skrabekniv med Haandgreb paa den konkave Side hed »novacula« eller »rasoria«. Den kendes ogsaa fra et Billede af en skrivende Evangelist i et græsk Haandskrift fra det 11te Aarhundrede[2]), blot hører Kniven her til Skriverens eget Udstyr, fordi man dengang endnu tilvirkede sit Pergament i selve Klostrene.

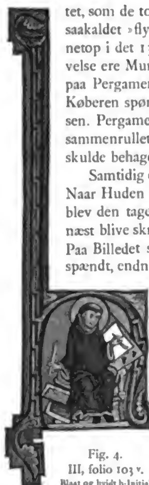

Fig. 4.
III, folio 103 v.
Blaat og hvidt h-Initial i 4,1 × 3,7 cm. stor purpurfarvet Ramme ved Sankt Hieronymus' Prolog til Johannes' Evangelium. Guldgrund. Figurens Kappe sort. Pergamentunderlag grønt. Paa Gulvet en rød og en grøn Bog.

Naar Skriveren eller Munken havde udvalgt og købt sit Pergament, som Billedet viser, i hele Huder, hvor blot de takkede Rande vare skaarne bort, var hans første Arbejde at snitte de store Huder ud i lige store Ark af passende Størrelse. Denne Udskæringsproces — Kvadrering kaldes den hos Conradus de Mure — finde vi en Gengivelse af paa det næste Billede i Rækken — vort Nr. 2. Munken har her bredt hele Pergamentet ud paa sin Skrivepult og er i Færd med at udskære det første Ark deraf. Med den venstre Haand holder han en Lineal — af Træ, som Billedets gule Farve viser — trykket ned mod Pergamentet, og med højre Haand fører han en langskaftet, buet Kniv langs med dens Kant. Denne Knivs Blad er af samme Façon som de Radérknive, vi finde paa de følgende Billeder, med Æg til den ene, Spids til den modsatte Side. Dog er Kniven her tilsyneladende større og Skaftet længere og tyndere end paa de følgende Billeder. Det stærke Tryk, der maa udøves, for at Kniven skal skære godt igennem, og Fingrenes Stilling — Tommelfingeren under, de fire andre samlede over Knivskaftet — er helt godt gengivet.

Den Tilvirkning, Pergamentet havde undergaaet hos Pergamentmageren, var

[1]) Jvfr. Wattenbach: Das Schriftwesen im Mittelalter. 3. Aufl. Leipzig 1896, pag. 209. [2]) Jvfr. Wattenbach, pag. 211.

Fig. 6.
III, folio 165 r.
Broget (blaat, grønt, lyserødt m. m.) P-Initial i 5,6 × 6,3 cm. stor broget Ramme ved Brevet til Titus. Guldgrund. Figurens Underklædning (ses paa Underarmene) rød, Overklædning blaa med Guldsnore paa Overarmen. Silkegevandt i lyslilla vekslende Farvespil. Pergamentunderlag lyseblaat med hvid Skala.

i Reglen ingenlunde fyldestgørende; før det var tjenligt til Beskrivning, maatte det gennemgaa en endog ret grundig Behandling. Først og fremmest maatte det glittes med Pimpsten. Efter hvad vi vide, tilfaldt dette Arbejde i Reglen ikke Skønskriveren selv, men en eller anden Medhjælper, i Klostrene en af de Brødre, der selv skrev daarligt, eller en Lægbroder. Dette stemmer ganske med den Fremstilling af Glitningsprocessen, som ses paa vort tredje Billede. Det Sted i Bibelen, hvor dette Miniatur er anbragt, viser, at det forestiller Apostlen PAULUS just i det Øjeblik, hvor han har adresseret det andet Korinthierbrev. Han sidder med Pennen i den ene, Radérkniven i den anden Haand og det lige adresserede Brev i Skødet. Adressen paa Brevet er, saa vidt jeg kan se: *Ad corin[thos] didicit paulus*. Ved Siden af PAULUS sidder en Discipel, og Korinthierbrevets Indledning viser, at denne Discipel er TIMOTHEUS. Han sidder og glitter et paa et gult Bræt udbredt Pergamentark med Pimpsten, men lytter samtidig interesseret til Apostlens Ord, og er, saa vidt man kan se, helt optagen af en opbyggelig Samtale med denne. Hele Fremstillingen er et nydeligt lille Klosterinteriør, passet ind i den Situation, hvori Maleren har tænkt sig PAULUS og TIMOTHEUS under deres Samliv i de ældste Menigheders Tid.

Efter Glitningen med Pimpsten fulgte en Indgnidning med Kridt, hvis Formaal var at styrke og end yderligere at glatte Pergamentets Overflade. Denne Indkridtning, der jo iøvrig af Koloreringshensyn var ret vanskelig at fremstille, mangler i vor Billedserie. Et andet Led i Tilberedningen, som i visse Tilfælde var nødvendigt, nemlig Sammensyningen eller Sammenklæbningen af Revner og mindre Huller samt Indflækningen af Pergamentlapper i de større, oplyse Billederne i Hamburgerbibelen heller intet om.

Hvad der iøvrig manglede, var kun Fjernelse af Smuds ved Hjælp af en Kniv og Udjævning af enkelte ru Steder med et Jerninstrument, der kaldtes en »plana«. Paa vore Billeder findes ikke noget saadant særligt »Planeringsinstrument«; maaske er her da atter et Hul i Fremstillingsrækken, men maaske har den Kniv, de Skrivende paa de følgende Billeder have i Haanden, foruden til Radering og Fjernelse af Smudspletter, ogsaa været anvendelig til Udglatning af de ru Steder, saa at den har været tilstrækkelig til baade at jævne Vejen for Pennen og rette de Fejl, den begik.

Paa det fjerde Billede se vi Munken, der har sat sig til Rette for at skrive. Et tomt Pergamentark har han lagt foran sig paa Pulten; ved Siden af Stolen har han anbragt to Bøger, han skulde bruge ved Arbejdet; han har rustet sig med Fjerpennen i den ene, Kniven i den anden Haand; og i Pulten er der nedstukket to

Fig. 7.
III, folio 161 r.
Blaat og hvidt P-Initial i 6 × 5,6 cm. stor purpurfarvet Ramme ved Brevet til Timotheus. Guldgrund. Figurens Underklædning purpurfarvet, Overklædning blaa. Pergamentunderlag gult med brune Striber.

Blækhorn — Horn taget i bogstavelig Betydning. Begge disse Blækhorn ere paa Billedet antydede ved to sorte Klatter, Hornets Farve. Meningen med de to Blækhorn var den, at det ene skulde indeholde sort, det andet rødt Blæk. Der er i Hamburgerbibelen endnu 4 Miniaturer, der næsten ganske svare til vort fjerde Billede, og som vi derfor her kunne forbigaa. Om alle disse gælder det, saa længe Talen er om det 13de Aarhundrede, at det Pergament, der ligger paa Skrivepulten, ikke kan siges at være færdigt til Renskrift eller Skønskrift. Dertil fordredes nemlig, at Pergamentet skulde være linieret.

Denne Liniering gik for sig paa følgende Maade. Ude i højre og venstre Rand indprikkedes der smaa Huller, som man ved Hjælp af en Passer sørgede for overalt fik samme Afstand fra hinanden. Ved Hjælp af disse Huller, en Lineal og en Pren eller Blystift afstregedes saa først Retten, derpaa eventuelt Vrangen af Folioarket, altsaa en Dobbeltside ad Gangen. Denne Afliniering foretager Munken paa vort femte Billede. Vi se, at paa hver Side bleve tilhøjre og tilvenstre, foroven og forneden to Linier trukne helt ud til Randen, hvorved der dannedes en bestemt afgrænset Skriftflade. Hvorledes denne blev overholdt, vise Omgivelserne af Billede 5; men som man ser, er i Hamburgerbibelen kun én Linie ført helt ud til Randen, og Skriften staar desuden i to Kolonner.

Paa Billederne 6 og 7 se vi Apostlen Paulus i Færd med paa saadanne afliniere de Ark at skrive Brevene, som Anbringelsen i Bibelen viser, henholdsvis til Titus og Timotheus. Paa 6 er han ligesom Munken paa Billede 4 først ved at skulle til at skrive, paa 7 derimod har han allerede beskrevet den første halve Side. Paa 6 er det opover Pulten ragende Blækhorn særlig tydeligt, og dets Tegning viser, at den hvide indeni med sort udfyldte Cirkel paa Billede 5 maa være et Blækhorn set i fuld Forkortning lige ovenfra. Billede 7 udmærker sig ved, at den Skrivende mangler Kniven i den ene Haand; dette er aabenbart udenfor Reglen; thi paa 3 andre af Hamburgerbiblens Miniaturer, der med uvæsentlige Ændringer svare til 6 og 7, hører Kniven med til Skriverens Udstyr. Kun paa et enkelt Billede, hvor den skrivende Apostel fremstilles liggende, mangler den atter.

Paa Billede 7 findes der i det øverste højre Hjørne af Skrivepulten udenfor Blækhornet en Række sorte Prikker. Skønt saadanne Prikker mangle paa alle de andre Billeder, ere de naturligvis ikke komne der ved en Tilfældighed. Der maa være en Mening med dem; de skulle forestille en eller anden Indretning ved Skrivepulten. De vare mig ganske gaadefulde, til Hr. Biblioteksassistent Carl S. Petersen fremkom med den Gætning, at det jo kunde være en fast Skala, der paa

en eller anden Maade benyttedes ved Pergamentets Afstregning. Af de skrevne Meddelelser om Pergamentets Liniering har jeg ganske vist ingen Oplysninger kunnet fremdrage til Støtte for denne Hypotese, men alligevel forekommer den mig ret plausibel. Det er jo nemlig indlysende, at en saadan fast Skala i høj Grad vilde lette Arbejdet, hvad enten Pergamentet nu blev lagt langs Skalaen, saa at man prikkede Hullerne ind lige ved Randen, eller det blev lagt langs Pultens Rand hen over Skalaen, saa at man prikkede gennem Pergamentet ned i Hullerne. At Forklaringen virkelig er den rigtige, slutter jeg af, at der paa den blaa Pult paa Billede 6 med hvid Farve er malet en Skala med tydelige Delingsstreger og Hjørne for oven til at lægge Arket ind i. En lignende fast paa Pulten malet Skala findes paa endnu to af Hamburgerbibelens Miniaturer, som ikke ere medtagne her.

Fig. 8. III, folio 208r.
Underste Del af blaa og hvid (delvis broget) A-Initial i 3,8 × 4,1 cm. stor rød Ramme ved Apokalypsen. Guldgrund. Figurens Klædning blaa, Hovedbedækning hvid. Pergamentunderlag grønt, hvorpaa er afsat forskellige Farver. Brogede Farver i Rammen (Kassen) forneden til venstre.

Først naar Teksten var skrevet færdig med sort Blæk, bleve Overskrifter, Titler og Kapitelangivelser føjede til med Rødt, saafremt Haandskriftet da hørte til dem, der bleve behandlede efter alle Kunstens Regler. Yderst ude i Randen bleve derfor samtidig med Tekstafskrivningen Titler og Kapitelnumre noterede med sort Blæk. I vor Hamburgerbibel ser man ogsaa Rester af disse Notitser helt uden for Linieringspunkterne; den yderste Del af dem er skaaret væk ved Indbindingen, og egentlig burde de være skrevne saa yderligt, at de vare faldne helt bort.

Var det Meningen, at Haandskriftet skulde udsmykkes med Initialer med billedlige Fremstillinger i, saa blev ved Tekstafskrivningen Plads ladet aaben, og under Siden eller ude i Randen blev det med fin, let udviskelig Blyantskrift angivet, hvad Illustrationerne skulde forestille. I Hamburgerbibelen kan man ogsaa flere Steder spore saadanne næsten helt udviskede og nu som oftest ganske ulæselige Ordrer til Illustratoren.

Denne Omstændighed bringer mig til at tvivle om, hvorvidt Bruun har Ret, naar han antager, at det er Skriveren Karolus, der selv har illustreret Hamburgerbibelen. En Støtte for min Tvivl vilde jeg gerne finde i det ottende af de her optagne Billeder. Det forestiller en Person, der er i Færd med at male et Mandshoved paa et Pergamentark. Dette Billede er det sidste af samtlige Miniaturer i Hamburgerbibelen. Det staar ved Begyndelsen af Apokalypsen, men er ikke Hovedinitialet, idet det er malet i det nederste Ornament af dette, helt nede under Siden. Det forekommer mig derfor naturligt at opfatte det som Illustratorens Signatur, hans Underskrift under sit fuldførte Arbejde, altsaa som et Pendant til den skrevne Subskription, hvormed Skriveren Karolus slutter hvert af de tre Bind[1]). Absolut sikker vilde denne Antagelse være, hvis Billedet forestillede Maleren malende sig selv, men saaledes tør det næppe opfattes. Enhver, der betragter det, vil straks se, at der ingen Lighed er mellem den Malendes Træk og det afmalede Mandshovede; ja, det er endog rimeligt, at Bruun har Ret, naar han opfatter den malende Person som en Kvinde. Kysen, der dækker Hovedet, og Haaret, der stikker frem i

[1]) Jvfr. Bruun, pag. 61.

Fig. 9. I, folio 38 v.

Lyserødt C-Initial i 5,2 × 5,1 cm. stor ultramarinblaa Ramme ved Sankt Hieronymus' Prolog til Jobs Bog. Guldgrund. Figurens Kappe sort, venstre Haand og Underarm i graasort Handske. Pergamentunderlag blaat med hvid Kant og med guldkantet grønt Indlæg paa Midten.

Panden og i Nakken, saavel som den i Halsen firkantet udskaarne Dragt ere ganske vist fuldkommen de samme som hos Pergamentmageren paa Billede 1, der sikkert er et Mandfolk; men Ansigtets bløde Træk, Haandens Form og Brystets Linier gøre det dog ret sandsynligt, at den Malende virkelig er en Kvinde. Ud fra disse Tegn at paastaa, at det maa være en Kvinde, der har illustreret Hamburgerbibelen, vilde dog være vel dristigt, og vi maa derfor indskrænke os til at sige, at Billedet fremstiller Miniaturmaleriet i Almindelighed og derved kommer til at danne den naturlige Afslutning paa vor Billedrække, idet den gengiver det sidste Led i Pergamenthaandskriftets Tilblivelse, dets Illustration. Billedet er iøvrig morsomt; det viser, hvorledes den røde Farve forsigtigt bliver anbragt paa Panden; det viser, hvordan Maleren havde sin velforsynede Farvelade staaende opslaaet paa Gulvet ved Siden af sig, medens de enkelte Farver, der i Øjeblikket vare i Brug, vare anbragte paa selve Pulten.

Som niende og sidste Billede medtage vi den smukke Gengivelse af Munken, der sidder og læser i et fuldt beskrevet Ark eller maaske et helt Hæfte. Hovedet støtter fast og godt paa den venstre behandskede Arm, og den højre Haand med de let udspredte Fingre, der hvile blødt paa Arket og holde det aabent, er et nydelig opfattet og særdeles karakteristisk Kendemærke paa den tænksomme Læser. Det er en smuk Fremstilling af Læsningens Nydelse, af Glæden over det fuldt færdige Produkt, hvis Tilblivelses Faser vi have kunnet forfølge gennem den hele Billedrække, som den flittige gamle Hamburgermaler har givet os i Hænde.

TIL FORENING FOR BOGHAANDVÆRKS MEDLEMMER

VED Forening for Boghaandværks sidste Generalforsamling meddelte Formanden, at der mellem Forening for norsk Bogkunst og vor Forening var truffen Aftale om et Samarbejde angaaende Udgivelsen af Bøger efter nærmere angivne Regler. Denne Sags Sammenhæng er følgende. I Fjor Efteraar modtog vi fra den norske Forening en Opfordring om ved et Foredrag i Kristiania at gøre nærmere Rede for Forening for Boghaandværks Karakter og Virkemaade. Formanden foreslog i den Anledning vor Bestyrelse til Foredraget at knytte et Forslag om Samarbejde mellem de to Foreninger, der ved Mødet i Kristiania kunde blive Genstand for Meningsudveksling, og vor Bestyrelse gik ind paa Tanken. Den 14. November 1903 meddelte vor Formand ved Forening for norsk Bogkunsts Møde i Kristiania de ønskede Oplysninger om vor Virksomhed og sluttede med at stille efterfølgende Forslag til Forhandling:

Uden at Foreningerne opgive deres selvstændige Liv og Ledelse, beslutte Den

norske Forening for Bogkunst og Forening for Boghaandværk at træde i vekselvirkende Forbindelse om Publikationer.

Der udgives — helst hvert Aar — en Bog af mindre Omfang til gratis Omdeling mellem begge Foreningers Medlemmer. Disse Bøger udgives og udføres afvekslende af den norske og den danske Forening, under eget Ansvar, efter eget Valg og efter bedste Skøn.

Paatænker en af Foreningerne Udgivelsen af et større Arbejde, hvis Omkostninger ere for store til dets gratis Omdeling, skal der inden for begge Foreningers Medlemmer samles Subskribenter til den rimeligst mulige Pris. Oplagene maa kun overstige Medlems- eller Subskribentantallet med et ringe Antal Eksemplarer, der da kunne sælges til en betydelig højere Pris.

Udgifterne ved hvert Arbejdes Fremstilling bæres udelukkende af den paagældende Forening, saaledes at al pekuniær Mellemregning undgaas.

Forslaget fandt udelt Tilslutning ved Mødet, og man vedtog at begynde det foreslaaede Samarbejde. Vi haabe og vente, at denne ny Form for Virksomhed vil blive til Gavn og Udvikling for Boghaandværket i begge Lande og til Glæde for begge Foreningers Medlemmer. Vor Forening har da for at faa Arbejdet i Gang begyndt paa en Udgave af St. St. Blicher: En Landsbydegns Dagbog. Der bliver ved Velvilje fra De forenede Papirfabrikers Side lavet et særligt haandgjort Papir til denne Bog, og Sætningen af Bogen er paabegyndt i Fagskolen for Boghaandværk.

Vor Forenings nuværende Aarsskrift Bogvennen, som det stadig har voldet Vanskeligheder at faa frem til rette Tid, vil dog ikke blive opgivet, men vil — naturligvis i stærkt begrænset Form — blive udgivet aarligt sammen med Fagskolens Aarsberetning. Vi tillade os da at lade denne Aargang af Bogvennen gælde for Aarene 1901—03 uden dog at opkræve mere end et Aars Kontingent.

Rimeligvis ville enkelte Forandringer i vor Forenings Love blive nødvendige, men vi antage for givet, at vore Medlemmer ville sætte Pris paa denne ny Ordning, hvorved de lidt efter lidt ville komme i Besiddelse af en Række særlige og forhaabentlig smukke Udgaver af betydelige Arbejder fra de to Landes Litteratur, eller andre Arbejder, der staa i Forhold til Boghaandværksfagene.

REDAKTIONSUDVALGET

E. GIGAS F. HENDRIKSEN G. PHILIPSEN

FORENING · FOR · BOGHAANDVÆRK ·

VIRKSOMHED

Den 11. Januar 1903 var ved Mødet fremlagt et stort Udvalg af skandinaviske Bogarbejder fra 1902, saaledes som det i en Aarrække har været Skik ved Januarmødet.

Den 8. Februar bestod Udstillingen af nyere Bogtrykarbejder fra fremmede Lande. — England var bedst og rigeligst repræsenteret, først og fremmest ved en ny og mønsterværdig Faksimileudgave af Shakespeares Skuespil efter Foliobindet fra 1623. Den er udgaaet fra *Clarendon Press* i Oxford. Fra samme By og Trykkeri forelaa nogle meget smukke, kritiske Udgaver af græske Klassikere. Hertil sluttede sig en Række til Dels store, illustrerede Værker over gammelt og nyt Kunsthaandværk; *Ancient Coffers and Cupboards, Bookbindings of to Morrow, Our Homes and how to beautify them etc.* Af den bekendte engelske Maler og Illustrator Walter Crane var fremlagt en ny farvetrykt Billedbog: *A Masque of Days*, flot og virkningsfuld, om end ikke fuldt paa Højde med hans bedste Arbejder. Hele Cranes Virksomhed var gjort til Genstand for en Undersøgelse i en med et Udvalg af hans mangfoldige Arbejder rigt illustreret Bog af P. G. Konody. Forfatteren har næppe tilfredsstillet W. Crane, thi han er bleven tvungen til foran sit Forord at medtage en trykt Seddel, hvorpaa Crane tager bestemt Afstand fra Bogens Ordning og de Meninger og Opfattelser, der udtales i den. Af en anden bekendt engelsk Illustrator, Anning Bell, saas et Bind Shelley og en lille smuk Bog: Odes af John Keats. I en Udstyrelse, der slutter sig til den af William Morris skabte Bogkarakter, har Maleren Burne-Jones' Enke udgivet 25 af hans efterladte bibelske Tegninger, der oprindelig vare bestemte for en Kelmscott Bog, der blev opgivet ved Morris' Død. De ere til Dels gjorte færdige af en af Kunstnerens Elever, men have ikke desto mindre stor Interesse. To af Morris' Venner og Medarbejdere have begyndt at trykke Bøger paa Haandpresse ligesom han. De kalde deres Trykkeri *The Doves Press*, og deres Bøger, hvoraf en var udstillet, søges allerede stærkt af Bogelskere. Fra et andet Privattrykkeri, *Essex House Press*, fandtes en lille Bog trykt paa Pergament med haandmalede Initialer; det var Robert Burns' Digt »Tam O'Shanter«. — Fra Amerika forelaa et Par Bøger fra et lignende privat Trykkeri kaldet *Roycroft Shop* i Nærheden af New York. De havde fikse, bløde Læderbind, men bar som typografisk Arbejde ikke Vand mod William Morris' Kelmscott Bøger. Endvidere en i *Riverside Press* ved Boston udmærket trykt Katalog over en berømt Samling japansk Keramik, samt et nyt Bind af New Yorker Bogtrykkeren Th. de Vinnes

solide Bøger over Bogtrykkets Teknik: *A Treatise on Title Pages.* — Fra Japan saas den officielle Beretning om Landets Deltagelse i Pariserudstillingen. — De Bøger, der fandtes fra Tyskland og Frankrig, viste i enkelte Arbejder det første Lands alt for moderne Bestræbelser, hvori de kun meget undtagelsesvis ere sig selv. En tysk Kunstner Marcus Behmer har til en Udgave af Oscar Wildes »Salome« ganske skamløst kopieret den afdøde Englænder Beardsleys Karakter i Tegning og Komposition. I et Værk over tysk moderne Bogkunst, hvori ogsaa udenlandske Arbejder omtales, faar Danmark Ros for sine Arbejder. En ny godt gjort Skriftprøvebog udstilledes fra Genzsch & Heyses bekendte Skriftstøberi. Frankrig er saa temmelig frit for hele den saakaldte moderne Bevægelse og holder sig mere til sine gamle Traditioner. Andet Bind af det fra *Imprimerie Nationale* udgaaede monumentale Værk: *Histoire de l'Imprimerie en France* af A. Claudin var fremlagt. Det er pragtfuldt trykt og udstyret med udmærkede Afbildninger. — Fra Krakau viste et smukt arkitektonisk Værk, at man ogsaa der kan gøre godt Bogarbejde, medens to Bind dramatiske Arbejder af L. Rydel, trykte i samme By, vare alt for broget dekorerede med Motiver fra polske Bondebroderier i meget stærke Farver. Et udmærket udført Værk trykt i Prag, der i Faksimile gengav Miniaturer og dekorerede Tekstsider af en gammel Evangeliebog, var fuldkomment saa godt som det bedste, der fremstilles i Hovedlandene af slige Arbejder. — Et Par Arbejder af den svenske Museumsmand og Samler F. R. Martin bør nævnes. De forelaa begge paa Tysk; det ene omhandlede »Kupferarbeiten aus dem Orient«, det andet »Die persischen Prachtstoffe im Schloss Rosenborg in Kopenhagen«. At dette Værk udgives paa Tysk af en svensk Forfatter, ser lidt fattigt ud for os Danske.

Den 5. April udstilledes nyere Bogbinderarbejder fra D. L. Cléments Efterf. (Imm. Petersen), J. L. Flyge og Anker Kyster. De for Forening for Boghaandværk udførte vare efter Tegninger af Hans Tegner, P. V. Jensen-Klint og Bindesbøll. Det var nye Bind, der vare hjemkomne fra Udstillinger i Krefeld og Breslau. En Del Bind efter egne Tegninger af Flyge og Kyster vare ligeledes fremlagte. Ved Mødet saas endvidere en Række Arbejder fra Fagskolen for Boghaandværk, hvorimellem et smukt Bogbind i fuldt Maroquin med rig Dekoration i Haandforgyldning. Det var første Bind af Slægten Ahlefeldts Historie. Fra alle Skolens Afdelinger var der fremlagt Prøver paa Elevernes Tegneøvelser samt for Sætter- og Trykkerafdelingen Elevarbejder og Svendeprøver. Endelig de ved Skolens første Sommerkursus for Provins-Typografer udførte Øvelsesarbejder.

Den 4. Oktober var der samlet et stort og rigt Udvalg af Arbejder fra afdøde Imm. Petersens Værksted. Der var Arbejder lige fra hans tidligste Aar som Mester og op til de sidste Aar af hans Virksomhed. I nærværende Hæfte af *Bogvennen* gøres der nærmere Rede for hans Virksomhed i en illustreret Artikel.

Den 6. December udstilledes atter en Samling Elevarbejder fra Fagskolens forskellige Afdelinger samt fra andet Sommerkursus for Provins-Typografer.

Samme Dag Kl. 2 afholdtes Generalforsamling, der ledede af Hr. Bogtrykker Lydiche. Formanden omtalte det følelige Tab, Foreningen har lidt ved Bogbindermester Imm. Petersens Død. Han var Bestyrelsesmedlem lige fra Foreningens Stiftelse og viste fra første Færd det Arbejde, Forening for Boghaandværk ønskede

at fremme, sin varmeste Interesse. Han deltog med Iver og Lyst i Løsningen af de Opgaver paa det helt gennemførte Bogbinderis Omraade, som Foreningen i Aarenes Løb satte sig og sine Medarbejdere. Enhver, der har kendt Imm. Petersen, ved, hvilken elskværdig og udmærket dygtig Mand han var. Foreningen lagde en Krans paa hans Kiste.

Derefter aflagdes Beretning om Virksomheden. Efter Opfordring har Foreningen i 1902 udstillet Bogbind i Kaiser Wilhelm Museet i Krefeld samt i Kunstindustrimuseet i Breslau. Til begge Museer var der solgt Prøver af danske Bogbind i fuldt Skind. I 1903 sendtes ligeledes efter Opfordring en større Udstilling af Fagskolens Elevarbejder til Krefelder Museet og senere til Buchgewerbemuseet i Leipzig samt Industrimuseet i Haarlem. Formanden meddelte endvidere den i November med Forening for norsk Bogkunst trufne Aftale om Samarbejde i Udgivelsen af særligt trykte Bøger, for hvilken Aftale der i nærværende Hæfte af *Bogvennen* gives nærmere Oplysninger.

Det reviderede Regnskab, der gik fra $^{1}/_{4}$ 1902 til $^{30}/_{10}$ 1903, fremlagdes og udviste:

INDTÆGT	Kr. Øre	UDGIFT	Kr. Øre
Kassebeholdning fra forrige Regnskab	509.27	Udstillingsudgifter	63.86
Medlemsbidrag fra Principaler og andre	688.00	Bogvennen 1900	1385.59
do. fra Fagarbejdere	358.50	Indkøb og Indbinding	862.64
Statsbidrag for et Aar	500.00	Opkrævning	60.45
Salg af Forlagsskrifter	69.30	Kassebeholdning	99.47
Salg af indbundne Bøger	333.00		
Renter i Sparekasse	13.94		
	2472.01		2472.01

Regnskabet godkendtes, og derefter skredes til Valg af Bestyrelse. I Stedet for afd. Imm. Petersen valgtes Hr. Bogbindermester Anker Kyster. I øvrigt genvalgtes den afgaaende Bestyrelse.

INDHOLD

Med denne Aargang følge to Aarsberetninger for Fagskolen for Boghaandværk, for 1902 og 1903

REDAKTIONSUDVALG

E. GIGAS F. HENDRIKSEN G. PHILIPSEN

Trykningen afsluttet Maj 1904.

FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRK
I KJØBENHAVN

BERETNING OM TIENDE SKOLEAAR
(1902)

Trods de daarlige Udsigter for Paabegyndelsen af et Sommerkursus for Provins-Typografer, hvormed vor Beretning ifjor sluttede, blev det dog muligt at gjøre det første Forsøg i Juli—August Maaned 1902. Dansk Provins-Bogtrykkerforening modtog nemlig fra Indenrigsministeriet et Tilskud paa 300 Kroner for at støtte dette Forsøg, og Beløbet deltes i tre Stipendier, der tilfaldt tre unge Sættere, to fra Aarhus og en fra Rudkjøbing. Naar det var muligt for os at gjøre Alvor af Sagen, skyldes det især, at Skolen ifjor for første Gang modtog et Tilskud fra Julius Skrikes Stiftelse, der særlig var ydet for at optage et Sommerkursus i Skolens Plan. Skolen havde Fornøjelse af dette første Hold Elever fra Provinserne, der alle vare flinke unge Mænd med Interesse for deres Gjerning. Den Række Arbejder, de hver fik udført, foreligger i Aftryk, og har i Provinserne vakt megen Tilfredshed. Vi antager, hvis Støtte fremdeles kan findes, at kunne fortsætte og udvide denne Sommerundervisning i 1903.

Ved Nytaar 1903 fratraadte Arkitekt P. V. Jensen-Klint som Inspektør og Tegnelærer. Som Inspektør afløstes han af Skolens mangeaarige Lærer i Bogbinderklassen: D. L. Clément, medens Tegneundervisningen er overtaget af Kunstmaler Alf. Larsen.

Efter indtrængende Opfordring fra Direktøren for Kaiser Wilhelm-Museet i Krefeld blev i December afsendt en Samling Elevarbejder til Udstilling i nævnte Museum. — Man har der dannet en Forening og en Skole for Boghaandværk efter det danske Forbillede og ønskede meget at se, hvorledes vi anlagde vor Undervisning.

Mod Slutningen af Aaret toges endelig Bestemmelse om Anskaffelsen af en ny og større Hurtigpresse ved Siden af den lille, der erhvervedes ved Skolens Oprettelse. Efter Forhandlinger med flere Firmaer besluttede Bestyrelsen at modtage et særdeles læmpeligt Tilbud ved Hr. Adolph Wulff, om at levere en Presse fra König & Bauer. Denne nye Maskine, der vil blive forsynet med elektrisk Motor, vil meget fremme det praktiske Elevarbejde i Trykkerklassen. Som det vil fremgaa af efterfølgende Redegjørelse fra Repræsentantmødet, har Skolen atter her faaet en kraftig hjælpende Haand fra det under Kunstindustrimuseet sorterende teknologiske Legat, hvis Stifter og Formand er Guldvarefabrikant B. Hertz.

Det samlede Elevantal har været 115, hvoraf de forskjellige Fag talte:

Sættere	13 Svende	34 Lærlinge.
Trykkere	5 —	18 —
Bogbindere	7 —	38 —

En Typograf har haft Friplads for det Eickhoffske Legat, medens fire andre Elever har haft to hele og to halve Fripladser. Blandt Aarets Elever fandtes en Islænder og en kvindelig Bogbinder.

Svendeprøver er aflagt af 7 Bogbindere og 5 Trykkere. En af Trykkerne, Chr. Olsen, indstilledes til Haandværkerforeningens Sølvmedalje og modtog senere af Industriforeningen den Dahlhoffske Præmie.

Svendestykke i fuldt Skind.

Udført af *Sophus Thomsen*

Lørdag den 7de Februar afholdtes det aarlige Repræsentantmøde, hvor samtlige Foreninger var mødte ved Delegerede. *Formanden* gjorde Meddelelse angaaende det foranstaaende omtalte Inspektørskifte, og gennemgik derefter Regnskabet. — Han gav en Beretning om det i Maanederne Juli August 1902 afholdte Heldagskursus for tre Provinstypografer, der havde Understøttelse fra Indenrigsministeriet. De tre Elevers samlede Prøver var fremlagte. Ventelig vil et lignende Sommerkursus blive afholdt i 1903.

Oldermanden for Bogbinderlavet mente, at Bogbinderne i Provinserne gerne vilde nyde godt af Skolens Undervisning, hvis der kunde indrettes et lignende Sommerkursus for Bogbinderelever. Det overdroges ham at forhandle nærmere med Bestyrelsen for Provins-Bogbinder-Foreningen.

Formanden gjorde endvidere nærmere Rede for Forhandlingerne om Anskaffelsen af en Hurtigpresse, samt udtalte Skolens Tak for den betydelige Hjælp, der ydedes til dens Anskaffelse ved Guldvarefabrikant B. Hertz's Legat, der havde bevilget et Tilskud paa 2000 Kr. Derved vil Skolen ikke alene komme over de kontante Udgifter til Told, Fragt, Montage og Motorens Anskaffelse, men endda faa det Afdrag, der aarligt i 10 Aar skal præsteres, bragt en Del nedad.

Bogrygge udført i Bogbinderklassen.

Elevarbejder fra Bogbinderafdelingen.

FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRKS REGNSKAB FOR 1902

INDTÆGT:	Kroner	Øre
Kassebeholdning fra 1901	86	41
Statstilskud	3000	00
Bidrag fra Julius Skrikes Stiftelse	300	00
Bidrag fra »Det Reiersenske Fond«	300	00
Bidrag fra »Præmieselskabet for den mosaiske Ungdoms Anbringelse til Kunstner eller Haandværker«	500	00
Bidrag fra faglige Organisationer, fra Mestre i Fagene og andre Interesserede	1258	00
Renter: Sparekassebog Kr. 10.28, Eickhoffs Legat Kr. 20.00	30	28
Skolepenge	1408	00
Andre Indtægter	48	79
Ialt Kr.	6931	48

UDGIFT:	Kroner	Øre
Inventar	498	67
Vedligeholdelse	213	70
Undervisningsmateriel	513	15
Porto, Kontorudgifter m. m.	160	38
Belysning, Gas, Rengøring	923	04
Lønninger	4247	51
Tryksager og andre Udgifter	57	29
Kassebeholdning overført til 1903	317	74
Ialt Kr.	6931	48

Ovenstaaende Regnskab er af os revideret og fundet overensstemmende med de os forelagte Regnskabsbøger med dertil hørende Bilag.

København, den 15. Januar 1903.

AUG. BANG O. C. OLSEN

BALANCE

ACTIVA		Kroner	Øre
Inventar:			
Overført fra 1901	Kr. 11266,81		
Afskrivning 10 %	- 1126,68		
Ialt	Kr. 10140,13		
Nyanskaffelser	- 600,00		
		10740	13
Kassebeholdning		317	74
		11057	87

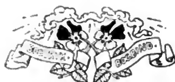
PASSIVA	Kroner	Øre
Skylder til forskellige Leverandører	1200	00
Saldo	9857	87
	11057	87

BIDRAGYDERE TIL SKOLEN

AARLIGE BIDRAG

Angelo, Red., Viborg Stiftstidende	5 Kr.
Backhausen, Bdr., Bogtrykkere, Aarhus	5 -
Bang, Aug., Boghandler, København	10 -
Bogbinderlauget, København	25 -
Bogbindersvendenes Fagforening af 1873 Bidrag for 1901 og 02	50 -
Bojesen, Ernst, Boghandler, København	25 -
Bro, J. P. C., Redaktør, Langelands Avis, Rudkjøbing	5 -
Brünnich, J., Bogbinder, København	5 -
Carlsen, V., Bogtrykker, København	5 -
Christensen, Jac., Redaktør, Fredericia	5 -
Cohen, Nic., Bogtrykker, København	20 -
Dessauer, I. I. & Co., Protokolfabrik, Kbhvn.	5 -
Dreyer, F., Justitsr., kgl. Hofbogtr., Kbhvn.	50 -
Ehlert, Otto, Bogbinder, København	5 -
Eickhoff, J. G. A., Maskinfabrikt., Kbhvn.	25 -
Elmenhoff, I. M. & Søn, Randers Amts Avis	10 -
Ernst, Chr., Bogbinder, København	5 -
Flyge, J. L., Bogbinder, København	5 -
Forening, Dansk Provins Bogtrkr. Aarhus	50 -
Forening, Ny typografisk	50 -
Gad, G. E. C., Universitetsbogh., Kbhvn.	25 -
Graversen, Th. S., Bogbinder, Nykj. M.	2 -
Græbe, Bogtrykker, København	20 -
Haarsløv, Bogbinder, Hobro	5 -
Haastrup & Co, C. F., Bogbinder, Kbhvn.	5 -
Hagerup, H., Boghandler, København	10 -
Hamann, Th., cand. polyt., Ingeniør, Kbhvn.	5 -
Hansen, Edv., Bogbinder, Horsens	3 -
Hansen, P., Bogtrykker, Aalborg	3 -
Hegel, J., Boghandler, København	25 -
Hendriksen, F., Xylograf, København	25 -
Henningsen, A. W., Bogtrykker, København	4 -
Hertz, Povl, Redaktør, Vejle	5 -
Hohlenberg, Carl, Redaktør, Kbhvn	5 -
Holst, C. P., Bogbinder, København	5 -
Jensen, P. K., Bogbinder, Viborg	2 -
Jensen, Thora, Frk., Heliograv., Kbhvn	4 -
Johansen, Kr., Bogtrykker, Silkeborg	4 -
Juul, Peter, Bogbinder, Viborg	3 -
Jørgensen, A., Redaktør, Horsens Folkeblad	5 -
Jørgensen, Konrad, Redaktør, Kolding	10 -
Knudtzon, F. G., Bogtr., Kbhvn.	25 -
Kristensen, Niels, Bogbinder, Frederikshavn	3 Kr
Lehmann & Stage, Boghandlere, Kbhvn.	10 -
Lindgreen, G., Bogbinder, København	5 -
Madsen, L., Bogtrykker, København	5 -
Meyer, H., Bogtrykker	10 -
Møller, S. L., Bogtrykker, København	10 -
Nielsen, A., Morsø Avis, Nykøbing p. M.	2 -
Nielsen, B., Bogtrykker, København	5 -
Nielsen, Chr., Bogtrykker, Randers	3 -
Nielsen, N. P., Bogbinder København	5 -
Nielsen, Th., Bogtrykker, København	4 -
Nielsen & Lydiche, Bogtrykkere, Kbhvn.	50 -
Nyrop, C., Professor, København	20 -
Olsen, Joh., Bogbinder, København	5 -
Olsen, O. C., & Co., Bogtrykkere, Kbhvn	30 -
Olsen, P. O., Bogbinder, København	5 -
Optler, F., Redaktør, Køge Avis	5 -
Pedersen, W., Bogbinder, København	4 -
Petersen, Egm. H., Bogtrykker, København	10 -
Petersen, Imm., Bogbinder, København	25 -
Petersen, Victor, Bogtrykker, København	25 -
Philipsen, G., Folketingsmand, Kbhvn.	50 -
Pio, V., Boghandel, København	10 -
Politiken, Udgiverne af, København	25 -
Qvist, J. D. & Co., Bogtrykkere, København	10 -
Rasmussen & Olsen, Bogtr., København	10 -
Reitzel, C. A., Boghandler, København	20 -
Rosenberg, A., Bogtrykker, København	4 -
Rye, C. J., Randers Dagblad	5 -
Salmonsen, J., Boghandler, København	10 -
Schmitz, Fr. A., Bogbinder, København	5 -
Schubothes Forlag, København	25 -
Schultz, Hostrup, Fru Marie, København	100 -
Simonsen, Ludv., Overretssagfører, Kbhvn.	10 -
Svarre, V., Red., Østsjæll. Folkeblad, Køge	5 -
Sørensen, H., Redaktør, Silkeborg Avis	10 -
Thiele, A., Bogtrykker, København	100 -
Thomsen, Carl, Bogbinder, København	4 -
Triers Bogtr., G. L. Lind & Numa Frænkel, København	10 -
Truelsen, M., Bogtrykker, København	10 -
Wedege, S., Bogtr., København,	25 -
Willerslev, A., Boghandler, Køge	2 -
Wissing, Bogbinder, København	2 -

Kjøbenhavn. — Trykt i Fagskolen for Boghaandværk.

FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRK

I KJØBENHAVN

BERETNING OM ELVTE SKOLEAAR

(1903)

SKOLENS Elevudstilling, der i December 1902 efter Opfordring sendtes til Krefelder Museet, gik efter Anmodning derpaa til Buchgewerbe-Museet i Leipzig og til Museet ved Haarlem, i hvilken sidste By der tænkes oprettet en Skole for Boghaandværk. Vi har atter i Aar haft Besøg af en Udsending fra Stockholms Bogtrykkerforening, der ønskede at se nærmere paa vort Arbejde for at lægge en lignende Skole som vor tilrette i Stockholm. Ogsaa Formanden for Kristiania Bogtrykkerforening har i samme Ærinde gæstet Skolen. Endvidere har vi haft Besøg af Direktøren for Kunstgewerbe-Skolen i Elberfeld, der ogsaa ønskede at gjøre sig bekjendt med vor Arbejdsplan, før man der indrettede en Afdeling for Boghaandværk. To Serier af Skolens Elevarbejder fra Sætter- og Trykkerklassen have ved Dansk Typografforbund været omsendt til Lokalforeningerne i 44 danske Provinsbyer.

Vort Materiel er i Aarets Løb væsentligt forøget, idet den ifjor omtalte ny Hurtigpresse er opstillet. De øjeblikkelige Udgifter ved dens Anskaffelse dækkedes ved det store Tilskud paa 2000 Kr., som Skolen modtog fra Guldvarefabrikant Bernh. Hertz' teknologiske Legat. For denne overordentlig rundhaandede Hjælp skylder Fagskolen Hr. Bernh. Hertz stor Tak. Iøvrigt modtager Skolen stadig en væsentlig Støtte ved Anskaffelsen af Skriftmateriel, idet Skriftstøberfirmaet Genzsch & Heyse i Hamburg giver os en extraordinær stor Rabat paa alle Anskaffelser.

Imidlertid slutte vi i Aar for første Gang vort Regnskab med et Underskud, stort Kr. 226, tiltrods for at vi paa Regnskabet for 1903 have flere store Bidrag, der er indgaaede for 2 Aar paa en Gang. Forhaabentlig vil nye Indtægter i 1904 bringe os over disse Vanskeligheder.

Vort Elevantal har været omtrent som sædvanligt:

Sættere	7 Svende	37 Lærlinge.
Trykkere	1 —	18 —
Bogbindere	8 —	35 —

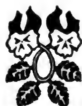
En Islænder og en kvindelig Elev har deltaget i Bogbinderafdelingen. I samme Afdeling har en yngre Bogbindermester fra Trondhjem deltaget under et Studieophold i Kjøbenhavn. EnÉriplads har været uddelt for det Eickhoffske Legat. Skolens andet

Sommerkursus for Provinstypografer var besøgt af en kvindelig og sex mandlige Sættere, to af disse havde Friplads. Ogsaa dette Hold, der var dobbelt saa stort som det første Aars Hold, viste levende Interesse for Arbejdet. Otte Sættere, to Trykkere og fem Bogbindere have aflagt Svendeprøver. En Sætter, Wilh. Lindberg, og to Bogbindere, Chr. Nielsen og H. Brunnich erholdt Haandværkerforeningens Sølvmedalje. Af disse faar Wilh. Lindberg og Chr. Nielsen efter Indstilling fra Skolen den Dahlhoffske Præmie fra Industriforeningen.

Kunstindustrimuseets Sølvbryllups-Adresse til Hertugen og Hertuginden af Cumberland. Tegnet af Prof. Hans Tegner og udført i Maroquin med Haandforgyldning af Elev Bogbindersvend Chr. Nielsen.

Lørdag den 30. Januar afholdtes Repræsentantskabsmøde paa Skolen. — Provinsbogtrykkerforeningen havde meddelt, at man denne Gang ikke sendte nogen Delegeret. En Delegeret for Foreningen af Bladudgivere i Provinserne var første Gang mødt og hilstes velkommen af Formanden. Derefter mindedes det Tab Skolen har lidt ved Bogbindermester Imm. Petersens Død. Regnskabet fremlagdes og Opmærksomheden henledededes paa den vanskelige økonomiske Stilling og det første Gang forekommende Underskud paa Aarsregnskabet; en Oversigt gaves over Virksomheden. Fra Centralforeningen for Bogbindermestrene i Provinserne forelaa Forespørgsel om Oprettelsen af et Sommerkursus. Oldermanden for Bogbinderlavet støttede Planen, og man enedes om at gøre Forsøget, hvis det forventede Statstilskud til Stipendier for Eleverne opnaaedes. Formanden for Dansk Typografforbunds Provinsafdeling meddelte, at de blandt 44 Provins-Afdelinger omsendte Elevarbejder var blevne gennemsete med stor Interesse og anbefalede ved Lejlighed at foretage en lignende Sending. Formanden lovede at imødekomme slige Ønsker, ogsaa saa vidt gørligt for Bogbinderafdelingens Vedkommende.

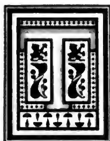
FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRK

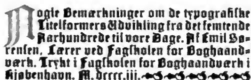
Elevarbejder udførte i 1903

TI FORSØG PAA EN ENSLYDENDE TITELS ORDNING

EFTER DE TYPOGRAFISKE TITELFORMERS UDVIKLING

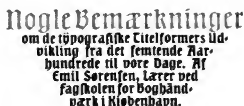

ITELSATS, saaledes som vor Tid forstaar denne, var fuldstændig ukendt i den ældste Typografi. Trykte Bøger begyndte ligesom haandskrevne med en kort Angivelse af Indholdet, og disse Linier afveg kun fra den egenlige Tekst ved at være trykte med Rødt. De til enhver Bog hørende Oplysninger om Forlægger, Udgivelsessted o. s. v., som i vore Dage indtager en Del af Titelsiden, samledes den Gang i en Slutningsbemærkning umiddelbart under Teksten paa sidste Side. Slutningsskriften ordnedes ofte som en Triangel i gradvis aftagende Liniebredder, og i denne Satsordning finde vi den første Antydning til den senere Bogtitels Vaseform. I Slutningen af det femtende Aarhundrede begynder man at indføre særlige Titelblade i Bøgerne. Den typografiske Opstilling i den ældste Periodes Titler umuliggjorde den lette Overskuelighed, som i vore Dage anses for en ubetinget Nødvendighed i en Titelsats. Betoningen af det væsentlige ved Stikord, der ved deres Størrelse og Stilling straks forklarer Læseren Bogens Indhold, findes vel undertiden, men synes mere at bero paa tilfældige Omstændigheder end at være tilstræbt. Titelsidens dekorative Virkning var Hovedsagen. Det første Tilløb til selvstændige Titelblade var, at Rubriken over første Tekstside tryktes paa et særligt Blad som en Strimmel, medens de nærmere

Nogle Bemærkninger om de typografiske Titelformers Udvikling fra det femtende Aarhundrede til vore Dage. Af Emil Sørensen, Lærer ved Fagskolen for Boghaandværk. Trykt i Fagskolen for Boghaandværk i Kjøbenhavn. M. dcccc.iij.

Titelordning i Karakter fra Slutningen af det 15de Aarhundrede.

Nogle Bemærkninger
om de typografiske Titelformers Udvikling fra det femtende Aarhundrede til vore Dage. Af Emil Sørensen, Lærer ved Fagskolen for Boghåndværk i Kjøbenhavn.

Trykt i Fagskolen for Boghaandværk.

•1903•

Titelordning i Karakter fra Begyndelsen af det 16de Aarhundrede.

Nogle Bemærkninger om de
Typografiske
Titelformers
Udvikling
fra det femtende Aarhundrede til vore Dage.
Af Emil Sørensen, Lærer ved Fagskolen
for Boghaandværk i Kjøbenhavn.

Kjøbenhavn. M.d.cccc.iij.
Trykt i Fagskolen for Boghaandværk

Titelordning i det 16de Aarhundredes Karakter.

Nogle Bemærknin
ger om de typografiske Titelformers
Udvikling fra det 15de Aarhundrede
til vore Dage. Kortfattet fremstillet af
Emil Sørensen,
Lærer ved Fagskolen
for Boghaandværk
i Kjøbenhavn.

KJØBENHAVN. CIↃ IↃ C C C C III.
Trykt i Fagskolen for Boghaandværk.

Titelordning i det 16de Aarhundredes Karakter.

Oplysninger vedblivende maatte søges i Slutningsskriften. Senere begyndte man hyppigt Titelen med et Initial og hjalp sig derefter enten med Tekstskriften alene ved at sætte Teksten i afvekslende brede og smalle Liniegrupper eller i stærkt sammentrængte Linier, der ofte omsluttedes af Ornamentlister, eller man satte den første Linie, som tit kun bestod af en Stavelse af et uvigtigt Ord, med den største Tekstskrift, der havdes, og Resten som glat Sats med den i Værket benyttede Skrift. Titlerne formedes også som Slutningsskriften i af- eller tiltagende Liniebredder. Billeder, Randforsiringer og Bomærker spillede en stor Rolle i hine Tiders Ti-

NOGLE
BEMÆRKNINGER
OM
DE TYPOGRAFISKE
TITELFORMERS
UDVIKLING FRA DET FEMTENDE
AARHUNDREDE TIL VORE DAGE.

Af EMIL SØRENSEN,
Lærer ved Fagskolen for Boghaandværk
i Kjøbenhavn.

KJØBENHAVN.
Trykt i Fagskolen for Boghaandværk, der er beliggende i
Kunstindustrimuseet, lige overfor det nye Raadhus.
cIↃIↃcccciii.

Titelordning i det 17de Aarhundredes Karakter.

Nogle Bemærkninger
Om de
TYPOGRAFISKE
Titelformers
Udvikling fra det
femtende Aarhundrede
til vore Dage.

Af EMIL SØRENSEN,
Lærer ved Fagskolen for Boghaandværk i Kjøbenhavn.

KJØBENHAVN,
Trykt i Fagskolen for Boghaandværk,
Anno 1903.

Titelordning i det 17de Aarhundredes Karakter.

Nogle Bemærkninger
om
de typografiske
Titelformers Udvikling
fra det femtende Aarhundrede
til vore Dage.

Af

EMIL SØRENSEN,
Lærer ved Fagskolen for Boghaandværk
i Kjøbenhavn.

Kjøbenhavn.
Trykt i Fagskolen for Boghaandværk.
1903.

Titelordning i det 18de Aarhundredes Karakter.

NOGLE BEMÆRKNINGER
OM DE TYPOGRAFISKE
TITELFORMERS UDVIKLING
FRA DET XV. AARHUNDREDE
TIL VORE DAGE

AF

EMIL SØRENSEN,
LÆRER VED FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRK
I KJØBENHAVN.

KJØBENHAVN.
TRYKT I FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRK.
MDCCCCIII.

Titelordning i Karakter omkring Aar 1800.

telsats, enten som Udfyldning, naar Teksten var for knap, eller som blot og bar Dekoration. Ved Hjælp af en Mængde særlige Abbreviationstegn, der forlængst ere afskaffede, kunde Sætteren altid med Lethed naa den ønskede Titelform, uden at Mellemrummene forandredes. I det syttende Aarhundrede gennemføres Titelliniernes Midtstilling i Formatbredden; oftere end hidtil anvendes gruppevis Inddeling, og Liniernes Størrelse indrettes af og til øjensynlig overensstemmende med vor Tids Opfattelse af Tekstens større eller mindre Betydning. Teksten behandledes oprindelig meget frit; Ordene deltes uden Hensyn til, om det var sprogligt for-

NOGLE BEMÆRKNINGER
OM
DE TYPOGRAFISKE TITELFORMERS
UDVIKLING
FRA
DET FEMTENDE AARHUNDREDE
TIL VORE DAGE

AF

EMIL SØRENSEN
LÆRER VED FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRK
I KJØBENHAVN

KJØBENHAVN
TRYKT I FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRK
1903

Titelordning i Karakter fra sidste Halvdel af det 19de Aarhundrede.

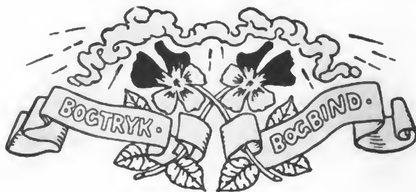
NOGLE BEMÆRKNINGER
OM DE TYPOGRAFISKE
TITELFORMERS
UDVIKLING FRA DET
FEMTENDE AARHUN
DREDE TIL VORE DAGE
AF EMIL SØRENSEN
LÆRER VED FAGSKOLEN FOR
BOGHAANDVÆRK I KJØBENHAVN

KJØBENHAVN • TRYKT I FAGSKOLEN
FOR BOGHAANDVÆRK • MDCCCCIII

Titelordning i engelsk-amerikansk Karakter omkring Aar 1900.

svarligt eller ej. Bindetegn i brudte Ord brugtes eller udelodes efter Forgodtbefindende, og ret ofte ser man Begyndelsen af et Ord sat med store og smaa Bogstaver i én Linie, Slutningen i den følgende med Versalier alene, eller omvendt. Det syttende Aarhundrede forandrede Titlernes Tekst til den endnu gældende med Betegnelse af Forfatterens, Forlæggerens og Trykkerens Navne, Udgivelsessted og Aarstal. Fra denne Tid forringes Titlernes dekorative Virkning. Skrifternes Snit, der i Tidens Løb ere blevne spinklere, svækkes yderligere i Titelsatsen ved en umaadeholden Spatiering, og Træsnittet afløses mere og mere af sirlige Kobberstik. Kobberstukne Titler forekomme senere næsten lige saa hyppigt som typografisk fremstillede, og holde sig til lidt ind i det nittende Aarhundrede. I det attende Aarhundrede blive smaa Mellemlinier mellem to større Titellinier almindelige, og Oplysningerne vedrørende Bogens Indhold, Udstyrelse og Udgivelse foroges med en saadan Mængde Enkeltheder, at mange Bogtitler ikke har andre Mellemrum mellem Linierne end de, Skrifternes Kød give. Smagens Forfald er vedvarende i Titelsatsen i det attende og næsten hele det nittende Aarhundrede; der har vel af og til i dette Tidsrum været Bogtrykkere, som i deres Frembringelser have vist en bedre Forstaaelse, men de have ikke haft særlig Indflydelse paa Faget i dets Helhed. Ved Slutningen af det attende Aarhundrede varierede den franske Bogtrykkerfamilie Didot og lidt senere Italieneren Bodoni den romerske Type i et nyt Skriftsnit, den saakaldte almindelige Antikva. Bogtitlerne i de af Didot'erne og Bodoni fremstillede udmærkede Trykværker ere Forbilleder for det nittende Aarhundredes regelbundne Titelordning og den summariske Sammendragning af Bogtitlernes Tekst til de nødvendigste Oplysninger. De ny Antikvaskrifter kom vidt omkring, og Didots og Bodonis Titelordninger efterlignedes med større og mindre Held. I de nordiske Lande, hvor de nøgterne og kantede Frakturformer vare eneraadende i Bøger paa Landenes Sprog, kom Antikva til Ære og Værdighed enkelte Steder. Men Tiden var ikke for at give Afkald paa Frakturen, og faa Aar ind i det nittende Aarhundrede ophørte Forsøgene paa at fortrænge det gamle. I Trediverne begynder en ny Periode, hvori det dog ikke saa meget er den ydre Form som Enheden i Titelskrifternes Karakter, det gaar ud over. Omkring 1830 kom en engelsk Skriftstøber frem med en Antikva-Variant, i hvilken Haarstreger og Skrafferinger vare næsten lige saa kraftige som Grundstregerne; en Konkurrent fulgte snart efter med en anden Variant, hvori Skrafferingerne vare udeladte. Hermed var Signalet givet til den altfor stringente Markering af væsentligt og uvæsentligt, der de sidste to Menneskealdere har præget al titelformig Sats. I Halvfjerdserne kom en sand Syndflod af ny Skriftvarianter og Ornamenter ind i Faget, der førte til, at alle mulige Bastardskrifter i fede, magre, brede, smalle og forsirede Former anvendtes i Bogtitlerne. I mange Titler fra Halvfjerdserne og Firserne finder man alle Skriftsnit, kun ikke det, hvormed Bogens Tekst er sat, repræsenterede. Den hele Satsordning stivner i Regler, der gør Titelsatsen til et Regnestykke, hvis Facit siger Sætteren, hvor brede Linierne skulle være, og hvor stort Mellemslag der hører til Grupperne. Ved Aarhundredets Slutning kommer en hel ny Mode i Bogudstyrelsen; ved Paavirkning udefra, og særlig fra England, optoges det femtende og sekstende Aarhundredes Titelordninger igen og imiteres med ringe Held under Navn af moderne Titelformer. Det bedste ved denne ny Mode er, at Fagets Udøvere omsider ere naaede til den rigtige Erkendelse, at Titelskrifternes Snit, ligesom i tidligere Aarhundreders Titelsats, skulle være i fuld Overensstemmelse med Bøgernes Tekstskrifter, og at ornamental Pynt af typografisk Materiale forringer Satsens Skønhed.

SATS: C. CHRISTENSEN

TRYK: OSKAR CHRISTENSEN

FAGSKOLEN FOR BOGHAANDVÆRKS REGNSKAB FOR 1903

INDTÆGT:	Kroner	Øre
Kassebeholdning fra 1902	317	74
Statstilskud	3000	00
Bidrag fra »Præmieselskabet for den mosaiske Ungdoms Anbringelse til Kunstner eller Haandværker«	500	00
Bidrag fra Julius Skrikes Stiftelse	300	00
Bidrag fra »Det Reiersenske Fond«	300	00
Bidrag fra Guldvarefabrikant Bernhard Hertz's Legat til Anskaffelse af en ny Hurtigpresse	2000	00
Bidrag fra faglige Organisationer, fra Mestre i Fagene og andre Interesserede	1853	00
Renter af Eickhoffs Legat 20.00, dito af Sparekassebog 19.81	39	81
Skolepenge	1506	00
Andre Indtægter	17	00
Underballance	226	06
Ialt Kr.	10059	61

UDGIFT:	Kroner	Øre
Inventar	3163	64
Undervisningsmateriel	407	4
Porto, Kontorudgifter m. m.	158	28
Belysning, Gas, Rengøring	988	28
Lønninger	5167	00
Tryksager og andre Udgifter	175	37
Ialt Kr.	10059	61

Ovenstaaende Regnskab er af os revideret og fundet overensstemmende med de os forelagte Regnskabsbøger med dertil hørende Bilag.

Kjøbenhavn, den 19. Januar 1904.

AUG. BANG O. C. OLSEN

BALANCE

ACTIVA		Kroner	Øre
Inventar:			
Overført fra 1902	Kr. 10740,13		
Afskrivning 10 %	» 1074,01		
	Ialt Kr. 9666,12		
Nyanskaffelser	» 5182,00		
		14848	12
Underballance		226	6
		15074	18

PASSIVA	Kroner	Øre
Skylder til forskellige Leverandører	4500	00
Saldo	10574	18
	15074	18

BIDRAGYDERE TIL SKOLEN

Statens Bidrag	3000	Kr.
Bidrag til den ny Presses Anskaffelse fra Guldvarefabrikant Bernh. Hertz' teknologiske Legat	2000	-
Bidrag fra det Reiersenske Fond	300	-
Bidrag fra Præmieselskabet for den mosaiske Ungdoms Anbringelse til Kunstner eller Haandværker	500	-
Bidrag fra den Skrikeske Stiftelse	300	-
Bogbinderlauget, København	25	-
Bogbindersvendenes Fagforening af 1873	25	-
Dansk Typograf-Forbund. Københavns-Afdeling. Bidrag for 1902 og 1903	200	-
Dansk Typograf-Forbund. Provinsafdeling. Bidrag for 1902 og 1903	200	-
Dansk Provins-Bogtrykker-Forening	100	-
Ny typografisk Forening	50	-
Forening af Bladudgivere i Provinserne. Bidrag for 1902 og 1903	200	-

Backhausen, Bdr., Bogtrykkere, Aarhus	5	Kr.
Bang, Aug., Boghandler, København	10	-
Bojesen, Ernst, Boghandler, København	25	-
Bro, J. P. C., Redaktør, Langelands Avis, Rudkjøbing	5	-
Brünnich, J., Bogbinder, København	5	-
Carlsen, V., Bogtrykker, København	5	-
Christensen, Jac., Redaktør, Fredericia	5	-
Cohen, Nic., Bogtrykker, København	20	-
Dessauer, J. F. & Co., Protokolfabrik, Kbhvn.	5	-
Dreyer, F., Justitsr., kgl. Hofbogtr., Kbhvn.	50	-
Ehlert, Otto, Bogbinder, København	5	-
Eickhoff, J. G. A., Maskinfabrikt, Kbhvn.	25	-
Elmenhoff, I. M. & Søn, Randers Amts Avis.	10	-
Ernst, Chr., Bogbinder, København	5	-
Flyge, J. L., Bogbinder, København	5	-
Gad, G. E. C., Universitetsbogh., Kbhvn.	25	-
Graversen, Th. S., Bogbinder, Nykj. M.	2	-
Græbe, Bogtrykker, København	20	-
Haarsløv, Bogbinder, Hobro	5	-
Haastrup & Co., C. F., Bogbinder, Kbhvn.	5	-
Hagerup, H., Boghandler, København	10	-
Hamann, Th., cand. polyt., Ingeniør, Kbhvn.	5	-
Hansen, Edv., Bogbinder, Horsens	3	-
Hansen, P., Bogtrykker, Aalborg	3	-
Hegel, J., Boghandler, København	25	-
Hendriksen, F., Xylograf, København	25	-
Henningsen, A. W., Bogtrykker, København	4	-
Hertz, Povl, Redaktør, Vejle	5	-
Hohlenberg, Carl, Redaktør, Kbhvn	5	-
Holst, C. P., Bogbinder, København	5	-
Jensen, P. K., Bogbinder, Viborg	2	-
Jensen, Thora, Frk., Heliograv., Kbhvn	4	-
Johansen, Kr., Bogtrykker, Silkeborg	4	-
Juul, Peter, Bogbinder, Viborg	3	-
Jørgensen, A., Redaktør, Horsens Folkeblad	5	-
Jørgensen, Konrad, Redaktør, Kolding	10	-
Knudtzon, F. G., Bogtr., Kbhvn	25	-
Kristensen, Niels, Bogbinder, Frederikshavn	3	-
Lehmann & Stage, Boghandlere, Kbhvn.	10	-
Lindgreen, G., Bogbinder, København	5	-
Madsen, L., Bogtrykker, København	5	Kr.
Meyer, H., Bogtrykker	10	-
Møller, S. L., Bogtrykker, København	10	-
Nielsen, A., Morsø Avis, Nykøbing p. M.	2	-
Nielsen, B., Bogtrykker, København	5	-
Nielsen, Chr., Bogtrykker, Randers	3	-
Nielsen, N. P., Bogbinder, København	5	-
Nielsen, Th., Bogtrykker, København	4	-
Nielsen & Lydiche, Bogtrykkere, Kbhvn.	50	-
Nyrop, C., Professor, København	20	-
Olsen, Joh., Bogbinder, København	5	-
Olsen, O. C., & Co., Bogtrykkere, Kbhvn.	30	-
Olsen, P. O., Bogbinder, København	5	-
Opitz, F., Redaktør, Køge Avis	5	-
Pedersen, W., Bogbinder, København	4	-
Petersen, Egm. H., Bogtrykker, København	10	-
Petersen, Imm., Bogbinder, København	25	-
Petersen, Victor, Bogtrykker, København	25	-
Philipsen, G., Raadmand, Kbhvn	25	-
Pio, V., Boghandel, København	10	-
Politiken, Udgiverne af, København	25	-
Qvist, J. D. & Co., Bogtrykkere, København	10	-
Rasmussen & Olsen, Bogtr., København	10	-
Reitzel, C. A., Boghandler, København	20	
Rosenberg, A., Bogtrykker, København	4	-
Rye, C. J., Randers Dagblad	5	-
Salmonsen, J., Boghandler, København	10	-
Schmitz, Fr. A., Bogbinder, København	5	-
Schubothes Forlag, København	25	-
Schultz, Hostrup, Fru Marie, København	100	-
Simonsen, Ludv., Etatsraad, Overretssagf.	10	-
Svarre, V., Red., Østsjæll. Folkeblad, Køge	5	-
Sørensen, H., Redaktør, Silkeborg Avis	10	-
Thiele, A., Bogtrykker, København	100	-
Thomsen, Carl, Bogbinder, København	4	-
Triers Bogtr., G. L. Lind & Numa Frænkel, København	10	-
Truelsen, M., Bogtrykker, København	10	-
Wedege, S., Bogtr., København	25	-
Willerslev, A., Boghandler, Køge	2	-
Wissing, Bogbinder, København	2	-

Kjøbenhavn. — Trykt i Fagskolen for Boghaandværk.